ZARA'LI

TERZİ VARTANUŞ'UN ANILARI

AVEDİS OLGUN

2. BASKI

Mehmet Ali & Akşamsefası

ZARA'LI TERZİ VARTANUŞ'UN ANILARI AVEDİS OLGUN

ZARA'LI
TERZİ VARTANUŞ'UN ANILARI

1. Toros Kazancı
2. Soğomon Olgun
3. Vartanuş Olgun
4. Avedis Olgun
5. Hayos Olgun
6. Zarman Kazancı
7. Zenik Olgun
8. Lusin Zorlu
9. Arşak Kazancı

Zara'lı Terzi Vartanuş'un Anıları
Avedis Olgun

©2016, Avedis Olgun
Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında
yazarın yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı hazırlık: Mat Yapım Ltd. Şti. 0212 511 39 07
Dizgi ve Sayfa tasarım: Meline Pamukçuoğlu
Kapak tasarım: Faruk Güney

ISBN: 978-605-83212-0-5

Baskı ve Cilt
Mutlu Basım Yayın
Matbaa Sertifika No: 18569

2. Basım Temmuz 2018

ZARA'LI

TERZİ VARTANUŞ'UN ANILARI

AVEDİS OLGUN

Cumhuriyet 81
Biz Ermeniler 83
Ermeni Mezarlığı 85
Zara'nın Konakları 86
Haçik ve Anto Tosunyanlar 88
Terzi Haçik Usta, Kunduracı Lütfi Usta 94
Zaralı Mahir Paşa'nın Çizmeleri 99
Zara'nın Hoşsohbet İnsanları 106
Zara'nın Bitirimlerinden Ası ve Hesüğün Hasan 108
Bolucanlı Kürd'ün Gelini 110
Çekemlerin İzzet Beg 112
Gagosyanların Unan Ağa 114
Kirli Veli 117
Davul Zurna Ustaları Poşalar 118
Zara Düğünleri ve Cindeler 120
Zara'nın Abdurrahman Halayı 123
23 Nisan'da Öğrenciler 125
Berber Hayk Çobanyan 129
Karoğulları'nın Çarıkçı Ağa Ustası 131
Güzel İnsan Arşak Usta 134
Aşıkların Humayak Emmi 138
Hayk ve Minas Leylek 141
Tosunlar 143
"Gavur" Damgasıyla Yaşamak 145
Vartanuş'un Kızı Zarman 148
Köylülük 152

Pirek Çayı'nın Yanındaki Mahallemiz:
Çarşıbaşı 154
Zaralı Tanıdıklarımın Çocukları 157
Hacı Usta ve Hosrof Usta 159
Zara'nın Sanatkârları 162
Vartanuş'un Kızı Lusin ve Kocası Sahak 163
Antika Halam ve Kocası Takvor Ağa 167
Vartanuş'un Oğlu Hayos 170
Hayk ve Savaş İstanbul'da 179
Benim Evlenme Hikâyem 181
Oğlum Misak'ı Abime Evlatlık Verişim 183
İstanbul'dan Zara'ya Dönüş 190
Kumkapı 192
Kirkor Ceyhan 194
Kemal Tahir ve Otuz Senelik Arkadaşlık 196
Halk Partisi Devrinde Varlık Vergisi 198
Misak'ın Eve Dönüşü 200
İkinci Sınıf Vatandaşlar 204
Göç 206
Raşollu Halil İbrahim Özdemir 209
Terzi Durmuş Usta 212
Sivaslı Setrak Cancik ve Ortağı Ali Cemal 215
Hayos (Hayri) Olgun - Klas Kundura 221
Kınalıada'ya Gidiş 226
Kasap Nurettin'in Kızı Adalet 231
Lusin'in Oğlu Aram'ın Ölümü 233
İşçim Osman Ağa 235

Ermenistan 237
Şahnur'un Ölümü 249
Eğitimin Önemi 251
Kunduracılık 253
Somyacılık 256
Azınlık Olmak 257
Üzüntüsüyle Keyfiyle Ermeni Olmak 259
Amerika'ya Gidiş 262
Zaralı Ermenilerin Amerika Sevdası 265
Amerika'ya Göç 270

Gazetelerden Derlenen Yazılar 273

1915 Ermeni Sevkiyatı

1915 Ermeni sevkiyatı başladığında Hayosoğulları'ndan Hayos'la Zarman'ın kızları Vartanuş, Haçik Gostantiyan'la evleneli üç ay olmuştu.

Birbirlerini bir diploma töreninde görmüş, âşık olmuşlardı. Ölesiye birbirlerini seviyor, "Biz birbirimiz için yaratılmışız," diyorlardı. Haçik için, "Dünyada bir tane varmış o da bana rast geldi," derdi.

Vartanuş dikiş kursuna giderken, Haçik dört mısralı bir şiir vermişti Vartanuş'un eline, baş tarafını unuttum sonu şöyle bitiyordu: "Ben yarimi tanırım, sarhoş dilli, peltekli." Söyler söyler gülerdi, gülümser sonra döner ağlardı. Kendisi biraz peltek konuşurdu, onun için bu şiiri böyle yazmıştı.

İlkokulu bitirdikten sonra yine okula, dikiş kursuna devam ediyordu. O zamanki dikiş biçki evi, modaeviydi.

Vartanuş mayriğim* çok sevecen, güleryüzlü, biraz safa karışık akıllıydı. Aşırı derecede çalışkan, şanssız bir kadındı. Ufak şeylerden mutlu olurdu ama ağzı dolu dolu gülememişti.

Bir insan bu kadar mı şanssız olur? Sevkiyattan sonra altmış üç kişilik sülalesinden geriye kaynatası, kaynanası, halası Güher mayrik, Güher mayriğin iki oğlu, bir kızı kalmıştı.

Bu olaylar karşısında Vartanuş aklını yitirecekti. Ne yiyor, ne içiyor ne de saklandığı odadan dışarı çıkıyordu.

---

* **Mayrik:** Anne.

Yaşıyor mu, ölü mü düşünemiyor... Dili damağı kurumuş, bir yaprak gibi titriyordu. Olanlara bir türlü akıl erdiremiyor, hafızası almıyordu. Böyle bir şey nasıl olurdu?

Bunca zaman Müslüman komşularımızla, hükümet erkanı ile beraber yaşarken nereden çıktı bu düşmanlık, bu kin? Bu ırkçılık neydi?

Talat, Enver ve Cemal paşaları bu kadar kızdıran Ermeniler ne yapmıştı da bu ülke üzerinde yaşayan bu Ermenilerin kökünü kurutmak istiyorlardı? Oysa ki Ermeniler Osmanlı'ya bu kadar bağlı, saygılıyken birdenbire bu düşmanlık nedendi?

Talat Paşa'ya, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yardım bile etmişlerdi. Bu hususta hiçbir şey duymamıştı. Düşünüyor bir anlam veremiyordu. Kendi kendine, 'Bir parça aklım var, düşünsem hiç çalışmıyor, aklımı kaybedeceğim,' diyordu.

Dün kocası Haçik eve gelince, 'Ellerimle ona en sevdiği yemekleri hazırladım, yemeklerin yüzüne bile bakmadı, bir lokma bile almadı,' diye düşündü.

Odasına gidip ayakkabısıyla yatağa sırt üstü uzanıp, elleriyle başının altına yastık yapıp tavana bakmaya başladı. Pıtık vursan koca adam ağlayacaktı.

Bir an tereddütle yanına uzandı, sarılırcasına: "Canım kocacığım neyin var? Benim bile yüzüme bakmıyorsun, hep yüzünü benden saklıyorsun suçlu gibi. Buna bir anlam veremiyorum. Nedir bu halin söyler misin, kulun kölen olayım." Haçik'i döndürmeye çalıştı ve öptü. Kendi kendine: 'Yok, yok, bu sıradan bir düşünce değil,' dedi. Haçik başını aksi yöne çevirdi.

Vartanuş büsbütün şüphelenmişti. Ne olmuştu ki bu adam bu kadar kederleniyordu. Baktı, kocası Haçik ağlıyordu, konuşamıyordu.

Bir iki saat içerisinde adamın işi bitmişti, bunalım geçiriyordu. Vartanuş bunu görünce işin ciddiyetini iyice anladı. Haçik'in gözlerinden yaşlar akıyordu, dudaklarına kadar sapsarı olmuştu.

Vartanuş sadece olup biteni anlamaya çalışıyordu.

Kocası Haçik, ağladığını karısı Vartanuş'a göstermek istemiyordu, erkeklik gururu buna mani oluyordu. Yaşlar yağmur gibi akıyor, konuşamıyordu.

Vartanuş şaşırmış bir vaziyette kocasını takip ediyor, ölürcesine üzülüyordu. Sesli sesli ağlamaya başladı, kocasını döndürmeye çalışıyordu. "Ah canımın içi, kurban olayım sen ağlama." Hıçkırığı durmak bilmiyordu. Kocasının durumunu hiç böyle görmemişti, maniler söylüyor, ağlıyordu. Haçik'i böylesine üzen şey neydi anlamak istiyordu.

Aklına gelen şey bir hafta önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başındaki Talat Paşa (aynı zamanda içişleri bakanıydı) il ve ilçelere emir gönderip, Ermenilerin ellerindeki silahların toplatılması, ev ve işyerlerinin sıkı bir şekilde aranmasını sağlamak için tellal bağırttırıyordu.

"Ey ahali, duyduk duymadık demeyin! İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın emridir. Gayrimüslim Ermeniler ellerindeki tabanca, tüfek, bıçak ne varsa getirip hükümete teslim etsin. Evler, işyerleri tek tek aranacak. Sonradan herhangi bir silah bulunursa, o ev halkı cezalandırılacak. Duyduk duymadık demeyin!"

Kocası Haçik'e sarıldı.

Beraber ağlıyorlardı, konuşamıyorlar, boğazlarına bir şeyler düğümleniyordu. Karı koca biraz ağlayıp açılmayı denediler.

Sessizlik içinde yan yana yattılar, evde kimse yoktu.

Nice sonra Haçik kendisine gelmişti, olayları karısına dönüp anlatmaya başladı:

"Vartanuş," dedi, "sevgili karıcığım, artık sonumuz geldi. İttihat ve Terakki hükümeti karar almış, tehcir dedikleri göç, yer değiştirmekten öte soykırım, ölüm demek. Güya jandarmalar eşliğinde Sivas'taki Malatya'ya, Malatya'daki Erzurum'a yer değiştirmesi yapılacak. Bu kış kıyamette iki yüz metre evden dükkâna gidilemezken, bir vilayetten bir vilayete yürüyerek nasıl gidilir, neyle gidilir? Yaşlısı, çocuğu, gelini, kızı bu yolda, bu dağlarda nereye kadar gider, nasıl gider? Besbelli ki bir çukurun başında kurşuna yazık diye dipçikle vurup öldürecekler, bunun başka bir izahı yoktur Vartanuş. Yüksek rütbeli bir memur bunu böyle anlattı bana, bu da bizim sonumuz olur.

"Bir sabah şafak vakti jandarmalar evimize girecek, 'Haydi ahali, yanınıza ne alıyorsanız alın,' diyecekler. Giderken de kocasının yanından karısını alıp, kayanın arkasına geçip ırzına geçecekler. Kocasının kafasına da bir dipçik vurup öldürecekler. Dünyada böyle bir vahşet görülmemiş. Neymiş insanların bir kısmı İsa'yı tanıyor bir kısmı da Muhammed'i tanıyor diye, böyle bir saçmalık ne görülmüş ne duyulmuş. Zannederim ki şu birkaç gün içerisinde hepimiz sevk edilmiş olacağız. Kim bilir hangi ormanda kurda kuşa yem olacağız."

İttihat ve Terakki hükümetinin bir milleti yok etme planıdır. Talat, Enver ve Cemal Paşa'ların bir planı.

"Vartanuş'um, canım benim, ben kaç gündür senin yüzüne bakamıyorum, sen benim yüzümden bir şeyler anlarsın diye. Daha birbirimize doyamadan şu dünyadan göçüp gideceğiz."

Bu olaydan biraz sonra Haçik kalktı belki iyi bir haber alırım diye evden çıktı. Çıkış o çıkıştı, bir daha geri dönmedi. Karısı Vartanuş onu çok bekledi, çok ağladı, o acının üzerine ne acılar geldi: Anası, babası... Kız hangisine yansın, hangi birini düşünsün?

Akşam onunla konuşmak, onu teselli etmek için neler hazırlamıştı. En sevdiği yemekleri, tatlıları yapmıştı ama boşunaydı, çünkü daha çarşının başında jandarmalar onu yakalamış ve birkaç kişiyle birlikte içeri tıkmışlardı.

Kimseyi tanımıyor, içeride kaç kişi var, kimler var bilinmiyordu. Ancak seslerinden birbirlerini tanıyorlardı. Gözler biraz karanlığa alışacak gibi oldu, o zaman kimlerin orada olduğu anlaşılıyordu. İnsanlar yerlere uzanmış yatıyorlardı.

İnsan kokuları birbirine karışıyor, durmanın imkânı yoktu, dokunsan ağlayacaklardı. Neden buraya toplandık? Sorulan sorulara kimse cevap vermiyor, ileri geri konuşanın da kafasına bir dipçik vuruyorlardı.

Yerde uzanmış, birbirlerine girmiş vaziyette yatıyorlardı. Duvarın dibinde sabahı bekliyorlardı. Artık sabaha kalkana aşkolsun!

36. Sürgün Piyade Alayı'na doğru, eller birbirlerine zincirle bağlı olarak, Kızılırmak'ı takiben jandarma çavuşu içtima yaptı. İsmi okunan bir adım ileri çıkıyordu. Birbirlerine bağlı olarak tek sıra halinde dizildiler.

Gacır gucur ses çıkartarak insanlar perişan bir vaziyette yürümeye çalışıyordu. Yazıköy mahallesini geçtiler, alay karargâhına vardılar. Jandarma çavuşu, alay komutanına tekmil verdi.

Kuru çok soğuk bir rüzgâr esiyordu. Gece üzerini ıslatanların pantolonları soğuktan kazık gibi olmuştu.

Kendi ve yardımcısı atın üzerindeydi. Atlar engebeli yoldan ve soğuktan ilerleyemiyorlardı. Arada çavuş işaret etti, dizilmelerini söyledi.

Yirmi iki kişiydiler.

Ateş edildi; ölenler bu soğuktan, bu acıdan kendilerini kurtardıkları için seviniyorlardı.

Dünyada bir benzeri daha olmayan bu acımasız faşist paşalar, dünya durdukça bu lekeyi ebediyen taşıyacaklardı.

Çavuş ve efradı bu ölüleri kurda kuşa yem olarak bıraktılar. Sanki "Dirileri bir şeye yaramadı, bari ölüleri beş on kuşu doyursun da onlar da bu dünyada bir şeye yaradıklarını anlasınlar," diye düşünüyorlardı.

Ertesi günü için çarşıda tellal bağırıyordu. Yeni kurbanlar hazırlanacaktı.

Halk bu vahşet karşısında şaşkın şaşkın olayları izlemekteydi.

Çarşı camisinden akşam ezanı okunuyordu: "Allahu ekber, Allahu ekber."

Ayrılık

Sevkiyat başlayalı on beş gün kadar olmuştu. Vartanuş, Gostantiyan'ların evinde kayınbabası ve kayınvalidesiyle beraber kalıyordu.

Kocasıyla kayınpederi demircilik sanatını beraber yapıyorlardı.

Kaynata, kayınvalide seksen küsur yaşında, zayıf, hastalıklı insanlardı. Zaten yürüyebilecek durumda olsalardı onları da götüreceklerdi.

Eve girişte gizli bir kapıyla samanlığa geçiliyor, samanların içinde yatıp kalkıyorlardı. Hem sıcak oluyor, hem de kimse görmüyordu.

İki ihtiyar kendilerinde değildi zaten. Düşünemiyor, konuşamıyorlardı. Vartanuş'un gözü onları hiç görmüyordu. Odasına kapanmış, devamlı ağlıyor, sonra da yorgun düşüp uyuyordu. Zira etraftaki köylerin muhtarlarına el altından haber gönderilmiş, "Tarlaya ırgat yerine genç kadınları, kızları gelip alın," diye.

Onlar hem orak zamanı ekin biçmeye, hem de gece yatmaya yarıyordu. Devekse, Cencin, Karacaviran, Eynir ve Tekke köyü tüm İslam, Kürt, Alevi köylerinde Ermeni gelini, kızı olmayan ev yoktu. Her evde bir iki sahipsiz kadın vardı. Durmadan tellal bağırıyordu. Yardım etmek isteyen Müslüman komşularımız da bu yüzden bir yardımda bulunamıyordu.

Vartanuş saat beşte uyandı, evin arka tarafından ufak kapıyı kıyık etti, bir sesler duyuyordu. Kafasını biraz daha dışarı uzattı, karşı Müslüman komşunun gelini kapıyı sü-

pürüyordu. Bir iki ay önce gelin gelmişti bizim mahalleye, Vartanuş'la aynı zamanda evlenmişti.

"Vartanuş!" diye seslendi. "Korkma benim, benden sana zarar gelmez biz sizleri çok severiz. Bu olaylar karşısında çok üzüldük, ama ne gelir elden. Kaynanam, kaynatam, bizim herif hepsi birden her gün sizi konuşuyoruz, çok üzülüyoruz. Benimki diyor ki: 'Dünyada bir eşi daha görülmemiş böyle bir şeyin. Bu zavallı, suçsuz insanlar gibi komşu bulunmaz. Biz bunlarla kardeş gibiydik, teklifsiz evlerine girip çıkardık'."

Komşu gelin Vartanuş'a biraz daha yaklaştı, o konuşuyor, Vartanuş cevap veremiyordu. Yine boğazına bir şey takılmıştı, konuşamıyordu. "Hiç sesiniz çıkmıyordu Vartanuş, biz sizi evde değil zannediyorduk."

Vartanuş, "Anamdan, Güher mayrikten, sen tanırsın bana bir haber getir, hangi tarafa sürgüne gittiler? Yarın akşam seni burada bekliyorum, bu iyiliğini de ölene kadar unutmayacağım, canım komşum, canım bacım. Gün ola harman ola, bir gün ben de sana bu iyiliğin karşılığını veririm," dedi.

Gidip yattılar. Vartanuş sabaha kadar uyuyamadı. Ertesi günü akşamı zor yaptı, heyecanla komşu gelini bekliyordu. Kapıyı hafifçe kıyık etti, beklemeye başladı.

Yarım saat oldu olmadı, sessizce gelin geldi. Elinde bir tas çorba, bir kaşık, iki dilim ekmek. "Vartanuş sen bunu ye, ben kayınpederin çoraplarını çekip yatırayım, hemen sana geleceğim. Bizim herif bugün, kahveye radyodan haberleri dinlemeye gidecek, biz de rahat rahat konuşuruz, çünkü sana söyleyeceklerim var," dedi.

Vartanuş çorbadan iki kaşık aldı. Mercimekli, patatesli, körmenli bulgur çorbasıymış. "Ne de güzel olmuş, tereyağlı falan," dedi. Duramadı, üç beş kaşık daha aldıktan sonra, "İhtiyarlara götüreyim de mideleri bayram etsin," dedi.

Komşu gelin, Güher mayriğin iki çocuğunu alıp, Şükrü Efendi'nin konağına yerleştiğini söyledi. Yarın sabah da ahpariği* Misak, gelini Lusin, maması Zarman, Sırma bacısı v.s, Ermeni okulunun ilerisindeki Reşit Paşa Caddesi'nin üzerinden, jandarmalar eşliğinde sevk edileceklermiş.

"Kayınpederim diyor ki: 'Eğer onları görmeye gidecekse Vartanuş, sakın yalnız gitmesin, yakalar onu da gönderirler. Oğlum Hasan Vartanuş'u götürür sonra da geri getirir. Onu tanırlar, kimse kimlik falan soramaz.' Sabah saat beşte gene bu arka kapıda ol, Hasan seni alacak, götürüp getirecek." Sonra ertesi gün buluşmak üzere ayrıldılar.

Vartanuş o gece hiç uyuyamadı zaten şu günlerde ne zaman uyuyordu ki! İnsan kocasından, kardeşlerinden, anasından, babasından ayrılıp bir daha görmemek üzere ölüme gönderilirse nasıl uyur, nasıl yaşarsın?

Erol Evgin diyor ki: "Evlerin ışıkları tek tek yanarken, bendeki bu karanlığı gel de bana sor. Nerede, nasıl yaşarım bir de bana sor."

Vartanuş dörtte kalktı. Yarım saattir samanlığa serdiği kilimin içinde oturuyor. Düşünüyor mu, yorgunluktan uyuyor mu belli değil. Boşa koyuyor dolmuyor, doluya koyuyor almıyor. Sevkiyata gitse mi burada mı kalsa? Sevkiyata gitse, atlı jandarmaların insanları nasıl öldürdüğünü görse kahrolacak. Karda kışta yollarda anasının, kardeşlerinin nelerle karşılaşacağını gözünün önüne getiriyordu.

Tekrar kalktı, kapının önüne gitti, kapıyı kıyık yaptı. Bir karaltı gördü.

"Hasan abi sen misin?"

Hasan, "Benim ben, hazırsan seni götüreyim bacım."

"Vallahi sabaha kadar gözüme uyku girmedi bu nasıl bir iştir bu devirde aklım almıyor. Sen Muhammed'i tanıyorsun ben İsa'yı tanıyorum diye sen beni öldüreceksin,

* **Ahparik:** Ağabey, abi.

bu ne biçim bir anlayış bu ne biçim bir mantalite yahu? Bu dinler, insanlar birbirlerini öldürsünler diye mi icat oldu yoksa birbirlerini sevsinler diye mi? Bu nasıl peygamber emri, bu nasıl Allah emri? Olmaz olsun bu ayrımcılık, bu ırkçılık! Hangi insan öyle düşünüyorsa yazık değil mi bu insanlara? Yüzlerce, binlerce, milyonlarca insan bir-iki adamın yanlış düşüncesi yüzünden telef olup gidiyor. 'Katli vacip' deyip işin içinden çıkıyorlar. Benim anladığım kadarıyla dinlerin iyiliği kadar kötülüğü de var insanlara."

Dinlerdeki bu ayrımcılık olmasaydı ölümler de olmayacaktı.

Vartanuş'la komşu Hasan çıktılar yola Pirek Çayı'na doğru yan yana geliyorlar. Çarşı Caddesi'ni geçtiler. Vartanuş'un babasının emmisinin evinin önünden, Ermeni Okulu taş binanın önünden Reşit Paşa Caddesi'ne çıktılar. Bir uçtan bir uca kağnı arabası, at, eşek yola dizilmiş, "Yürüyün!" emrini bekliyordu.

Hasan jandarmalara yaklaştı, beş dakika biriyle görüşmek istediğini söyledi. "Olur" dediler. Hasan'ı tanıyorlardı. "Yanımdaki karım," dedi.

Vartanuş'la maması*, halası bir kenarda konuşup koklaştılar. Maması kızına sakin olmasını, hiçbir şey olmamış gibi evine gidip şu fırtınayı atlatmasını, nesillerinin devam etmesi için çalışmasını tembih etti.

"Senin de ölüme gitmen hiçbir şeyi değiştirmez, bu komşularının da kıymetini bil ve hemen buradan kaybol, bu işler hiç belli olmaz," dedi.

Vartanuş acele hazırlandı, Hasan'la beraber evlerine doğru, koşar adımlarla ayrıldılar.

---

* **Mama:** Anne.

Terzi Vartanuş (1955)

Yalnızlık

Vartanuş'la Hasan yolda hep ağlıyorlardı, konuşmaya dermanları kalmamıştı yine arka kapıdan evlerine girdiler.

Saat beşi çeyrek geçiyordu gün doğacaktı. Uzaktan çarşı camiinin sabah ezanı okunuyordu. Allahu ekber, Allahu ekber la ilahe illallah. Hasan döndü şöyle bir baktı.

Vartanuş içeri girmişti. Samanlığa geçti.

Sevkiyata, daha doğrusu ölüme giden kafile hiç gözünün önünden gitmiyordu.

'Canım anam bana moral vermek için neler yapmadı ki!' diye düşündü.

Sabahın ayazında o çocuklar, genç kızlar, kadınlar kaderlerini bekliyorlardı. Bir gün önce toplanan kadın, erkek, çocuk ertesi günü şafakla götürülüp, iki kilometrelik bir çukurun başında, "Mermiye yazık," diye başlarını ezerek, keserek öldürüyorlardı. Gitmeden önce genç kızlar, kadınlar kapışılmış, geriye ihtiyarlar, hastalar, sakatlar kalmıştı.

Bazı iyi yürekli, cesur komşular, sevdikleri komşularını saklamaya çalışıyorlardı. Hükümet durmadan tellal bağırttırıyordu: "Ermenileri saklayanlar yakalanınca büyük cezalar verilecek!"

Vartanuş sağa döndü, sola döndü bir türlü uyuyamıyordu, üşümüştü. Kalktı, tandırın başına gitti, çulu kaldırdı, ayaklarını, tandıra salladı, biraz sıcaktı. Arkaya doğru uzandı. Kafasından binbir düşünce geçiyordu, çıldırmamak için kendini zor tutuyordu.

Uyudu.

Şafak sökmek üzereydi.

Erkekler erkenden kalkar, Kızılırmak'a doğru hacet görmeye, taharetlenmeye giderlerdi. Malum evlerde hela yoktu, su yoktu.

'Bir sabah erkenden kalksam da kimseye gözükmeden babamgilin eve doğru gitsem, evde kimse kalmıyor, unutulmuştur,' diye aklından geçirdi. Mamam, "Kapıyı kilitlemedik sadece zerzeyi taktık," demişti.

Ahpariğim Misak da babamla konuşurken, babam Misak'a "Kalan altınlarla parayı ne yaptın?" diye soruyor. Misak da "Altınlarla parayı davar ağılındaki direğin dibine gömdüm, zaten paramız az kalmıştı, dörtte üçünü karakol komutanına verdim. Komutan, 'İkinci silahı saklamışsın, onu getir,' diye zorladı. Ne kadar yok dedimse o bastırdı, en sonunda, 'Komutanım, vallahi billahi zaten ben silah kullanmam, dededen kalma bir tane vardı, onu da verdim' dedim. Komutan, 'O zaman daha fazla para isterim, yoksa seni elimden kimse kurtaramaz,' dedi. Başka çarem kalmamıştı paramızın yarısını verdim, kabul etmedi. 'Sen laftan anlamıyor musun?' deyip elindeki kamçıyla yüzüme doğru öyle bir vuruş vurdu ki bayılmışım. Yüzüme su attıkları zaman kendime geldim. 'İkinciyi de yer misin?' dedi. 'Yok, gidip borç alayım,' dedim. Sonra evdekinin yarısını getirdim de yalvar yakar beni bıraktı."

Vartanuş bunları film gibi aklından geçiriyor, olaylar şimdi oluyormuş gibi gözünün önünden geçiyordu. İki gündür çok perişandı ne yiyor ne içiyor, sersemler gibi dolaşıp duruyordu. 'Ben ne yapacağım? Bu ömür nasıl geçecek böyle?' diye düşünüyordu.

Aklına mamasının evi geldi.

Koca Evinden Baba Evine Dönüş

Babasının evini düşündü, kocaman evde kimse yoktu, bomboştu. 'Saklanacak öyle çok yer var ki, arasalar bile beni bulamazlar,' dedi kendi kendine. 'Hem oradaki komşularımız bizi senelerdir tanır, ben bu mahalleye geleli şurada iki-üç ay oldu,' diye düşündü.

Kalktı, hiç ses çıkarmamaya çalışıyordu. Birkaç parça giyecek aldı. Aklına koymuştu, gidecekti bu evden. Bu ev çok kasvet veriyordu. Her yerde kocası vardı.

Aşağı indi. Kayınvalidesi ayaktaydı.

"Vartanuş kızım, nasılsın?" dedi.

Vartanuş omuz silkti, iyiyim demek adetti.

"Mayrik ben birkaç günlüğüne mamamgile gidiyorum, belki bir zaman gelemem orada kalırım, oradan da Güher halama gideceğim," dedi.

Siyah ipekten boy bürnüğünü giydi, yaşmağını kapattı, ufak bohçasını bürnüğünün altına sakladı, kapıyı açtı yola koyuldu.

Boz Aligilin kapısının önünden geçip, koşarak Şevki'nin karısı Hayriye hatunun evinin önünden Kızılırmak'a doğru indi. Çarşı Caddesi'ni geçti. Yukarı kapıdan girmek istemedi, 'Belki de kapalıdır,' diye düşündü.

Sağda kiremitli konağı; solda Mısto'nun evini geçti. Marziya bacı, avcı Mısto'nun karısıydı. Eski Osmanlı hanımlarını andıran çapkın Marziya bacı, etine dolgun, güzel bir kadındı. Mısto tam Marziya'ya göre hem cesur, babayiğit hem de Marziya'nın sözünden çıkmayan bir kocaydı.

Marziya'nın on sene çocuğu olmamış, bakmış ki çocuksuz olmuyor, 'Mısto'dan olmuyorsa Osmanlı'dan olur,' demiş, ondan bir çocuk yapmış, Mısto da bu çocuğu sevmişti.

Vartanuş, büyük kanatlı demir kapıya geldi.

Maması , "Sadece zerzeyi taktık, kapı açık," demişti.

Eli ayağı titriyor, kalbi hop hop hopluyordu. Sanki birisi arkasından dürtüp, "Kimsiniz, ne yapıyorsunuz?" diyecek gibi geliyordu.

Eve yaklaştıkça heyecanlanıyordu. Burada doğmuş, çocukluğu burada geçmiş, mektebe burada başlamıştı. Ne tatlı hatıraları vardı! Pazar günü saat on birde kilisede mum yakıp dua etmeleri, orada emsali çocuklarla oynamaları geldi aklına. Ne güzel günlerdi öyle!

İki kapılı, kanatlı demir kapıyı açmak için demir zerzeyi usulcacık kaldırdı. Kapıyı itti, kapı gıcırdayarak açıldı. Sabah alacakaranlıkta sokakta in cin yoktu, yine de yüreği ağzında, ödü patlayacakmış gibi güm güm atıyordu.

Adımını içeri attı. İçerisi zifiri karanlıktı. Gözü karanlığa alışana kadar bekledi. Evi avucunun içi gibi biliyordu nasıl olsa. Karanlıkta sanki birisi saklanmış da korkutacakmış gibi geliyordu, çok tedirgindi.

Sağ tarafta babasının yaptırdığı buğday ambarı vardı. Tahtası cilalı çam ağacından on beş metre kadar uzunluğunda, iki metre yüksekliğinde göz göz bölünmüş, her bölmenin dibinde de kapaklı gözü vardı. Kapağı yukarı kaldırınca buğdaylar akıyordu.

'Babam büyük bir çiftçiydi,' dedi kendi kendine. 'Üç beş tane de çiftliği vardı. Şimdi ne hale düştük! Allah beterinden saklasın.'

Tutunarak ambarda ilerliyordu. Büyükçe, direksiz damın tavanı sıra sıra merteklerle dizilmişti. Ne de çok ağaç

varmış o zaman! Uzun uzun merteklerle döşenmiş, üstü toprak bir dam. Damın üzerinden silindir şeklindeki Lo taşı gezdirilerek toprak sıkışıyor, su geçirmiyordu. Kiremit sadece salonun üstünde vardı.

Vartanuş karanlıkta ilerledi. Giriş kapısının tam karşısındaki bir kapı kilere açılıyordu. Solda bir yatak odası, onun yanındaki bir kapıdan da büyük davar ağılına gidiliyordu.

Beş yüz metrekarelik büyükçe bir evdi. Vartanuş kilere girdi, sıra sıra sırlı küpler dizilmişti. Bu küplerde turşular kurulurdu. Dal turşusu dediğimiz pezik turşusu, pancar, lahana, salatalık, domates, havuç yan yana kurulur, dizilirdi. Baştaki küpe elini daldırdı, dibinde biraz suyu kalmıştı.

Damın orta deliğinden aydınlık vuruyordu içeriye. Halka şeklinde dizilen ekmekler kurumuş, taş gibi sertleşmişti. Birini kırdı çıkardı, bir parçasını küpe soktu, dipteki turşu suyunda ıslattı. Ekmek yumuşamıştı. Isırdı, yemeye başladı. Ne de lezzetli geldi! Demek ki çok acıkmıştı. Acı acı sarmısak kokan elini, yandaki su dolu kovanın içinde çalkaladı.

Artık iyice gün ağarmıştı, bacanın deliğinden şafak ışığı direk vurmuş, içerisini aydınlatmıştı, ama Vartanuş'un içi karanlıktı. Yaklaşık on gündür sıcak bir çorba geçmemişti boğazından.

İnsan aç olunca kafası da çalışmıyordu. Ne düşünecekti, neyi düşünecekti?

Beyni yerinden çıkmıştı. Sülalesiz, kocasız tek başına, yapayalnız kalmıştı. Kime sığınacak, kiminle konuşacaktı?

İnsan gibi düşünen birkaç tanıdık komşu da hükümetin korkusundan yakınlık gösteremiyorlardı. Onlar da haklıydı.

Tandırın başında kilimleri üzerine çekti. Karanlık yerde ne uyur ne uyanıktı.

Kafası kazan gibiydi, uzandı, uyumaya çalıştı. Aklına öyle acayip şeyler geliyordu ki, kendisi de şaşırıyordu.

Bunca insan, evinden, barkından, yuvasından kopartılmıştı. Her biri bir yerdeydi, ne yapacakları işi biliyorlardı ne de nereye gideceklerini.

"Kurtulmak mı iyi, gidip ölmek mi iyi bilmiyorum. Allahım sen bana bir kuvvet ver, bir yol göster, böyle yaşanmaz ki! İntihar edeceğim dervoğormiya, dervoğormiya," diyerek gözleri kapandı. Uyumuştu.

Vartanuş, tandırın başında, müthiş bir baş ağrısıyla uyandı. Bir süre kendini toparlayamadı. 'Neredeyim?' diye düşündü, sağa sola bakındı. Kafası karışmış, saçmasapan rüyalar görmüş ama hiçbirini hatırlamıyordu.

Açlıktan midesi guruldadı. Ağaç sırığa takılı birkaç ekmek gördü, kalktı. Bir tanesini kırdı. Ne kadar da kurumuştu! 'Adeta bir ağaç parçası olmuş,' dedi kendi kendine. Kuru ekmeği severdi, ama karnı tok olunca.

Sadece açlığını gidermek için olmazdı. Yanına bir patatesli, mercimekli, naneli, sograçlı çorba olunca yeme de yanında yat.

Yola gidenler aklına geldi. Bu soğukta, bu yağmurda, çamurda kuru ekmek bile bulamayıp gidenleri düşündü. Gittikleri köyde alınlarında "Eyvah" yazan insan müsveddeleri teccal Kürtler, öldürdükleri her insanı "Katli vacip," deyip günah saymayan yobazların eline düşüyorlardı.

On yaşındaki kız çocuklarını bağırta bağırta tecavüze yeltenen; anasının, babasının, kardeşlerinin önlerinde bu işi yapmaktan zevk alanlar...

Zavallı Ermeniler! Sizin inandığınız İsa hazretleri bile acımasız. Her şeyi kendilerine mübah sayan Yahudilerin elinden kurtarıp kendi kudretini ispatlayamadı. Demek ki bu da sizin kaderiniz.

Siran'ın Nezaket Olarak Evlenmesi

Sivaslı abla, Nezaket'i (yani Siran'ı) kendine kuma olarak seçmiş, bu kızı, kocası Şükrü Efendi'ye ikinci hanım olarak almaya karar vermiş. Hanımı böyle düşününce, kocası Sivaslı ablaya tapar. "Bu evin patronu sensin, sen ne dersen o olur," der. Taze gelin de sanki Sivaslı ablanın kuması değil de geliniymiş gibi davranıp, ablasının karşısında el pençe divan durup elini öpmeden, "Hadi kızım kocanın yanına git," demeden gitmezmiş.

Yani böyle yapmak o devirde büyük bir marifetmiş gibi anlatılırdı.

Sivaslı da Nezaket'i alladı pulladı, makyajını yaptırdı, bir imam nikahıyla kocasının koynuna verdi. Annesi Güher mayriği ve kardeşleri Hayk'la Savaş'ı da konağın müştemilatına yerleştirdi.

Onlar beraberce yaşarken, Vartanuş bunları uzaktan duyuyordu. Günlerdir aklındaydı, 'Birkaç gün için Güher mayriğe gitsem,' diye düşünüyordu.

Şükrü Efendi'nin konağı, çay mahallesinde Kızılırmak'ın kenarındaydı. Irmağın kenarı doldurulup bir kilometrekare yeri parselleyip, ileri gelen beyler inşaat yapmışlardı. Şükrü Efendi'nin konağı da üç-dört dönüm yerin ortasında, içerisi meyve ağaçlarıyla donatılmıştı. Evin ilerisinde bir de müştemilat vardı.

Sivaslı abla iri yarı, şişmanca bir hanımdı. Babası Turan Efendi Sivas'ta tüccardı, sözü sohbeti dinlenen bir adamdı. Kızı da babasına benziyordu. Gelin geldiği zaman kısa zamanda kendini sevdirmiş, muhit edinmişti. Ahbabı, dostu çoktu.

Güher Mayrik

Vartanuş'un aklından garip garip düşünceler geçiyordu. Daha doğrusu ne düşündüğünü bilmiyordu. Yürüdü, karanlıkta merdivenlerden yukarı çıktı. Tam karşısında, bacaya çıkan kapıdan sola döndü, büyük odaya girdi. Burası sonradan terzi atölyesi yapılmıştı. Bazı yataklar ve yorganlar yerde istif edilmiş, yüklüğe konmamıştı. Sanki gidenlerin sıcaklığı varmış gibi kokladı, hâlâ kokuları duruyordu.

Sokağa bakan camların önüne gitti, perdeyi araladı. Dışarıdan gözüksün istemiyordu, sokak ıssızdı zaten. Sokak lambası diye bir şey bilmiyorlardı. Kasabada elektrik yoktu. Sulu kar yağıyordu. Yollar, çukurlar göl olmuş çamurdan çıkılmıyordu.

'Nasıl yapsam da Güher mayriğe gitsem Allahım sen bana kuvvet ver. Evlerimizin arası bir kilometre var. Yürüyerek gidecektim, ama acaba başıma bir hal gelir mi ki? Şimdi acayip korkar oldum,' diye düşündü.

Akşamın saat altısı olmuştu, karanlık bastığından insanlar birbirlerini tanıyamıyordu. "Gideyim," diyor, bir ayağı gitmiyordu. Böyle diyerek odadan çıktı, merdivenleri usul usul indi. Etraf zifiri karanlıktı. Allah göstermesin düşüp de bir yerini kırsaydı bu da dert olurdu.

Güher, çay mahallesindeki Kızılırmak'ın kenarındaki bahçe içerisindeki konağın beş on metre ilerisindeki müştemilata iki oğluyla beraber yerleşmiş, kızı Siran'ı, yeni ismiyle Nezaket'i evliliğe alıştırmaya, Şükrü Efendi'ye nasıl hizmet edeceğini öğretmeye çalışıyordu. Olan olmuş, gi-

den gitmiş, hiç olmazsa geride kalan üç çocuğunu kurtarmaya çalışıyordu.

Güher, 'Yine kurban olduğum Hisusum Asvazım bizi korudu çocuklarımı bana bağışladı hepten gidebilirdi. Ben de kimbilir kimlerin tecavüzüne maruz kalır, kimlerin metresi olurdum? Beni bu güzellikte kim rahat bırakır ki? Evliyken bile peşime düşerler diye sokağa çıkmaz, yaşmağımı açmazdım. Allah vergisi öyle bir güzel yaratılmışım ki, saraylarda padişahlara layık bir güzelliğe, kültüre sahibim. Bu güzellik insana hem dost hem de düşman. Allah bizi hep koruyor,' diye aklından geçirdi.

Vartanuş evden çıktığında, karanlık adamakıllı basmıştı. Kapıyı açtı, çıktı, usulca zerzeyi taktı. Ermeni okulunu geçti, sonradan ismi Reşitpaşa olan dört yol ağzından sola dönüp, çay mahallesine doğru, karanlıkta gizlenerek yoluna devam etti.

Kapının önüne geldiğinde hizmetçi kız kapıdan içeri giriyordu. Vartanuş, "Dur, kapatma!" dedi.

İçeri girdi Güher mayriği sordu. Kız, müştemilatı işaret etti.

Kapıyı çaldı. Güher mayrik, "Hay vorthoki surp Asvaz. Bizi koru Allahım," dedi. Korkmuştu. 'Bu dar vakit kim ola ki?' dedi kendi kendine.

Yavaşça kapının yanına gitti, alçak sesle "Kim o?" dedi.

"Benim Vartanuş, aç!"

"Vartanuş sen misin?" deyip kapının uzun, ağır sürgüsünü kaldırdı, kapıyı açtı. "Gel Vartanuş, gel. Kız bu ne hal olmuş sana böyle? Öleceksin. Yavrum, kızım ölenle ölünmez, gidenle gidilmez bunu böyle bil."

Vartanuş dolmuş, hıçkırmamak için kendini zor tutuyordu. Bir aydır görmediği Güher mayrigini görünce çok heyecanlanmış, kendinden geçmek üzereydi. Açlık bir

taraftan, uykusuzluk bir taraftan, hasretlik bir taraftan Vartanuş'u tanınmaz yapmıştı. Günlerdir boğazından bir tabak sıcak çorba geçmemişti. Zaten yemek yemek kimin aklına geliyordu ki! Ölmek, kurtulmak istiyordu, bu acılara tahammül etmek zordu.

Hayk'la Savaş odada mangalın başında oturmuş, üstündeki kuru fasulyenin pişmesini bekliyorlardı. Yer sofrasının üzerinde ısıtılmış, ıslanmış ekmekler ve bir bakır tasın içerisinde dal yani pezik turşusu vardı. Arada bir Hayk bir dilim ekmeği turşu suyuna batırıp ağzına atıyor, bir de turşudan alıyordu.

Güher mayrik Vartanuş'u sofranın başına oturması için çağırdı. "Etli kuru fasulye pişirdim beraber yeriz," dedi.

Vartanuş dört gözle bekliyordu bu daveti. Bir aydır evinde ocak yanmamıştı, kuru ekmek, turşudan başka bir şey yememişti.

Güher mayrik ufak, tepsi gibi bir bakır kaba, güveçteki kuru fasulyenin yarıdan fazlasını boşalttı. Vartanuş sanki ömründe ilk defa bir yemek yiyecekmiş gibi, hadi başlayalım demesini bekliyordu.

Herkesin kendi önünden yemesi adettendi. Buna özen göstererek, diğer kenarda duran etli kemikteydi gözleri, ama terbiye usulü birbirlerine saygı gösteriyorlardı.

Güher mayrik, "Vartanuş, senin dişlerin var, şu etli kemiği kemir," diye önüne koydu.

Pezik turşusu, soğan, kuru fasulyenin bu kadar güzel olduğunu Vartanuş ilk defa anlamıştı. Vartanuş binbir dua ederek sofradan kalktı, binlerce teşekkür etti. Çok yorgundu, müsaade istedi. Yatak gözünde tütüyordu.

Göz göze geldiler. Güher mayrik, "Vartanuş, istersen sen yat, uyku gözlerinden akıyor gibi," dedi. "Sen şimdi Nezaket'i görmek istersin belki ama Şükrü Efendi yemeğini yemiş, Nezaket'le odasına çekilmiştir. Sabah olsun Şükrü

Efendi kalkıp gidince ben seni çağırırım, görüşürsünüz. Sen şimdi yorgunsundur, yatağını sereyim, ben de yorgunum beraber yatalım," dedi.

Büyükçe bir odada odun sobası yanmış, közler mangala kor tavasıyla çekilmişti.

Oda sıcak ve güzeldi. Yere Zara kilimleri serilmiş, kilimler renk renk kök boyası, parlak ve doğal el emeğiyle yapılmıştı.

Vartanuş soyunmadan yatağa girer girmez uyudu. Uyumadan önce haçını çıkardı, Ermenice yatağın içerisinde her akşam yaptığı duayı, yani Haymer duasını bitirdi tekrar haçını çıkardı.

"Kurban olduğum Asvaz. Hisusum. Bizleri koruyan," dedi.

Gözleri kapandı. Uyumuştu.

İnsan Gibi Yaşamak

Vartanuş, Güher mayriğinde özlediği ev hayatını üç beş gün yaşadı.

Ne kadar da özlemişti huzuru, insan gibi yaşamayı, her öğün yemek yemeyi! Hiç derdin olmadan yatmak ne güzeldi. Zaten başka türlü de yaşamanın imkânı yoktur, insan öyle nasıl yaşayabilir ki?

Güher mayrik hiçbir şey olmamış gibi Hayk, Savaş ve Nezaket'le irlik birlik yaşamasına devam ediyordu. Kendini alıştırmış, olayları unutmuş gibi yaparak çocuklarına mutlu olmanın yollarını göstermeye çalışıyordu. Zaten öyle acılar içerisinde yaşamanın hiçbir faydası da yoktu.

Güher mayrik sabah kalkıyor, çocuklarını da kaldırıyor, kahvaltılarını yapıyorlar. Saat on bire doğru Şükrü Efendi çarşıya gidiyor, Nezaket kumasına koşuyor, bir emri olup olmadığını soruyor. Sivaslı abla da "Nezaket, git anneni, Güher hatunu çağır, birer kahve içip biraz sohbet edelim," diyor.

Haftanın birkaç günü böyleydi. Güher mayrik, Sivaslı ablaya sohbetini sevdirmiş, kendi dertlerini ortaya getirmeden onu neşelendirmek için neşeli olmaya gayret ediyordu. Her gün senin ağlamanı sızlamanı kim dinler? Kimse kimsenin ağlayıp sızlamasını dinlemeye uzunca boylu tahammülü yoktur.

Hayk'ın bir ayağı sakattı, aksayarak yürür, fazlaca da ayakta duramaz yorulurdu. Bu onun doğuştan haliydi. Uslu, kendi halinde bir çocuktu. Kardeşi Savaş aksine

ellek fellek şeytan bir çocuktu. On dört-on altı yaşlarında her şeye, bu olaylara akılları eren çocuklardı. Hayk bir-iki senedir bir berberin yanında çalışıyordu. Savaş sokakta arkadaşlarıyla geziyordu. Onlar artık Şükrü Efendi'nin himayesinde yaşıyorlardı. Şükrü Efendi de kasabada sözü geçen biriydi. Tarafı, etrafı vardı.

Kasabanın mülki amiri ileri gelen sekiz on kişiyle iyi geçinmezse kasabada o da tutunamaz sürgün olurdu. Evet, Vahdettin kaçmıştı ama İttihat ve Terakki'nin her kasabada, vilayette her şeyi haberleşen adamları vardı. Yine her şey aynı düzende devam ediyordu, sadece isimler değişmişti.

Vartanuş için bu hayat uygun değildi. Sülalesi sürgüne gitmiş, öldürülmüş, tek başına kalmıştı. Yaşamak için gayret göstermeliydi, ama o zaten yaşamak istemiyordu ki!

Güher mayrikten müsaade istedi. "Mayrik ben burada size sıkıntı vermeyeyim. Geldim, sizi gördüm, artık gideyim. Herkes kendi hayatını yaşasın, size bir hayli yük oldum," dedi.

Güher mayrik, "Sen nasıl istersen Vartanuş. Ne zaman istersen yine gelebilirsin. Burası senin de evin. Kal diye ısrar etmiyorum, ben de burada misafir gibiyim, yeni yeni yerleşmeye başladım. Sivaslıyla Şükrü Efendi'nin tepkilerini bilmiyorum. Beş on gün sonra ben de o tarafa doğru geleceğim. Sen nerede kalıyorsun kaynatanda mı?"

"Hayır, ben bir hafta önce oradan ayrıldım, babamın evine geldim orada kalıyorum. Kaynatam ve karısı çok yaşlandılar bu olaylara dayanamıyorlar, ben de kendi derdimdeyim, onlara bir yardımım olmuyor. Bunun ezikliği içerisindeyim, kahroluyorum. Güher mayrik ne gençler, ne çocuklar, ne taze gelinler gitti ki onlar yaşayabildikleri kadar yaşamışlar. Ölseler daha iyi, çünkü bu acıya dayanmak kolay mı? Onları görünce Haçik'imi hatırlıyor, sanki

bana son gidişi gibi melul mahsun bakıyor. Ben nasıl yaşayacağım, ne olacağım? Tek başıma on sekiz yaşında gidip de kendi başımın çaresine nasıl bakayım? Kızken okulumuzda biçki dikiş kursu açılmıştı, ben ona bir sene kadar devam etmiş bir şeyler öğrenmiştim. Babam bana bir dikiş makinesi almıştı, evlenmeden biraz terzilik yapmış, çeyizimi dikmiştim. Elim yatkın terziliğe, konu komşuya bir şeyler diker ekmek paramı çıkarabilirim. Makine babamgilde, bulup düzen edeyim bari. Tek korkum beni babamın evinden çıkarıp evi elimden alırlarsa ne yaparım, nerede oturup nerede kalırım? Bu meseleyi Şükrü Efendi'ye bir sorarsan çok memnun olurum."

"Peki Vartanuş, akşam o bana sorar, senin geldiğini biliyor. 'Vartanuş nerede kalıyor?' derse ben de sorarım, sana söylerim. Sen merak etme, şimdi karanlık biraz batsın ben Sivaslı ablaya söylerim. Bizim ayak işlerini, çarşıdan alışverişlerimizi yapan Hasan'la seni gönderirim, herhangi bir tehlike olmasın ne olur ne olmaz. Sen de akşamları ışık yakma. Lambadır, idaredir evde kimse yoktur gibi davran, kapıları sıkı sıkı sürgüle. Kapılar sağlam mı girebilirler mi bana söyle. Kapıları zorlayıp açıp giriyorlarmış. Dikkatli ol! Bu kötü günleri iyi geçirmek önemli. Bizler ayakta durmaya çalışacağız, çaremiz yok. Bak bana nelerden oldum, yine de ayakta durmaya çalışıyorum üç çocuğumla sanki bir şey olmamış gibi. Ah Vartanuş'um canım yavrum! Sen bunları görecek, düşünecek yaşta değilsin, ama gel gör ki yazı, kader ne yaparsın. Derin düşünsen çıldırmak işten değil, ama elden ne gelir. Herkes bizden beter, kime yanarsın derdini."

Güher Mayrik ağlamaya başladı. Sessiz sedasız akıtıyordu gözyaşlarını. Ağlaması bile güzeldi. O ne gözler! O ne yüz! O ne dudaklar! 'Allah övmüş de yaratmış,' diye düşündü Vartanuş. 'Ne giyse, ne yapsa yakışıyor. Ben ka-

dın halimle, yüzüne baktıkça hayran oluyorum, erkekler ne yapsın? Başı belada bu kadının yaşadığı müddetçe. Bu da elde olmayan bir bela, hele bu zamanda.' Her ne kadar büyükler, "Şimdi dünya güzelle zengine," demişlerse de herhalde sevkiyatı hesaba katmamışlar.

Vartanuş'un yanına Hasan'ı verdiler, sıkı sıkı da Hasan'a tembih ettiler ki jandarmalar durdurursa, "Şükrü Efendi'nin akrabasıdır, ismi Zarife'dir dersin," diye.

Hasan, iri yarı, boylu poslu, Epsileli bir pehlivandı. İki üç jandarmanın gücü yetmezdi, iş ona kalırsa. Hasan aynı zamanda Şükrü Efendi'nin fedaisiydi. Ailesini getirip Zara'ya yerleştirmişlerdi. Şükrü Efendi'nin evinin ayaküstü işlerini yapıyordu.

Komşularımız

Vartanuş on-on beş gündür, sessiz sedasız babasının boş evine yerleşmiş, bundan sonra ne yapacak, nasıl, neyle yaşayacak bunu düşünüp, bunun hesabını yapıyordu.

Perdelerini açmıyor, ışık yakmıyor, konu komşuya gitmiyordu. Kimin ne hesabı vardı, daha doğrusu kim dost kim düşman bilmiyordu. Mamasının aldığı uzun mekik Singer marka el makinesini çıkarmış siliyor, yağlıyor kendine bir meşgale yapıyordu.

Yukarı odadaki camdan bakınca, tam karşıdaki evde, Düzen Hamdi'nin ikinci karısı Atiye hatun ve eski karısından olan bir oğlu, yeni karısı Atiye'den de bir oğlan bir kızı yaşıyordu. Yarı Ağıl isminde, Tuz Gölü dedikleri yerden gelmişlerdi. Bunlar başka bir kavimdi sanki. Kasabalılar Kürt diye kız verip almıyorlardı. Bunlar, "Biz Kürt değil Müslümanız," diyorlardı. Düzgün bir hayatları vardı, genelde demircilik sanatıyla meşguldüler. Kimseye boyun eğmeyen dik kafalı, kavgacı insanlardı. Nedense biz Ermenileri de hiç sevmezler, Müslümanlar onlara ikinci sınıf muamelesi yaparken onlar da bize ikinci sınıf vatandaş muamelesi yaparlardı. Pek de güvenilir adamlar değillerdi. Kasabadaki yaşayan Ermenilere göçten sonra da 1948'lerde de Ermeniler daha İstanbul'a göçmeden önce de bizlere karşı hoş olmayan, komşuya yakışmayan hareketler yapmışlardır.

Yine çok yakın komşumuz ak sakallı, Ağa Dayı dediğimiz muhterem bir komşumuzun hanımı Ayşe Hanım, bir

hastalıktan dolayı göz bebekleri dışarı fırlamış, şişmanca, iyi yürekli bir komşumuzdu. Hiç çocukları olmamış, onlar da Emine isminde kimsesiz bir kız çocuğunu evlat edinmişlerdi. Halleri vakitleri gayet iyiydi. Temiz giyinirlerdi. İyi bir semtte iki katlı bir evleri vardı. Duvar duvara komşuyduk.

Karısı, kocası hatırlı insanlardı. Ermenilerin böyle bir zulme uğramalarına çok üzülürlerdi. Ta Hayos dedemden beri uzun seneler komşuluk yapmıştık. Şimdi de mamam Vartanuş için üzülüyorlardı başına herhangi bir bela gelmesin diye ellerinden geleni yapıyorlardı.

Dayım Misak

Hatice Hala, Vartanuş'un eve geldiğini sezince, ona moral vermek üzere kapıya geldi, korkmaması için kapının zerzesini takır tukur vuruyordu. Vartanuş korktu, ses çıkartmadı. Kapının ısrarla çalındığını görünce dayanamadı, aşağı inip açtı. Ağlamaktan gözleri kan çanağına dönmüştü. Hatice Hala'yı görür görmez boynuna düştü. İkisi birden ağlamaya başladılar..

"Vartanuş, Ağa Dayın diyor ki, 'İsterse gelsin bizim evde kalsın hiç korkmasın.' O rüzgâr gelip geçti diyorlar, biz varken artık korkmana gerek yok, gözümüz senin üstünde. Vicdansız Allahsızlar! Böyle temiz insanlar ne yapmıştı sizlere? Bir milleti yok etmek ne demek? Hangi kitapta var? Vartanuş, seni görünce ananı hatırladım, onunla çok güzel arkadaşlığımız vardı."

"Ah Hatice abla ah! Ben anlatamam, siz anlayamazsınız, bu ne işti böyle başımıza gelen? Düşününce çıldıracak gibi oluyorum. 63 kişiden 59'unu götürüp Pur Dağı'nın eteğinde öldürdüler de kurda kuşa yem ettiler. Buna can mı dayanır? Bu nasıl bir anlayıştır, nasıl bir mantıktır, nasıl bir inanıştır ki Allah'ın verdiği canı alıyorsun, sonra da 'Ben Müslümanım,' deyip namaza duruyorsun. Harp mi var? Sana sığınmış bir avuç insanı, Ermeni'yi, silahsız eli kolu bağlı ihtiyar, kadın, kız, çocuk demeden, o soğukta yollara düşürüp anasının, babasının, kocasının kardeşinin gözünün önünde öldürüyor, tecavüz ediyor, yok ediyorsunuz. Buna hangi vicdan razı olur? Hangi Allah'a inanan,

vicdan sahibi yapar, sonra da nasıl rahat yatağında uyur bilemiyorum. Bu ne vahşet, bu ne kin, bu ne insanlık dışı bir anlayış! *Cemal Paşa denilen o cani ruhlu adamın torunu gazeteci Hasan Cemal bile, kitabında bu vahşeti öyle bir anlatır ki, yürekler dayanmaz. Ermenistan'a gitti orada dedesi Cemal Paşa'nın insanlık dışı yaptığı bu katliamı kınadı. İnsanca düşünen herkes bunu böyle kabul ediyor. Talat, Enver, Cemal paşalar sonunda belalarını buldular ama olan bize oldu.* Hatice Hala ben dışarı çıkamam, perdeleri açamam, komşulardan biri beni ihbar eder, 'Burada bir Ermeni var,' derler diye korkuyorum, bu yüzden gözükmemeye çalışıyorum. Gidenlerden hiçbir haber yoktur. Hatice Hala herhangi bir haber alırsanız bana söyler misiniz? Anamdan, babamdan, bacılarımdan, amcalarımdan, onların ailelerinden hiçbir haber alamadım, bir yere de çıkamıyorum. Kocamın evinde, gizli samanlık gibi bir yerden on beş gün çıkmadım bir bardak su, bir kuru ekmekle yetindim. Kardeşim Misak, sevkiyattan on gün önce Şükrü Efendi'nin vasıtasıyla, elinde ne kadar para varsa jandarma subayı Durmuş'a vermiş. Durmuş, 'Merak etme ben çavuşa söylerim, onu sevkiyata götürmez,' demiş. Durmuş jandarma çavuşunu çağırmış, 'Bu çok iyi bir çocuk, senin seyisin olacak, atına bakacak, seninle beraber gelip gitsin, yanından ayırma. Şükrü Efendi'ye söz verdim, ikinci karısının dayısı,' demiş. Bir miktar da para vermiş. Ertesi gün askerler, yeni bir Ermeni kafilesi götürürken, askeri kışlayı geçiyorlar. Bir kar, bir fırtına var ki göz gözü görmüyor, yürümenin imkânı yok. Adamlar dağın dibinde, yürüyecek takatları kalmamış, oraya çöküyorlar. Defi hacet yapmak isteyenlerin seyisler ellerini çözerken, Misak da onlara yardım ediyor. İşini bitiren geliyor, tekrar bağlayıp ötekini çözüyorlar. Bu arada beş-altı kişinin eli çözüldüğünde her biri bir tarafa doğru kaçmaya başlıyor. Bunun üzerine çavuş, jandarma erine

'Ateş!' emri veriyor. İki asker patır patır on beş kişiyi öldürüyorlar. Onları gören Misak panikliyor, 'Beni de öldürecekler,' diyerek kaçmaya başlıyor. Tam tepeyi dönecekken çavuş çekip onu da vuruyor, öldürüyor. Gidip kumandana böylece tekmil veriyor. İster inan ister inanma. Yani Hatice Hala, kardeşim Misak'ı da öldürdüler. Zaten karısı Lusin de sevkiyata gitmişti, bir buçuk gaz tenekesi altın verdiler yine de kurtaramadılar."

Hatice Hala, "Allah sizi korusun yavrum, ne diyeyim? İnsan harpte esir düşse yine başına böyle bir şey gelmez. Gavur dedikleri Hıristiyanlar bunların yaptığının onda birini yapmaz. Bu nasıl vicdan, bu nasıl bir anlayış! Vartanuş kızım, bir isteğin olursa bize söyle eğer korkarsan bize gel, kal gece gelip yatabilirsin," dedi, kalkıp gitti.

Zara kasabasının güneyinde, Bey Dağı'na doğru bir Alevi köyü vardır. Aleviler Ermenilere çok yakın insanlardır. Alışveriş yaparken hiçbir şekilde Ermenilerden çekinmezler, evlerine girer çıkarlar.

Aleviler çok kültürlü, bilgili, güvenilir insanlardır. Kasabada otel yoktu, hanlar vardı. Bizim çok tanıdığımız gelir, evimizde kalırdı. Zoğallı köyünde köy ağası Mehmet Efendi oğulları Nurettin Ertürk, Hakkı Ertürk, kardeşi Hüsnü Ertürk. Nurettin hakimdi o devirde. Hafik'te hakimlik yaparken Adnan Menderes'i tanımış, 1950 seçimlerinde Sivas milletvekili olmuştu.

Kardeşi Hakkı Ertürk de Zara'da, bizim evimizde ilkokulu bitirip ortaokula, liseye Sivas'a gitmişti. Mehmet Efendi'nin kardeşi Hüsnü Efendi de hakeza abisi ve yeğeni Nurettin Ertürk gibi iyilik yapmayı seven biriydi.

Babam Soğomon Efendi

Soğomon Efendi, 1915 Ermeni sevkiyatında Mehmet Efendi'nin oğlu Nurettin Ertürk'ün bir akrabasının düğünü için, Zara'dan Zoğallı köyüne gitmişti. Birkaç gün sonra Ermeni sevkiyatı başlayınca Soğomon Efendi'yi sevkiyata gider diye köyden bırakmamışlar. Her ne kadar Soğomon, "Yahu ben üç aylık evli bir adamım, gidip karıma sahip olayım," dese de Nurettin Ertürk durumu bildiğinden müsaade etmez.

"Soğomon, gidersen karını da kendini de kurtaramazsın, boşu boşuna kendini ateşe atma. Geride yaşlı anan, iki kız, bir erkek kardeşin var, acaba onlar ne haldedir? Biz Zara'ya bir adam gönderelim, birkaç gün Mirican Efendi'nin, Sadık'ın hanında kalsın durumu öğrensin de seni öyle bırakalım. Yoksa daha Zara'ya girmeden yakalar, sevkiyata tabi tutarlar, seni kimse kurtaramaz," derler.

Böylece Soğomon Efendi köyde iki sene kalır. Her şey süt liman olunca, saçlı, sakallı bir Alevi şeyhi gibi Zara'ya döner. Sadık'ın hanına girer, kimse onu tanıyamaz. Mirican Ağa'yı ve Eram Ağa'yı çağırırlar, onlar görür görmez tanırlar, sarmaş dolaş olurlar. Soğomon'u berber Hamdi'ye götürüp, "Bizim Soğomon'a benziyor mu?" diyerek şakalaşırlar.

Soğomon'un karısı ve üç kız kardeşi sevkiyata gönderilmiş, geride Takvor'la evli Antika isminde bir kız kardeşi ve annesi Tuşkin mayrik kalmıştır.

Kendinden küçük, evli bir erkek kardeşi Amerikan gemisi İstanbul'a gelip, "Sevkiyattan kurtulan Ermenileri Amerika'ya götürüp vatandaş yapacağım!" diye tellal bağırtınca, Agop Gostantiyan, karısıyla İstanbul'a gelip gemiye binerek Amerika'ya gidiyor. Amcam çok deli göz, yiğit bir adammış. Babam sessiz, mülayim biri, onunla taban tabana zıt bir insandı.

Soğomon Efendi bir ay kadar enişteşi Takvor Ağa'da kalıyor ama bir türlü rahat edemiyor, emanetmiş gibi çekinerek eve gelip gidiyordu.

Kurtulanların Çilesi ve Dönmeler

Tüm Ermenilerde bir korkaklık bir tedirginlik vardı. Olması da normaldi. Kolay mı bir-bir buçuk milyon kişi yerinden yurdundan olmuş, at arabasından, öküz arabasından başka vasıta olmayan o devirde, teknoloji olmayan yerde ne olur? Elektriğin olmadığı yerde hangi teknolojiden bahsedebiliriz?

Evi elinden alınmış, kışlık unu, bulguru, yarması yağma edilmiş, iş yeri tarumar olmuş, takımı taklavatı zaptedilmiş aileler ne yapar, nereye gider? Nasıl dağda, bayırda yaşar? Ne yer ne içer, soğuktan, ayazdan nasıl korunur?

En yakının seni eve alamıyor, yakalanırsa, biri "Kaçak Ermeni saklıyor," derse, o adam çıra gibi yanar. Anlatıyorlar da gece saat ikide, üçte, o ayazda cama gelmiş, tık tık vuruyor da en yakını bile eve alamıyor. Ev sahibi içeride, kaçak Ermeni dışarıda ağlıyorlar. Dışarıdan Kirkor Ahpar usulcacık yalvarıyor: "Agop Ahpar, biliyorum çok tehlikeli bizi içeri almanız, bizi içeri almayın ama bir kuru ekmek verirseniz buradan uzaklaşırız."

Ağlıyorlar, sızlıyorlar, kapıda donmuşlar köpekler gibi yalvarıyorlar. Kalbiniz paramparça oluyor ama ne açabiliyor ne de bir lokma ekmek verebiliyorsunuz.

Allahım bu ne zulümdür insanın insana böylesine bir acı çektirmesi için nasıl bir insanlık duygusu olması lazım ben kelime bulamıyorum.

Allah kimseyi açlıkla terbiye etmesin. Kasabada sevkiyattan geri kalan Ermenilerin yüzde ellisi yaşlı, akşam sa-

bah ölecek insanlar. Geri kalan on-on beş çocuk, sekiz-on çirkin, dul kadınla sekiz-on orta yaşlı erkek, çok kuvvetli, yürekli, yiğit, Müslüman tanıdığı olanlar kalmış.

Bu açlık ve sefillikten bıkan birçok Ermeni de yakın bulduğu köylere gitmiş, hiç olmazsa boğaz tokluğuna çiftçilik yapmış.

Bunlar yazmakla bitmez öyle Türk köyleri var ki, ya ikinci ya üçüncü karıları Ermeni.

Zara'ya yakın, otuz kırk hanelik Devekse köyünde, karısı Ermeni'den olmayan ev yok. Zara'ya gelmiş esnaflık yapıyor, camiden çıkmıyor, cumaya giderken dükkânını kapatıyor. Aynı köyden komşuları, "O öyle yapıyor ki Ermeniliğini kapatsın, oysa onun anneannesi Ermeni kızıdır," derlerdi. Öyle olanlar komplekse girerlerdi. Biz de kendilerine, "Korkmayın, tarlaya ne ekersen onu biçersin," derdik.

Kasabamızda üç aile resmen Müslüman oldu. Ahmet nam-ı değer Gavur Ahmet, karısı da kendisi de sevkiyata giden bir Ermeni ailenin çocukları. Ahmet'in kuzenleri Şakir ve Bekir. İki kardeşin de kendileri ve eşleri Ermeni'ydi. Bunlar camiden çıkmazlardı, kendilerini ispatlamak için Ermeni'yle konuşmaz, onlara yakın olmazlardı. Ahbapları Müslümanlardı.

Bunların çocukları büyüdü, kimisi bizden büyük kimisi bizim emsal. Bizden büyük olanlar evlenme çağına geldiler, yuva kuracaklar. Gece gündüz namazdalar, oruçlarını eksiksiz yapan bu adamlar yapmacık değil, gerçekten de Müslümanlığa inanmışlardı. Ama nereye gitse, Gavur Ahmet ismi geçse, "Hangi Şakir ben tanıyamadım?" Gavur Şakir, Gavur Bekir denilirdi.

Kız istemeye gidiyorlar hiçbir Müslüman gavur diye kızını vermiyor.

Yahu kardeşim siz demiyor muydunuz ki, "Müftünün önünde salavat getiren, kelime-i şehadet getiren Müslüman kadar makbuldür." Peki neden bu aileye gavur diyorsunuz?

Velhasıl Şakir'in oğlu Hidayet geldi 35 yaşına. Kamyonculuk yapıyor. Müslüman komşular toplandı bir karara vardı. Ahmet'in kızını Hidayet'e alacaklar Hidayet 35 yaşında, kız 17. On sekiz yaş fark var. Kız ağlar, "Olmaz," diye, komşular ısrar eder. "Müslümanlıkta yaş farkı gözetilmez," derler. Sonunda kızla oğlan evlenirler, bir çocukları olur.

Gelin ikinci çocuğuna hamile kalır, yedi aylık hamileyken kanama başlar. Zara'da hastane yok bir doktor var. Muayene eder, Sivas'a hastaneye göndermeye karar verirler. Gelini kamyona yatırırlar, ha babam bas gaza, boş kamyon takır tukur.

Daha yarı yolda, Hafik kasabasına varmadan gelin sizlere ömür, ölür.

Aradan beş ay geçer, yine komşular Ahmet'in evine gelip, "Ahmet Ağa, böyle bu çocuk iki yaşında perişan oldu bakan yok. Yemek, çamaşır, çocuk bakımı bunlar meydanda kaldı. Müslüman adetine göre ablası ölünce küçük kardeşi onun yerine onun kocasına varır hem çocuklar öksüz ve bakımsız kalmaz hem de Hidayet hanımsız kalmaz. Allahın emri senin küçük kızla Hidayet'i baş göz edelim. Sen de sevaba gir onların da yuvası kurulsun," derler.

Yine Ahmet Ağa'da sızlanmalar, kız katiyen istemez, ama kim dinler? 16 yaşındaki küçük kızı 38 yaşındaki Hidayet'e verirler. Kız ağlaya ağlaya ablasının kocasına varır.

Ahmet ve karısı kapının önünde ağlayarak konuşuyorlardı: "Benim beş kızım olsa, teker teker ölseler beşini de

Hidayet'e mi vereceğim? Bu nasıl adettir? İşinize geldiği gibi oynuyorsunuz bizimle.

"Bir Hıristiyan salavat getirir, Müslüman olursa Allah nezdinde Müslümandan daha makbuldür diyorsunuz. Biz kırk senedir Müslüman olmuş camiden çıkmıyoruz, yine de sizler bizi Müslümandan sayıp da ne kız veriyor ne de kız alıyorsunuz. Böyle olmaz ki canım!"

Devekseli Lafçıgil'in Mustafa ve Mesrop Hasan

Gavur Ahmet'in annesinin, Devekse köyünde yaşayan Mustafa adında bir ahbabı vardı. Kocası sevkiyata giderken karısına, büyük oğlu Ahmet'e ve küçük oğlu Mesrop Hasan'a tembih edip, "Ben bir aya kadar gelmezsem eğer, siz ailece Devekseli Mustafa'nın evine gidin, onun hali vakti iyidir, iyi de bir insandır. O sizi misafir eder," der.

Mustafa, bir zaman sonra Zara'ya onlara bakmaya geldiğinde, adamın sevkiyata götürülmüş olduğunu görmüş. Kocadan bir haber olmadığından, çoluğu çocuğu dışarıya atmışlar. Ekmek yok, yiyecek yok. Karısı ve iki çocuğu perişan bir vaziyette. Onları da alıp kendi köyüne, Deveksel'deki evine götürüp misafir eder. Orada yaşamaya başlarlar.

Büyük oğlan Ahmet, adamın hayvanlarını otlatır, çobanlık yapar; ufak oğlan Mesrop Hasan yedi yaşında, emsal çocuklarla oynar. Bir akşam yemeklerini yiyip herle çorbasını içmişler. Anası, Mesrop Hasan'ı götürüp yatırmış. Herkes yatınca, Mustafa'nın karısı karıyı koynuna alır. Bir gece Mesrop Hasan uyanınca anasının orada olmadığını görür. Kalkar, sağa sola bakınır. Bir de ne görsün? Mustafa iki karının arasına girmiş yatıyor, adamın bir eli yağda bir eli balda. Yedi yaşındaki çocuğun o kadar zoruna gider ki, erkenden kalkıp evden çıkar, bir daha o köye gelmemek üzere yedi sene başka köyde, boğaz tokluğuna çobanlık yapar. Kimseye de haber vermez.

Bir zaman sonra, sorup soruştururken anasının ve kardeşinin Müslüman olduklarını, fakat Müslüman oldukları halde onlara hep "Gavur Ahmet, Gavur Şakir, Gavur Bekir" denildiğini öğrenir.

1943'te 25 ile 45 yaşları arasındaki Ermenileri toplayıp askere götürürler. Bunlara 20. Sınıf İhtiyat Askeri* derler. Onlara kahverengi elbise giydirirler, dininden dönüp Müslüman olan Ermeniler de ötekiler gibi nasiplerini alırlar, onlara da kahverengi elbise giydirip askerlik yaptırırlar. Kışta, soğukta, onlar da Ermeniler gibi aç, susuz, kuru ekmekle amelelik yaparlar ve yol yapımında çalışırlar.

Anası ve babalığı, yakın köylerde, günlerce Mesrop'u ararlar, ama bir gören, bir bilen bulamazlar. Anası da üç beş gün ağlar, sızlar, sonra sesini keser.

Mesrop Hasan, bir ağanın yanında yedi sene boğaz tokluğuna çobanlık yapar.

14 yaşına geldiğinde, bir gün ağasıyla beraber sınır değirmenine ekmeklik un yapmak için buğday götürürler. Orada herkesin "Manas Usta, Manas Usta," dediğini işitir.

Mesrop Hasan da orada birine "Bu değirmenci hangi millet?" diye sorar.

O da "Ermeni," der.

Mesrop Hasan yavaşça Manas Usta'ya sokulup, "Böyle böyle ben filanca adamla Devekse'deki şu hanımın oğluyum. Onlar Müslüman oldu, ben olmak istemiyorum. Senin yanına geleyim çalışayım, askere gider gelirsem de yine sana çalışırım. Bana sahip çık, beni evlendir, ben Müslüman olmak istemiyorum," der.

Manas Usta da "Peki, ne zaman istersen gel," der.

* **20. Sınıf İhtiyat Askerliği:** İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türk Silahlı Kuvvetleri askerlik hizmetini bitirmiş ve ihtiyata ayrılmış gayrımüslim vatandaşlarını kör, topal ayırmadan, bir kere daha silah altına almış, onlara kahverengi bekçi elbisesi giydirerek yol yapımında çalıştırmıştır.

Mesrop bir hafta izin alır, ağasından müsaade ister, anasının köyüne gider. Anası Mesrop'u görünce sevinir.

"Oğlum, sen benim kaybolan oğluma benziyorsun. Söyle ne olur, sen Mesrop Hasan mısın?"

O da "Evet, ben Mesrop Hasan'ım. Sana da kardeşim Ahmet'e de kızgınım. Benim kellemi kesseniz, ben yine de Müslüman olmam. Değirmenci Manas Usta beni evlatlığa kabul etti. Şimdi onun değirmenine gidiyorum, askere gidene kadar oradayım, askerden sonra da beni bir Ermeni kızıyla evlendirecek. Seni de Ahmet'i de görmek istemiyorum beni aramayın," der.

Doğruca Manas Usta'nın değirmenine gider, askere gidene kadar orada çalışır. Mesrop Hasan yeni nüfus kâğıdında adını Mesrop Bocolyan olarak değiştirir. Sahak Demirci'nin kızıyla evlenir. Mesrop da Sahak Ağa da çok mutlu olurlar. Mesrop'un bir kızı, iki oğlu olur.

Bazen bakarsın ki damdaki bir kiremidin ucunda bir yeşil dal yeşermiş. Toprak yok, su yok. Nasıl oldu da orada yeşerdi hayret edersin. Ermeniler de böyle taşın, kayanın üzerinde. Gelen soyuyor giden soyuyor.

Yok varlık vergisidir, yok 20. Sınıf İhtiyat Askerliği'dir başımızda yumruk, havada hazır bekliyor, ne zaman ineceği belli değil. Fransa'ya mı gitsek, Hollanda'ya mı, Çekoslovakya'ya mı, Amerika'ya mı? Daha sayacağım birçok ülke var.

Bu ne çıkmaz bir canımız varmış.

Takvor Derdiyar

Soğomon; annesi, bacısı Antika ve enişte si Takvor Ağa ile birlikte yaşıyorlardı. Takvor Ağa marangozdu, yiğit bir adamdı. Üç beş arkadaşıyla birlikte Türk kabadayılarının bir koluydu, herkes de bunu biliyordu. Kendi soyunup çalışmazdı, adamları vardı. Kaynı Soğomon'u seviyordu samimi, saygılı, arkadaşlarını çok seven bir insandı.

Bir akşam yemekte söz sevkiyattan ve geride kalanlardan açılınca, "Giden gitmiş ne kadar ağlasan, kendini yere atsan çaresiz yaşam devam ediyor. Öyleyse her şeyi unutup evlenmek, çoluk çocuk sahibi olmak lazım! Ben, kaynım Soğomon'un yeniden evlenmesi için Haçik'in hanımı Vartanuş'u düşündüm. Çok çalışkan, yiğit yürekli bir hanım elinden her iş geliyor: Terzilik, ev işi, konuşma. İyi bir sülaleden. Haçik de yerinde rahat yatar onun tekrar kendi sülalesinden biriyle evlenmesiyle. Sizler de münasip görürseniz Antika Hanım gitsin bir yoklama çeksin. Bak etrafına, teker teker evlenip yuva kuruyorlar, onun kocası senin karın sevkiyata gittiler sizden tekrar ev bark olsun," dedi.

Antika, "Bilmem ki Vartanuş ne der?"

"Kız ne diyecek? Bunun seçimi mi var? Aş taşmış kepçenin pahası mı sorulur? Yarın öbürsü gün kapısına bir Dacik dayanacak, alıp götürüp metres yapacak, üç beş gün sonra vuracak tekmeyi rezil edecek. Antika, sen bir Vartanuş'la konuş."

Antika ertesi günü Vartanuş'a gitti. Kapıyı vurdu, açan yoktu.

Yandaki Ağa Dayı'nın hanımı Hatice Hala, yandan bağırdı:

"Kim o, ne istiyorsun kimse yok, buraya gel."

Antika bacı Hatice'ye yaklaştı: "Ben Antika, Vartanuş'a bir uğradım da... Takvor Ağa'nın karısıyım, yabancı değilim."

"Kız Antika sen misin? Ağa Dayın, 'Kim gelirse gelsin senin haberin olmadan Vartanuş içeri almasın,' diye tembih etmişti. Dur, ben Vartanuş'a haber vereyim baca kapısından."

Soğomon Varbet*, Vartanuş'un kocası Haçik'in üçüncü kuşaktan kuzeni yani akraba olurlar. Haçik'in dedesiyle Soğomon'un dedesi amca çocukları olurlar. Onlar da Gosttantiyan soyadını taşıyorlardı.

Nihayet Vartanuş usulen kapıyı açtı. Zaten Zaralı Ermeniler birbirlerini ya uzaktan tanıyorlardı ya da akrabaydılar. Yukarı odaya çıktılar, her taraf karışıktı. Yataklar, yorganlar üst üste yığılmış, bir düzen falan yoktu. Vartanuş'un aklından bile geçmiyordu ki bir şeyler kaldırsın düzenlesin. Eskiden olsaydı Antika'ya böyle düzensiz bir ev gösterilir miydi?

Şuradan buradan konuştular, Antika hiç öyle bir hava göremedi. Sadece Soğomon'un Zoğallı köyünde saklanıp o yüzden sevkiyattan kurtardığını söyledi laf arasında, Vartanuş duymadı bile o kendi derdinin peşindeydi. Onun gülü gittikten sonra başkasının kurtulup kurtulmadığı kimin umurundaydı!

Antika fazla oturmadı, kalkıp gitti. Vartanuş'un konuşmaya bile isteği yoktu, neşesizdi. Bu niye gelmişti ki? 'Ne boş insanlar var, vakit geçirecek yer arıyorlar,' dedi kendi kendine.

---

* **Varbet:** Usta.

'Kışın, akşam saat altı olunca hava kararır. Işık da yakmadığımız için akşam yedi sekizde yatıyorum sabah beşte kalkıyorum. Sabah olmuyor bir türlü, insan da yok kiminle konuşup karanlıkta ne iş yapacaksın da vakit geçireceksin? Komşularla temas yok, soba yakamazsın soğuk yatak bile buz gibi, saatlerce ısınmıyor donuyorum,' diye düşündü Vartanuş.

Yine sabah beşte kalktı biraz kömür vardı, mangal yaktı yukarı odadan kapıyı açıp mangalı bacanın üstüne koydu üstüne ufak bir de boru koydu. Evde birkaç patates vardı bir avuç da bulgur koyup bulgur çorbası yapacaktı. Çok fena bağırsakları kurumuştu, açlıktan ölesiye yorgun düşmüştü ki ayağa kalkmaya dermanı yoktu.

Kafasındaki düşünce onu düşünemez hale getirmişti. Kendi kendine, 'Birazcık aklım var böyle zamanlarda bu da gidiyor,' dedi.

Vartanuş, günlerden pazar olduğunu hatırladı. Kocası Haçik'le pazar günleri kiliseye gittikleri aklına geldi.

Ermenilerin süslenmiş, pazar elbiselerini giymiş olarak kiliseye gelip dualarını yapmaları, mumlarını yakarak haçlarını çıkarıp konu komşularıyla sohbet etmeleri gözünün önüne geldi.

"Acaba Allah bize yine o güzel günleri gösterecek mi?"

Vartanuş'un gözünde yaş kalmamıştı, ağlamaktan boğazı kuruyan dili damağına yapışıyordu, tükürüğünü yutamıyordu. Yandaki tastan bir yudum su içti.

"Ne yapmalıyım çıldıracağım. Allahım bana bin kuvvet ver! Kurban olduğum Asvazım Hisusum bir yol göster, dervoğormiya dervoğormiya anunhor yev vorto yev hokuyn surpuyn amen," deyip haymer duasını okumaya başladı.

İnanıyordu ki Asvazı Hisusu Kristosu ona bir yol gösterecekti. Dudaklarından bildiği tüm dualar dökülüyordu.

Pazar kilisesinden sonra mamamlara yemeğe giderdik. Mamam türlü türlü yemek yapar, benim için de özel olarak etli yaprak sarması yapardı. Çok az yeşil, sulu tiritine ekmeğimi batırıp, üzerine döktüğüm kaymaklı yoğurda da bayılırdım.

Haçik son gittiğimiz kilise için giyinmiş kuşanmış, aynanın karşısına geçmiş, kendini seyrediyordu. Birbirimize göz kırptık, geçtim. Çok güzel, çok yakışıklı değildi, ama esprili, konuşkan, sempatik bir adamdı.

Ben ona tapardım.

Mor bir fes takardı, koyu lacivert ceket, gri pantolon giyerdi. Siyah iskarpinleri her zaman boyalıydı. Sayılı esnaftandı kendisi.

Vartanuş yine düşünceye daldı.

Karanlık basmıştı. Perdeyi açamıyor, ışık yakamıyordu. "Bunca akraba talukattan tek başıma kaldım."

Ahparı Misak geldi aklına. Karısı Lusin, kuyriği* Sima. Nasıl güzellerdi onlar! Bir gören bir daha görmek isterdi. Ben onlara benzemedim çirkinim, ama şirindim, kocam Haçik çok severdi beni. "Gülmek sana çok yakışıyor," derdi.

Hiç aklımdan çıkmıyor, nişanlıyken Haçik bir mektup yazmıştı. İçine de bir şiir yazmış koymuştu. Çok hoşuma giderdi.

---

* **Kuyrik:** Abla.

Ben yarimi tanırım,
Sarhoş dilli peltekli.

Söyler söyler gülerdi, peltek olduğum onun çok hoşuna giderdi.

"Ah, ah felek!" dedi, tekrar ağlamaya başladı. "Gözün kör olsun sevkiyat, tüm sülalemi sevkiyata götürüp beni neden burada bıraktın?"

Ben tek başıma nasıl çekerim bu yükü? Bu dünyada bana gülmek var mı ki!

Başını ellerinin arasına aldı bayılacaktı. Ağlamak istiyordu, boğazına bir şeyler düğümlendi, ağlayamıyordu. Gözünde yaş kalmamıştı. Allahım ne olur tez canımı al diye yalvardı. Sonra birden boşandı sesli sesli beyitler söyleyerek ağlamaya başladı.

Başı çatlıyordu. Olduğu yerde sırtüstü uzandı. Uyumuştu.

Sil Baştan

Uyandığında gün ağarmıştı, gece ışık yakmamıştı. Evde olduğunu bilmesinler istiyordu. Camlara ince bir tül germiş, içeriden dışarısı gözüküyor ama dışarıdan içerisi gözükmüyordu.

Yoksa seneler geçmiş, sevkiyat korkusu kalmamıştı, ama sevkiyatı görenler bir türlü unutamıyorlardı. O korku içlerine sinmişti. Acayip bir ölü sessizliği hüküm sürüyordu. İnsanlar gölgelerinden korkar olmuşlardı.

Bu arada Talat, Enver, Cemal Paşalar işten el çektirilmiş, Enver Paşa da üç bin asker alarak Sivas, Erzurum'dan Rusya'ya geçip, orada büyük bir Turan devleti kurma sevdasındaydı. (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* kitabında yazar.)

Cihan Harbi bitmiş, Atatürk cumhuriyeti kurmuş, memleket nispeten rahatlamış ama fakirlik çok, hükümet parasızdı. Sevkiyat, seferberlik geçeli yedi sekiz sene olmuş, ama sanki dün olmuş gibi yaralar kanıyordu.

Vartanuş hem çalışıyor, hem günün yarısını gümrenerek, ağlayarak, mani söyleyerek geçiriyordu. Sanki olaylar bir iki saat önce olmuş da o duymuş, ağlıyor gibiydi. İnsanın onu öyle görüp de ağlamaması imkânsızdı.

"Canım komşularım! O kadar hısım akrabadan ayrılıp da nasıl yaşıyorum? Bu acıya kimse dayanamamış, yine nefes alıyor, yine yemek yiyip gülebiliyorum. Olmaz böyle şey!" deyip tekrar ağlıyordu.

Onun bu figanından işçi kızlar, müşteriler kızar olmuşlardı. Terzi Vartanuş bir türlü laftan anlayan cinsten değildi.

Yaradılış itibariyle biraz deligöz olan bu hanıma, Takvor Ağa defalarca dönüp gelmiş, Vartanuş'u Soğomon'a istemişti. Ama Nuh diyor Peygamber demiyor, "İşine baksın benim yakamı bıraksın," diyordu.

Takvor Ağa ve karısı Antika bazı hediyelerle Soğomon'la beraber Vartanuş'a geldiler. Vartanuş çok neşesizdi, onların gelmesi onu pek memnun etmedi. Şimdi bunlarla da kim uğraşacak gibisinden pek yüzlerine bakmıyordu. Takvor Ağa sözü aldı, konuşmasına başladı:

"Eğer acılar unutulmazsa yaşanmaz. Dünya kurulduğundan beri insanlar doğarlar ve ölürler. On sene evvel on sene sonra. Zelzele olur otuz bin kırk bin insan ölür. Kalanlar tekrar evlenir, çocuk doğar, büyür. Evet, bizim de Ermenilerin başına bu felaket geldi. Yedi sekiz sene oldu, onlara da padişah idam cezası verdi, kaçıp gittiler. Bu Allah'ın bir mukadderatıdır. Onun için sen bu evliliğe evet de, bir an evvel bu iş bitsin. Dul bir kadını ne kadar rahat bırakırlar? Benim kaynım Soğomon çok iyi bir adamdır. Adam gibi adamdır. Ben derim ki siz birbiriniz için yaratılmış iki iyi insansınız, bunu değerlendirin, uzatmayın," dedi. "Başka seçenek yok, birkaç güne derhayr* gidiyor Sivas'tan. Bısağınızı** da yaptırırız."

Vartanuş'un birkaç şartı vardı. Soğomon Efendi kabul etti ve Vartanuş dedi ki: "Sen benim kocamın soyadını taşıyorsun, ola ki Haçik herhangi bir sebepten sağ kalmış da günün birinde geri gelirse, belki çok uzak bir ihtimal ama, çocuğum da olsa, seni bırakır ona giderim. Bu benim son şartımdır."

Soğomon Varbet de Vartanuş'a söz veriyor: "Eğer o dönerse senin söylediklerine harfiyen uymaya sana şerefim üzerine söz veriyorum," der. Böylece evlenirler, biter.

---

* **Derhayr:** Papaz.

** **Bısak:** Dini nikah.

Gönülsüz Evlilik

Vartanuş yeni evliliğe alışmaya çalışıyordu. İnsanlardan kopmuş, canı kadar sevdiği insanlardan koparmışlar onu. Yeni bir evliliğe, yeni bir yaşama çok yabancıydı. Soğomon Efendi'ye alışması zaman alacaktı.

Soğomon Efendi de sabırlıydı, ona da kolay değildi. Üç kız kardeşini saçlarından sürükleye sürükleye götürmüştü jandarmalar.

Bazen konuşuyorlardı karı koca.

"Bunları bize zaman unutturacak, belki o zaman birbirimizi seveceğiz, bir aile olacağız. Şu anda ikimizin de acıları taze, unutamıyoruz."

Soğomon Varbet'le Vartanuş Hatun bir arkadaş gibi, birbirlerinin acılarını anlayışla karşılayıp saygılı, mesafeli bir birliktelik yaşıyorlardı.

Soğomon Varbet'in Demirciler caddesinde bir dükkânı vardı. Burada aktariye, bakkaliye türünden cezve, demlik, tencere, tas, tabak, sırlı çinko türünden şeyler satıyordu. Çalışıyor, ev eksiklerini alıyordu. İşi iyiydi, ama harmandan harmana olmak üzere veresiye satıyordu, onun için de yerine koymak zordu.

Vartanuş, "Soğomon sen masraf etme, benim işim gayet iyi, sen ise sermayeni bir sene bekleyip öyle alıyorsun. Oysa benim her aldığım kâr. Onun için sen sermayeni biriktir ki sonra zorlanmayasın."

Gel zaman git zaman, Vartanuş'la Soğomon çok iyi anlaşırlar. Hesap kitap işlerini Soğomon Varbet yapıyordu.

Vartanuş Hatun üç beş işçi kızla terzilik işine devam ediyordu. Orta halli Zaralılardan başka etraf Türk köyleri Yapak, Cencin, Devekse, Eynir, Tekke gibi bir de Alevi köyleri düğünlerinde gelip, birkaç gün Zara'da kalıp diktirip alıp gidiyorlardı.

Zara'da bayan terzisi yoktu. Cumhuriyetten sonra Sümerbank kurulmuş; pazendir, basmadır yeni yeni üretiliyordu. Cenazelere kefenlik bezi belediyede Haşim Ağa'ya yazdırıp, beş metre astar zor alıyorduk. Etraf köyden şal denilen, kendi ördükleri, kalın keçe gibi kumaşlardan külot pantolon yaptırırlardı.

Ceketlerde, pantolonlarda o kadar çok yamalık vardı ki esas malını bulamazdınız.

Vartanuş 1923'ün ortalarında evlendi. 1924 sonuna geliyoruz, 1925'te doğuracak. Gebe. İşi sıkı, "Yok yapamam, işim çok," diyemiyor. Üç makine yaptı, kendisi devamlı biçiyor, üç kız makinenin başında devamlı biçilen entarileri dikiyorlardı.

Yukarıda büyük odada bir masa, ütü, üç dikiş makinesi harıl harıl çalışıyordu. Üç kız makinede, bir kız ütüde, bir kız ilik açıp düğme dikiyor, bir kız da orta işlerinde getir götür, yemek pişir, sofrayı kur vs.

Vartanuş yine sabah beşte kalkıyor, kızlara önceden biçip hazırlıyor, yoksa işler yetişmiyordu.

Vartanuş'a, "Bu kadar çok iş acılarını unutturacak," deniyordu ama maalesef o her an, fırsatını buldukça gümrenerek, beh söyleyerek yani sesli şiir okuyarak her iki yana sallanarak ağlıyordu.

İşçi kızlar, müşteriler şaşardı, sanki ölenler beş dakika evvel ölmüş gibi ağlardı.

Bu her gün ve senelerce devam etti. O devirlerde ölü evlerinde de sesli beyit söyleyerek ağlarlardı. Kadınlar bir cenazeden gelseler, kendi aralarında, "Öyle güzel gümrenerek sesli sesli ağladı ki, canım bacım herkesi ağlattı ne de güzel yerine getiriyor," derlerdi.

Vartanuş da günde bir iki defa böyle ağlardı. Evimiz bir kadınlar kahvesiydi sanki. Konu komşu el işini alan gelir, hoş bir vakit geçirir, Vartanuş'a yardımcı olur, yemeğini pişirir, o da dikişine para almazdı.

Kocası Soğomon babanın dükkânı iyi çalışıyordu; tüm Alevi köyleri onun müşterisiydi. Aldıkları malların parasını öder, tekrar mal alırlardı. Soğomon Varbet çeşidi eksildikçe Sivas'a gider, bacısı Antika'da bir gece yatar, çeşitlerini alıp gelirdi.

Ovsanna Tırtır'ın Kaçırılışı

Müslümanlık adetinde, "Bir Hıristiyan'ı Müslüman yapmak çok sevap," derler. Bu zihniyete inananlar her vesileyle gayrimüslimleri Müslüman olmaya teşvik ederler.

Kızlarımızı Müslüman çocuğuyla evlendirip Müslüman yapmak için büyük çaba harcarlar. Öyle büyük şehirdekiler gibi oğlan kızı, kız oğlanı beğenip evlenme değil zorla kaçırarak, baskıyla olacak.

Mahallemizde Ovsanna isimli kızı öyle yapıp kaçırdılar, zorla iğfal ettiler. "Ben kendi gönlümle kaçtım," diye de ifade verdirdiler. Fırıncı Bayzar'ın kızı öyle. Fırıncı Vartanuş'un kızı Aznif Sikon'un bacısı ceylan gibi bir kız. Kör Memed'in Yunis'i bir odada zorla iğfal ettiler adını Suzan koydular. Kız sekiz-on sene ona karılık etti de Zaralıların İstanbul'a göçü sırasında o da Yunis'i bırakıp İstanbul'a kaçtı. Orada bir Ermeni çocukla evlendi, bir de oğlu olmuş. Mutluymuş.

İşte, bizi böyle rahatsız etmeleri, oralarda duramaz hale getirdi.

1915 olayları bitmişti ama gayrimüslim olarak halk arasındaki konuşmalardan, hükümet erkanının bize ikinci sınıf muamelesi yaptığı gözden kaçmıyordu.

Hükümet bile Ermenilere vatandaş muamelesi yapmıyorsa, demek ki "Bunlar bizim düşmanımız," diye düşünüyorlardı. "Vatanımızda gözleri var," inanışıyla her an bizlere hakaret etmek, dövmek, sövmek, gururumuzla oynamak onlara hoş geliyordu.

Varlığımız Zara kasabasındaki ırkçı insanları rahatsız ediyordu, artık orada kalmamız anlamsızdı. Biz, bizi tanımayan yerlerde rahat edebilecektik. Bundan başka yolu kalmamıştı.

Bu yüzden bilet parası ayarlayan tüm Ermeniler düştük yollara. İstanbul bizi kabul ediyordu. Kilisesi, okulu vardı, varlığımızı orada idame ettirmeliydik.

Mustafa Kemal Paşa yurdu düşmanlardan kurtarmış cumhuriyeti kurmuştu. Hâlâ hilafeti isteyenler vardı, çünkü eşkıyalıklarını devam ettirmek istiyorlardı. Çalışmamak, eşkıyalığı devam ettirip çalışmadan zengin olmak isteyenler vardı.

Hükümetin zayıf zamanı bu gibi insanlarda fırsat bu fırsat diyor kısa yoldan zengin olmak istiyorlardı.

Böyle bir iki grup da Zara kasabasında türemişti. Eski anasının paşaları, kalabalık namlı kişiler sokak kabadayılığına devam ediyordu.

Haberleşmenin şimdiki gibi olmadığı zamanlarda, olaylar günlerce duyulmuyordu. Bazen iki grup birbirlerine düşüp vuruşuyorlardı. Şehirlerden, Tokat'tan, Sivas ve köylerinden sürüyle mal, davar sürüp kayboluyorlardı.

Vartanyan Hayk'ın, Düğününün Gecesi Öldürülmesi

Tarih 31 Aralık 1927. Yılbaşı akşamı.

Eski seferberlik öncesi zenginlerinden Vartanyanlar'ın oğlu Hayk'ın düğünü pazar günü olacaktı. Sabah güveyi yemeği verilecek, akşam da güvey hamamı vardı. İçkiler, kuruyemişler, meyveler alınmış, hamama gitmişti gençler. Kendilerince eğleneceklerdi.

Üç gündür yağan kar yolları yürünmez hale getirmişti. Hayk'ın nişanlısı Bayzar da Zara'nın en güzel kızıydı Hayk da çok yakışıklı, esprili, konuşkan, sevimli bir gençti.

Çarşıbaşı kabadayılar grubu sekiz on kişi gezmeye çıkmışlardı. Çarşıdan Pirek çayının üstünden Toros'un tepeye doğru tepenin dibinden Türk mezarlıkları başlar, kışlaya doğru uzanır, ilerde Reşit Paşa caddesiyle birleşir, Sivas'a kadar uzar gider.

Ekip konuşa konuşa yürüyordu içlerinde bir de Ermeni oğlu vardı. Gözüpek, iri yarı, uzun boylu eşkiyalık işlerine meraklı, tesadüfen Ermeni olmuş. Bir ekibe girmek için kendini göstermeye hayli gayretliydi.

Eşkıya reisi alıp da, "Bir deneyelim," demiş, gittiği işi iz bırakmadan yapmış gelmiş. Reis onun için, "Güvenilir bir oğlan," demiş. Ekip öyle bir ekipti ki onların haberi olmadan kuş uçmazdı. Zara'nın en gözü pek en uyanık ekibiydi. Talat Paşa İstanbul'da neyse Zara'da reis öyleydi. Telefonun, telgrafın yani haberleşmenin çok zor olduğu

bir devirde, bu ekip 100-200 koyunu veya hayvanı birden sürüp götürür de izi bulunmazdı.

Düşündüler, aslında Hayk'ın bir saygısızlığı yoktu kendilerine ama bu kadar Hayk'tan bahsedilmesi, methedilmesi canlarını sıkıyordu. Kimdi Hayk? On paralık bir Ermeni çocuğu! Bu kadar sözü edilmeye değer mi? Yüzlerce ölen Ermeni'nin içinde Hayk'ın lafı mı olur? Hem sonra unutmamalılar ki, her an her şey olabilir, bu da üç gün konuşulur sonra unutulur, bir tarih olur diye düşündüler.

Kabadayılar kendi aralarında, "Nasıl olur da bir Ermeni çocuğu bu kadar sevilir?" diye konuşuyorlardı. Çekememişlerdi.

Seneler sonra, çetenin başı övünerek anlatıyordu:

"Kurduğum bu on kişilik ekibin içerisinde bir de Ermeni yürekli bir oğlan vardı boylu poslu dalını budağından sakınmayan gaddar bir insandı. Hazır fırsat varken şunu da bir deneyeyim de ona göre iş vereyim, dedim.

"Planı hazırladım. Vartangilin Hayk konuştuğu zaman hanımlar hayran hayran ağzına bakarlardı. Boylu poslu, yakışıklı, hanımların hayran olduğu bir delikanlıydı.

"Çok güzel bir kızla, Bayzar'la nişanlı. Günlerden cumartesi, tarih 31.12.1927. Yılbaşı akşamı güveyi hamamı vardı; kuru yemişler, şaraplar alınmış bütün arkadaşları hamamda yıkanıp eğlenecekler, göbek taşında alem yapacaklardı geç vakte kadar. Ertesi günü de düğün vardı.

"Biz kendimizi ona göre ayarladık, hamam vaktine daha iki-üç saat vardı. Hayk'a haber saldık, 'Hamam vaktine üç saat var, biz arkadaşlarla seni görüp tebrik etmek istiyoruz, gelip bizimle bir saat vakit geçirir misin? İstersen sonra hep beraber sazlı sözlü hamama gider, orada devam ederiz,' dedik.

"Biliyoruz ki o bizi katiyen kıramazdı, o da bunu biliyordu, bizim onu davet etmemiz onun için bir onurdu.

Çocuklar tembihliydi: 'Sakın şüphenilecek bir hareket yapmayın, sonra bir çuval inciri berbat edersiniz. Bir işe kalkıştık, bitirelim.'

"O gün yazdan kalma bir gündü. Akşam yağan kar güneş vurdukça erimemiş, hâlâ yürürken sesler çıkartıyordu.

"Hayk geldi, hoş beşten sonra Pirek'ten kışlaya doğru yürüyoruz, güle oynaya, espri yapa yapa. Hayk arada, 'Ev nerede arkadaşlar? Bu tarafta sanki,' diyordu. Kendine malum olmuş gibi her ne kadar belli etmese de pek neşesi yoktu.

"Konuşa konuşa Toros'un dereye geldik buradan sonra dağın eteğine doğru çevrili Müslüman mezarlığı başlıyordu. Demir bir kapı, iki kanatlı. Biri kapalı, diğeri aralıktı. Karlar, buzlar kapının kapanmasına maniydi.

"Önden giden üç kişi içeri süzüldü, Hayk girmek istemedi. Arkasında Ermeni oğlu vardı Hayk'ı sertçe itti. İlk hamleyi o yapmak, göze girmek, kendini Türklere ispatlamak istiyordu. Hayk'ı hiç sevmediği belliydi. Bu Ermenilerin ruhunda var, birbirlerini çekemezler. Birinin başarısı bir diğerinin başarısızlığını ortaya koyar gibi bir mesele çıkar hele insanın alnında eyvah yazılıysa.

"Türk mezarlarının başında başı sarıklı insana benzer taşlar vardır, alacakaranlıkta insan zannedersin, çünkü kuşkulu içinde bir ürperti vardır.

"Hayk bir tereddüt geçirdi, girsem mi girmesem mi? Arkadan birisi espri yaptı: 'Oğlum bunlardan korkmayın siz asıl sağlardan korkun,' deyip Ermeni oğlanın ismini vererek, 'Baksanıza hapishane kaçkınına benziyor,' dedi.

"Böylece mezarlığa girilmiş, ilerlenmişti. İçlerinden biri seslendi:

'Eh Hayk, yarın düğünün olacak gerdeğe girmen bakalım nasip olacak mı? O dünya güzeli sarışın keklik Bayzar seni ne kadar bekleyecek? Seni burada öldüreceğimiz hiç

aklına geldi mi? Oğlum zenginsin, yakışıklısın güzel de bir kız alacaksın, bu adalet mi? Bir de bizim halimize bak,' dedi, bir kahkaha attı.

"Hayk sapsarı oldu, ekibin başına baktı yalvarır gibi 'Bana kıymayın, ben size ne yaptım?' der gibi. 'Neyim varsa vereyim sevkiyattan elimizde zenginlik mi kaldı ki?' Dili damağı kurudu, dünyası yıkıldı.

"Şakası bile çekilmiyordu, eşkıyaların yüzlerini inceledi, arkaya döndü, kendi milletinden olan insana baktı. Bir katır suratını andıran sevimsiz bir surat, benden medet umma diyen bir anlayışla. Ne yapacağını bilmez bir durumda korku ve kuşku dolu bakışlarla baktı. 'Daha fazla beklemeye lüzum kalmadı,' dedi kendi kendine. Önceden eline aldığı kaldırım taşını Hayk'ın başına öyle bir vuruş vurdu ki, Hayk gık bile diyemeden yüzünün üstüne düştü. Ağzından burnundan kanlar akıyordu karlar kıpkırmızı oldu. Hayk'ın pantolonunu çözdüler, önceden hazırlanmış 25 santim uzunluğundaki kazığı Hayk'ın kıçına, yarıya kadar soktular."

Hayk'ı güvey hamamında boşuna beklediler. Arkadaşları, akrabaları, kız evi, oğlan evi sabaha kadar ağlaya ağlaya gidebileceği her yere baktılar, sordular.

Gece yarısına doğru Hayk'ın kaybolduğunu bilmeyen kalmamıştı. Kasabadaki tüm Ermeniler yasa girdiler sevkiyatın bitmediğini anladılar. Camili bu ülkeden gitmek lazım bize burada yaşamak haram bu acıya dayanılmazdı. Beş-altı fenerli, fenerleri yakıp, sokak sokak jandarma yanlarında aradılar, maalesef hiçbir iz bulamadılar.

Bir kısım akrabalar fenerler ellerinde Kızılırmak'ın kenarlarını, Nuhan Adası'nı, Şartaklı'yı, harmanların düzlüğü aradılar bulamadılar. Nereye gider, ne olur akşam saat 5'te kiminleydi ne gören ne bilen vardı. Bilen, gören

de susuyordu. Hatta bir zat gören bile olsa o eşkiyaların korkusundan sesini çıkarmıyordu. Bir Ermeni ölmüş, ölmüşse ölmüş, hele o ekipte birinin ismini versin bakalım daha yaşayabiliyor mu?

Onca insan aç, susuz, soğuk bir yandan, sabaha kadar yatmadan aradılar. Sabah 4'te 5'te tas tas sıcak pestikan çorbası, ekmek dağıttılar insanlara. Hayk'ın evi insan kaynıyordu. Giren çıkanın haddi hesabı yoktu. Gözlerde yaş kalmadı, ağlayan, bayılan, yorgun, bitkin herkes evinde yas içerisinde sonlarının ne olacağını düşünüyorlardı. "Allahım sana karşı ne günah işledik de bize bunları reva gördün, görüyorsun!" diye figan ettiler.

Akşama doğru "Türk mezarlığında birini öldürmüşler," diye bir haber yayıldı. Üstünü karla kapamışlardı. Bir çobanın keçisi içeri girmiş de çoban onu çıkarırken Hayk'ın ayakkabılı ayağını görmüş. Korkup kaçmış çoban, 15 yaşında bir çocuk. Çarşı esnafı koştular mezarlığa. Hayk'ın arkadaşları, yakınları hükümet efradına haber verdiler, bir sıhhiye nezdinde cenazenin yanına gelip durumu gördüler. Ne yapacak sıhhiye memuru? Adli tıp mı var? Parmak izi mi alınacak o devirde? "Kaldırın, biz araştırırız," dediler.

Bir buçuk milyon Ermeni'nin hesabı soruldu da Hayk mı kaldı sorulacak? Öldürenler de bunu bildiklerinden güle oynaya çarşı kahvesine gelip, tavla oynamaya başladılar. Hayk donmuş, tahta gibi olmuş. Ağzının kenarındaki, burnundaki kanlar kurumuş, o yakışıklı, aslan gibi Hayk muradına eremeden gitmişti. Mezarlığın yakınında ocak yapıp birkaç odunla bir kazan suyu kaynatırlarken üç-beş delikanlı da mezar eşmeye gitti, bir-iki kişi kefen almaya koştu. Karanlık basmadan gömmek istiyorlardı.

Kaynar suyu uzun saplı tasla ölünün üzerine döküp sabunladıkça bile buzlar erimedi. Tahta gibi o tarafa bu tara-

fa çevirip kefenleyip gömdüklerinde saat 6'ya geliyordu, karanlık basmıştı. Tüm Ermeniler yas içerisindeydi. On iki sene olmuş, sevkiyat nispeten unutulmuş gibiydi ki tekrar hatırlatıldı: "Unutmayın, biz her zaman başınızda sopayla bekliyoruz, şımarıklık yok."

Nazım Hikmet, Vâlâ Nureddin, Şevket Süreyya Aydemir

İstanbul o günlerde işgal altındadır, padişah kaçmış Mustafa Kemal orduyu toplayıp vatanı kurtarma derdindedir. Yeni bir düzen, yeni bir rejim kurulacaktır.

Lenin Almanya'da yaşamakta, orada iki sayfalık bir gazete çıkarmakta, Marksizmi anlatmaktadır. İhtilal Almanya'da beklenirken Rusya'da olmuştur. Halk Lenin'i bir kahraman gibi karşılamaktadır. Vâlâ Nureddin *Bu Dünyadan Nazım Geçti* kitabında bunları anlatmaktadır. İkisi çok iyi arkadaştırlar, birbirlerinden hiç ayrılmamışlardır. Türk aydınları Vâlâ-Nazım Rusya'da olan bitenleri merak etmektedirler. Karar verirler Rusya'ya Moskova'ya geçip bu rejimin ne olduğunu anlamak istiyorlar. İki gençteki heyecan son haddindedir.

Şevket Süreyya Aydemir *Suyu Arayan Adam* kitabında şöyle diyor:

> "Ben Enver Paşa'nın emir subayıydım üç bin kişilik bir orduyla Moskova'ya geçip orada bir Turan devleti kuracaktık. Akıl bu ya Ankara, Kayseri, Sivas, Erzurum'a geldiğimizde Ruslar ve Ermenistanlılarla öyle bir çatışmaya girdik ki, Allah böyle bir çatışmayı, böyle bir felaketi bir daha her iki millete de göstermesin. Her iki taraf da öyle bir zayiat verdi ki anlatılmaz. Biz öleni duvar gibi örüp siper yapıyor, ateş ediyorduk.
>
> On beş yirmi gün sonra kendimize gelip toparlandığımız zaman üç bin kişiden yüz kişi kalmıştık. Bilgisiz bir komutan yüzünden Ruslar da bizim kadar zayiat vermişti.

Ne kadar yazıktı her iki millete! Canımızı zor kurtarıp oradaki Türklerin yardımıyla Moskova'ya geçtik. Türklerin bir derneği vardı, toplantıya katıldık. Rütbeli on beş yirmi kişi konuşmak istedik bizi dinlemediler, orada bir Turan devleti kurma fikrine de güldüler, alay ettiler. 'Siz gidin kendi ülkenizi kurtarın,' dediler.

Mustafa Kemal, 'Sakın Enver'i ve etrafını içeri almayın,' diye sınıra haber saldı. Sonra Enver Paşa'yı vurmuşlar diye duyduk. Arada sırada Türk derneklerine toplantılara katılıyorduk. İşte böyle bir toplantıda Nazım'la Vâlâ'yı gördüm ve tanıştım, büyükelçi tanıştırdı o zamana kadar Nazım'ı da Vâlâ'yı da tanımıyordum. O sıralarda Nazım Hikmet de ismini yeni yeni duyurmaya başlamıştı. Ben kendimi tanıştırdım, Nazım çok kibardı. Uzun boylu, yeşil gözlü, kıvırcık saçlı, geniş omuzlu olağanüstü yakışıklı bir insandı. On dakikada etrafını kadınlar, kızlar, Marksizme meraklı aydın insanlar sarıyor, onun zekâ fışkıran yeşil gözlerinden kendilerini alamıyorlardı.

İnsanlara değer vermek, saygı duymak bu insan için yaratılmıştı. Konuşma sırasında, arada ısrar üzerine bir iki şiiri içten, inanarak o gür sesiyle okurken, etkisinde kalmayan insan kalmazdı. Allah bir insanı ancak bu kadar dört dörtlük, mükemmel yaratırmış.

Tevekkeli bayanlar birbirlerine vermiyor, uğruna yarış yapıyorlardı. Mareşal Fevzi Çakmak'ın da kız kardeşini almadı, evlenmedi diye kendisini bağışlatmamış, şairin hayatını karartmıştı. Son 18 sene onun için verilmişti. Dayısı Ali Fuat Cebesoy Paşa bile Nazım'ı yargının elinden alamamıştı."

Nazım ve Vâlâ Nureddin, Moskova'da Şark Üniversitesi'ne kayıt olmuşlardı. Okulun yatılılar için ayrılan iki odalı bölümünü kiralayıp okumaya başladılar. Bu ara Şevket Süreyya Aydemir'i tanırlar, ona da Şark Üniversitesi'ne kayıt olmasını tavsiye ederler. O da onların

yanından bir oda tutup okula kaydolur. Okulda üçü beraber yiyip içip konuşuyorlardı. Şevket Süreyya *Suyu Arayan Adam* kitabında, Nazım için şöyle yazıyordu: "Nazım çok kültürlü bir aile içinde büyümüş, annesi Celile Hanım Paris gibi bir şehirde senelerce ressamlık yaparak geçimini temin etmiş, dedesi Paşa devrin en ünlü şairlerinden. Haftanın birkaç günü, dedesinin evinde en yeni yazdıkları şiirler okunur, mütealası yapılırdı."

Günler günleri kovalıyor, Rusya'da yer yer işgal kuvvetleri çatışıyordu. Sosyalizm henüz oturmamış, akla gelmeyen müşkülatla karşılaşılıyordu. Nazım ve arkadaşları politikanın tam içindeydiler.

İşte böyle bir gecede, çıtı pıtı, güzel bir paşa torunuyla tanıştı. Halleri vakitleri yerindeydi. Nazım hem okuyor hem de şiir yazıyordu. Onların evine taşındı dünyanın gidişatını, Marksizmi etüt ediyor, Marks'ı, Engels'i okuyordu. Rus edebiyatıyla yakından ilgileniyor Dostoyevski'yi, Tolstoy'u, Gorki'yi inceliyor, Bolşov tiyatrosuna, balesine gidiyordu.

Aradığı dünya edebiyatına kavuşmuştu. Doya doya kitap okuyor, şiir yazıyor, Rusça öğreniyordu. Okuduğu Marksizm kitapları Türkiye'de yoktu. Üç arkadaş Nazım, Vâlâ, Şevket Süreyya sık sık buluşup beraber oluyorlardı. Yeri geldikçe Nazım, Şevket Süreyya'ya, "Köylüsün, köylülüğünü atamamışsın," diyordu. Onu köylü buluyordu. Şevket Süreyya kitaplarında bunu yazıyordu.

Üniversite bitti, Nazım evlendiği hanımdan ayrıldı.

Komünizm Rusya'da uygulanmaya başlar. Nazım'la Vâlâ Nureddin merak ederler sosyalizmi. Trabzon-Batum yoluyla Rusya'ya geçerler. Moskova'da ressamlar, şairler, heykeltıraşlar, bale ve tiyatrolar Moskova'da boy gösterince dünyaya seslerini duyurabilmektedirler. Bizim bu üç

yazarımız, bol bol kitap okurlar: Dostoyevski'den *Suç ve Ceza*, Tolstoy'dan *Anna Karenina*, Maksim Gorki'den *Benim Üniversitelerim, Ekmeğimi Kazanırken*, Mihail Şolohov'dan *Durgun Akardı Don* gibi büyük yapıtlar Rus romancılarınındır.

Nazım dünyadaki on büyük şairden biridir. Hapishanede Kemal Tahir ve Orhan Kemal de onunla 18 sene hapis yatmış onun çıraklarıdır. Türkiye'de üç beş romancı, şair, yazar çıkmışsa hepsi Nazım'ın tesirinde, onun eseridir. Kemal Tahir Türkiye'nin Dostoyevski'sidir.

Kirkor Ceyhan'la Kemal Tahir'in evine giderdik, münekkit* Tahir Alangu'yla birlikte. Profesör Cahit Tanyol, Edebiyat Profesörü Halit Refik sinema-tiyatro münekkiti, Vâlâ Nureddin ve hanımı, Haldun Taner, Nuri Tahir, Hüseyin Avni, ben ve Kirkor orada olurduk. Nazım'ın hapishaneden hapishaneye gönderdiği şiirleri okurlardı, biz de dinlerdik. Doyamazdım onların muhabbetine. Dinledikçe bizde okuma açlığı başlardı. Nazım'ın yazdığı şiir kitapları yasaktı. Çok güzel edebiyat sohbetleri olurdu, bunları ancak onların sohbetlerinde dinleyebilirdiniz.

Ne kadar şanslı insanmışız ki bu sohbetlerde bulunabilmişiz. On sene, her hafta gitmek kaydıyla Kirkor ve ben mest olurduk. Hangi kitap okunur? Nasıl takip edilir?

Şunu da söylemek isterim ki, bir gün bile sosyalizmin yaşantısını övmezlerdi hatta seneler sonra Kirkor Ermenistan'a giderken Kemal Tahir şöyle demişti:

"Kirkor, sosyalist olmak başka, o rejimde yaşamak başka. Nazım bile alışamamıştı," der, gitmekten caydırmak için uğraşırdı.

Nitekim Rusya'ya göçtü ve sonra geri döndü.

---

* **Münekkit:** Eleştirmen.

Nazım'dan Birkaç Şiir

Rusya'da evlenip ayrıldığı hanıma cevabı:

O mavi gözlü bir devdi
Minnacık bir kadın sevdi
Mini minnacıktı kadın
Rahata açıktı kadın
Yoruldu derin büyük yolunda
Ve elveda deyip mavi gözlü deve
Girdi zengin bir cücenin kolunda
Bahçesinde ebruli
Hanımeli
Açan eve
Şimdi anlıyordu ki mavi gözlü dev
Dev gibi sevgilere mezar bile olamaz
Bahçesindeki ebruli
Hanımeli
Açan ev

Nazım Hikmet'in Bursa hapishanesinden karısına yazdığı şiir:

Bir tanem
Sen mektubunda
Başım sızlıyor
Yüreğim sersem
Diyorsun
Seni asarlarsa
Seni kaybedersem
Diyorsun yaşayamam
Yaşarsın karıcığım yaşarsın
Kara bir duman gibi dağılır hatıram rüzgârda
Yaşarsın kalbimin kızıl saçlı bacısı
En fazla bir yıl sürer
Yirminci asırlarda
Ölüm acısı
Ölüm
Bir ipte sallanan bir ölü
Bu ölüme bir türlü
Razı olmuyor gönlüm
Fakat
Emin ol ki sevgili
Zavallı bir çingenenin
Kıllı siyah bir örümceğe benzeyen eli
Geçirecekse eğer
İpi boğazıma
Mavi gözlerimde korkuyu görmek için
Boşuna bakacaklar

Nazım, Moskova

SALKIM SÖĞÜTLER

Akıyordu su
Gösterip aynasında söğüt ağaçlarını
Salkım söğütler yıkıyordu suda saçlarını
Yanan yalın kılıçları çarparak söğütlere
Koşuyordu kızıl atlılar güneşin battığı yere
Birden
Bir kuş gibi vurulmuş gibi kanadından
Yaralı bir atlı yuvarlandı atından
Bağırmadı
Gidenleri geri çağırmadı
Baktı yalnız dolu gözlerle
Uzaklaşan atlıların parıldayan nallarına
Ah ne yazık ne yazık ki ona
Dört nal giden atların köpüklü boynuna bir daha yatmayacak
Beyaz orduların ardından kılıç oynatmayacak
Nal sesleri sönüyor perde perde
Atlılar kayboluyor güneşin battığı yerde
Atlılar atlılar kızıl atlılar
Atları rüzgâr kanatlılar
Atları rüzgâr kanat, atları rüzgâr
Atları at
Rüzgâr kanatlı atlılar gibi geçti hayat
Akarsuyun sesi dindi
Gölgeler gölgelendi renkler silindi
Siyah örtüler indi mavi gözlerine
Sarktı salkım söğütler
Sarı saçlarının üzerine
Ağlama salkım söğüt ağlama
Kara suyun aynasında el bağlama
El bağlama
Ağlama

Nazım Hikmet, 1928
Bursa Hapishanesi

Bir cezaevinde tecritteki adamın mektupları:

Senin adını
Kol saatimin kayışına tırnağımla kazıdım
Malum ya bulunduğum yerde
Ne sapı sedefli bir çakı var
Bizlere alatı katra verilmez
Ne de başı bulutlarda bir çınar
Belki avluda bir ağaç bulunur ama
Gökyüzünü başımın üstünde görmek
Bana yasak
Burası benden başka kaç insanın evidir?
Bilmiyorum
Ben bir başıma onlardan uzağım
Hep birlikte onlar benden uzak
Bana kendimden başkasıyla konuşmak
Yasak
Ben de kendi kendimle konuşuyorum
Fakat çok can sıkıcı bulduğumdan sohbetimi
Şarkı söylüyorum karıcığım
Hem ne dersin
O berbat ayarsız sesim
Öyle bir dokunuyor ki içime
Yüreğim parçalanıyor
Ve tıpkı o eski
Acıklı hikâyelerdeki
Yalınayak karlı yollara düşmüş yetim bir çocuk gibi bu yürek
Mavi gözleri ıslak
Kırmızı küçük burnunu çekerek
Senin bağrına sokulmak istiyor
Yüzümü kızartmıyor benim
Onun bu an

Böyle zayıf, böyle bedbin
Böyle sadece insan
Oluşu
Ben alacakaranlığında son sabahın
Dostlarımı ve seni göreceğim
Ve yalnız
Yarı kalmış bir şarkının acısını
Toprağa götüreceğim
Karım benim
İyi yürekli
Altın renkli
Gözleri baldan tatlı arım benim
Ne diye yazdım sana
İstendiğini idamımın
Dava daha ilk adımında
Ve bir şalgam gibi koparmıyorlar
Kellesini adamın
Haydi bunlara boş ver
Bunlar uzak bir ihtimal
Paran varsa eğer
Bana fanila bir don al
Tuttu bacağımın siyatik ağrısı
Ve unutma ki
Daima iyi şeyler düşünmeli
Bir mahpusun karısı

Nazım Hikmet, 1931
Bursa Hapishanesi

Rubailer:

«— Paydos...» — diyecek bize bir gün tabiat anamız, —
«gülmek, ağlamak bitti çocuğum...»
Ve tekrar uçsuz bucaksız başlayacak :
görmeyen, konuşmayan, düşünmeyen hayat...

Ayrılık yaklaşıyor her gün biraz daha,
güzelim dünya elvedâ,
ve merhaba
k â i n a t . . .

Balla dolu petek
yani gözlerin güneşle dolu...
Gözlerin, sevgilim, gözlerin toprak olacak yarın,
bal başka petekleri doldurmakta devâmedecek...

Dört nala gelip uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
Bu memleket bizim

Bilekler kan içinde
Dişler kenetli
Ayaklar çıplak
Ve ipek bir halıya benzeyen toprak
Bu cehennem, bu cennet bizim

Kapansın el kapıları
Bir daha açılmasın
Yok edin insanın insana kulluğunu
Bu davet bizim

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
Ve bir orman gibi kardeşçesine
Bu hasret bizim

Ömür gelip geçiyor, vakti ganimet bil
Uyanılmaz uykulara varmadan
Yakut şarabı billur kadehe doldur
Seher vaktidir ey delikanlı uyan
Perdesiz buz gibi odasında uyandı delikanlı
Gecikmeyi affetmiyor fabrikanın
Canavar düdüğüydü uğuldayan

TUNA ÜSTÜNE SÖYLENMİŞTİR:

Gökte bulut yok,
Söğütler yağmurlu,
Tuna'ya rastladım,
Akıyor çamurlu çamurlu..
Hey Hikmet'in oğlu, Hikmet'in oğlu!
Tuna'nın suyu olaydın,
Karaorman'dan geleydin,
Karadeniz'e döküleydin,
Mavileşeydin, mavileşeydin, mavileşeydin..
Geçeydin Boğaziçi'nden,
Başında İstanbul havası,
Çarpaydın Kadıköy İskelesi'ne,
Çarpaydın, çırpınaydın,
Vapura binerken Memet'le anası...

Cumhuriyet

Cumhuriyet kurulmuş, memleket huzura kavuşmuş, değerli büyüğümüz Mustafa Kemal Paşa, "Bir bayrak altında yaşayan her fert eşittir. Nüfusunda T.C. yazan herkes Türk'tür," demiş. Uygulanmış mı o da başka bir mesele hâlâ.

Sevkiyat geçeli 101 sene olmuş, bizi çöpçü bile yapmıyorlar. Ayrımcılık bitmemiş. Askerde ayırırlar, karakolda ayırırlar, mahkemede ayırırlar. Nerede eşit muamele? Bir Türk Almanya'ya gider sekiz-on sene sonra komiser olur, milletvekili olur, parti kurar, elini havaya kaldırır, "Ben Türk'üm!" diye bağırır, kimse bir şey söylemez.

Ermenileri dört defa askerlik adı altında yol yapmaya götürdüler, varlık vergisini çıkardılar, ödeyemeyenleri Aşkale'ye sürgüne götürdüler. 6-7 Eylül olayları yaşandı. Bunların hepsi Cumhuriyet döneminde yapıldı.

Her gün radyodan, televizyondan anons edilir: "Ermeniler bize katliam yaptı! 50 kişilik, 100 kişilik insan kemiği çıktı. Bunların hepsi sünnetliydi, Türk'tü," diye. İnsan iskeletinin sünnetli olup olmadığını nasıl biliyorlar anlamış değilim. Et, deri, çürümüş kemikten nasıl anlaşılır bunlar? Nasıl asılsız yalandır.

Tüm Ermeniler mal varlıklarını kaybetmişlerdi. Ev, tarla, dükkân ne varsa hükümet el koymuş, tapular iptal edilmişti.

Para, pul, eşya, at, eşek ne varsa yağma edilmiş, bir kısmı da 13 muhacirlerine verilmişti.

Adam gibi adamları zaten toplayıp götürdüler. Ne kadar işe yaramaz dul kadın, yaşlı kadın, yaşlı erkek, çocuk varsa sadece onlar kalmıştı. Onlar sanki bir sepet elmanın içerisindeki ele gelmez çürükler gibiydiler.

Bitmek üzere olan bir ırkı tekrar diriltmek için uğraşıyorlardı. Yaşlı genç demeden birbirleriyle evlenip bir aile olmaya bakıyorlardı.

Kadınlar evlerde halı, kilim, cecim, heybe dokuyorlardı. Geçim için bir katkıda bulunmak istiyorlardı, ölenle ölünmezdi. Ne demiş Dadaloğlu? "Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir."

O devirde sanatkârlar nam için, yapılan işin en iyisini yapmak isterlerdi. Öyle olunca, isim yapınca bu da o devrin marka olmasıydı. İşte o zaman yaptığı işi almak için sıraya girerdi insanlar.

Ağızdan ağza, "Şu kadar ilmik atıyor halıya," diye senin reklamını yaparlardı.

Bir kız gelin olup giderken çeyiz olarak götürdüğü halı, kilim, dantel günlerce konuşulurdu. Gelin olacak kız, yaptığı örgüleri taklit edilmesin diye sıkı sıkı saklardı.

Ne günlerdi onlar! Genç delikanlılar emsal kızları düğünlerde karşıdan karşıya görür kendi aralarında kim kimin paylaşırlar, diğerleri yan gözle bakmazdı.

Vartanuş çalışırken birden sancılandı. Oturan hanımlar panik yaptı, komşu Marziya'ya seslendiler:

"Tencerede su ısıtın, geliyorum," dedi.

Geldi, sıcak su hazırdı, yatırdılar hemen oracıkta doğum yaptı. Marziya bağırdı:

"Vartanuş kız! Oğlan... Oğlan!"

Vartanuş çok mutlu oldu. "İsmi Hayos olsun, babarnın ismidir," dedi. Akşam babasına müjdeyi verdiler.

Biz Ermeniler

1950 senesinden sonra Zara'da Ermeni kalmamıştı. Türklerin de yüzde 60'ı İzmir, Ankara, İstanbul'a taşındılar.

1939'da büyük zelzele oldu; Erzurum, Erzincan'da otuz bin insan öldü, rüzgârı Zara'ya da geldi. Zaten çamurdan, taştan toprak damların birçoğu çöktü.

Çimentoyu, kiremiti kim tanır ki o devirlerde? Açlık bir yandan yoksulluk bir yandan, babam, ahpariğim ve ben aynı odada yatıyoruz. Babam beni kucakladı, dışarı çıkardı. Buz gibi bir hava, yerler buz, kar. Bir şey olmadan dışarı çıkmışız. Tüm komşular ayakta ağlayanlar, sızlayanlar kimse evine giremiyordu.

Sabah karşımızdaki Muhacir Cemil'lerin bahçesine bir baştan bir başa çadır kurdular. Sıra sıra komşular on beş gün orada yattık, sonra geçti dediler de evlerimize girdik.

1939'da İkinci Cihan Harbi başladı. Hitler delirmişti, Almanlar dünyayı zaptetmek istiyorlardı. Dünya böyle bir deli görmemişti. Fransa, Hollanda, Belçika, Bulgaristan, Romanya tankların altında kalıyor, her gün bir devlet zaptediliyordu. Almanları durdurmanın imkânı yoktu; Paris bombalanıp Louvre Müzesi yıkılmasın diye Fransa teslim olmuştu. İnönü iyi bir siyaset izleyerek Türkiye'yi harbe sokmamıştı.

Şiddetli bir kış bastırmıştı, Ruslar geri çekiliyordu. Alman askerleri karşılarında savaşacak adam bulamıyor,

Moskova'yı alamadan açlıktan, soğuktan donarak ölüyorlardı.

İnönü ise 20 ile 45 yaş arasındaki Ermenileri 20. Sınıf İttihat Askerliği adı altında ikinci bir askerliğe aldı. Kahverengi bekçi elbisesi giydirilen Ermeniler, "Galiba bu defa da bizi Rus cephesine sürüp öldürecekler," diye çok korktular.

Ağlaşmalar, sızlaşmalar her evde bir panik yaşandı, hatta 25 sene önce Müslüman olmuş üç aileyi de Şakir, Bekir, Ahmet'i de Ermeni muamelesine tabii tutup götürdüler.

Onlar Ermenilere selam vermez, bir Ermeni çocuğu görünce dişlerini sıkıp, "Ulan bokumun gavuru!" diye hücum ederlerdi ki Müslüman oldukları belli olsun. Onları bile askere aldılar.

Ermeni Mezarlığı

Sivas'tan Zara'ya bir kilometre kala Askeri Kışla yani 36. Sürgün Piyade Alayı vardı. Zaralılar askerleri çok severlerdi. Subay hanımları, çocukları, Zaralılara örnek olmuş, çağdaş cumhuriyeti bize öğretmişlerdir. Bandosuyla, kıtasıyla, giyinişleriyle cumartesi pazar askerleri çarşıya bırakmaları esnafın yüzünü güldürürdü. Kışladan yol ikiye ayrılırdı. Sol yol Pur Dağı'nın eteğinden üç tarafı taş duvarla çevrili Türk mezarlığına, mezarlığın bitiminde dağa doğru keçi cılgası gibi bir yol da Toros'un tepeye çıkar. Türk mezarlığının karşısındaki arazi de Ermeni mezarlığıydı. Oraya Cumhuriyet İlkokulu yapılınca, Ermeni vakfı olan Toros'un tepeyi verdiler. Oradan beş on iskelet getirip yeni mezarlığa gömdüler beş on da sonradan ölenleri gömdüler

Benim babam Soğomon Olgun, Sahak ve Garabet, demirci Arşak Karoğlu, Zadik Balım, Garabet Kalay, Takvor Aşık, hatırlayamadığım beş on isim daha Toros'un tepeye giderlerdi. Orada bir metre yüksekliğinde, etrafı taş duvarlarla çevrili, içinde upuzun bir selvi kavağı, yaprakları hep titreşir, güzel sesler çıkarırdı. Ocağında yanmış kibrit çöpleri, yanmış, bitmiş mum artıkları, gelen ziyaretçilerin haymer duası okuyup ölüleri için dua ettiklerini gösteriyordu. Kilisemizi yıkmışlardı. Toros'un tepedeki kavağın çevrili etrafı bize kilise vazifesi görüyordu. Tepenin her iki yanı da dereydi. Yaza kadar kar ve yağmur suları akar; karşıda, biraz aşağıda Haçik ve Anto Ahpar çamurdan, taştan, üstü tenekeden bir gecekondu yapmış oturuyorlardı. Onu gören Garip Emmi de bir gecekondu yaptı. Her iki aile de kalaycılık sanatını yaparlar, zar zor geçinirlerdi.

Zara'nın Konakları

Seferberlikten önce de sonra da ben Ermenilerden bir zengin görmedim.

Aşağı yola inince Pirek çayı, Arabacı Celal'in konağı, Vahan ve Ohannes kapı, Surpik hala, fırıncı karşıda, bizim konak büyükçe, terzi Vartanuş'un Hayos oğullarının konağı. Birkaç çiftliği olan büyük çiftçi Hayos Gostantiyan o yol çarşının içerisinden solda davulcu paşaların önünden küçük köprüye gider. Sola gidince Atıf'ın değirmeni, Kürünlü köyü sağa dönünce Zara'nın ağa babalarının evleri sıralanır.

1. Sıhhıye Ali Rıza Efendinin konağı,
2. Arap Mustafa Efendi'nin konağı
3. Mübaşir kadimin
4. Vahit Ağa'nın
5. Tüfekçi Hacı Usta'nın üstünde leylek yuvası
6. Darendeli Deli Hafız'ın
7. Veyis'in, Hakkı'nın
8. Cin çakmağın, kadının
9. Kurtlu kulağın, Ali Rıza'nın
10. Mahir Paşa'nın
11. Sıtkı Şenol'un
12. Darendeli şoför Vahap'ın
13. Haşim Ağa'nın
14. Çekem Rıza'nın
15. Yazıcı Şükrü Efendi'nin
16. Kasap Nurettin'in
17. Kadir Ağa'nın

18. Bağoğulları'nın
19. Nedim Efendi'nin
20. Belediye Reisi Faik Efendi'nin
21. Rahmi Çavuş'un Konağı
22. Nuh'un çocukları Sıtkı, Zühtü Efendi'nin Ermeni okulu olarak yapılmıştır.
23. Molla Hüseyin Efendi'nin Konağı.*

Bunlar, Bay Bögreg'in oğlu Necmettin Kaynar'ın *Zara Konakları* isimli kitabı var, ondan alınma. Necmi Zara'nın tarihini, Zara'yı incelemiş çok iyi bilen araştırmacı arkadaşımız. Zara'ya karı-koca âşıklar. Hanımı Zaralı olmadığı halde, Zara'yı Zaralı'dan çok seviyor. Abisi Rahmi olsun, Nurettin olsun haksızlığı sevmeyen, fevkalade düzgün insanlardır. Nurettin haksızlığa tahammül edemeyen, yürekli bir delikanlıydı Allah rahmet etsin benim sevdiğim bir sülaledir. Zara'da az bulunan bir insanlığa sahiplerdir onların dostluklarından gurur duyarım.

O zamanlar kasabamızdaki evler genellikle tek katlı, toprak bacalı evlerdi. Bazıları ise üstü kiremitli, iki katlıydı. İçerisinde meyve ağaçları olan geniş bahçeli evlerin kenarından Kızılırmak'ın aktığı taraf, uzun kavaklar, söğüt ağaçlarıyla süslü bir orman kadar güzeldi. Sartıklı tarafında bizim de su basar tarlamız vardı. Orada havuç, patates, ayşekadın vs. ektirir biçtirirdik. Sulak bir araziydi. Kızılırmak'tan harıkla su alır, sulardık.

İkinci Cihan Harbi yeni bitmiş Türkiye'de değil batıda bile teknoloji ilerlememişti. Düşünün, Fransa'da Versay Sarayı yapılmış, içerisinde tuvalet yok. Saray erkanı lazımlıklara defi hacet yapıyor, hizmetçiler atıyordu. Harpten sonra, dünya otomobilde ve tüm teknolojide dev adımlarla ilerlemeye başladı. Evler yapılmadan alt yapı yapıldı, sular, elektrikler yapıldı, yeni bir çağa geçildi.

* Bunlar o zamana göre Zara'nın en iyi konaklarıydı.

Haçik ve Anto Tosunyanlar

Ben onları tanıdığımda, Pur Dağı'nın eteğinde, Türk mezarlığının karşısında Toros'un tepeye çıkışının sağ köşesinde çamurdan, taştan iki gözlü bir gecekondu yapmış oturuyorlardı. Kasabanın çıkışında tenha bir yerdi, ilk defa onlar orada bir yer yaptılar.

Sevkiyatta her şeyleri ellerinden alınmıştı. Oğlu Anto'yla beraber oturuyordu. Büyük oğlu Minas Usta'yı Mirican Ağa'nın kızı Manuş'la evlendirmişti. Ortanca oğlu Zadik askerdeydi. Anto'yu Narik isminde bir kızla evlendirdi. Anto'nun karısı Narik Hala 5-6 yaşlarındayken, jandarmalar eşliğinde sürüyle sevkiyat yolunda, yaşlı insanlar ve çocuklar at arabasıyla Erzurum'a doğru giderken, bir Alevi köyünde mola verir, su, ayran içmek isterler.

Bu arada çocukları olmayan bir Alevi aile gizlice arabaya yanaşır ve Narik'i bir çarşafa sararak, kaçırıp saklar. Jandarmalar farkına bile varmazlar.

Bu çocuğu 16 yaşına kadar büyütüp beslerler, çocuk sevgilerini alırlar.

Allah korkusu olsun, inanç olsun derler ki: "Biz bu çocuğu ölümden kurtardık, ama bu çocuk burada, köy yerinde ziyan olmasın. Biz bunu alıp hancı Mirican Ağa'ya götürüp vaziyeti anlatalım, 'Ya bu kızın ailesini bul ver, ya da bir Ermeni genciyle evlendir, kendi örf adetine göre gelin olsun'."

Gelip hancı Mirican Ağa'yı bulur, durumu anlatır, kızı teslim ederler.

Kızın anası babası sevkiyata gitmiş, kimsesi yok. "O zaman gençlere haber salalım, evlenmek isteyenler gidip kızı görsünler, kız kimi beğenir isterse, onunla evlendirelim," derler.

Kız Türkçe, Ermenice bilmiyor, sadece Kürtçe biliyor. Gençler diziliyor. Narik halaya "Bunların hangisini beğeniyorsun söyle," derler.

Narik halam da Anto Ahpar'ı beğenir, Allah'ın emriyle bısak yapar evlendirirler. Hampar, Marnos, Haçik, Narik halamdan doğmadır. Bu üç çocuk da dedeleri ve babaları gibi dünya tatlısı, terbiyeli, saygılı, emsalsiz çocuklardır. Diyebilirim ki, Zara'nın en iyi insanlarıdır. Hampar benim meslektaşımdır. Karyola, somya imalatı ve toptan satışı yapar. Çok zengin oldu ve babasına da çok yardımı dokunmuştur. Kardeşi Haçik ve eniştesi Aziz Usta'yla beraber senelerce problemsiz çalıştılar.

O sene baharda, bizim Sartaklı isminde, bostan ekilebilen arazimizi onlara ortakçı dediğimiz şekilde verdik. Onlar ekip biçecek, çalışma onlardan, tohum ortak. Sene sonunda ne çıkarsa ortak. Tarlanın, ağaçların içine de iki gözlü kerpiçten bir kulübe yaptık, orada yazlıkta gibi yatıp çalışıp kalıyorlardı.

Haçik emmi çok küçük bir eşeğiyle bostandan Zara'ya geliyor, eve çıkıyor. Günlük ne kadar ekmek yani fetil lazım diyelim beş tane fetil alıp bostana dönüyordu. Her gün böyleydi. Ekmek fazla yenmesin diye ekmek karneyle veriliyordu. Bu ekmek mahalle fırınında pişirilir, teknenin içine yerleştirilirdi. Her aile böyle yapardı.

Bir pazar günü, mamam Vartanuş'la bostana Tosun'ları ziyarete gideceğiz. Un aldık yufka için, bulgur aldık, tereyağı aldık, yoğurt aldık, Haçik emmilere gittik. Kalkmış çapa yapıyorlardı. Bizi görünce, koşup yüklerimizi aldılar.

Onlar da sabah çorba yapmış, domates, biber çıkarmışlar kahvaltı yapacaklardı. Tam yer sofrasına oturmuştuk ki, karşıdan bir gelen olduğunu gördük. Gele gele geldi ki Zadik Tosun. Askerden terhis olmuş, sarmaş dolaş oldular. Zadik aslan gibi bir adam, güçlü, kuvvetli biri, tuttuğunu koparan. Oturdu, hepimiz beraber kahvaltı yaptık.

Şurdan buradan konuşurken Narik hala dedi ki: "Vartanuş mayrik, kaynım Zadik çok çalışkan, aslan gibi delikanlı bize bir münasip kız olursa haber ver evlendirelim. Şimdilik bizim evde bizimle beraber olacak ne zaman onu da evlendirirsek ayrı bir yer kurarız. Çalışkandır, elbet bir iş tutar geçimini sağlar."

Haçik emminin büyük oğlu Minas Ahpar, Mirican Ağa'nın büyük kızı Manuş'la evlenmiş, bu evlilikten üç kızı, üç de oğlu olmuştu. Yazıköy mahallesinde üç dört Ermeni yan yana, bitişik üç evde otururlardı sevkiyattan sonra bu evlere sığınmışlardı. Hükümetten bir tanıdıkları müsaade etmiş, bu evi paylaşmışlardı.

Minas emmi kısa boylu, zayıf yapılı, sanki rahatsız gibi bir hali vardı. Aksine oğlu Sarkis Tosun ismi gibi tosun gibi, boğa gibi bir delikanlıydı. Hiç gençliğini yaşamamış, "Ben de genç delikanlıyım, bu da benim hakkım," dememiş. İşin yüzde doksanı Sarkis'in omzunda, durmadan, yılmadan, şikâyet etmeden senenin yarısını Zara'da evde, yarısını da Alevi Kürt köylerinde kalaycılık yaparak evinin geçimini sağlamıştır.

Ne kadar mütevazi, ne kadar alçakgönüllü, arkadaşlarına karşı saygılı bir insandı.

Şımarık, işleri biraz iyi olan adamların çocuklarına, Sarkis burnunun ucundan gülerek, "Daha çocuk, cahil, anasının çorbasını içiyor henüz kıçında ham osuruk var boru boru atıyor," derdi. Anasına, babasına, kardeşlerine sahip çıkar, bir baba gibi onları düşünmeden edemezdi.

1945'lerde kap kacak, tabak tencereler hepsi bakırdı, üç beş ayda bir kalaylanması lazımdı. O güne göre kalaycılık geçerli bir sanattı, Minas emminin baba sanatıydı.

Mayriğime, "Canım Vartanuş hala, Sarkis'im bir tane, öyle çalışkan, öyle hamarat ki Minas'ımın kardeşi gibi çalışır aslanlar gibi. Yükün yüzde doksanı Sarkis'imin üstünde yine de şikâyeti olmaz. O evimizin direği. Allah böyle evlat herkese versin. O nasıl yürekli bir insan anlatamam," derdi.

Gerçekten de Sarkis o ailenin babasıydı, kardeşleri de onu çok severlerdi. Sırma hala, Mirican emmi, kızları Gülizar hatun, Kapriyel Ahpar, hanımı, kızı Verkin bir iyilik meleğiydi. Bir sülale bu kadar saygın bu kadar iyi olur ancak. Ben o sülaleyi hep en yakın akrabam kadar sevmiştim.

Mirican emmi babamın en samimi ahbabıydı, hâlâ onlara karşı olan sevgim devam eder. O, Hampar, Marnos, Haçik her İstanbul'a geldiklerinde beni görmeden gitmezler. Hampar ne kadar kibar ne kadar saygılı, hiç yukarıdan bakmaz. Kendi akrabalarımdan çok severim onları. O kendini adam zannedenler, onların elinin tozu olamazlar. Onlar insan evladı, sıfırdan başlayıp malı mülküyle birçoğunu geçmiştir yine de böbürlenmez, mütevaziliği yitirmezler.

Ben, Artin Aşık, Sarkis Tosun, Seneker Tırtır, Nişan Artun aynı sene evlendik. Onlar askerden gelmişti ben, Artin, Penim asker olmadan evlenmiştik. Ahpariğimin çocuğu olmadığı için beni çok erken evlendirmişlerdi.

Yakın zamanda bir turla seyahatimde Sarkis Tosun'un kızlarını tanıdım, daha doğrusu onlar beni tanıdılar birbirimize karıştık. O ne tatlı hanım olmuşlar bize nasıl bulunacaklarını şaşırdılar. Aynen babaları, anaları, yayaları gibi candan, çok sıcak ve hatırlı hanımlardı.

Ben dedelerinden, yayalarından, babalarından anlattıkça Janet, "Canım, canım," dedikçe içim parçalanıyordu.

Janet, "Ah baba, ah dede şimdi sağ olacaktınız ki bizim günümüzü görecektiniz," diye hayıflanıyordu.

Haklı da.

Ben de hep, "Ah anacığım, ah babacığım erken gittiniz sizi laiki veçhile bu dünyada yaşatamadık," derim.

Janet kitap okuyan, dünya edebiyatıyla yakından ilgilenen bir kız, çok beğendim.

Minas emminin bitişiğinde Sarı Dayı, karısı ve oğlu Ohannes, kız kardeşi ve küçük kardeşi Murat bizim emsaldi.

Ahron ustanın güzel kızı Zaruk'la evlenmiş onunla da küfürlü kafirli konuşuyormuş, kız mutlu değilmiş. Oysa Manas emminin kızı Sirarpi Hala gayet modern bir hanımdı, emsallerinin arasında Manas emminin tek kızıydı. Ahron usta Manas ustaya iç güveysi geldi, çok iyi bir insandır, hatırlı, iyi niyetli biridir Ahron usta. Oğlu Manas'ı bir iki defa görmüşüm Dr. Kalust'a Amerika'da iki defa muayeneye gitmiştim, gördüm. Lazım gelen saygıyı gösterdi. Amerika'da bütün tanıdık ve akrabaların yardımına koşar, emeğini hiç eksik etmez. En büyük oğlu Artin'i çarşıdan tanırım, dükkânlarımız karşılıklıydı. Bizden üç dört yaş küçüktür, hiç arkadaşlığımız yoktur. O çocuktu o yaşlarda, üç dört yaş farkı bayağı farktı. Artin'in ufak kardeşleri gibi bir özelliği yoktu ben Ahron emmiyi de Sirarpi halayı da sever beğenirim. Mütevazi, alçak gönüllü bir insandır.

Nişan Set Usta, herkese ders verir gibi konuşur, her konuştuğunda, bir keramet varmış gibi insanın gözünün içine bakarak, "Ne kadar haklısın," dememizi beklerdi. İki oğlu da babalarının kopyası, onun hayranlarıydı. Onun gibi konuşup onun gibi yüksekten bakarlardı, babalarını geçememişlerdi.

Oysa Nazım der ki;

"Babamdan ileri, doğacak çocuğumdan da geriyim."

Eğer senin çocuğun seni geçememişse, siz onu laiki veçhiyle yetiştirememişsiniz demektir.

Nişan Set Usta, akıllı geçinen, tepeden bakan Eram Ağa gibi bir huyu vardı. Bu bir kötü adam olmak değil, bu bir huy meselesidir. İnsanın üç beş kuruşu varsa, hâlâ daha üç beş kuruş kazanıyorsa para da onu öyle yapar. Aslında kimde ne kadar para vardı ki iş ola.

Ahron emmiyle Kevork emmi iki kardeşler. Osgiyan Ağa'nın çocukları Bedros Uçar ile Murat da amcaları, babaları gibi iki ayrılmaz kardeşler. Bedros Uçar çok küçük yaşta anasını kaybetmiş, biraz da zayıf yapılı, hassas bir çocuk. "Rutubetten nem kapar," derler. "Acaba beni herkes nasıl görüyor? Hastayım, zayıfım, analık elindeyim." Bekliyor ki sıcakkanlı öz anası gibi onu bağrına bassın, özel yemeklerle itinalı baksın. Egso Hala yapı itibariyle zaten onu yapamaz.

İşte Bedros, her şeyi dert eder kendisine. Babası Kevork Ağa yeni karısının fazla üstüne gitmek istemez, iki çocuk üstüne gelmiş, kendisi de iki çocuk yapmış. Nasıl olacak? Bedros İmast'la evlenince en doğru işi yaptı ayrı ev tuttu kardeşi Murat da Mari'yle evlendi işlerini kurdular. Bedros'un iki akıllı kızı Marisa, Akabi iyi evlilik yaptılar birer de çocuk yaptılar. Allah mutluluk versin babalarına da çok iyi bakıyorlar. Hani derler ya kızın olursa sonuna kadar senin kızındır ama oğlun olunca evlenene kadar senindir ondan sonra karısının malıdır.

Terzi Haçik Usta, Kunduracı Lütfi Usta

Tokatlı Lütfi Usta, çok iyi bir kunduracı ustası idi. 36. Sürgün Piyade Alayı'nda asker, subay ve subay hanımlarına şahane ayakkabılar yapıyordu. Ünü, şanı Zara'ya dağıldı.

Zara'da meraklı insanlar vardı. Lütfi Usta sevilen, sempatik bir şehir çocuğuydu. Kiminle nasıl konuşulur biliyordu, kendini bölük komutanına sevdirmişti. Çarşıda olmasa da çarşıya yakın bir evde sanatını icra etmeye devam ediyor, bu arada hem Zaralı hanım ve beylere hem de subay hanımlarına ve subaylara çok güzel ayakkabılar yapıyor, kendisi de yolunu buluyordu.

O devirlerde ne ısmarlama ayakkabı yapan vardı ne de bir ayakkabı mağazası. Teknik ilerlememiş, haftada birkaç çift ayakkabı ancak yapılıyordu.

Örnek, terzi Haçik Usta İstanbul'da birkaç sene yaşadıktan sonra, Zara'ya gelip iki üç ay bizde kaldı. Enişte m, ben, Murat üçümüz beraber terziyiz, çalışıyoruz. Köylülere külot, pantolon yapıyoruz, bize takım elbise getiren yoktu. Zaten ince iş yapmak işimize gelmiyordu, makine işi kolaydı, işler daha çabuk çıkıyordu.

Bir sabah eniştem Toros'la çalışırken, terzi Haçik Usta bizim dükkâna geldi. Bize Zara'da iki ay kadar kalıp bazı dost ve akrabalara elbise dikeceğini, bizim de kendisine çalışmamızı, haftalık kazancımızı da bize vereceğini söyledi.

Kendi işimizi de vakit buldukça yapacaktık. Biz de hem para kazanacağımızı hem de sanatımızı ilerleteceğimizi, ince iş yapmasını öğreneceğimizi düşünerek teklifini kabul ettik.

Bunları şunu anlatmak için söyledim:

Bizim çalışma sistemimiz, bir takım elbiseyi keser, diker, bitirmeden ikinci bir elbiseye başlamazdık.

Pazartesi Haçik Usta kumaşlarla birlikte geldi. Kasabanın zenginleri ve memurları ikişer, üçer takım birden sipariş vermişler. Sabah işe başladı, iki günde elli takımlık işi kesti, pantolonları pantoloncuya gönderdi. Ceketleri bize iş bölümü yaptı. Kimimiz ceplerin filolatalarını yapıyoruz kimimiz yakaları işliyor, kimimiz susunları dikiyor bant usulü. Cumartesi işler bitiyor. Pantolonlar dikilip ütülenmiş, askıya takıp takıp veriyoruz.

Biz şaşırdık, "Nasıl elli takımı böyle bitirdi?" diye.

İşte ayakkabıcılık da öyleydi. Azami iki çift saya keser, diker, kalıbı çeker, bitirir bir haftada. Oysa İstanbul'a geldik ki on iki çift ayakkabıyı kalıba çekiyor bir kalfa, bir işçi akşama bitiriyor, ertesi sabah yine on iki çifte başlıyor akşama bitiriyor.

Lütfi Usta bizim mahallede Hatice Akyüz halamın bir odasını kiralıyor, çalışmaya başlıyor.

İşi başından aşkın.

Terzi Vartanuş sanata meraklı bir hanım. Oğlu Hayos'un elinden tutup Lütfi Usta'ya götürüyor.

"Selam aleyküm, selam. Lütfi Usta bu benim oğlum, babası hasta 'Oğlum dükkânı sana bırakayım sen çalıştır' diyor ama Hayos 'Yok ben sanat öğreneceğim,' der durur."

"Lütfi Usta bu çocuğa para vermeyeceksin, ben her cumartesi gelip bunun haftalık kazancını veririm, sanki sen veriyormuşsun gibi verirsin hatta deri almaya paran olmazsa sana borç veririm," der.

Hayos'u oraya bırakıp gider.

Halk o zaman cızlavat lastik veya namaz kılanlar meşin üstüne lastik ayakkabı giyerdi. Kalust Zorlugil'in Şükrü Usta gibi ustalar köylü gelin kızlara kalın vidaladan hafif sivri burunlu, adına kundura denilen, tamamı kabarık kaya gibi ayakkabı yaparlardı, katiyen eğilmez odun gibi yirmi sene yırtılmaz. Kadın ölür de kurtulur bu ayakkabılardan, yırtılmasına imkân yok.

Hayos Usta baharda Lütfi Usta'dan ayrılmak ister, kendine göre sanatı öğrenmiştir. Çarşıda dükkân açmak ister. Lütfi Usta da bir aya kadar terhis olacaktır, Laçin'lerden bir kızla nişanlanmıştır.

Zara'da mı kalacak Tokat'a mı gidecek kararsızdır.

Hayos Usta Lütfi'ye durumu anlatır, Lütfi düşünür taşınır, üç beş kuruşu var ama düğün yapacak, ev bark yapacak. Elinden giderse neyle deri, kösele alacak?

Hayos'a bir teklif yapar. "Mamandan şu kadar sermaye getirirsen seninle çarşıda ortak bir dükkân açarız, onun parasını da altı ay sonra öderiz," der.

Hayos Usta gelir, mamasına durumu anlatır. Vartanuş mayrik kabul eder. Böylece Lütfi ile Hayos ortak olurlar.

Hesap kitap Lütfi'nin elinde. Ev tutulmuş, düğün yapılmış. Hayos bir ufak harçlık alıyor. Üç ay sonra deri, kösele alacak para yok, yapılıp da teslim edilen ayakkabıların da parası ortada yok.

Lütfi Usta öğlen eve yemeğe gidiyor, etler, pirzolalar bir kadeh, bir kadeh daha karının koynunda sızıp kalıyor. Ertesi gün öğlene doğru geliyor, elde avuçta bir şey yok, müşteriler ölçüyü vermiş, paranın yarısını vermiş, ama ortada bir şey yok.

Bu arada Hayos Usta eski tamiri yapan Kel Turan'ın oğlu Çelebiler'in Hasan'la ortaklığa karar veriyor. Tezga-

hı hamalın sırtına verdiği gibi Kel Turan'ın oğlu Hasan'ın dükkânına indiriyor.

Yine terzi Vartanuş deri, kösele parasını veriyor. Kahkahalarla gülmelerle öğlen tekrar birer kadeh şarap. Sonra tavla, domino, altı ay sonra Kınacılar Sabri'yle Astik'in Osman'ın ortak olup çarıkçılık yaptıkları dükkâna bir asma kat yaparlar. Hayos Usta orada ısmarlama ayakkabı yapmaya devam eden işçileri Murat Set ve Bag Böğrek'in oğlu Rahmi Kaynar bir sene kadar çalışırlar.

Sabri ile Osman çağırırlar Hayos'u.

"Hayos biz iki ortak konuştuk, şöyle bir karar verdik. Biz Osman'la ne yapıp edip bin lira koyacağız, sen de Vartanuş halaya söyle bin lira da o koysun senin için. Hem çarık işine hem ayakkabı işine üçümüz ortak olacağız. Nişan Usta, Ahron Usta, Ağacan Usta gibi peşin para İstanbul'dan alacağız, öyle Sivas'tan Hızır'ın oğlundan almayacağız. Biz de onlar gibi para kazanacağız çalışarak. Bitince sonbaharda Sivas'tan yemeni getirteceğiz, cızlaret lastiği alıp satacağız, sen yine ayakkabıya devam edeceksin," derler.

Hayos Usta durumu mamasına anlatır. Vartanuş mayrik Sabri Usta'yla konuşur. Sabri Usta, Vartanuş mayriğe vereceği bin lirayı bir sene sonra garanti verme sözü alıyor ve üç ahbap çavuşlar işe başlıyorlar.

Size biraz Sabri Usta'yı ve Osman'ı anlatayım:

Sabri Usta'yla Osman ortaklar ama iki yakaları seneledir bir araya gelmez. Sabri Usta temiz yer, temiz giyer karısı kızı temizlik budalası. Sabri Usta kazanmasa bile borç yapar yine paralı adamlardan iyi yer, içer.

Osman Usta'nın babası Ostik Ağa çiftçi, çalışır uğraşıp tek oğlu Osman'ın ununu, bulgurunu, odununu, kavurmasını Ostik yapar. Osman'ın şekeri, çayı bir de sigarası vardır.

Osman, Sabri Usta'nın karşısında el pençe divan duruyor Kınacılar'ın Sabri Usta'yla Ostik Ağa'nın Osman Usta oturmuş hem çay içiyorlar hem de neden para kazanamadıklarının hesabını yapıyorlardı. İkisi de geçimlerini zor çıkarıyorlardı, oysa ki Nişan Usta olsun, Ahron Usta olsun, Ağacan Usta olsun, Serap olsun kazandıkları parayla övünürlerdi.

Sonbaharda çarşıya yukarı Ömer Ağa'nın kahvesine doğru giderken yürüyüşleri bile değişirdi. Üçü de gaz dolu göbeklerini dikip, eller yandan arkaya doğru sallanınca büyük dağları biz yarattık var mı ötesi havasındaydılar.

Serop Karoğlu onları hiç beğenmezdi çünkü o üç meslektaşı Serop'un palavrasını dinleyip hak vermezlerdi.

Ahpariği Arşak Karoğlu hatırnaz, insanları insan gibi karşılayan bir beyefendi. Setrak gidi emmi hoş sohbet, şakacı biri. Ağacan Usta'nın konuştuğunu zaten kimse anlamaz, duymazdı. Önüne bir kilo salatalık koy, soysun soysun yesin. Hangi oğlu hangi işte çalışıyor bir haber. O durmadan karısının yatağında, durmadan çocuk yapıyor. On üç on dört çocuğu var ortalıkta. Biri delirmiş, diğeri verem olup ölmüş kimin umurunda.

Zaralı Mahir Paşa'nın Çizmeleri

Sabri Usta'yla Osman Usta oturmuş, tezgâhın üstünde çay içiyorlardı. Birden kapı açıldı orta yaşlı, kır saçlı, fotör şapkalı, kola kravat iyi giyimli Mahir Paşa içeri girdi.

Dükkânın orta yerinde durdu, sağa sola baktı. Duvarlarda Sivas yemenisi cızlavat lastik asılıydı. Kunduracı atölyesine benzer bir yer değildi.

Sabri ve Osman ayağa kalktılar Paşa'nın ne arayıp ne istediğini anlamaya çalışıyorlardı ki, Mahir Paşa'nın ağzından şu sözler dökülmeye başladı:

"Yahu burada kunduracılık yapan bir Ermeni oğlu varmış dediler de acaba ben yanlış mı geldim yoksa?" dedi.

Sabri Usta, "Hayır Paşam, doğru geldiniz."

Kafasını kaldırdı asma kattaki Hayos'a, "Hayos yavrum aşağı gelir misin, bak Paşa seni arıyor."

Hayos Usta işaret ediyor: "Yok deyin, yok deyin," diyor ama anlayan yok.

Hayos Usta aşağı geliyor, kaş göz işaretiyle gene Sabri'ye, Osman'a, "karışmayın" diyor ama Sabri Usta'nın Paşa'yla alışverişi olmadığı için onu yağlı bir müşteri zannediyorlar.

Hayos Usta daha önce üç çift çizme yapmış parasını alamamış. Gazete kâğıdına sarılı çizmeleri çıkarıyor ki Hayos Usta'nın yaptığı çizmeler. Kadere bak yapıp para almayacaksın, bir de bir hafta uğraşıp, bu ele alınmaz çamur içindeki çizmeleri giyilir hale getireceksin, yine bedava.

"Allahım bizi köle onları padişah mı yarattın? Nedir bizim bu günahımız? Peygamberimizi bile çarmıha çivilediler vicdansız Yahudiler."

Mahir Paşa hakiki paşa falan değil anasının paşası. Onlarca Ermeni öldürmüş, malına konmuş eşkıya.

Gazeteye sarılı iki çift çizme, biri siyah biri çay rengi çizmelerin yukarıdan aşağıya, dört parmak yerinden ne renk olduğu belli aşağıya doğru tozdan, çamurdan, taşlara vurularak derinin her yeri soyulmuş. O kadar hor giyilmiş ki bu seferki pençeyi de yaparsak üçüncü pençesi olacak değişen. Ne yüzü yüz ne derisi deri, buna deridir demek için on tane şahit lazım.

Bunun yapılması, çizme olması Paşa'yı memnun etmemiz hayli güç.

Ben, "Bunlar ölmüş Paşam sizi memnun edemeyiz giyemezsiniz, size yakışmaz," dedikçe, Sabri Usta, "Yok yok Hayos, Paşa zahmet edip gelmiş onu geri çevirmek olmaz," dedi. Biri siyah biri çay rengi çizmeleri aldı. "Paşam siz merak etmeyin, biz bunları yeni gibi yapar zatıalinizin evine göndeririz," dedi.

Paşa da kendi kendine, 'On kilo hatırın olacağına bir kilo korkun çekilsin ondan daha iyi. Hey gidi korku hey, dayak cennetten çıkmadır,' diye düşündü. Kendisiyle gurur duyarak başı dik, kahveye doğru gitti.

Hayos Usta döndü Sabri Usta'ya:

"Siz benim işime neden karışıyorsunuz? Bu çizmeleri ben yaptım, hâlâ parasını alamadım bu tezgah bana aitse ben karar veririm. Ben sizin işinize hiç müdahale ediyor muyum? Şimdi bu Paşa çizmeleri beğenmezse, bunlar olmamış sen bu çizmeleri harap etmişsin ben bunların yenisini isterim dese haksız mı? Bir işçi buna on beş gün uğraşır o işçinin yevmiyesi, akçe lastikleri, köselesi yeniden pahalıya mal olur. Sen bu anasının paşasından nasıl para

alacaksın? Onun içindir ki sezon bitiyor, para bitiyor Paşa bu sorumsuz kasabada adam vurarak büyümüş psikopatın teki."

Talat Paşa neyse Mahir Paşa da burada böyle.

1915 olaylarında jandarma çavuşuyla parasını alıp da öldürmediği Ermeni kadını, kızı, çocuğu yoktur. Bunlar üç beş kişi İttihat Terakki'nin adamları; kaymakam, vali bunların karşısında duramaz. Talat'a bildirirlerse sürgüne giderler. Boz Aligilin Ömer'i, Mahir Paşa'nın oğlu Sami Paşa çekti vurdu. Boz Aligil de kalabalık bir sülale, şöyle yapacaklar, böyle yapacaklar. Öğretmen Ahmet gelirse şöyle olur, böyle olur. Hepsi kıçının altında kaldı unutuldu. Bunlar için adam öldürmek tarak kesmekten daha kolay.

Hayos Usta iki çift çizmeyi aldı. Burnunun ucundan konuşuyordu. "Allah bizi bunların elinden kurtarsın. Bunlarla aynı kasabada nefes almak bile başlıbaşına bir mesele."

Sabri Usta kafasını kaldırmış, "Çocuklar beni mahçup etmeyin, güzel yapın," dedi.

Hayos Usta o hafta gidecek, ayrılacaktı, dükkân bile tutmuştu. 'Bu çizmeler biter bitmez tezgahımı alıp gitmeliyim bu açları doyurmamıza imkân yoktur. Benim ortakla ne işim var akılsız adam paranı sen yiyemiyor musun?'

Kendi kendine kızıyordu. Sonra aklına babası Soğomon Varbet'in konuşmaları geldi.

1915'te yüzlerce Ermeni öldürmüş, paralarını mallarını zaptetmiş. Oğlu Sami de babası gibiydi. Bostanlarını ekip biçen ortakçılarının, göz kesip beğendiği gelinini, kızını, karısını bostanın başındaki Alaçuk dediğimiz yere götürür, bir iki saat eğlenirdi.

Hatta bir gün kayınpederinin yanından gelini götürmüştü de adam sesini çıkaramadı. "Seni vururum," demiş.

Biz gelelim Mahir Paşa'nın çizmelerine.

On beş gün sonra çizmeler gizli pençe ağaç çivilerle en iyi köseleden yapıldı, altı parlatıldı. Akçe lastikleri değişti yeniden farksız kalıptan çıkardılar, boyadılar yeni yapsalar bu kadar olurdu.

Açık piyanta dediğimiz cinsten kalfa Bag Böreğ'in oğlu Rahmi'yle Paşa'nın evine gönderildi. Tembih ettiler: "Çizmeleri verir vermez dönüp gelme, parasını al, gel. 'Sabri Usta'nın ihtiyacı varmış,' dersin. Hatta sana bahşiş bile verirler," dendi.

Kalfa Rahmi, Çay mahallesinde Paşa'nın evini biliyordu. Kapıyı vurdu evin hanımı kapıyı açtı, çizmeleri aldı. Beş dakika sonra hanım geri geldi.

"Oğlum, paşa diyor ki 'Ben yarın uğrar hesabı öderim, çocuk gitsin'."

Kalfa, "Ama ablacığım Sabri Usta ısrarla lazım, mutlaka versin," dedi.

"Oğlum şimdi Paşa'yı kızdırmayalım. O bir defa yok derse yok, o gelir verir sen selam söyle," dedi.

Daha fazla yazmaya lüzum yoktur bu hususu, veresiye mal ya da yapılan işin emek karşılığını götürmek istendiğinde küfür bile işitmişiz. "Paranı mı yedik bokumun gavuru ne demek veresiye vermiyorum demek? Sen kimsin? Bu memlekette adın yok, sanın yok nasıl vermem dersin? Şurada seni dövsem haksız mıyım?"

Ermenilerde ayrımcılık yapan yok mu, ırkçı yok mu? Belki yüzde onu öyleyse Türklerde yüzde doksanı ayrımcı ve ırkçı. Çağdaşlık, kolalı kravatlı olmak değildir. Çok adamlar gördüm sırtında elbisesi yoktur çok elbise gördüm içinde adam yoktur. Birkaç defa Paşa'dan pençe parası istendi, her seferinde tersleyip gönderdi böylece biz istemekten yorulmuştuk.

Hayos Usta, pençe parasını alamayacağını biliyordu sanki ciddi ciddi istiyormuş gibi Sabri Usta'yı işletiyor

onun gururuyla oynuyordu ki galeyana gelsin de Sabri Usta gidip istesin, Paşa'yla kapışsın. Kalfa Rahmi de beter gırgıra pompa elinde işleri güçleri Paşa kahveden saat kaçta çıkıyor hemen koşuyor istiyormuş gibi yapıyor gelip ciddi ciddi anlatıyor.

Hayos Usta, "Nasıl istedin Rahmi?" diyor, o da anlatıyor.

"Paşa'nın arkasından gittim Paşa geri baktı 'Gel oğlum, ne istiyorsun gene?' dedi. 'Paşam Sabri Usta gönderdi beni, Paşa'ya söyle ayıp oluyor şu parayı versin,' diyor."

Hayos Usta, "Ee, o ne dedi?"

"Beni kızdırmayın gelir orayı başınıza yıkarım ulan defol!" dedi.

Hayos Usta Rahmi'ye göz kırpıyor: "Ah ulan ah!... Benim adım Sabri ya da Osman olacak, bak ona ne söylerim ama ne yazık ki Hayos. Belimiz kırık, Sabri'lerde Osman'larda da yürek yok," dedikçe Sabri'yle Osman, Hayos Usta'ya, "Yeter bizi bitirdin, yeter. Paşa'dan parayı alamadık."

Hayos Usta, tezgâhını hamala verdi, kalıbını, takım taklavatını yeni dükkânına, Muslugil'in yüzbaşının bitişiğine taşındı.

Zara kasabasının insanının yüzde doksanı para vermeye alışkın değildir, altı ayda sermayeyi kediye yüklersin. Ermeniler Zara'dan ayrıldıktan sonra köyden şehre gelip esnaflık yapan Tekke köyü, Eynir köyü esnaflık yapmaya başladılar.

Zaralı geliyor balta kazma yaptırıyor alıyor, "Komşu sonra uğrayıp veririm," deyince dükkâncı elinden alıyor. "Ne zaman paran olursa o zaman gel al kardeşim," diyor.

"Burası dingonun ahırı mı sonra verecekmiş? Yok ya!" deyince bizi arar olmuşlar. Hatta deli yerine koydukları Efraim Efür çarşıdan aşağı bağırarak gidiyor:

"Bokunuzu yiyeyim Ermeniler, nereye gittiniz de bizi bu gavurların içinde koydunuz?" diye bağırıyordu.

Efür'ün ağabeyi Ali, babası Mazinin Ahmet çok değerli insanlardır birçok Ermeni'yi kurtarmışlardır.

Mayriğimin işi o kadar çoktu ki, ağlayacak vakti zor buluyordu. Sabah beşte kalkar, iki ineğin yemini, suyunu verir, yukarı odaya terzi atölyesine çıkardı. İşçi kızlar gelmeden dikilecek işleri keser, biçer, hazırlardı. Bu arada kendince sıraladığı şiirlerini makamlı olarak gümrenerek, ağlayarak söylemesi bu vaziyet hem kendini hem de dinleyenleri çok dokunup ağlatıyordu. Saatlerce, en az iki saat hem çalışır hem de şarkı söyler gibi ağlardı.

Bir nevi kendi içini boşaltıyordu, ferahlıyordu. İnsanlar dertlerini söylemez içine atarlarsa yaşayamazlarmış. Bir gün olsun sevkiyattan veya eski kocası Haçik'ten bahsetmeden olmazdı. Biz bunlara o kadar çok alışmıştık ki, o kadar dinlemiştik ki, satır satır, noktasına virgülüne kadar biliyorduk. Babam Soğomon da olduğu zamanlar odada, söz dönüp dolaşıp kesime gelse, hepimiz birden mamama bakar şimdi yine ağlamaya başlayacak diye merak ederdik. Dünyada eşi görülmemiş bu acı mamamı böyle yapmıştı her davranışı bizim diğer Zaralı hanımlardan çok farklıydı.

Mesela kiliseye gider, herkes de giderdi, orada dua yapılır herkes de yapardı, ama mamam farklı yapardı. İki elini yukarı kaldırır, "Kurban olduğum Hisus Kristos." Sonra iki eliyle göğsüne vurarak, gökyüzüne doğru öyle bir yalvarışı var ki kurban olduğum Asvazım Hisusum. Sonra haymer duasını sıralar.

Dikiş makinesinin başında saat sabahın beşinden sekize kadar hem çalışır, hem ağlardı. Yapı itibariyle hisli bir kadındır bir gün de unut ağlama, eski kocandan söz etme.

Hayriğim Soğomon da alışmıştı. Bir gün mamamın karşısına çıkıp da "Yeter artık karıcığım nedir bu?" dememiştir. Hiç ses çıkarmaz sadece, "Gide de gelmeye o günler, neler çektik neler," derdi.

Zara'da hiçbir kadın çarşıya alışverişe gidemezdi mamam hariç. Manifaturacı dükkânına gider, müşterilerin verdiği numuneye göre entarilik alıp çıkardı. Zaten ona kimse kadın diye bakmazdı, onda da bir kadın güzelliği yoktu, erkek gibi bir kadındı, Osmanlı'ydı. Yaşadığı olaylar onu öyle yapmıştı.

Ermeni kadınları sevkiyatın hiç sözünü etmezlerdi korkarlardı, oysa mamam bağıra bağıra, "O Talat'ın boyu devrile Allah'tan beklerim ki yağlı kurşunlara hedef ola, çocuklarından bula," diyerek Zara'ya mahsus bedduaları sıralardı.

"Vartanuş sus kız, biri ihbar eder kurtulamazsın," derlerdi.

"Etsinler, babalarının canına sıçayım. Yaşamış da ne gün görmüşüm sanki, öldürsünler beni," derdi.

Mayrigim biraz deli doludur, o yüzden söylediği acı söz bile kimseye dokunmazdı, gülüp geçerlerdi. Acele konuştuğu için de peltek konuşur, anlaşılmazdı.

Zara'nın Hoşsohbet İnsanları

Kasabada avukat yoktu, avukatlıktan biraz anlayana dava vekili denirdi. Bunlar avukatın olmadığı yerde avukatlık yaparlardı.

Dedem çiftçiydi. Tarlası, arazisi, malı, davarı çokmuş. 1915 sevkiyat olaylarında kapanın elinde kalmış. Faik Sümbüloğlu bizim dava vekilimizdi. Dedemin tarlalarını kanunun açıklarından istifade ederek alırdı, aldığı malın yarısı bizim, yarısı onundu. Bir kısmını hükümet, Memo adında bir muhacire vermişti. Hak, hukuk bilmeyen bir insandı; her sene sınırı bozar, bir metre bizden tarafa geçerdi.

Yine böyle yaptığı Sartaklı'daki bir bostanımızı Faik Efendi'ye şikâyete gittik.

Demirciler caddesindeki Molla Hüseyin Efendi'nin kahvesinin yanında, büyükçe bir yazıhanesi vardı. Kasabanın okumuş, yazmış, şiirden, edebiyattan anlayan zümresi, bizden de Eram Ağa katılır, konuşur, sohbet ederlerdi.

Mayriğimle içeri girdik.

Bürnük açık, yazma başında elleri belinde, "Faik Efendi!" dedi.

Oradakiler dönüp baktı, "Bu da kim?" der gibi.

Bir kadın çarşıya gelmiş, eller belinde.

"Faik Efendi, ben seni gardaş yapmışım, Hayos oğlunun var malına ortak etmişim, sen bana bakmıyorsun. Şu muhacir Memo'nun yaptığını Türk yapmaz. Yine sınırı bozmuş, bizden bir metre içeri girmiş. Olur mu böyle?"

"Vartanuş bacı sen üzülme, onu geri çekeriz merak etme," der ama Anise'nin Kazım gülerek mayriğimi taklit eder, gülüşürler.

Mayriğim şöyle bakar: "Faik Efendi bu bok kim böyle?" der demez, oradakiler gülmekten kırılırlar.

Mayriğim işte böyle sözü batmayan bir hanımdı. Kasabada herkes birbirini tanırdı. Çok değerli komşularımız da vardı; ırkçı, ayrımcı komşularımız da.

Ağa dayı, Ayşe hala, kızları Emine, Boz Ali Mustafa Bey, yarı ağıl Tuzcu Hamdi, Atiye, Nuh'un oğulları Sıtkı Zühtü Efendiler, Şükrettin, Molla Hüseyin Efendi oğlu Nuri Bey, Ali Rıza Bey, Hamdi Şükrü okul arkadaşımdı. Halk Parti milletvekili saygıdeğer insan İlhan Kesici Bey. Kendisini İstanbul'da tanıdım çok dolu, akıllı bir insan, gurur kaynağımız.

Rahmetlik Nuri Bey de Demokrat Partili'ydi, meseleleri iyi bilirdi. Ben ondan çok küçük olmama rağmen arkadaş gibiydik, hal hatır konuşurduk; dükkânlarımız aynı sıradaydı, küçük büyük demez sohbet ederdi.

Evlerimiz karşılıklı Celal amca, nam-ı diğer Arabacı Celal, hanımı Emine abla eşi bulunmaz komşularımızdı. Oğlu Memet ahpariğimin arkadaşı, kızları Bedriye Mendoha Zara'nın en güzel kızlarıydı. Bedriye esprili, konuşmasını bilen, delikanlıların rüyasına giren bir kızdı. Ayşe ablanın oğlu Ekrem'le evlendi. Ekrem uzun boylu, yeşil gözlü, yakışıklı bir delikanlıydı. O güne göre yüksek tahsil yapmış, adliyede zabıt katibiydi. Hiçbir ayrım yapmazlar şu Hıristiyan, şu Kürt, şu Laz diye ayırmazlardı.

Onların çocukları Erkan Akyüz Emniyet Amiri oldu, hanımı Yurdanur, Zaralı Ermeni arkadaşlarına da yardımcı oldu, onlar da Zara'dan İstanbul'a geldi. Komşuluğumuz Kınalıada'da da devam etti. Dostları hep Ermeni'dir. Erkan'ın iki oğlu da Ermenilerle arkadaşlık yapar, severler.

Zara'nın Bitirimlerinden
Asi ve Hesüğün Hasan

Eski ayakkabı tamircisi Hesük'ün oğlu Hasan'la akrabası kumarcı, içkici Asi uzaktan akrabaydı. İkisi de birbirinden açıkgöz ekmedikleri yerden biçerlerdi işleri güçleri kimi nasıl aldatırım, öğlen yemeğini nereden çıkartırım bu hususta yapmadıkları rezillik kalmazdı. Yaşlarını almışlardı, evlenmiş çoluk çocuğa, toruna karışmışlardı.

Müslümanlıkta bir yaşa gelince, bazı şeylerden elini eteğini çekip öbür dünyaya hazırlık yapılması gerekiyordu. Örneğin mezarının yerini kendi kazandığı helal parasıyla almalı, kefenini almalı, hacca gitmeli gibi.

Asi da artık hacca gidip gelmiş, ufak dükkânında Zile'den getirttiği sarı kehribar gibi pekmezi, yine oradan cevizli sucuk, leblebi, tuzlu fıstık gibi şeyler satardı. Masrafsız bir adamdı, tek düşkün olduğu şey uçkuruna gevşekti güzel, dul kadına meraklıydı.

Derdi ki: "Ben sevaptır diye yapıyorum Allah biliyor ya kul bilmese de olur."

O ağzı var dili yok, kocasından başka bir erkek tanımamış dul zavallı kadınlar ayıptır, günahtır demiş senelerce başına vurmuş hanımlara fırsat düşüp de felekten bir saat çalmışsa bunun günahla ne ilgisi var, diye düşündü Asi.

Günlerden cumaydı, namazını dükkânda kılmayı düşündü. 'Camiye gidince geç kalırım, gelecek müşteriler var.'

Ufak namaz halısını (seccadeyi), küleklerle dizili pekmezlerin yanına serdi. Yeni gelmişlerdi, daha kaldırma-

mıştı. Namaza durdu. 'Aklımı başka şeylerle meşgul etmeyeyim, duaya vermeliyim,' diye aklından geçiriyordu ki "Selamünaleyküm emmioğlu" diyerek içeri girdi arkadaşı Hesüg'ün oğlu Hasan.

Aleykümselam anlamında başını indirip kaldırdı Ası.

"Pekmezler Zile'nin mi? Güzel mi emmioğlu?" dedi Hesün Hasan.

Ası sağ kolunu az biraz kaldırıp, çok güzeldir anlamında sağ baş parmağını dikti.

Hesük'ün Hasan, "Fiyatı nasıl emmioğlu?" dedi.

Ası, sağ elini sağa sola çevirdi orta manasına.

Hesük'ün Hasan bu defa, "Veresiye veriyor musun emmioğlu eğer verirsen alayım," dedi.

Ası şimdi bu lafa kızmıştı. Mübarek cuma günü geliyor, görüyor ki namaz kılıyoruz. Namazımızı berbat ediyor kendi de namaza gitmiyor.

Sağ elinin başparmağını iki parmağının arasına koydu şey şeklini aldı. Aşağı yukarı sallayarak, 'Sen benim ... alırsın ancak orospu çocuğu,' dedi içinden. 'Sana veresiye verip de sonra kimden alacağım? Ben seni tanımıyor muyum piç!' dedi. 'Aynı yoldan senelerce geçinmedik mi, şimdi gelmiş namazdayım diye bir külek pekmezi alıp gidecek, bak hele bak! Ulan senin karşında kim var? Ası var Ası! Yeri gelince ben ne namaz dinlerim ne de niyaz. Hele pekmezi alıp gideydin görürdün ananınkini,' dedi içinden.

Bilmem namaz bozuldu mu?

Bolucanlı Kürd'ün Gelini

Mirican Emmi'nin hanı Demirciler Çarşısı'nın başındaydı. Memleketin yegane oteliydi, başka otel yoktu. Etraftaki köylerden gelenler, işlerini yapıp akşam da köylerine dönerlerdi. Dönmeyenler de atını, eşeğini hanın ahırına çeker, kendileri de bir odada serili hasırın üstünde yatarlardı. Sabah kalktıklarında üzerlerinde yüzlerce bit bayram ediyor olurdu. Bolucan nahiyesinin Alevi köyleri askerlik şubesinde işi olan, kız kaçıran, ırza geçen, tarla davası için handa birkaç gün kalırdı. Yüzlerce siyah başlı bit Kürd'ü ortalarına alırdı.

Kürd'ün gelininin ırzına geçmişlerdir. Şalvar gibi giydiği uzun paçalı giysisinin apış arasına doğru kan lekesi vardı. Kürd'e, "Böyle hakimin karşısına çıkarsan daha inandırıcı olur," denilmişti.

Kürd'ün üstünde yok, başında yok. Perperişan ceketinin iki yakasını sol eliyle tutmuş, kapıyı hafifçe iter. İçeride soba yanıyor, Anise'nin Kazım Faik Sümbüloğlu, mavi gözlü kıpkırmızı bir suratla fotoğrafçı Galip, Kürdü ve gelini buyur ederler. Onlar akşamdan öğrenmiştir Kürdün gelininin başına geleni. Anise'nin Kazım daktiloya kâğıdı hazırlar.

"Ben sana bir dilekçe yazayım da bunu size yapanın anasını ağlatayım. Ona bir on sene verdireyim de görsün. Sen şuradan, yukarı köşeden bir rakı al gel, sen gelene kadar ben de bunları hazırlarım."

Fotoğrafçı Galip, fotoğrafını çekmek bahanesiyle gelini mıncıklar. Gelin boylu poslu, güzel bir kadın. "Şöyle dur,

böyle dur." Yarı Türkçe yarı Kürtçe, anlaşılıyor ki daha önce gelini bu ırzına geçen oğlan istemiş, ama başlık parasında anlaşamamışlar. Gelinin gönlü vardır diye oğlan eve girmiş, iş başındayken kayınpeder üste gelmiş, gelin bağırmış. Böyle olunca iş jandarmaya aksetmiş.

Kürt rakıyı almış geldi, Anise'nin Kazım Kürde, "Yahu peyniri unutmuşuz 250 gram da tulum peyniri al," dediler.

Kürt üşümüş, gelini de yalnız bırakmak istemiyor. "Yok, ben gitmem de gitmem," diyor. Galip Kürde destekli bir Osmanlı tokatı vurdu, Kürt yerden kalktı. "Yapma ağam etme ağam." Koşarak tulum peyniri almaya gitti gelin de korktu, artık neresini mıncıklasa hiç ses çıkarmıyordu. Peyniri alıp geldi, gelini Minica Emmi'ye teslim etti

Dilekçeyi savcıya vermek için Adliye'ye gitti.

Çekemlerin İzzet Beg

İlkokulu bitirmiş, ahparımın dükkânında kışın kunduracılık, yazın çarıkçılık, fırsat bulursam da terzilik yapardım. Dükkânımız Demirciler Caddesi'nde Muslu yüzbaşının bitişiğinde Tekkeli Hancı Ahmet'in sağındaydı. O hanı Çekemir'in İzzet Bey işletirdi. İzzet Bey ve oğulları Hami, Nami ve Sami de babalarının kopyası. Dünyada ne kadar maskaralık varsa bilirdi. Yanımızdaki bu hanı İzzet Bey kiralamış, o çalıştırırdı.

Akşama kadar kendisi ve oğlu Nami, yoldan geçen insanlara takılmadan duramazlardı. İzzet Bey hanın kapısına yaslanmış, sigara elinde, gelen geçen Kürtlere, Türklere, köylülere takılıp dururken, Kemeriz köyünden delikanlı bir çocuk, elinde üç beş tavuk ayaklarından bağlı baş aşağı tutmuş satacak, bir eksiğini alacak. İzzet Bey çocuğu gördü.

"Gel ulan buraya!" diye bağırdı. "Nedir bunlar?"

"Tavuk efendi, satıyorum."

"Sen evli misin?"

"Yok ağa, nişanlıyım."

"Bu tavuklara ne istiyorsun?"

"İşte bey, şu kadar istiyorum."

"Ulan bunu o paraya alanın da anasını avradını, satanın da anasını avradını," der demez, köylü delikanlı şöyle bir durakladı.

'Bu adamın ettiği küfür nerelere kadar geldi.'

Aklından ne düşündüyse düşündü ve tavukları kaldırdı, İzzet Beyin saçsız kel başına öyle bir vuruş vurdu ki

tavuklar gık dedi, kıçlarından gelen boklar İzzet Beyin yüzüne gözüne bulaştı. Kafası kanıyor. Tavukların gagası ve tırnakları kafasını, yüzünü yırtmış, kanlar yüzünden aşağı akıyor.

Köylü yolun karşısına geçti.

"Anasını avradını şey yaptığım dürzüsü, biz burada garibiz diye şuna bak yahu!" dedi.

İzzet Bey şaşkındı. "Ben akşama kadar onlarca insana neler yaparım da sesleri çıkmaz, ulan bu piç nereli, kimlerden?"

İzzet Beyin yanında kendi çocuklarından kimse de yoktu, yalnızdı akşama kadar gelen geçen köylüye söverdi. Zavallı köylü ne yapsın tanımıyor kimdir, kimin nesidir belli değil.

Sonradan sorduk soruşturduk. Kim bu adam, İzzet Bey'e böylesine tavır nasıl oldu da yaptı?

Meğer bu çocuk deli gözün biriymiş. Bir defasında köye gelen jandarmaya kızmış, dövmüş, tüfeğini elinden almış, dağa çıkmış. Köylü yalvar yakar elinden tüfeği alıp da jandarmaya geri vermiş.

Tavukların ikisi ölmüştü İzzet Beyin hanının kapısına bırakmıştı.

"Köylü beş tavuk parası versin, benim alacaklarım var. Ben nişanlıma söz verdim," diyordu.

İzzet Bey'e anlattılar. Önce çok kızdı: "Şu halime bakın bir de ona para mı vereceğim, defolsun gitsin!" diyordu.

Köylü oradan bağırıyordu: "Senin kabadayılığın kapının önüne kadar. Sen benim elime şöyle dağda, bayırda geç, ben sana dünyanın kaç bucak olduğunu gösteririm dürzü!" dedi.

Köylünün parasını toplayıp verdiler ve köylü küfrederek gitti. Bilmem İzzet Bey akıllandı mı?

Gagosyanların Unan Ağa

Zara'ya yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktaki Sarışık isminde bir Ermeni köyünde beş aile çiftçilik ve hayvancılık yaparak yaşıyorlardı. Sevkiyattan kurtulmuş çocuklarını Zara'ya gönderip geçerli olan demircilik sanatını öğretiyorlardı. Çiftçilere kazma, balta, araba, tekerine çerçeve, nal, mıh gibi şeyler yaparlardı. Çarşıya girişte sıralanmış dükkânlar körük, örs önlerinde ahenkli bir duruşla demirden alet yaparlardı.

Çiftlikte Unan Ağa orada bulunan dört beş ailenin ağababasıydı. Yol üstündeki çiftlikten gelip geçen Alevi köylüler, ayran, su içmeden yemek yemeden gitmezlerdi.

Unan Ağa yedirip içirmekten zevk alırdı, onun felsefesi misafir ne kadar yer içerse o kadar bereketi artarmış.

Ağalık herkese mahsus değil. Hani derler ya "Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla olur," diye. Çiftlikteki bilgi, görgü başka. İnsanların ne kadar derdi bile olsa yine gülmeye ihtiyaçları vardı.

Onlar da bütün dertlerini unutup yaşamaya devam ediyorlardı. Çocukları kasabadan ziyaretlerine geliyor, çay, şeker vs. getiriyorlardı.

Çelik'ler dedelerini çok severlerdi. Onun her sözü hoşlarına gider, söyler, söyler gülerlerdi. Unan Ağa'nın ilk hanımından Kalust, Mesrop, Marnos isimli üç çocuğu olmuştu.

İkinci evliliğinden de Haçik, Ahron, Simon, Bedros, Vartanuş ve Sarana dünyaya gelmiş. Hepsi evli, onların çocukları da evli. Zara'nın en kalabalık sülalesi olmuşlar.

Hepsi de saygın kimseler, hatırlı insanlar. Birbirlerine karşı da hürmetli, saygılılardı.

Ben Unan Ağa'nın torunuyla evli olduğum için birkaç defa Sarışık çiftliğine gitmişimdir. Sekiz çocuğu da evlenmiş, hepsinin de ayrı ayrı karakterde çocukları olmuş. Şu gösteriyor ki, ananın da çocuk üzerinde büyük etkisi var Tamam mayrikten doğanlar Filor mayriğin çocuklarına katiyen benzemez, taban tabana zıt. Ahron Usta'nınki Simon'unkine hiç benzemez. Kızların kanında ise değişim var zaten, onları yazmıyorum.

Simon Amca bana bir gün şöyle demişti: "Kurttan kuzu doğar mı? Doğar. İşte Nurhan, işte Avedis." Gülmüştük.

Benim de öyle. Şahin, Misak, Alis, hepsi ayrı ayrı karakterde insanlar. Benim evimde biz ortanın solundaydık, sosyalizme yöneliktik. Acaba bu Ermenistan'dan dolayı mı yoksa sosyalizmi benimsediğimizden mi bilmiyorum. Sosyalizmi benimseyen de pek dinci olmaz. Biz de ailece dine düşkün değildik. Felsefemizde aşırılık yoktu, kimseyle vardır yoktur iddiasında bulunmazdık.

Biz kimiz? Hangi din üzerine yazılmış kitapları etüt etmişiz de var yok olduğuna karar veriyoruz? İnsan iyi bilmediği mevzularda iddia sahibi olursa gülerler. Benim oğlum Şahin'in de elinden din kitabı düşmez, rast geldiğiyle münakaşa yapar. Ne kadar yanlış bir iddia! "Kimseye karışma oğlum. Sen Erbakan mısın her önüne gelene din dersi veriyorsun?" Ama anlamıyor. Her şeyin aşırısı fazla.

Unan Dede birçok süzgeçten geçmiş, sevkiyatı görmüş, birçok ahbabını, akrabasını ölüme göndermiş, hanımını kaybetmiş, üç öksüz çocukla kalmış, yalnız başına duygulu anlar yaşamış, ağlamış. Hanımına birçok şiir yazmış, çocukları kasabaya gitmiş iş açmışlar. Öyle olması da doğrusu. Çiftlikte birkaç koyun, keçinin başını beklemek, çoluk çocuğunu okuldan mahrum bırakmak olmaz. Unan Ağa'yı

tabii ki yalnız bırakacaklar. Unan Dede bunlara katlanmış ve şu şiiri yazmış:

Baba der ağlamaktan
Bağa su bağlamaktan
Bağda yaprak kalmadı
Yarama bağlamaktan.

Ha derdim hama derdim
Sığmıyor dama derdim
Üç katar deve gelse
Götürmez Şam'a dedim.

Haçik Ahpar, bu şiiri güzel bir uzun hava olarak türkü yapmış. 1948'de İstanbul'a taşınmış, teknolojinin bu seviyede olmadığı dönemde kendisi taş plağa okumuştu, ama Zara'dan İstanbul'a gelmemiş, babasına ve kardeşlerine göndermişti.

Haçik ahparın çok güzel ezgisi vardır. Türküye ve şarkıya, uzun havaya o rüzgârı kimse veremez bu başka bir şey. Bu türkü okununca Çelikler'in tüyleri diken diken olur, gözleri dolar, buna ben de dahilim.

Kirli Veli

O gün Hayos, gözlerini açtığında soğuktan camların buz tutmuş olduğunu gördü. Ağaçların, dağların, taşların manzarası o kadar güzeldi ki, en iyi ressam bile böyle manzara resimleri yapamazdı. Yatak sıcak, oda buz gibiydi. Karısı kalkmış, akşamdan yarım kalan işleri dikiyordu.

"Hadi kalk, aşağıda sobayı yaktım, çayı demledim, peynir kıymayı çıkardım. Ekmekleri kızart ben de geliyorum, bunun sahibi birazdan gelecek ben acele hazırlayacağım ki gelip alacak bugün düğünleri varmış Tekke köyünden geliyor."

Hayos'la karısı aşağı odaya indiler Soğomon baba da tepsiyle çayını almış, yatağın içinde oturmuş kahvaltısını yapacaktı. Vartanuş mayrik, Zaruhi ve Hayos, üçü beraber kahvaltılarını yaptılar. Hayos kalktı işine gidiyor. "Hava çok ayaz," dedi. Yukarı kapıdan dışarı çıktı. Yolda arkadaşı Efo'yu gördü. Beraberce çarşıya giriyorlardı ki Efür'le karşı karşıya geldiler.

Efür, "Yahu Kirli Veli'yi köprünün başında kurtlar parçalayıp yemişler. Midenize sıçayım kurtlar, nasıl yediniz o pis Veli'yi?" dedi.

Hayos'la Efo gülüştüler. Böyle soğuk havalarda köylüler şehre inmez, alışverişe gelmezlerdi. Şehirlide para yok veresiye isterler, ona da esnaf yanaşmazdı. "Açmasak daha iyi," deyip Ömer Ağa'nın kahvesine girdiler, sobanın yanına oturdular. Garson Cinik, "Ne içersiniz beyler?" dedi. İki çay söylediler, oyuncu beklemeye başladılar. Onlar da yavaş yavaş gelmeye başlamıştı.

Davul Zurna Ustaları Poşalar

Çarşının sonundan, Binnaz Hala'nın evinin önünden küçük köprüye doğru, Pür dağının dibinden kasabanın gecekonduları başlardı.

Zara'nın davulcuları zurnacıları, poşaları dediğimiz, nereden geldiği belli olmayan kırmızı saçlı, kırmızı gözlü, kırmızı kaşlı ve kirpikli, sakalları sarı üç beş aile otururdu. Bir klarnet kadar güzel çaldıkları zurnayı, davula vurdukları tokmağın sol elle parmağa takılan ipiyle ince çubuk titrer güzel bir ses çıkarırdı. Şal dediğimiz keçi ve koyun yününden yapılan kumaşlardan da zıvga dediğimiz pantolon giyerlerdi: Dar paçalı, kispet gibi ete yapışık sadece oturacak yeri pilili. Yakışıklı adamlardı. Zurna ve davulla Abdurrahman halayı oynanır, Kareysarlı Yıkılgan Temur Ağa keçi vurdum çok güzel oynanır. Sivas halayı klarnetle daha güzel oynanırdı. Kimseye zararı olmayan bu davulcu, zurnacı aile yakın köylere düğüne gider, geçimlerini çıkarırlardı, neşeli insanlardı.

Ramazanda Çay mahallesinden Hatip mahallesine kadar onlarındı. Milleti sahura kaldırırlardı, gece yarısı tatlı uykuda ne kadar güzel gelirdi o zurna sesi.

Murat, Armenak, Kirkor, Nişan Piriç'in bu denli müziği sevmeleri, babaları Tasim Emmi'den geliyordu. Tasim Emmi keman çalardı, alemi seven bir müzisyendi. En iyi dostları cindelerdi. Cinde Zara'ya özgü bir sözcüktür. (Cinde çalgıcı, çalıp söyleyen saz ustaları anlamında kullanılır.)

Tasim Emmi kemanı oğlu Nişan'a bıraktı, ona da öğretmişti keman çalmasını, ama Nişan hiçbir zaman öğrenemedi çalmayı. Tasim Emmi bir süre sonra öldü. Zara'ya mah-

sus bir deyimle o dörtlü çalgıcılardan Hacı keman, Elvan klarnet, Topal Mustafa tef, Ali Rıza cümbüş çalardı. Bunlar bir araya gelince yer yerinden oynardı, bu kadar mı güzel çalar insan enstrümanı? Aman Allahım! O keman çalış, o klarnet çalış, tef, cümbüş! Onların şanssızlığı Zara'da yaşamaları. İnanın burada değil de o devirde İstanbul'da olsalardı el üstünde taşırlardı. Ne yazık ki Zara gibi imkânsız bir şehirdeydiler.

Zara'da bir aile topluluğudur cindeler. Zara'nın üst ucunda Toros'un tepesinin eteğinde otururlardı. Sıcak, sevecen insanlardı. Her biri bir insan tatlısı, sanatlarının en ustalarıydı. Hacı Usta ekibin en usta, en saygın kişisiydi. Usta bir kemancıydı, ud ve cümbüşü de aynı ustalıkla çalardı. Eskileri ne kadar güzel icra ederse yeni şarkı ve türküleri de dört tel üstüne o denli yerine getirirdi her yerde ciddi, saygın bir yeri vardı.

Elvan Usta çok güzel klarnet ve cümbüş çalardı, gelen isteklerle ramazanda sahura milleti uyandırırdı. Hali vakti iyi, alemi sevenlerin kapısına geldiğinde müthiş bir klarnet taksimi yapar ki insanın karısının sıcak koynundan kalkıp çilingir sofrasını kurması gelirdi. Bu arada Elvan Usta'nın cebine elini sokar, bahşişi bırakırdı.

Ekibin en ağır ustalarından biri de Topal Mustafa'dır. Hem organizatör hem şef. Ayrı bir aileden, ama diğerleriyle kaynaşmış, şefliğin, organizatörlüğün ötesinde bir sazende, bir hanendeydi. Topal Mustafa şeflik görevini, sigara sarısı iki parmağının arasında tuttuğu tefine verdiği hareketle yerine getirirdi. Büyük bir ustalıkla ekibi şarkıdan türküye, türküden oyun havalarına geçirirdi. Karşılarında nota ve şef çubuğu yoktu, ama bulundukları ortamı neşeye, coşkuya götüren bir icra vardı.

Zara Düğünleri ve Cindeler

Güveyi yemeği saat sabahın dokuzunda başlar, genişçe bir salonda bezler serilir üzerine yer sofraları dizilir, ekmekler kesilip ağaç şimşir kaşıklar sırayla konur cindeler daha önce yedirilip karınları doyurulmuştur.

Selamın aleyküm diyen saygın kişiler baş köşeye, sırasına göre dizilirler. Herkesin uzanabileceği yere kadar yemeğine göre kaplarla evvela çorba, tabi ayrı ayrı tabak o zaman yoktur. Sekiz on kişi bir tabaktan olmak üzere yemeğe başlarlar, gayret zamanıdır kaparın elinde kalır.

Çorbadan sonra turşu mıhlası, patatesli pehli, su böreği, bulgur pilavı, sütlaç gelir. Gayretli olan karnını doyurur.

Bu arada Topal Mustafa'ya laf atmalar durmaz: "Oğlum boğulacaksın, yavaş ye!" Veya "Bu yemek sana bir sene yeter!" Veya "Miden bu yemeklere alışkın değil, seni bozmasın," gibi gülüşmelerle yemek faslı biter. Müzik devam eder.

Topal Mustafa'nın dört kişilik saz heyetindeki ustalığının ötesinde, günlük yaşamındaki nüktedan yapısının da Zara yaşamında ayrı bir yeri vardır, üzüntülü anları küçük bir sözle keyfe dönüştürür. Oğlan evi, kız evi her iki taraf da düğün telaşındadır. Hanımlar kız evinde toplanmışlardı. Erkek evinde en son yemeğe oturan erkeklerle on beş yirmi kişiye rakılı, şaraplı içki sofrası açılır, kız evinden çağrıldıkları zaman çalgıcılar için zengin sofrayı bırakıp gitmek zor gelirdi. Kız evinden haber gelir: "Çalgıcılar biraz da bize burada çalsalar, hatırlı misafirler var," denilir-

di. Bu çağrıya itiraz olmazdı, çalgıcılar sazı sözü topladıkları gibi soluğu kız evinde alırlardı.

Kız evinin bir köşesinde cecimle ayrılmış eğreti bir bölme vardı. Cindeler bu bölmenin arkasında kalırlar, hanımlar onları, onlar hanımları görmezdi. Cindeler içeri girerken her hanımda yarım yamalak yaşmak olurdu, ama sonrası yaşmak da kalkar yazma da. Topal Mustafa cecimin arkasından kimlerin var olduğunu, kimlerin olmadığını anlardı. İstekler alınıp çalınır cecim arkasından halay başını kim tutuyor, pöçükte kim var, mendil sallayan kim Topal Mustafa bilirdi yapılan yanlışlıklara geriden geriye işaret eder, "Baş tarafa falancayı geçirin, arkayı filanca toplasın," diye talimatlar verirdi. Bir hazırlık havasıyla başlar, oyun havalarına ustaca geçiş yapardı. Cindeler bu tatlı havadayken kanı kaynayan gençler göz altından birbirlerini yakalarlardı. Oyuna öyle hop diye kalkılmazdı, ısrar gerekirdi. Bu da ya ev sahibine ya da yaşlı hanımlara düşerdi, düğüne gelen oynayacaktı.

Zara düğünleri köy düğünlerinden daha farklıydı. Halay ve bar şeklinde kadınlar bu oyunları erkeklere göre daha yumuşak, daha ağır oynarlardı, bazen el ele, bazen kol kola. Halka olup hep bir ağızdan türkü söyleyerek oynarlardı. Bu oyunlar hâlâ köylerde oynanmaktadır. Öz köyleri Yapak, Kemeriz, Ağören, Karacaören en güzel örnekleri sergiler, giyimleriyle, oyunlarıyla geçmişi yaşarlar. Öz köylerinin oyunlarındaki farklı görünüm, giyside de görülür.

Bu görünüm Zara'nın bütününün ortak giysisidir. Bol desenli olan paçalı siyah zıvga, gümüş kemer, köstek cepkenli yakasız, uzun kollu, çizgili işliği, meşin yemenisi geçmişin yapısını taşır. Erkeklerin sert hareketli oyunları kadınların hafif eğilip doğrulmaları, tatlı dönüşleri, el bırakıp el çırpmaları oyunu yumuşaklaştırırdı.

Zara oyunlarının bütününde bir incelik, bir zarafet, bir coşku yaşanırdı. Özün teki Haramiler, Ahçik Yıkılgan, Maro Kareysan Zara'ya özgü oyunlar genelde beş altı kişiyle oynanırdı. Sivas halayı, gözü ve ruhu okşayan Abdurrahman halayı, yörenin yapısını yansıtan Madımak oyunuyla görülmeye değerdi. Erzurum'dan alınma Hançer Barı, Hoşbilezik, Tomur Ağa, Tamzara gibi, Zara'da oynanan oyunlar sizi Anadolu çukurundan Erzurum'a taşır. Zara'nın ve çevrenin her oyununda bir ortak tutku sergilenir, Sivas halayının her bölümü sizlere bir şeyler söyler; Abdurrahman halayı bir şeyler anlatır, her birinde bir ahenk, her birinde bir renk olurdu. Oyuncular birbirine yaslanmış, avuçları kenetli ve sıcak Sivas düzüne inersiniz madımak toplayıp, ustasına pastırmalı pişirtirsiniz. Madımak, Zara ve çevresine özgü, bahar yeşili, iki çanak yaprak, bodur bitkidir. Nisan-mayıs aylarında taze toprağı yararak yöreye merhaba der. Ufacık boyuyla daha çok tarla kenarlarında, yol ötelerinde kendini gösterir, mevsim ve sofraların değişimini müjdeler. Bir bakıma fakir yemeği gibi görülse de kavurma tenekelerinin son kalıntılarıyla hele hele biraz yağlı pastırmayla doyumsuz bir tat verir ağızlara.

Madımak toplamak hüner
Pişirmek başka hüner
Yol boyundan gün boyu
Alınır birer birer
Sivas bıçağı elinde
Azık çıkını belinde
Sanki bir gül dalında
Derlenir birer birer.
Teke tuka sakalı kız madımak
Kuzu dilli yemlik kız madımak.
Kız komşular
Bu sene madımak kurutamadık
Oy madımak madımak.

Zara'nın Abdurrahman Halayı

Zara'nın uyumlu bir ekibi vardır. Geçmişlerde sanki bir simgeydi halaylar, her zaman gözükmezlerdi orta yerde. Zara'nın cindeleri ve poşaları bir araya geldiğinde, sazlar, yürekler, meydanlar coşardı. Poşalar tokmağı davula vurduğu zaman, sol elindeki ahenk veren, titreten çubuğu öyle bir kullanırdı ki, hiç oyun bilmeyenin ayağı alırdı.

Mesela Abdurrahman halayını onlar çalar Hacı Bozdoğan, Zikri'nin oğlu Halla Eynirli, Zekeriya Çil Harun, Balta Memet gibi oyuncular oynarsa seyrine doyum olmazdı. Hacı, davulun her tokmak vuruşunda geriye doğru yaylanıp sol ayağını kıpırdatmadan sağ ayağının burnuna basarak arkaya doğru dikilmesi, seyredenleri mest ederdi. Yakışıklı oğlandır, esmer tenli hele bacada oynarsa karşı konağın camlarından taze gelinler, yetişmiş kızlar, orta yaşlı adamakıllı bir kocaya düşmemiş kısır karılar oyuncuları seyrediyorsa, başı çeken dahil oyuncular kendinden geçerek hünerlerini gösterirlerdi.

Bizim Ermeni gençlerinde öyle güzel halay çeken, bir enstrüman çalan yoktu. Nişan Piriç gıy gıy kemanıyla bir şeye benzetemezdi, Garabet Karoğlu o da öyle. Senelerce uğraştı ama kimseye beğendiremedi. Bir haşmetle kemanı alır çenesine koyar, gerisi yok.

Hayos Usta fena oynamazdı, Murat Piriç başa geçer mendil elde el apış arasında şıiişt diye ses çıkarır kimseden haberi yok, kendi kendine oynardı. Halay çekmenin

kaidelerini hiçe sayar kendi kendine oyun stili yapardı. Sol elinde yalnız kalmasın diye Armenak vardı, biraz sonra o da bırakır yalnız oynardı.

Bir Sivas halayı, bir ağırlama, Abdurrahman halayı oynamak başkaydı. Beş kişi hep beraber diz çöker, hep beraber kalkar, baştaki tüm oyunculara hakim olurdu. Hacı Halla oynadığı zaman seyredenler mest olurdu "keçi vurdum" oynar gibi ayağını sağa sola atmak oynamak değil.

Çakarlar'ın Serop oyuna kalkar. En sondan tutan oyun bilmez ayağında ayakkabı yok, lastik cızlavet, kıçında pantolon yok şalvar gibi, yüzünü yıkamadan doğrudan doğruya demirci dükkânından gelmiş, is pas içerisinde bir de oyuna kalkmaz mı görmeyen varsa görsün.

23 Nisan'da Öğrenciler

Okulda müsamere yapılacak ya da bayram var Kaşif Bey güzel keman çalardı, o oyuncu bulacak okuldan. Öğrencilerden oyun bilen üç çocuk arıyorlar, demişler ki: "Hiç aramayın Avedis Olgun'la Kirkor Piriç var."

Kaşif Bey bizi çağırtmış, "Böyle böyle sizi müsamerede oynatacağım, bir arkadaş daha bulun, bakalım sizi beğenecek miyim?" demişti.

Apur diye bir çocuk vardı mahallemizde onu da aldık. Ben başta, Kirkor yanımda, Apur onun yanında. Ağırlama, kareysan, tamzara oynayacağız. Kaşif Bey oyun havalarını o kadar güzel çalıyor ki hiç oyun bilmeyen o çalarsa oynar. Çocuklara, "Üçümüz beraber diz çöküp üçümüz beraber kalkacağız şahsi oynamak yok. 12'şer yaşındayız ellerimizi sıkarak işaretleşelim," dedim. Zaten Kaşif öğretmenimizin dediği de oydu: "Hareketleriniz beraber olsun."

Biz başladık oynamaya. Kaşif Bey şaşırdı. bizim oynamamız, ayak hareketlerimiz, mendil sallamamız öğretmeni şaşırttı.

"Çocuklar bir dakika," dedi.

Başöğretmen Adil Bey'in odasına girdi. Adil Bey'le hanımı Leman Hanım'ı da almış geldiler. Arkalarından İhsan öğretmen, Kel Ahmet hoca girdiler biz tekrar başladık. Kaşif Bey hem çalıyor, hem gülüyor, "Yahu böyle şey görmedim Zara'nın en iyi oynayanı bile böyle figürler yapamaz. Adil Bey kardeşim bu ne iş, böyle şey görmedim. Şu mendil sallayışa, bak şu ayak hareketlerine bak," dedikçe biz

daha da aşka gelip coşuyoruz. Karar verdiler, biz üçümüz birkaç provadan sonra ayağımıza yemeni, siyah pantolonlar, beyaz gömlekler giyeceğiz, 23 Nisan bayramına on beş gün var bizler hazırlığımızı yapacağız.

Eve geldim, uçuyorum sevinçten. Mamama durumu anlattım. "Pantolon işi kolay, yemeniyle oynanmaz ki ahparına desek yapmaz, biz en iyisi abinin ortağı Sabri Usta'nın evine gidip ölçüyü verelim, o başkasınınmış gibi ahpariğine sipariş versin, yaptırsın, biz Sabri Usta'dan alalım," dedi.

Ben akşamı beklemeden ahpariğimin dükkânına gittim. Gizliden Sabri Usta'ya durumu anlatıp ayak ölçümü verirsem hiç akşama evlerine gitmeye lüzum kalmaz diye düşündüm ve dükkâna gittim ki Sabri Usta da Hayos ahpariğim de dükkânda yoklar. Murat Set'le Necati Bozkurt birbirlerini kovalıyorlar, Necati kaçıyor Murat kovalıyor, yakalasa öldürecek.

Murat Set tulum peynirini seviyor Necati de tulum peynirine sabunu doğramış, karıştırmış, sıcak francalanın içine koyup Murat'a veriyor, Murat da iştahlı iştahlı yiyor. Ağzı köpürmeye başlayınca Necati gülerek tezgahın başından kalkıyor, daha merdivenleri inmeden Murat durumu anlıyor, küfrederek Necati'yi kovalamaya başlıyor. Ben o sırada dükkâna girmiştim.

Benim ayakkabı meselesine gelince, biz akşamüzeri Sabri Usta'nın evine gittik mamam durumu anlattı. Bir çift ayakkabı istiyorduk, bunu Sabri Usta'dan rica ediyorduk. Sabri Usta, "Olur, yaptırırım," dedi tabii yine ahpariğimin hesabına.

Sabri Usta kızı Zehra'ya bağırdı oradan, kâğıt kalem istedi.

"Avedis, ayağını getir kâğıdın üstüne bas," dedi. Ben kâğıda bastım. Sabri Usta, "Çizmeye lüzum kalmadı Ave-

dis, ayakkabı su alıyormuş çorap ıslanmış, tozla karışınca çamur olmuş çizmek istemez," dedi.

Ben kıpkırmızı oldum, bu kadar utandığımı hatırlamıyorum.

Mamam, "Çalışıyor, kazanıyor Zara'ya göre de zengin sayılırız, ama alma alışkanlığı maalesef yoktur. Çocuğun yediği helal giydiği haram felsefesi," diyor.

Zehra'nın o güne göre yaşı biraz geçmiş evde kalmış bir havası vardı. Sabri Usta kendini biraz beğenmiş, her önüne gelene kız verecek bir insan değildi. Gönülleri yüksekti ama laiki veçhile gelirleri kıttı. Her şeyin en iyisini yemek, giyinmek isterlerdi, ama ne yazık ki onun istediği gibi olmuyordu. Sabri Usta'nın evine gitseniz şaşardınız, fevkalade düzenli, temiz, yağ döksen yalanır diye bir tabir vardır ya onlarınki öyleydi yeri gelmişken söylemem lazım.

Hiçbir Ermeni evinde ne böyle bir temizlik, ne böyle bir düzen görmedim ben. Bizden başlayayım: Bizim evimizde ne düzen vardı ne de fevkalade temizlik olamazdı çünkü evimiz bir atölyeydi.

Mamam çalışıyordu, el işi yapmak kolay değildi, fırsat yoktu başka hanımlar gibi kocası kazanıp getirecek, karısı pişirip temizleyecek. İşi gücü geliniyle ev işini yapmak değildi ki, her an müşteri başımızdaydı bay bayan karışık. Kızların kimi bayan, kimi erkek işlerine bakıyorlardı. Küçülecek, büyüyecek, süvari vurulacak ceketlerin dirsekleri dikilecek. Ev işlerine olsun yemeğe olsun kim bakar ki hazır ne varsa yenir, hepsi çalışan kızlar. Biz iki teneke kıyma, iki tulum peynir, bir teneke bal, yarma, bulgur, fasulye, börülce, pestikan, 4-5 teneke yağ, belki sekiz on sırlı küp envayi türlü turşu, dal turşusu, köp alırdık. Anlatamam bunlar bizim kazancımızın yanında neydi ki?

Ahpariğim her sene bir sermaye batırırdı. Gelinlerin, kızların boynundan altın toplar, babam rahatsız, kızlar er-

kenden gelin oldular gittikleri yerdeki kaynata, kayın, görümce, elti sanki yeni gelinden hınç alıyorlarmış gibi yaptığı her işi yanlış görürler laf ederlerdi.

Getirilen kâğıda ayağımın kalıbı çıkmıştı. Sabri Usta, "Artık çizmeye lüzum yoktur, kalıbı çıkmış. Ben üç beş gün sonra ayakkabıyı gönderirim," dedi.

Ahpariğim üç beş gün sonra ayakkabıyı ayağımda gördü, şöyle dedi:

"Bir de bana neden para kazanmıyorsun diyorsunuz, durmadan size ayakkabı yaparsam tabii kazanamam."

Müsamere çok güzel geçti, oyun arkadaşlarım da birer emanet ayakkabı buldular. Salon hıncahınç dolmuştu, çok heyecanlanmıştık. Bizim yaşımızda bizden beklenmeyen bir iş çıkarmıştık. Hocalar da memnun kalmıştı Mıgırdıç Demirci de bir komik skeç okuyup herkesi güldürmüştü.

Berber Hayk Çobanyan

Hayk, Taksim Talimhane'deki berber dükkânını kapatmış evde hasta yatıyordu. Büyük kızın kırkı yeni çıkmış, mezarlıktan dönmüşlerdi. Hayk perişandı, kızı ölmüş, dükkân kapanmış, küçük kızı çok hastaydı. Hanımı Siran gizli gizli ağlıyor, çok üzülüyordu. Savaş bir sene önce dükkândan ayrılmış Unkapanı'nda bir keresteci dükkânında çalışırken adamın kızıyla tanışmış onunla evlenmiş iç güveysi gibi onların evinde kalıyordu. Maması Güher mayrik Zara'ya, kızının yanına gitmişti.

Hayk'ın hanımı Siran sabah evden çıkıyor, akşam eve geç vakit geliyordu. Temizlikçilik yapıyordu. O da çalışmazsa eve kim ekmek alacaktı? Verkin'le Hayk aynı odada, kaderlerine terk edilmiş yatıyorlardı. Ne yemek, ne içmek ne bir tas çorba yapıp da verenleri yoktu.

Siran bir akşam dokuz gibi eve geldi, Verkin'e baktı. Yüzü sapsarı seslendi: "Canım ben geldim, mamam sana ne yapayım, ne istersin?" dedi.

Verkin, "Mama, babama bak, üçten beri sesi çıkmıyor, ben de kalkamadım ki bakayım," dedi.

Siran zoraki Hayk'ın yanına gitti, hiç gitmek istemiyordu, araları nane mollaydı. İki senedir karı koca olmuyorlardı. Hastalık, dert, bela, yokluk onları perişan etmişti. Tanıdık yok, akraba yok, bir yarı bodrumda zaten ölü gibi yatıyorlardı. Hayk'a yaklaştı, sırt üstü yatıyordu: "Hayk!" diye seslendi. Elini tuttu, buz gibi olmuştu elleri. Bir titredi. Azrail yokladı derler ya öyle Hayk ölmüştü hem de

dört beş saat önceden. Ses etmedi. Gece saat 10'da kime gider, ne yapar? Evde telefon yok. Kızı Verkin'in yanında saat beşe kadar yarı uykulu oturdu. Saat beşte kırk gün önce kızının cenazesini kaldırdıkları kiliseye gitti. Çan çalmak üzereydi ki adam "Hanım ne istiyorsun?" dedi.

Siran, "Bir cenazemiz var, kırk gün önce de kızımı kaldırtmıştık. Karekin Sırpazan tanır beni," dedi.

Adam, "Evet, hatırladım," dedi. "Sen üzülme, ben şimdi haber veririm gelirler, sen adres bırak."

"Yok. Benim buradan bir telefon etmem mümkün mü?"

"Peki, gel şu odadan et, ben telefonu söylerim," dedi.

Telefonda Sırpazan'a anlatıldı:

"Şu anda kızım aynı odada kalıyor başka odamız yoktur. Kapıcılık yapıyoruz, kızım da tüberküloz, son demlerinde."

Siran o kadar perişandı ki, bunları bu kadar kolay nasıl konuşuyor kendi de şaşırıyordu, ama peki kim yapacak, kim söyleyecekti? Bir başka kimsesi yoktu ki yapsın, yoksa yürümeye dermanı yoktu. Papaz hemen cenazeciyi gönderdi. Siran eve geldi ki cenaze arabası gelmiş, iki üç kişi de gelmişler. Hayk'ı alıp tabuta koyup alelacele götürdüler. O gün saat 2'de beş altı kişiyle kaldırdılar, Savaş'a bile haber veremediler. Ölenle ölünmezdi.

Dadaloğlu diyor ki:

"Ölen ölür kalan sağlar bizimdir."

Şimdi Siran geride kalan hasta kızını düşünüyordu. Gözünün önünde canı kadar sevdiği kızı ve kocasını kara toprağa vermişti. Tek başına şu dünyada Ermeni olmanın acısını çekiyordu. Bu bizim bildiğimiz, böyle yüzlerce, binlerce aile perperişan olmuştu.

Allahım ne günahkâr, ne çileli bir milletmişiz!

Karoğulları'nın Çarıkçı Ağa Ustası

Siran böyle düşünürken kapı çalındı. İçeriye ikinci derece kuzeni olan, çarıkçılık yapan, her sene baharda İstanbul'a gelip gön alıp Zara'ya götüren Ağa Usta Serop Karoğlu, hiçbir şeyden habersiz ziyaret için gelmişti.

Siran ağlayarak boynuna düştü. Serop'a hem ağladı hem de Hayk'ın, kızının öldüğünü, küçük kızının da hasta olduğunu, ona iyi bakamadığını anlattı. Cenazede bile böyle ağlayamamıştı. Serop da çok üzüldü Siran'ın haline. Bu ne biçim bir acıydı? Şimdi bu kadın burada ne olacaktı, kızı Verkin ne olacaktı?

Sevkiyattan sonra ne kilisede düzen kalmış ne fakirler kolunda bir adam kalmış, hepsi dağılmıştı. Herkes kendinden korkuyordu. Serop da bir şeyler yapmak istiyordu, ama düşünüyor ne yapabilirdi? Zara'nın durumu meydandaydı.

Siran'a döndü: "İsterseniz sizi Zara'ya götüreyim. Bu kız hasta, çok iyi beslenmesi lazım, her öğün et yemesi lazım, bu hastalık bakım ister. Sen canımsın, akrabamsın," dedi Siran'a.

"Beni bırak da şu kızımı diyorum, acaba götürsen mi? Havası, suyu belki iyi gelir. Ne dersin canım ahpar?"

Serop da "Onu götürürsem sen ne olacaksın?" dedi.

"Sen beni düşünme, sen onu götür, tek o iyi olsun da ben de oraya gelirim o da buraya gelir. Ben burada bir ai-

lenin ev işlerine, çocuğuna bakarak yine kendime bir yer bulurum," dedi.

Serop, "Bugün pazar, ben cuma günü gideceğim sen Verkin'i hazırla ben gelir sabah dokuzda alırım," dedi, gitti.

Cuma sabah Serop geldi ki kız hazırlanmış. Siran bir ufak bavulla ufak bir poşet hazırlamış, kendisi de sandalyede oturuyor. Serçe kuşu kadar kalmış sanki bir cenaze. On sekiz yirmi yaşındaki kız, on iki yaşındaki kadar bir şey. Serop'la tokalaştı. Serop kızı görür görmez karısı Makur gözünün önüne geldi. Kendi kendine, 'Ben bunu alır bizim eve götürürsem, karım Makur bana ne der?' diye düşündü ama iş işten geçmiş bir defa kız hazırlanmıştı. 'O da iyilik yapmayı seven birisi ama bu hastalık öyle mi? Bizim de ufak çocuğumuz var bu bir ölüm kalım meselesi benim gibi bir kocaya Ağa Usta demek ne demek? Ben ki Zara'da adam etmediğim adam yok da evdeki karıma mı sözüm geçmeyecek, o kim oluyormuş ki onun ne sözü olur?' diye düşündü.

Ben çarşıya aşağı demircilere doğru giderken, uzun boylu, yeşil gözlü, önümde meşin önlük, belimde masat yürüyünce deyhu Serop Ağa gidiyor, derlerdi. Şimdi evdeki karım Makur benim aldığım kararlara ne diyebilir ki, öl Serop öl bugünleri de mi görecektin? Garsarvanyanlar'ın Serop Ağa oysa evlenmeden önce anası Zarman Hanım beni eve çağırıp etmediği ikram kalmazdı kızını ikram eder ağzımın içine bakardı şimdi iki çocuk yaptı diye ben ne söylesem o aksini yapıyor. Geçenlerde kızdım biraz bağırdım diye, "Sen kendini bir adam mı zannediyorsun?" demez mi? Beni yatağına koymuyor, deli olacağım vallahi.

Serop Ağa bunları düşünürken kızın hazırlanmasını bekliyordu.

Ana-kız vedalaştılar Verkin anasının gözlerine bakarken içinden, 'Ah mamacığım seni anlıyorum sen benim

bir tüyümden vazgeçmezsin, ama feleğin gözü kör olsun, kader utansın bizi böyle, bu duruma düşürenler utansın, elimden başka bir şey gelmiyor,' derken gözünden yaşlar değil, içine kanlar akıyordu.

Siran'ın boğazına bir şeyler düğümlendi, konuşamıyordu. Şu anda bunların bir an evvel gitmeleri gerekiyordu, hıçkıra hıçkıra ağlamak istiyordu. Serop'la kızı dışarı çıkar çıkmaz Siran da evden çıktı.

Kirkor Kuyumcuyan, karısını, oğlunu, tüm varlığını sevkiyatta kaybettikten sonra Kayseri'den İstanbul'a gelip bir daire, bir dükkân alıp kiraya vermiş. Ve dükkândan gelen kirayla geçiniyormuş. Bir gün Siran'ı görünce kızına benzetmiş ve "Gel bana bak, çorbamı pişir, kızım ol," demiş. Siran'dan 25 yaş büyükmüş. Siran da bunu kabul etmiş beraber oturacaklardı.

Serop indi, kız elinde bavul bekliyordu. Bir taksi çevirdi, "Oğlum bizi Balat'taki Sivas garajına götür," dedi.

Garaja geldiklerinde neredeyse otobüs kalkacaktı. Yerleri ayrılmıştı, hemen şoförün arkasına oturdular. Akşama doğru saat 5'ti, 12 saat sonra Sivas'a ineceklerdi. Kız perişandı. Anadan, İstanbul'dan tamamen kopmuştu şimdi Verkin'i kim bilir neler bekliyordu? Büyükler "kapının arkası gurbet sayılır" demişler. Verkin oturduğu koltukta yığıldı kaldı, uyuyor mu ölmüş mü belli değildi, kızın kıpırdayacak hali yoktu ne yemek ne de içmek aklına geliyordu.

Yol boyu mola vererek geldiler. Sabah saat 6'ydı. Sivas Nalbantbaşı Zara garajına girdiler. Bir saat sonra Zara'ya otobüs kalkacaktı, iki kişilik yer ayırttılar. Karşıdaki Lezzet Lokantası'na birer çorba içmek için girdiler. Tavuk suyuna limonlu bir çorba, sıcak sıcak iyi geldi. Kız yemeye başladı, Serop da bir şeyler söyledi.

Otobüsün saati gelmişti, kalktılar yerlerine oturdular, beş dakika sonra otobüs Zara'ya doğru hareket etti. Verkin gittikçe uzaklaşıyordu anasından ama ölüme yaklaşıyordu. Çantasına baktı, on parası yoktu, olsa ne olacaktı?

Üç saat sonra Zara'ya vardıklarında otobüs hemen boşaldı. Serop, Verkin bir de bavul kalmıştı. Serop bunu hiç hesap etmemişti. Kızı neyle eve götürecekti? O zaman Zara'da taksi yok, otobüs, kamyon onların dar sokağına girmezdi. Eşeğe, ata bu kız binemez. 'Acaba bir hamalın sırtına mı bindirsem?' dedi. En iyisi böyleydi. Kuvvetli bir hamal buldular, yer zaten yakındı. Kızı adamın sırtına bindirdiler, çarşının sonunda dört sıradan Ermeni ailenin yanındaki Kazar Ağa'nın kapısına indirdiler. Allahtan gündüzdü.

Makur dışarı çıktı. "Hayrola Serop bu neyin nesi? Kim bu kız?"

Serop yumuşak bir sesle Makur'u bir kenara çekti.

"Karıcığım, canım benim, ayağının altını öpeyim, ne olur kıza bir şey söyleme ben yarın sabah Arşak ahparigimle konuşup onlara götüreceğim, bir gecelik idare et," dedi. "Babası, kuyriği ölmüş çok perişanlardı, boşta bulunup Zara'ya hava değişimine götüreyim dedim bu sözümü yiyemedim beni bağışla," dedi.

Makur, "Başka bir hastalık olsa ben kendim bir sene bakarım ona, ama bulaşıcı hastalık olunca iş değişir. Benim iki çocuğum var ya bunlara bulaşırsa ben ne yaparım

mesele bu. Burası hastane değil, hastaneye yatır servetini harca ağzımı açmam, ama bu iş başka, ben hastabakıcı değilim elalemin veremli kızını evime alıp da çocuklarımı öldüremem," dedi ve söylenerek eve girdi. "Boyunu posunu gören de adam zanneder zibidiyi," dedi.

Serop koşarak ahpariği Arşak Usta'ya, çarşıya gitti, durumu anlattı. Arşak Usta'yla geldiler, kızı da aldı kendi evine götürdüler, hastayı yatağa yatırdılar. Arşak Usta adam gibi adamdı, konuştuğu dinlenir, hatır gönül bilen bir insandı bu saatte kapıya gelen misafiri geri çevirmez, gereken hürmeti gösterirdi. Şimdiki hanımı Azat, Sivaslı ikinci hanımıydı. Birinci hanımı vefat etmişti eski hanımdan bir oğlu iki kızı vardı. Azat Hanım hasta kıza acele bir de pestikan çorbası yaptı. "İyi gelir, şunu sıcak sıcak iç," dediler. Odasına da tuvaletini yapması için bir oturdak koydular.

Arşak Usta'yla Serop evden çıktılar, çarşıya değin giderken hastanın ve mamasının durumunu konuşuyorlardı. Arşak Usta Serop gibi ne atar tutar ne de övünürdü. Hali vakti orta, kendi yağıyla kavrulan bir insandı. Kalabalığı çoktu Allah herkesin gönlüne göre evlat ve hanım verirmiş.

Serop'un hem karısı, hem oğlu Varujan babasını adam yerine koymazdı. Serop oğlunun ve karısının karşısında konuşamazdı. Oğlu Varujan ukala biriydi, tam Serop'a layık bir evlattı.

Arşak Usta, hanımı Azat, kızları Mayram, Reyhan, Garabet Karoğulları kızı rahat ettirmek için canla başla çalışıyorlardı, ama Zara'nın yaşantısı kıza ters geliyordu. Kazanda su ısıtıp kıt kanaat leğende tasla su koyup iki kişiyle yıkanmak, odanın içerisinde günde üç beş defa tuvaletini yapmak ve onlara bunu attırmak çok zor geliyordu, ona ölümden beterdi.

Bu nasıl bir memleket ki evlerde tuvalet yoktur? Kızın çok acayibine gidiyordu. Kafasını yorganın içine sokup devamlı ağlıyordu. "Ben nasıl aldandım da geldim buraya," diye kahroluyordu.

Kız günden güne fenalaşıyordu, hiç iyiye gitmiyordu. Sekiz on gün dayanabildi. Bir sabah çayını yatağına götürdüler, seslendiler. Bir de ne görsünler kız ölmüştü. Eşe, dosta, Ermenilere haber verdiler. Kimi mezar eşmeye koştu, kimi kefenlik almaya.

"Terzi Vartanuş'un evinin önü müsait, orada yıkayıp kefenleyelim zaten mezarlık da ona yakın," dediler ve cenazeyi bize getirdiler.

Mısto'nun karısı Marziya'yla bizim evin arasındaki boşluğa bir cecim gerdiler. Duvarın dibine iki büyük taş koyup, odun kütüklerini doldurup bir ocağa, kazanı üzerine koyup suyla doldurdular. Konu komşu, kadınlı erkekli yüz kişiden fazla insan birikmişti. Üç dört tecrübeli Ermeni kadını kolları sıvadı, kızı teneşir tahtasına yatırdılar, yıkadılar, kefenlediler, kız ancak rahatlamıştı. Tabuta koydular. Kıza bir iyilik yapamamanın ezikliği vardı bizde, zaten tarih boyunca yapılan her zulmü sineye çekmişiz. Tabut omuzda, yüzler asık, mezarlığa, Toros'un tepeye geldik. Şükrü Efendi'nin Sivaslı eski karısından doğma Esat'la Turan da cenazedeydi. Tabutun kapağını açtılar, Verkin'in yüzü açıktı. Bizler etrafına dizildik mezarın başında resmimiz çekildi. Kız bütün dertlerden, kederlerden arınmış yatıyordu, bizler gözükebildiğimiz kadar gözükmeye çalıştık.

Tabutu mezarlığa indirdiler. Kilisemizi yıkmışlardı, ölüm merasimini mezarın başında yaptık. Bir taraftan topraklar kürekle acele acele atılıyordu bir taraftan da dualar okunuyordu.

İşte adet olmuş, bilmem faydası var mı?

Kim derdi ki İstanbul'da doğacak, baba, dede vatanı Zara'da gömülecek Verkin Çobanoğlu hiç olmazsa senin mezarın var, bunca adam birikmiş. Yüzlerce insan yolda belde, karda kışta kefensiz gitmişler. Senin hiç olmazsa mezarın var. Ne bahtsız bir milletmişiz!

Adamın biri mezar taşına şöyle yazdırmış:

Ben de bir zamanlar Süleyman idim
Suya, ateşe hükmeder idim
Sanmayın Sultan Süleyman idim
Balat tersanesinde Körükçü Süleyman idim.

Verkin Çobanoğlu'nun cenazesi

Değirmenci Mışeğ, Zadik Tosun, Mesrop Çelik, Humayak, Mışeğ, Esat Yazıcı, Kalust Çelik, Avedis Olgun, Arşak Karoğlu, Hıraç Çınar, Ağa Usta Serop Karoğlu, Hayos Olgun, Zadik Ağa

Aşıkların Humayak Emmi

Cenaze kalkıp gömüldükten sonra teneşir tahtası bizim duvara dayalı sekiz on gün kadar kaldı, mahallenin çocuklarına oyuncak oldu. Karşı komşumuz Muhacirlerin Asiye Hanım oğlu Yaşar'a şöyle bağırıyordu:

"Oğlum Yaşar o tahtaya elini vurma, oturma. O tahtada ölen, veremli pis bir gavur yıkadılar, bu tahtayı da buradan kaldırmadılar. Bütün çocuklar verem olacak, terbiyesizler!"

Komşumuz biraz da haklıydı işimiz bitmişti, biz ihmal etmiş, tahtayı kaldırtmamıştık.

Mayriğim Vartanuş köylü müşteriden birine rica etti, adam tahtayı sırtladı ben önde o arkada tahtanın devamlı kaldığı yer olan Aşıkların bahçesine yürüdük.

Molla Hüseyin Emmi'nin evinin önünden geçip kaçağın Ahmet Emmi'nin köşesinden sağa dönüp Aşıkların kanatlı kapısını ittim içeri bir adım attım. Karşıma Humayak Emmi çıktı. Humayak Emmi o ailede yaşayan dört kardeşten biri, iki numaraydı. Bir bana, bir sırtında tahta olan köylüye baktı.

"Oğlum niye bu tahtayı getirdin, aceleniz ne? Gerçi yeri burası da baban Soğomon Ağa hastaymış, akşamlık sabahlık diyorlar ölürse yine size lazım olacak. Getir götür olmasın, istersen hazır adam buradayken hiç indirmeden geri götürsün," dedi.

15-16 yaşlarındayım bir an sözleri toparlayamadım, aptal aptal baktım.

"Oğlum anlamadın mı?" deyip kızınca ben doldum, neredeyse ağlayacağım. Hasta da olsa babamdı.

En büyük ahparikleri Muşik Emmi içeriden seslendi: "Avedis yavrum, getirsin tahtayı şuraya yaslasın," dedi.

Sesimizi duymuştu eve girer girmez, solda ayrı bir müştemilattı. Ölen kız Verkin onun karısının da akrabasıydı döndü Humayak'a, "Sen nasıl konuşuyorsun öyle Humayak? Böyle konuşmak bize yakışır mı? Getirir yine lazım olursa götürür, sana ne gibi bir zararı var? Sonra bu iş Allahın bildiği iş, o hasta olur sen ölürsün. Bu kararı sen mi veriyorsun? Avedis'in anası olsun babası olsun değerli insanlardır, onları eleştirmek bize düşmez, sen iki insana kendini sevdirmeye bak. Avedis, mamana babana selam söyle," dedi.

Ben eve geldim olanları mamama anlattım bir okkalı küfür savurdu. Ben zaten ne Humayak'a ne de Dacat'ı sevmem, o ailede Mişek'le Vağarşak'ı severim onlar hatır gönül bilirler. Levonika da modern bir hanımdır. Nıvart, Armağan, üçü de şehla bakışlı üçü de güzeldir, şehla bakış onlara ayrı bir güzellik verir. Eran okul arkadaşımdır Dikranuhi, Verjin, Aşıklar'da kızların en güzeliydiler. Mesela Ovagim de güzeldi Kasap Nurettin'in kızı Adalet âşıktı ona. Beni her gördüğünde sorar, "Çok yakışıklı delikanlı," derdi.

Marnos Horkur'u, Vağarşak ahparı dışarıdan gördüğüm kadar tanıyorum, Artin anlatırdı. Artin'le iyi arkadaştık, samimidir.

Hayk ve Minas Leylek

Şakir'in karısı Sırpuhi, Aşıkyan'lardan Takvor Ağa'nın kızıdır, birinci kocasından da iki oğlu vardır: Hayk Leylek, Minas Leylek.

Hayk evine bağlı bir insandı, ama Minas kısa boylu, palabıyık, tereği kalkık içi gazete kâğıdı dolu şapkasıyla sarı tespihi elinde, babalığı ve kardeşleri Şükrü ve Fikri'ye güvenip Ermeni çocuklarını döverdi.

Çalışmazdı, abisi Hayk'a hiç benzemezdi onu salak yerine koyardı.

Hayk ekmek parası için her işi yapardı. Minas kabadayı, iş beğenmez ama iş de bulamazdı.

Haçik Şirin'e kızmıştı kahveye girdi. Haçik de habersiz oyun oynuyordu, elindeki kürek sapını Haçik'in kafasına öyle bir vuruş vurdu ki, kanlar içinde kaldı, beyni dışarı fırladı sandık. Nasıl bir kanama! Taksiye koydular, hastaneye yetiştirdiler. Sekiz on dikiş attılar. Sefil çocuk birkaç gün evinde yattı da kendine geldi, ölümden dönmüştü.

Minas gaddar, acımasız bir insandı; Haçik ise mülayim bir insandı, yediği dayakla kaldı.

Minas Leylek, Haygaz emminin kızı Keğuhi'yle evlendi. Haygaz emmi 20. Sınıf İhtiyat Askerliğinde, Balıkesir Sındırgı'da yol yapımında, soğuktan hastalandı, öldü. Geride altı yetim çocuk bıraktı. En büyük çocukları on yaşındaydı, bir gelirleri yoktu. Otuz yaşında dul kalan Hatunmar kuyrik, Zara gibi bir yerde parasız pulsuz, o çocukları nasıl büyüttü bilinmez. Altı çocuk ve mamaları ne çektiler

anlatılamaz! Çoğu Anadolu köyünde hanımlara göre iş bulunmaz, büyük şehirlerde her imkân var. Baktılar ki olmuyor, İstanbul'da bir uzak akrabaları vardı, onun yanında birkaç gün kalıp Karagözyan Yetimhanesi'ne çocuklardan birkaçını verdiler.

Kızlar çalışmaya başladı, eve üç beş kuruş girmeye başlamıştı. Zara'dan daha iyi bir yaşamları oldu.

Birkaç sene sonra kızlar evlendi. Bayrur okudu, mühendis oldu, Badrik tesisat üzerine dükkân açtı, evlendi iyi bir düzene girmişti. Çocukları büyüdü, ama bu defa kendisi hastalandı ve öldü.

Vahan emminin kızı Ağavni, Hayk'la evlenmişti. Vahan emminin bir kızı da Haçik Çelik'le evlendi. Ağavni, mamamın yanında çok çalıştı, iyi bir terzi oldu. Mayram, Arşaluys, Verjin, Magar, Kirkor bizim sevdiğimiz komşulardı.

Tosunlar

Minas, Emmi oğlu Sarkis'le Alevi köylerini dolaşır, kalaycılık yapardı. Aleviler Ermenileri severler, kendilerinden sayarlar, bu yüzden baba oğul her gittikleri köyde kabul görür, ağırlanırlardı. Sarkis güçlü, kuvvetli bir delikanlı olmuş, babasının tüm ağır işlerini yapardı. Baba oğul kardeş gibi birbirlerini sever sayarlardı. Manuş Hala bir moral deposuydu, oğluna, kocasına deli olurdu. Kızları dedelerine, ahparlarına sonsuz hürmet ederlerdi. Manuş Hala onları öyle yetiştirmişti.

Aynı şekilde Anto Emmi de evinde öyleydi. O babası Haçik Emmi'ye gösterdiği saygıyı, karısı Mayrik Hala, çocukları Hampar, Haçik, Marnos ve Aziz de kendisine gösteriyorlardı. Belki önceleri biraz fakirlerdi ama birbirlerine saygılı insanlardı. Sonradan Hampar, Aziz, Haçik o işin en iyi tüccarı oldu, zenginlediler ama yine mütevaziliklerini yitirmediler. Zadik ahpar da öyle emeğini hiç esirgemezdi, yeter ki bir iş iste, canla başla, severek yapardı. Benim düğünümde çalıştığı kamyonu gelin arabası yaptı da para bile almamıştı. Son zamanlarda içkiye olan düşkünlüğünü kaynatası olan Kalust Ağa'dan öğrenmişti, zararı da kendineydi. Oğlu Avak'ın da duyduğum, tanıdığım kadarıyla cemiyet işlerinde faydalı bir insan olduğu söylenir. Zadik ahparın oğluysa o da babasından bir tüyü varsa iyidir, Zorlu'lardan bir tüyü varsa bilemem.

Sırma Hala'nın oğlu Kapriyel, Takvor Ağa'nın kız kardeşi Ayşe (Türk ismi) Hala'nın kızıyla evliydi, bir de kız-

ları Verkin vardı, annesine benzerdi, güzel bir kızdı. Ayşe Hala'nın Ermeni ismini kimse kullanmazdı. İri yarı, şişman, çakır gözlü, erkek gibi bir kadındı. Deli gözdü bir iki erkeğe posta koyacak güçteydi. Demek ki sülale öyle. Kardeşi Takvor Ağa da öyle cesur, eşkıya lideriymiş. Kapriyel zavallı biriydi bir çift öküzü vardı, rençberlik yapardı, ne eker ne biçer belli değildi.

Manuş Hala Kapriyel, Gülizar Hatun dört kardeşlerin anaları Sırma Hala Osmanlı bir hanımdır.

Onların bitişiğinde Sarı Dayı, karısı, kızı, iki oğlu Ohannes'le Murat otururdu. Sahak Zorlu babasından ayrılmış, bize taşınmıştı. Bizim avluyu çarıkçı atölyesi yaptı, sekiz on tane gön aldı, çarık yapıp pazarlara gider satardı. Gönü muştalarken hem şarkı söyler hem konuşurdu. O anda kiminle ne konuşmak isterse, karşısında adam varmış gibi hem konuşur hem gülerdi. Karşısındaki adama kızarsa muştayı sert sert vururdu. Babasına da çok kızardı. Zadik ahparı çok severdi.

Babası bazı şeyler söz verdi Zadik'e, ama yerine getirmedi. Dedesini, yayasını da Zadik'in üstüne yıktı. "Buldu saf, temiz adamı," derdi.

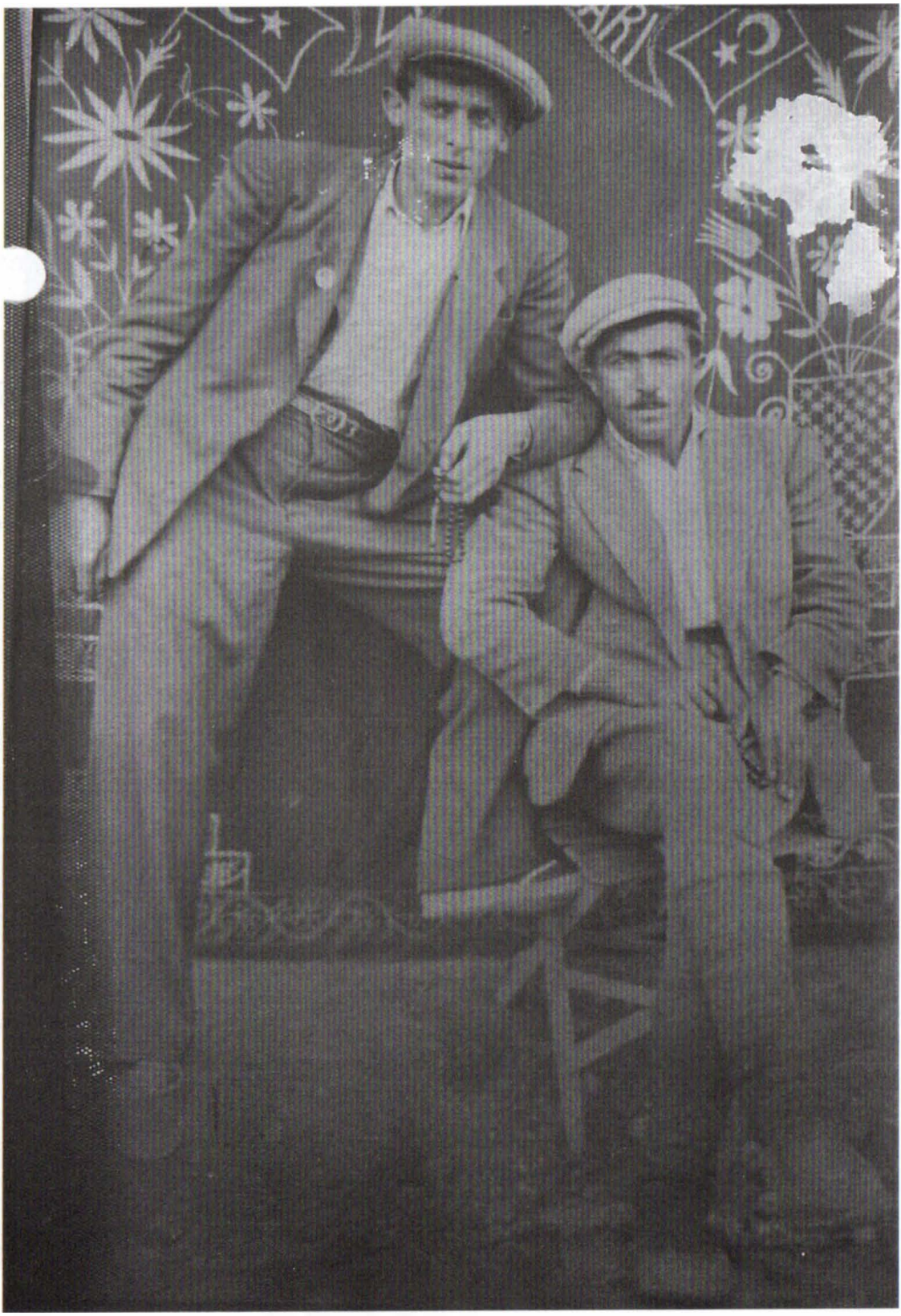
Sahak'ın çok güzel sesi vardı. Her şarkıyı ve türküyü çok güzel okurdu. Levon da öyleydi yeşil kurbağalar olsun, Halil'in kara gözleri olsun çok güzel okurdu. Onlarda bir artistlik vardı, ortama çok çabuk adapte oluyorlardı.

Nezaket (Siran) - Güher mayriğin kızı
Naci ve Necla (Nezaket'in çocukları)

Nezaket, Güher mayrik, Hayk ve Siran

Hayos ve Ağa

Nişan Piriç, Hayos Usta ve Manuk Demirci (1948)

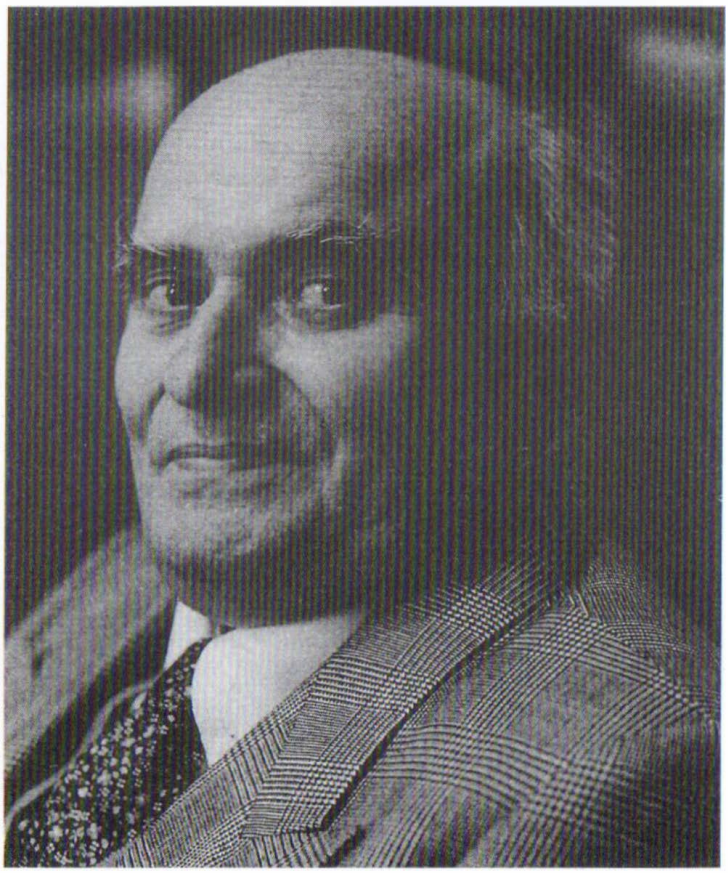
Toros Kazancı, Kirkor Çelik, Garabet Karoğlu ve Simon Çelik

Lusin bacım ve Sahak enişte m.

Çelik kardeşler:
Dikran, Nişan, Verkin, Kirkor ve Arşak

Kirkor Ceyhan

Aram, Lusin, Anuş

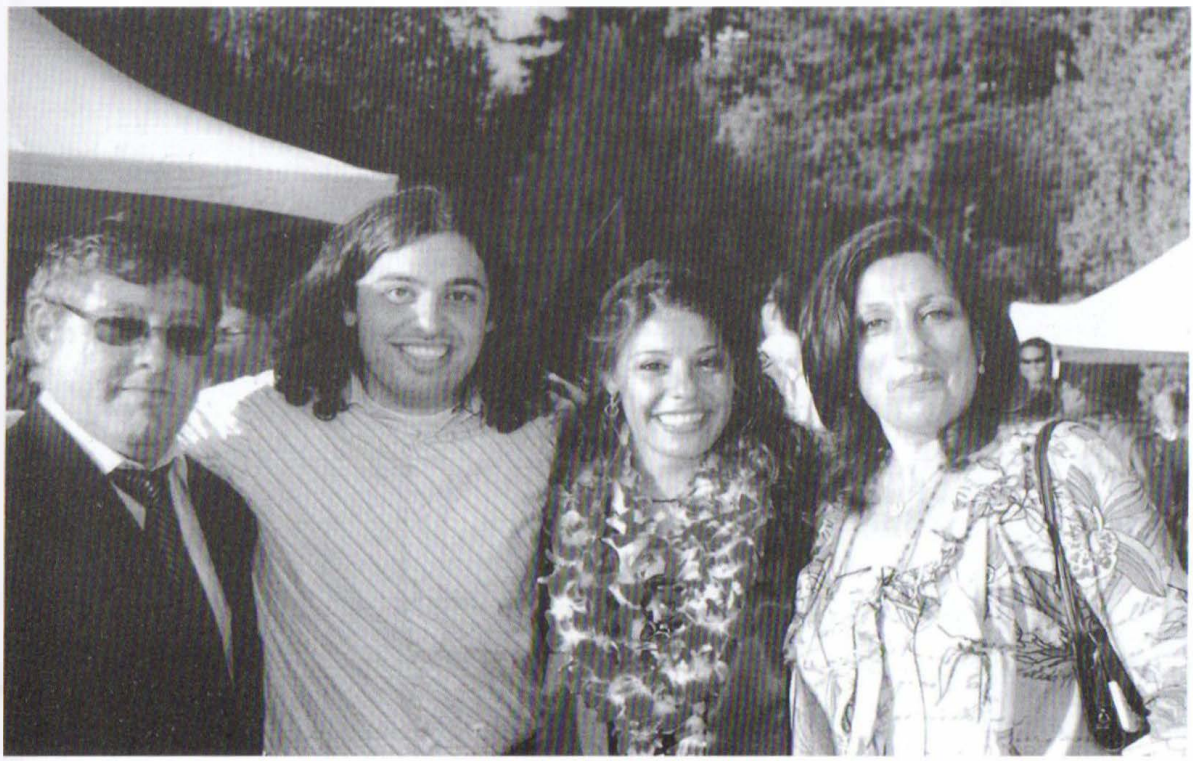
Kirkor Piriç ve Avedis Olgun

Misak, Zenik, Hayos

Misak

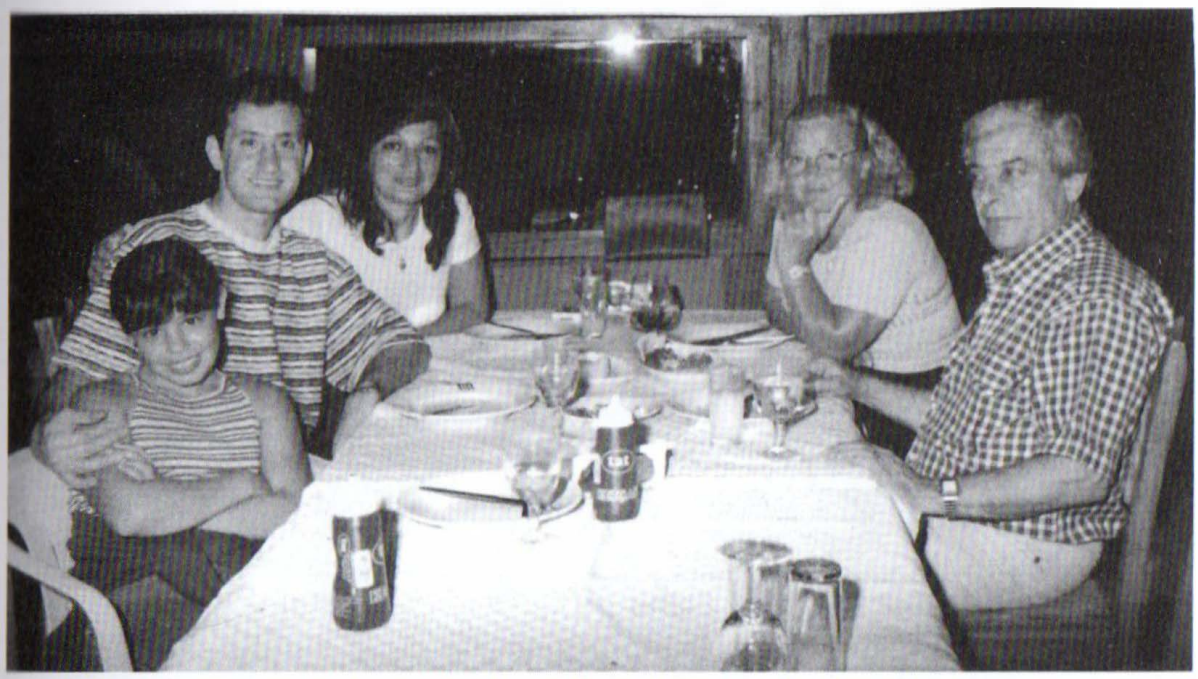
Misak, Ari, Elizabet, Ovsanna

Sasun, Şahin, Artun Olgun

Avedis, Verjin, Alis, Şahin, Verkin

Elizabet, Nurhan, Ovsanna, Verkin, Avedis

Ari, Elizabet, Ovsanna

Verkin, Arda, Talya, Avedis

Arda, Talya, Alis (Kızım ve torunlarım)

Arda, Alis, Talya, Nerses Karakaş

Torunlarım:
Sasun, Arda, Artun, Elizabet, Talya, Ari ve Nadin

Avedis, Verkin, Nurhan, Pelin, Zeki, Nıvart

Çocuklar ve torunlarla ailece.

Pelin, Nurhan, Lina, Aral

Verkin, Nadin, Talya, Arda

"Gavur" Damgasıyla Yaşamak

Kasaba saat 18'den sonra zifiri karanlık, göz gözü görmüyor. Birisi parmağını gözüne soksa göremezsin. Bir senedir belediyenin elektrik motoru bozuk, nasıl bir arızaysa yapılmadı gitti. Elektrikler yanmıyor, elektrikle çalışan atölyeler çalışmıyor, kahveler lüks lambayla aydınlanıyor, velhasıl elektrikle çalışan tüm sanat dalları durmuş durumda.

1940'larda işte böyle bir kasabada yaşıyorduk. Gece 11, 12'den sonra kimse dışarıda dolaşmazdı çünkü zevk için, tabancayı denemek için adam vururlardı. Değil Ermeni oğlu anlı şanlı Müslüman çocuğu bile dışarıda dolaşamazdı.

Gündüz lapa lapa yağan kar hâlâ devam ediyordu. İki gün eriyip de gece tekrar buzlanınca üzerine yağan kepek karda yürümek hayli zor, düşen düşene. Soğuk da cabası.

Babam Soğomon'a Alevi, Kürt köylerinde hep Süleyman derler. Sevkiyattan sonra, hükümetin emriyle Ermeniler hep birden Müslüman olmuş müftü salavat getirtmiş, sünnet ettirmiş, o zaman babamın ismi Süleyman, anamın ismi Zarife olmuş. Sonra hükümet tellal bağırtmış:

"Müslüman olan Ermenilerin tekrar gelip Ermeni nüfus kâğıdı alıp Ermeni kalmaları lazım, çünkü ilerde karışır, kim Müslüman kim Ermeni belli olmaz. Kız alıp verebilirler, onun için kim neyse öyle kalmalı ki tanınsınlar."

Ve dönmüş tekrar Ermeni kalmışlar. Oysa ki Ermeniler Müslüman dahi olsalar, aradan bir asır da geçse Müslü-

manlar tövbe Allahı unuturlar da bir Ermeninin Müslüman olmasını unutmazlar. 40 sene önce Müslümanlığı kabul etmiş camiden çıkmayan Ahmet, Şakir, Bekir isminde-ki üç aile reisi bir türlü gavur Ahmet, gavur Şakir, gavur Bekir'likten kurtaramadı. İhtiyat askerliklerini bile Ermenilerle beraber yaptılar. Onlar da şaştı bu işe.

Yeri gelmişken başımdan geçen bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim.

Askerim, Bursa'ya sıhhiye kursuna gittim ki oto bölümünde mahalleden bir arkadaşım var: Necati. Bir buçuk ay beraber askerlik yaptık, terhis olduk, ben İstanbul'a geldim, o Zara'ya gitti. Seneler sonra o da İstanbul'a göç etmiş burada da ailece görüşüyoruz. Askerde samimiyetimiz oldukça ilerlemişti. Üç-dört kızı var, ikisi evlenmiş, ikisi bekardır. Ertuğrul diye bir arkadaşımın çocuğu var, sordum, o da bekarmış. Yüksekokul bitirmiş, görgülü bir delikanlı, toptan erkek konfeksiyonu yapıyor.

Necati'ye sordum: "Kız oğlan birbirlerini beğendiler, evlendirdik." Necati bir ara Zara'ya gitmiş gelmişti. Şunu da söyleyeyim, damadın dedesi 1915 olaylarında bir Ermeni kızıyla evlenmiş, kızı Müslüman yapmış, dedesi de karısı da seneler önce ölmüş hâlâ Ermeni kızını öyle severler ki "Bir gün bile namazını eksik kılmadı, çok Müslüman kadındı," derler.

Necati Zara'ya gittiğinde, hemşehrileri, "Yahu Necati bula bula o Ermeni oğlunu mu buldun kız verecek?" demişler. O da yaptığına pişman olmuş, gelmiş, pişmanlığını bana anlatıyor. Yüzüne baktım, 'Avedis sen kiminle arkadaşlık yapıyorsun, bir bak. Bu adam yüzüne karşı ne söylüyor? Bu zihniyette olan kimseyle konuşulmaz,' dedim kendi kendime.

Bu çağda Mazingil'in Ahmet'in bir oğlu vardı Efraim isminde. Zaralılar Efür derlerdi, hatta deli diye kimse

ehemmiyet vermezdi. Çok doğru laflar ederdi bazen birilerine kızmış çarşıya aşağı uzun boyuyla bağırarak gidiyor, "Bokunuzu yiyeyim Ermeniler, nereye gittiniz de bizi bu bokumun gavurlarının içinde bıraktınız." Müslümanlara gavur diyor.

Başka söz söylemeye lüzum yoktur, en iyisidir dediğin bir arkadaşın böyle yaparsa var da anla. Sonra da bana, "Beni İstanbul'a çağırıp işine ortak etmedin," veya "İşini bana satmadın," diyor. Bir Ermeni ile koyu bir Müslüman nasıl ortak olurdu, bilmiyorum.

Vartanuş'un Kızı Zarman

Zarman kuyriğim Olgun ailesinin ikinci çocuğu. 1928 doğumlu. Lusin'den üç yaş büyük. Lusin 1931 doğumlu. Zarman uysal, çalışkan bir kızdı babasını, mamasını hiç üzmedi. Birkaç isteyeni vardı ama o Toros Kazancıoğlu'nu istemişti.

Ahpariğim, "Bacı rençberlik çok zordur. Sen makinenin dibinden kalkıp gelin oluyorsun, üstelik ayrı ev de açmıyorlar. Kaynana, kaynata, iki kayınbirader, iki elti, yirmi tane çocuk sen delirdin mi? Sürüyle koyun, keçi, yayla, ağıl. Bunlar sağılacak, sütü, yoğurdu adam olacak, ortaya gelecek. Tarlası var, ekini var, harman zamanı var, orak biçmeye gidilecek bir evin içinde. Kızım iyi düşün, ben hiç taraftar değilim bacım," dedi.

"Toros, usta olmuş, iş açmış değil. Sen de o evdeysen benim saydığım işlerin hepsini yapacaksın. Bu cicim ayları biterse, 'Ben ne yaptım?' demeyesin. O zaman ben karışmam. Nihayet kocan olacak adam daha terzi çırağı, önüne geçemeyeceği üç büyüğü var. Her evin yaşam tarzı var, hangi evde ne kadar söz hakkı var? Sen zannetme ki her ev bizimki gibidir. Biz farklıyız. Sen çıkar anana babana, 'Ben bunu istiyorum, istemiyorum,' diyebilirsin ama başka evlerde bu yok, bunu bilesin."

Bacım da "Peki Ahpar, peki," dedi.

Kazancıoğlu'nun evinde kaynana Isğuk Hala mamamın iki kuşak öteden kuzeniydi. Onun da baskısıyla ve iki gencin birbirlerini beğenmeleri, bu evliliği gerçekleştirdi.

O zamanki çağdışı anlayışa karşı koymak her babayiğidin harcı değildi.

Damat para kazanacak da ayrı ev tutup kazan kaynatacak. Ne mümkün! O yüzden hep birlikte otururlardı. Gerçi o benim kuyriğim için geçerli değildi, çünkü ayrıldıkları zaman hem evini geçindirdi hem de para sahibi oldu. O da maması Vartanuş gibi ünlü bir terzi olmuştu, kimseye de eyvallahı yoktu.

Benim kuyruğim hem ev işlerini hem de para kazanmasını bilen bir kadındı. Nitekim kocasının ev geçimine her zaman onun kadar katkısı olmuştur. Başka hanımlar gibi bir yemek pişirmekle, çamaşır yıkamakla kalmaz, üstelik para kazanırdı.

Bir çocuğu olmuştu: Arşak.

İkinci çocuğa gebeydi ki eniştem asker oldu. Aylardan bahardı, tarlaya orağa gidilecek, yaylaya gidilecek, evde üç öğün yemek yapmak lazım. Tarlaya gidenler akşam geldiklerinde yemek isterler, onlar çiftçi, tabii ki işleri çok. Mal, davar, yayla, tarla, ev işleri var. Hiç kimse yatacak değil ya, her insan üstüne düşen vazifeyi yapacak, yeter ki eşit muamele yapılsın.

Bir kız gelin olup gelmiş yabancı bir eve, o geline her şey değişik. Ne yapacağını bilmiyor. Kayınpeder azarlar, "Babağın ağzına," diye başlar.

Yahu bu ne biçim köylülük böyle konuşmaya gelince büyümüş küçülmüş gibi bir de konuşmasıyla övünür. Bizim evimiz çiftçilerin, bostançıların geçtiği yolun üzerindeydi. Akşam olup da tarladan yorgun argın evine gidenler arabasıyla olsun eşeğiyle olsun bizim evin önünden geçerlerdi.

Babam, mamam birkaç komşuyla oturmuş, gelip geçenleri seyrediyorlardı. Kuyriğim Zarman da ikinci çocuğuna, Sarkis'e gebeydi. Donik emmi, Viram Ağa, bacım Zarman

arabayla geçiyorlarken selam sabahtan sonra ayaküstü konuşuyorlar.

Babam Soğomon Ağa dedi ki: "Donik Ağa müsaade edersen kızım Zarman bu gece bizde kalsın. Sabah geçerken alırsınız, olmaz mı?"

Donik emminin yüzü hem yorgunluktan hem de babamın isteği hoşuna gitmediğinden, asık suratıyla o meşhur yerine koyduğu sözlerinden dolayı hep övünerek, "Sogo Dayı, önümüzü kesip, 'Zarman bu gece burada kalsın dinlensin,' demenin ne anlamı var canım? Böyle kuzu ciğerlik yapıp kızın yüreğine ateş bırakıyorsun," dedi.

Babam çok kızdı, söylediğine pişman olmuştu. Olmazdı, tatsızlık çıkarmak istemedi, değmezdi. Babam döndü eve girecekti ki Donik Emmi, "Peki peki Sogo Dayı, kalsın da sabah bizi bekletmesin," dedi.

Burada Lusuya Hala olsaydı hemen müdahale eder "Kalsın Sogo Dayı," der, işi yatıştırırdı. Onun için Kancıgiller dendi mi akla Lusuya Hala gelir, sevilen hanım gelir demek ki ailenin en akıllı insanı Lusuya Hala.

Akşam mayriğim kazanda su ısıttı, bacımı yıkadı, yatırdı. "Bir saat uyuyup dinleneyim de sonra kalkar bir lokma yemeğimi yerim," dedi. Yatmasıyla uyuması bir oldu.

Ayakları yorgandan dışarı çıkmıştı. Bir de ne görsün! Ökçeleri delik deşik olmuş, kanamış, kurumuş, tekrar kanıyordu.

"Varbet gel hele, gel. Bak şu kızın ökçeleri ne halde!"

Babam çığlık atmamak için kendini zor tuttu. Giydiği çarıklara baktı, hiç ökçe yoktu. Başka çarıktan bir parça alıp yırtık çarığın ökçesine koymuşlar, o da kayınca ökçe yere basıyor, buğday sapları da tırpanlanınca sivri birer iğneye benziyor, ökçeyi bu hale getiriyordu.

Bacımı uyandırdılar. Anam babam karar aldılar. Ya ayrı bir eve çıkarlar ya da karı koca ayrılırlar.

"Bu çekilecek bir durum değil. Kocası Toros'un ağzı var dili yok. Bu babamdır, bu abimdir, bu yengemdir deyip, bir türlü karısına sahip çıkamıyor. Bizim ne ihtiyacımız var, kızımızın gebe gebe tarlada amelelik yapmasına? Ne akılsız insanlarmışız ki bu kızı onlara gelin vermişiz! Beni başka şeyler söyletmeye mecbur etmeyin," diye karar aldılar.

Bacımı uyandırıp durumu kendisine izah ettiler.

Bacım ağlayarak, "Hayır kabul etmem, benim şimdi kocam asker, terhis olup da gelirse o zaman ayrılırız. Bana ayrı ev açmazsa bunu o zaman düşünürüz. Biri karnımda iki çocuğumu yetim bırakmam," dedi. Böylece kocasını bekledik.

Bu böyle bir anıdır, Anadolu'da böyle şeyler olur.

Köylülük

Geri kalmış kasabada yaşayan Ermenilerin mektep medrese görmemişlerin Bolucanlı Kürtten ne farkı varsa bana anlatın. Kendi kendimize cila vermeyelim. Biz hiçbir zaman Çay mahallesinde oturan aydın insanlar gibi ne tavır ve hareketlerimizle ne de giyinişimizle bir olamayız. Seneker gibi giyinmeyi bir marifet zannederiz.

Birkaç senede bir Amerika'ya gidiyorum, bir iki ay kalıyorum. Biz üç kardeş kaldık, bazen bir araya gelince eskilerden konuşuruz. Ne kadar ilerlemişiz? Nereden nereye gelmişiz? Konuşuruz, anlatırlar ağlayarak neler çektiklerini. Yalnız benim bacılarım değil her gelin zor günler geçirmiş.

Bir turla geziye gidiyorduk. Bir karı koca nereli olduğumuzu sordu.

"Zaralıyız," dedik.

"Pupul'la Vartan Karaoğulları'nı tanır mısınız?" dediler.

"Tabii tanırız hemşehrimizdir, arkadaşımızdır," dedik.

"Pupul bulunmaz bir hanım, kocası Vartan küfürcü, kafirci, biri ama biz Pupul'la bir katta aynı tuvaleti, aynı mutfağı, aynı banyoyu on beş sene beraber kullandık da en ufak bir sesimiz çıkmadı," dediklerinde ben şaşırdım kaldım.

Pupul da varlıklı bir ailenin kızıydı. Şuraya bak hiç sesi soluğu çıkmadan Vartan gibi bir adamın kahrını çekmekmiş. Siz hiç böyle bir şey duydunuz mu? Aras dünya iyisi

bir çocuktur. Kızlarımızın neler çektiğini yazarken onu da yazdım başka bir gayem yok. Zorlular'da bacım Lusin'in eşinin sülalesinden neler çektiğini bir yazsam, en acıklı roman olur. O koca Ağacan, gelinini karşısına alıp neler konuştuğunu dinlesen şaşırırsın.

Bunların neresini ele alacaksın, konuşacaksın? Aslında bunlara lüzum yok da nereden geldiğini bilirsen adam olmaya çalışırsın. Bunlar iyi sözler olmasa da bizim gerçek anılarımızdır, bilmekte fayda var diye düşünüyorum.

Ahpariğimin iş tutma parasına sahip olma hususunda birçok yanlışlıkları oldu ama o zarar kendine ve ailesinedir, kimseye zararı olmazdı. Türkiye'nin en ünlü ayakkabıcısıyken yanlış insanlarla ortak olması yüzünden kendi parasını kendi yedi.

Sanat için yaratılmış biri, öyle bir kabiliyet var ki köseleyi, deriyi eline alınca ressamın eline fırçayı vermiş tablo bekliyorsun.

Bunun hikâyesi o kadar çok ki bazen anlatmakta sıkılıyorum, "Kendi Ahpariğidir, acaba övüyor mu?" derler diye.

Üç paralık işlerden çok zengin olanlar vardır. Helvadan sonra unuturlar ama ünlü bir ressam, ünlü bir romancı, işini laiki vecile yapan usta unutulmaz.

Pirek Çayı'nın Yanındaki Mahallemiz: Çarşıbaşı

Mahallemizde dört Ermeni aileydik. Surpik Hala ve kocası Tasim Emmi tam karşımızda otururlardı. O kadar içli dışlı bir komşuyduk ki ya onlar bizde, ya biz onlarda olurduk.

Nişan, Murat, Hayos'un arkadaşlarıydı. Vartuhi, Zarman, Lusinin, ben, Kirkor ve Armenak hep beraber kardeş gibi oynardık. Vahan Emmi, Araksi Hala, kızları Mayram, Arşaluys, Verjin, Kirkor, Magar, Ağavni ile Perpon evlenmiş gitmişlerdi. Celal abinin kızları Bedriye, Memduha, Nafiye bitişik komşumuz Emine abla konuşup konuşup gülerlerdi, mahallemiz çok şenlikliydi.

Ohannes Emmi, Vahan Emmi'nin kardeşi onun da çocukları Savaş, Misak bizim emsalimiz çocuklardı. Her biri bir memlekete gitti. Zara insanı dağıldı. Türk'ü, Kürt'ü, Ermeni'siyle bir topluluktu.

Tahsin Emmi'nin esas sanatı kunduracılıktı onun yanında güzel de keman çalardı. Alemi çok sever, düğünlerde yakın köylere gidip beş on gün gelmediği olurdu. İçki, yemek, içmek varsa orada aylarca kalıp evde çocuklar, hanımı ne yer ne içer umurunda olmazdı. Can kendi canıydı, evdekiler günlerce bir tas çorbayla idare ederlerdi.

Türkiye'nin ve dünyanın kötü zamanıydı. Hiç durmadan harpler devam ediyordu. Açlık bir taraftan, yoksulluk

bir taraftan halk perişandı. Cızlavet lastik ayakkabıdan başka giyecek yok, kumaş yok, ölülere kefenlik bez karneye tabiydi.

Tasim Piriç Zara'da askerken Surpik Hala'yı görüp beğenmiş, evlenmişlerdi. Bu evlilikten Ohannes, biraz akıldan noksan Nişan, Murat, Armenak, Vartan, Kirkor adında çocukları olmuştu. Tasim Emmi'nin sanatı kunduracılık ama o çalgıcılığı dolayısıyla alemi, içkiyi çok seviyordu.

Lakin Zara'mızda o tarihlerde müzisyenlere çalgıcı denir, herkes tarafından aşağılanırlardı. Bu böyle bilinir ki demircilik yaparak, çarıkçılık yaparak, terzilik yaparak, kömür satarak her türlü para kazanmak mübah da çalgıcılık yapmak çok ayıptı. İki kız kardeşimi, kuyriklerimi Zarman'ı Nişan'a, Lusin'i Murat'a istemişlerdi de babam "Benim çalgıcı Tasim'in oğluna verecek kızlarım yoktur," demişti.

Nişan'ı gözü tutsaydı verebilirlerdi ama tutmadı. Murat'la Armenak çiftçilik yaparlardı. Kirkor terzide çalışırdı, Nişan ayakkabıcılık yapardı, evlendi ayrıldı. Biz Piriç ailesiyle içli dışlı bir aile gibi, teklifsiz girer çıkardık. Ne zaman Tasim Emmi öldü Surpik Hala mahalle fırını açtı o ailenin yüzü güldü, ekmek yüzü gördüler. Komşu olarak, aile olarak bulunmaz insanlardır Vahan Emmi'yle akrabadırlar. Hanımı Araksi Hala, kızları Ağavni, Perpon, Maryam, Arşaluys, Verjin, iki oğlu Magar ve Kirkor.

Vahan Emmi yiğit, gözüpek bir adamdır. Kardeşi Ohannes Emmi, Filor Hatun, çocukları Savaş, Misak ve Setrak. O da mütevazı bir ailedir biz hepsiyle görüşürdük, severdik.

Ben Tasim Emmi'yi biraz daha anlatmak isterim.

Tasim Emmi olsun Surpik Hala olsun alemi severlerdi. Surpik Hala da arada bir iki kadeh atardı. Bazı akşamlar Tasim Emmi'nin evinde sofra kurulur turşu, kıyma tulum

peyniri, Allah ne verdiyse içer söylerlerdi. Kışın bazı aylar Tasim Emmi köylere gider, düğünlerde bulunur, aylarca gelmediği olurdu. Çocuklar ekmek yapanlara su taşır mamalarına yardımcı olurlardı. Surpik Hala çok çalışkan bir hanımdı beş oğlunu bir kızını kendi gayretiyle büyüttü. Tasim Emmi nerde akşam orda sabah yer içer, çalgı çalar, alemine bakardı. Başında bir fötr şapka, çakır gözlü, biraz sağırca ağır işiten vurdumduymaz bir insandı.

Zaralı Tanıdıklarımın Çocukları

Boz Ali oğullarından Müezzin Mustafa, Emine Hanım ve oğulları.

Kesici ailesi Molla Hüseyin Efendi oğulları Nuri Bey, Ali Rıza Bey, Hamdi Şükrü benim okul arkadaşım o yaşta bile kavga etmemişiz.

İstanbul'da seneler sonra tanıdığım İlhan Kesici, hanımı Bilhan Kesici ne kadar mütevazı, ne kadar saygılı insanlar. 60 sene sonra Ali Rıza Bey'le telefonla konuştuk da ikimiz de ağladık. Nuh'un Çocukları... Böyle lakapları vardı.

Sıtkı, Zühtü kardeşler birer beyefendiydiler. Oğulları Asaf, Sefa, Şükrettin sınıf arkadaşımdı. Çok çalışkandı, oğlu Emir'le tanıştım, çok değerli bir doktor. Bu arkadaşlardan bir gün gavur kelimesi duymadım ki hepimiz çocuktuk, diyebilirlerdi, ama demediler.

Nefise Hala oğlu Müezzin Ahmet ne kadar iyi komşularımızdı! Kimse yan gözle bakamazdı.

Marziye Abla, Musto, arabacı Celal böyle tanınırdı. Oğlu Mehmet Yılmaz, kızları Bedriye, Memduha. O ne güzel kızlardı, görenler bir daha görmek isterdi. Onlara her delikanlı ölürdü ama cesaret edip isteyemezdi. Celal Abi demokrat bir adamdı, kızlarını çok sever, sıkmazdı, hanımı da öyleydi. Bedriye mahallemizdeki Ayşe Hala'nın oğlu Ekrem'le evlendi.

Ekrem uzun boylu, yeşil gözlü, yakışıklı bir delikanlıydı. Zabit katibi olarak Sivas'a tayin oldu. Oğlu Erkan oku-

du, emniyette amir oldu. Bizim Zaralılara çok iyiliği dokunmuştur. Arkadaşları Ermeni'ydi, ta babadan, dededen Ermenileri severlerdi. Biz onların yanında hiç sıkılmazdık.

Erkan'ın oğlu da Haçik Taşçı'nın kızıyla evlendi. Erkan'ın hanımı Yurdagül Hanım da çok hatırlı bir hanımdır, onlar büyükçe bir bahçe içerisinde bir konakta Pirek çayının kenarında otururlardı. Çok mizansel bir aileydi. Celal Bey'in yaptığı muziplikler Zara'da ağızdan ağza dağılmıştır. Bu saydığım komşularımızın tamamı İstanbul'a, Ankara'ya, İzmir'e taşınmış, oralarda yaşamaktadır.

Zara'ya yakın köylerde yaşayan insanlar Zara'ya taşınmışlardır. Necati ve Makbule Hanım, Akyıldızlar Emin, Halil Bey, Dr. Bülent, anneleri, Salih bu saydıklarımla İstanbul'da yine beraber görüşüp yaşamaktayız.

Bağ Börek'in çocukları Rahmi, Nurettin, Necmi. Rahmi, ahpariğim Hayos'un en sevdiği, senelerce çalıştığı bir insandır. Aradan elli sene geçmiş hâlâ birbirlerini unutamamışlardır. Demek istediğim yüzde sekseni bizi istemiyorsa en az yüzde yirmisi de bizlerden, komşuluğumuzdan hoşlanırlardı.

Çarşıya her indiğimizde gönlümüz kırık, yüreğimiz buruk eve dönerdik. Anamız, bacımız, karımız, "Yine ne oldu? Kim ne söyledi?" der sorarlardı, bazen şaşar bazen de isyan ederdik.

Hacı Usta ve Hosrof Usta

Askerlik şubesinden Bağoğulları'nın konağının karşısındaki yol üzerinde demirciler iki taraflı sıralanmış çalışıyorlar. Her demirci ustasının kendine özgü bir ustalığı var. Kimi balta, kazma, keser yapmada çok usta, kimi kağnı arabası tekeri, çemberi yapmakta, kimi hayvanlara nal, mıh çakmakta, kimi yekpare demirden gem yapımında usta. Bunların yüzde 90'ı Ermeni, yüzde 10'u da Eynir köyünden, Tekke köyünden heveslenip öğrenmek isteyen Müslüman gençler var. Eynir ve Tekke köyü Zara'ya dört veya beş kilometre var yok, sabah gelip akşam dönerler. Tekke köyünden çok hoca çıkar, hoca derken cinci hoca. Kaybolan para, altın gibi kıymetli eşyaları güya bulurlar, tamamı yalan dolan. Mayriğimin de vardı adamı Behçet Hoca derlerdi, anamın kaybolan eşyaları için çok parasını almıştı.

Her neyse bu iki taraflı demircilerin içerisinde üç beş tane Raşollu birkaç da Zaralı vardı. Bunlardan biri de Hacı Usta'ydı. Hacı Usta demirci değil gerçekten çok usta bir adamdı, elinden gelmeyen hiçbir şey yoktu.

Hani o "Elinden uçan kaçan kurtulmaz," derler ya işte öyle. Hacı Usta Çay mahallesinde güzel bir konakta otururdu. Konağın tam tepesinde de bir leylek yuva yapmıştı yazın gelir sonbaharda giderdi, Hacı Usta da gözü gibi bakardı. Çok iyi ustalığının yanında çok temiz, çok saygıdeğer bir insandı. Zara'da onu sevmeyen bir insan tanımıyo-

rum. Harık, Faruk, Aziz isimli oğulları vardı. Aziz benim emsalimdi, çok zeki bir çocuktu, bizlere de yanlış gözle bakmazdı. Üç oğlu da yakışıklı, çalışkan, hatırlı insanlardı. Zara'dan ayrılalı altmış senedir görmemişimdir.

Gelelim mevzumuza.

1945'lerde iki Amerikalı karı-koca konsolos otomatik şevrolet bir taksiyle Zara'ya gelirken, askeri birliğin önünde arabaları bozuluyor. Şehre bir kilometre kala kim yapar zaten Zara'da bir usta var o da Hacı Usta dikiş makinesinden otomobile kadar o bakar, yapar.

Hacı Usta'nın arabayla işi yok, onun parasına da ihtiyacı yok, fakat Hacı o kadar iyi bir insan ki acır, hatta para almadan bile yapar. Araba otomatik şanzımanlı hani derler ya "İyi ustalar Ermeni'den çıkar," diye. Hacı Usta hem sanatkâr hem de emsali olmayan bir insan. Bunun Müslümanlığından şüphe etmeli nasıl oluyor da bu kadar iyi bir sanatkâr çıkıyor. Müslümanlar sıkı çalışmaya, kafa yormaya gelmez, gavur kafa yorsun, çalışsın biz yeriz, derler.

Uzatmayalım Hacı Usta şanzımanı dağıtır bakar, ama bir türlü toparlayamaz, ne yapsa olmuyor. Karşısında bir Ermeni usta var Hosrof Usta, kardeş gibiler Hosrof'la. Hosrof Usta bir demirci ustasıdır ama sanata da meraklı, çok zeki, mükemmel, saygıdeğer bir insandır Hacı Usta gibi. Sanki kardeşler.

Dükkânlar karşılıklı, her öğlen yemekten sonra kahve içmeye Hacı Usta'ya gelir, oğlu Savaş da Hacı Usta'nın yanında çalışıyor o da çok efendi bir delikanlı Hacı Usta'ya, Hosrof Usta'ya layık bir insan herkes tarafından sevilen birisi.

Hacı Usta gazeteyi sermiş şanzımanı üstüne yaymış devamlı başında uğraşıyor bir türlü toparlayamıyor, bir eksiklik var, ama nedir bulamıyor.

"Selamün aleyküm Hacı Usta," diye içeri girdi Hosrof Usta, ceket omzunda, sigara elinde.

"Aleyküm selam, gel hele gel Hosrof Usta, hiç görmediğim bir otomatik şanzıman. Adamlara acıdım, aldım yapayım diye, ama beceremedim yahu ben de seni çağıracaktım. Hele şu merete bir bak hele, başımız dertte."

Hosrof Usta yere çömeldi, uğraşıyor. Yarım saat geçti, ikinci çaylar geldi, hem konuşup hem çay içiyorlardı. Hosrof Usta tekrar çömeldi, el ayak yağ içinde ikinci yarım saatte.

"Gel hele Hacı Usta, gel, galiba oldu bu iş," diye feryat etti Hosrof.

Hacı Usta geldi, ikisi birden çömeldiler. Evet, olmuştu, Hosrof Usta şanzımanı toplamıştı. İkisi birden sevindiler.

Hacı Usta, "Aferin Hosrof, isim bizim ama yapan sensin, teşekkür ederim. Konsolos dört gözle bunu bekliyor," dedi.

Adamların işini yapıp bitirmek mutlu etmişti ikisini de. İşte demirci ustaları böyle, para için değil nam için çalışırlardı.

Zara'nın Sanatkârları

Yine böyle bir sanatkâr Sahak Usta vardı. Kaynaksız yekpare demirden gem yaparlardı. Kaynak olursa oksit yapar atın ağzında. Sahak Usta, kardeşi Garabet Usta, oğlu Kaçaz Usta, torunu Mıgırdıç Usta... Bunların ünü vilayetleri aşmış Tokat, Sivas ve kazalarında nam salmıştı, yani Ermeni her bir ustanın bir marifeti vardı. Mesrop Baba, kardeşleri ve oğulları da çok iyi ustalardı. Saygın insanlardı, kalaycılarla bakırcılar, çarıkçılar, direnciler... Terziler de yaptıkları işi laiki veçhile yaparlardı, öyle yapmasalar ayakta kalamazlardı. Hem çok iyi yapacak hem de ucuz yapacak ki iş bulabilsin. Mesrop Usta 1915 olaylarında 5 veya 6 yaşındaydı.

Hosrof Usta dışarı çıktı. Küçük kardeşi Mişeg, "Neredesin ahpar ben yemeğe gidecektim," diye terslendi.

Mişeg aksi bir insandı. Ermenileri ve Ermeniliği sevmezdi. Tüm Ermeniler İstanbul'a taşındı sadece Mişeg kaldı Zara'da. Kızını da orada Müslüman bir çocukla evlendirdi ve Zara'da kaldı.

Hosrof Usta İstanbul'a gelmeden Zara'da vefat etti. İki oğlu Sanaş'la Hayko İstanbul'a geldiler, burada evlenip iş güç sahibi oldular.

Demirciler sıra sıra dizilmiş, sanatlarını icra ediyorlardı. Çocukları da babalarına yardımcı oluyor veya başka sanata giriyorlardı. Boş gezmek, çalışmamak çok ayıptı en yüksek tahsil olan ilkokul bitince sanata girerlerdi. Bizden tüccar, bakkal gibi ticaretle uğraşan bir aile yoktu. Dediğim gibi demirci, kalaycı, terzi, düvenci, çarıkçı, yemenici, ayakkabıcı falan çalışır çabalar, senelik ununu, bulgurunu, yağını, turşusunu alırsa ondan kabadayı kimse yoktu.

Vartanuş'un Kızı Lusin ve Kocası Sahak

Lusin bacımı Zorlular'a gelin verdik. Enişte Sahak, babasıyla beraber çarıkçılık yapıyordu. Yakın ilçelere, pazara çarık götürüp satıyor. Esnafa da gidiyor, giderken birkaç çift çarık sandığa koyuyor. Ne kadar para getirmesi lazım belli.

Babası Ağacan Usta çarıkları sayıp koyuyor, "Şu kadar para isterim eksik kabul etmem," diyor.

Sahak pazardan geliyor, çarıklar bitmiş. "İşte senin dediğin para da burada."

Ağacan parayı sayıyor, cebine koyuyor, dönüp oğluna, "Kaldır ellerini Sahak," diyor.

"Neden?"

"Bakayım cebinde para var mı?"

"Sana ne? Ben senin istediğin parayı veriyorum. Pazara sen gitsen bu kadar para getirebilir misin?" diyor.

Babası, "Yok getiremem, ama sendeki fazla para da benim."

"Öyleyse ben bir daha pazara gitmem. Sen git o zaman," diyor.

Sahak ellerini kaldırıyor, cebinden on-on beş lira kadar çıkıyor. Ağacan Usta bunu da elinden alınca, Sahak ceketini alıp çıkıyor. Karısını, çocuğunu alarak Vartanuş Hatun'un evine gidiyor. Vartanuş'un birkaç evi var. Müştemilatın birine kızını yerleştiriyor, makinesini filan veriyor. Yatak,

yorgan, birçok halı, kilim diziyor alıyor, gönderiyor. Avluyu, atölye yapıyor. Sahak başlıyor çalışmaya.

Ağacan Ağa'nın karısı Veron, "Sahak paraları bizden çaldı, gitti orada iş açtı. Vartanuş Sahak'a para mı verir? Hepsi Ağacan'ın," diyor.

Sahak, tezgâh denen kütüğün üstüne çarıklık koymuş, hem muştalıyor hem konuşuyor hem de kıs kıs gülüyor kendi kendine. Karşıdan gören Deli Kalust der tam tamına.

Sahak, Ağacan Usta'ya takılıyor: "Ağacan Usta yat bakalım, rüyana neler geliyor?" diyor. Anasının gözü, bulmuş saf adamı bırakır mı?

Ağacan Ağa, Haçik Tosun'u ve Anto Usta'yı dükkâna çağırdı. Baba-oğula bir izzet, bir ikram, çay kahve, sorma gitsin. Haçik'le Anto şüphelendiler. "Bir şey var bu işin içinde, bakalım ne çıkacak?" diye bekliyorlar. Sahak kıkır kıkır gülüyor. Onun tabiatı öyle. Kalust dedeleri öyle uyanık ki, askere gitmesin diye yedi sene bastonla geziyor, ayağının üstüne basmıyor.

Ağacan'ın küçüğü Setrak Usta var, o da demircilik yapıyor. Ağacan'la babası Kalust yazın çarık, kışın kabaralı kundura yapıyorlar. Haftanın üç günü baba oğul yumruk yumruğa kavga ederler. Kalust masanın altına saklanır. Tekrar ayakta kavga etmeleri için komşular, Kalust'u masanın altından çıkarırlardı.

Ağacan, baba ile oğulu Haçik Tosun Emmi'yle Anto ahparı üstü hasır taburelere oturttu anlatmaya başladı:

"Zadik'in askerden geldiğini duydum, bir kamyonda muavinlik yapıyormuş. Ben sizleri severim, yalnız çalışmayla bir yere varamazsınız. Çocuğa biraz yardım yapmalı, elinden tutmalı. Bu çocuk ömür boyu muavinlik mi yapacak? Nasıl karısını, çoluğunu çocuğunu geçindirecek? Ben diyorum ki bacım Lusiya'yla Zadik'i evlendirelim. Babam Kalust ve anam yazın Zara'ya gelip üç beş

ay Zara'da kalıyorlar, babamın durumu iyi, parası da var. Zadik'le Lusiya'yla otursunlar, babam eve de yardım eder, para verip Lusiya bacımla pişirir, taşırır, yerler. Benim çoluğum çocuğum çok, nüfusum kalabalık. İleride kardeşim Yervant, babam ve ben üçümüz bir kamyon alacağımızın sözünü veriyorum, ilelebet el yanında çalışmakla olmaz. Babamlar Zara'da üç ay kalıyorlar sonra İstanbul'a gidiyorlar. Size bunu teklif ediyorum. Zadik'le Lusiya'yı evlendirelim," derim.

Haçik Emmi, Anto ahpar Zadik'le konuşmadan bir cevap veremeyeceklerini söylediler ve müsaade istediler, birkaç gün sonra haber vereceklerini söyleyip gittiler.

Sahak, bu konuşmalara devamlı gülüyordu. Ağacan Ağa birkaç defa Sahak'a, "Ulan ne gülüyorsun eşek oğlu eşek burada tiyatro mu oynuyor? Görüyorsun bir hayırlı iş yapıyorlar, bunda gülecek ne var?" dedi.

"Baba bu zavallı saf adamları aldatıyorsun, neredeyse bu anlattığın yalanlara sen bile inanacaksın, tiyatro yazıyorsun. Bu zavallı, temiz insanlardan ne istiyorsun yahu?"

"Adam muavinlik yapıp bir lokma ekmek kazanıyor, ona gözünüzü diktiniz, utanın. Şimdi de yaşlı ananı babanı, beceriksiz kızını Zadik'in başına yıkmaya utanmıyor musunuz? Siz ne biçim kan emen bir sülüksünüz, yazıklar olsun size! Allah belanızı versin Levon'u kaçırdın, beni deli ettin, elaleme rezil ettin. Size söyleyecek laf bulamıyorum, pes doğrusu!"

Sahak'taki bu kuruntular, babasıyla arasının iyi olmayışı Sahak'ı bunalıma soktu. Bir yanda babası kendisiyle bir yanda anası Veron'un geliniyle geçinememesi bu çocuğu kahretti, hastalığı, bu bunalıma girmesi, günden güne ilerledi, çekilmez bir hal aldı. Karakolda komiseri dövmesi, evde karısını bıçakla kesmeye kalkması, mamamı, baldızını dövmesi, işi çekilmez bir duruma düşürdü.

Çalışamamak, para kazanamamak bu çocuğu böyle yaptı. Aslında Sahak dünya tatlısı, gururlu, sevilen, sayılan bir insandı. İstanbul'a göçler başlamıştı. Anuş, kocası, maması İstanbul'dan Amerika'ya gitmek istiyorlardı. Sahak'a vize almak biraz zordu, iyi bir hastaneden sağlık raporu lazımdı. Şimdilik bu da zordu. Giderlerse ancak birkaç ay sonra onu istekle alabilirlerdi.

Lusin vekalet verdi, Bağ-Kur aylığını ona bıraktı, bir kısım da para bıraktı. Kardeşleri, babası idare edeceklerdi. Sahak da parasının kıymetini bilmiyor demiyor ki: "Ben ele bakıyorum idare edeyim." Kahvede çaylar, masada sigaralar Sahak'tan.

Levon Zorlu babasıyla kavga edip İstanbul'a geldiğinde, birkaç ay amcası Yervant Bey'de kaldı. Sonra canını dişine taktı, yemedi, içmedi, çalıştı, sanatı öğrendi. Sanat çevresinde kısa zamanda kariyerini yaptı, zengin oldu, kardeşlerine el uzattı. Hepsine sanatı öğretti, babalık yaptı, kanat gerdi. Geriden gelen kardeşleri onun sayesinde ekmek yediler ama kendini harap etti. Tüberküloza yakalanmıştı, öylece genç yaşta hayata veda etti.

Antika Halam ve Kocası Takvor Ağa

Sevkiyattan sonra biraz acıları durunca eş dost, tanıdık geride yaşayan kimlerin kaldığını öğrenmek için araştırmaya başlamışlardı. Çünkü kimsenin kimseden haberi yoktu.

Babam da evlenip çoluk çocuğa karışınca, kız kardeşi Antika ve kocası Takvor Ağa'yla görüşmeye başladı. Biz Sivas'a, onlar Zara'ya senede bir iki kez gelip gitmeye başladık. Bir hafta önceden kamyonun arkasında yer ayırttırır, o gün gelince kamyona biner giderdik.

O zamanlar otobüs, taksi yoktu, Kazım Efendi'ye söylerdik, bizi yazardı.

Horkurumun* bir oğlu, iki kızı vardı. Ben evli olup da ölen kızını tanımıyorum. Onun bir oğlu vardı: Armen. Bir de Manuşak isimli kızı vardı, o da çok yaşamadı öldü. Takvor Ağa'nın diz kapağından on santim aşağıdan kesmişler, bize çorabını çektirirken köseleden yapılma ayakla beraber çıkardı.

Takvor Ağa da şakacı bir adamdı. "Ne yaptın Avedis ayağımı mı kopardın? Ben şimdi ne yapacağım?" derdi.

Ben de mahçup olur, "Vallahi ben sadece çorabı çektim o da beraber geldi," derdim.

Horkurum, "Peki peki, ben yine yaparım," derdi.

---

* **Horkur:** Hala.

Babamdan taraf tek akrabamız kalmıştı sevkiyattan sonra. Babamın kız kardeşi Antika Horkurum, kocası Takvor Horkurar ve oğlu Nişan Ahpar, hanımı Lusvart Hanım. Çocukları oldu: Zaven, Sahak, Ağven, Armen, Yerçanik Sivas'a göçmüş nalbantlar başında bir doğramacı atölyesi açmışlardı.

Sahak'la Zaven başlarında olmak üzere kapı çerçeve yaparlardı, inşaatlara ihale alırlardı. İsim yapmış iyi ustalardı, yanlarında beş on kişi çalışırdı. Zaven'le Sahak iki kardeş akıllı çocuklardı, işlerini bilirlerdi.

Sivas'ta güzel bir ev yaptılar. İçerisinde tuvaleti, suyu, mutfağı olan. Masada yemek yerlerdi, ayrı ayrı tabaklarda. Bizim evlerimizde, Zara'da evlerde ne su ne de doğru dürüst tuvalet vardı ve hepimiz yer sofrasında bağdaş kurup oturur, ortaya konan yemekten yerdik.

Sivas'a gidince İstanbul'a gitmiş gibi olurduk. Modern dükkânlar, sineması vs. Senede bir iki defa biz Sivas'a onlar Zara'ya gelirlerdi. Büyüklerimiz ölünce gidip gelmeler azaldı. İki akraba birbirimizi severdik, sayardık.

Sivas, Zara'ya göre modern bir şehirdi. Zara köydü Sivas'ın yanında. Masada iş konuşulurdu, hanımlarına olan tavır ve davranışları mesafeliydi.

Sahak ağırbaşlı, ciddi, biraz da iş bilir görünürdü. Dedesi, babası onu daha akıllı bulurlardı. Zaven şakacı bir insandı. Biz onlara göre geri kalmış bir köylüydük, gerçek de böyleydi.

Şartlar öyle getirmiş, İstanbul'a göçtüler, birkaç inşaat yapıp sattılar, muvaffak da oldular. İstanbul'da da atölye kurdular, hem inşaat hem doğramacılık yapıyorlardı. Ne oldu, işe mi boş verdiler eğlenceye mi daldılar güzelim işlerini bozdular. Mahir diye bir kumarbazın arkasına takıldılar, tüccarlığı bırakıp nalburculuğa başladılar. Nalburiye

üç aileyi beslemedi, daldan dala konarak uzak ülkelere gittiler leylekler gibi.

Zaven'in bir oğlu vardı Ara. Aklı başında, işine sahip çıktı. Ekmek yiyor işinden. Sahak'ın çocukları Varujan, Hampar bilmem nasıl? Sahak öldü, çocuklar büyüksüz kalınca işler değişti. Ben Armen'e çok üzülürüm Keğam da çocuklarına sahip çıkamadı. Yerçanik de şanssız bir kızdı. Kocası Hiraç iyi bir eczacıydı, çok erken öldü, iki kız çocuğu bıraktı arkada. Neyse ki Yerçanik hem baba hem ana oldu nispeten kurtardılar. Hiç olmazsa ekmek paralarını kazanıyorlar. Ağven desen biçare kocasıyla mı uğraşsın oğlunu mu yetiştirsin?

Zaven ve Sahak inşaata devam etselerdi bugün bir holding olmuşlardı. Onlar binlikle oynadıkları zaman bizler binliği tanımıyorduk. Yaptığımız iş de onların işlerinin yanındakinin leblebicilik sayılır.

Vartanuş'un Oğlu Hayos

Ahpariğim babama göre parasının kıymetini bilmezdi. 1940'larda 15 yaşındaydı ben de 8 yaşındaydım. İkinci Cihan Harbi başlamış, Alman-Rus harbi tüm şiddetiyle devam ediyordu. Köroğlu gazetesindeki karikatürde Hitler'le Stalin hep güreş tutardı, gününe göre bir gün biri altta bir gün biri üstte. Dükkân sahipleri çarşıda yemek parası vermesinler diye, dükkânlarını kapatıp evlerine öğlen yemeğine giderlerdi. Düşünün bir defa, Zara'ya gelen yabancı nerede ne yer bilmiyorum, bir lokanta, bir kebapçı yoktu. Kelleci Hacı kelle yapar, Hesük'ün oğlu tükürük köftesi yapar, saat 2'de biterdi.

Hayos'un öğlen yemeği tulum peyniri kıyma, sıcak francala, sivri biber, domates, çay.

Babam, "Öğlen eve gelmiyor, çarşıdan yiyor, masraf ediyor," derdi.

Babam ahpariğime konuşur, öğüt verirdi. Gerçekten de babamla ahpariğimin ahlakı birbirine taban tabana zıttı. Ahpariğim Hayos'un kötü bir huyu, alışkanlığı yoktu. İçkiyi fazla sevmezdi. Çok küçük paralarla ufak tefek oyun oynardı, çünkü adet böyleydi, oynamayanı adamdan saymazlardı. Hayos iyi giyinmeyi seven, sofrası açık, çaydı kahveydi aramayan bir insandı.

Dünya ilerliyordu buğday az da çıksa kıtlık olmuyordu. Velhasıl hiçbir şeyin yokluğu çekilmiyor şekerdi, gazdı, ekmekti, herkes bir yolunu bulup alıyordu.

Bitkilerin yetişmesi bile toprağın keyfine bırakılmıyordu. Çağdaş bir dünyada, alimler her gün yeni şeyler bulmakla meşguldü, dünya dev adımlarla ilerliyordu. Babam öldükten sonra da mayriğim altı ay, bir sene çok yalnızlık çekti. Babam hastaydı ama mayriğimin danışmanı, akıl vereniydi.

Mayriğimin konuşmaya ihtiyacı vardı, evimizde beş kişi kalmıştık. Bir sene sonra da ahpariğim ve karısı İstanbul'a göçtüler. Ben, Verkin ve mamam kaldık. Babamın yerine danışman ben oldum, mamamın dert ortağı oldum. Bizim derdimiz bize bile fazla gelirken, Lusin bacımın kocası Sahak Zorlu'nun dengesi bozuldu, olmaz işler yapıyor, karısını rahatsız ediyordu, ta ki yatırıp kesmeye kalkıyordu. Elinde değildi, baba tarafı fazla ilgilenmiyordu. Belki de onlar bu davranışlara öteden beri alışkındılar, bize anormal geliyordu. Velhasıl pek huzurumuz yoktu.

Naci Yazıcı İstanbul'da okurken, tatile Zara'ya geldikçe yerli romanlardan getirir, biz de alır okurduk. O zamanın meşhur yazarları Esat Mahmut, Reşat Nuri Gültekin, Oğuz Özdeş romanları zamanın en iyi romanlarıydı. Sahak Zorlu, Murat Piriç, Hayos Usta bu romanlara çok meraklıydılar.

Mayriğim isim yapmış bir terziydi. Zara'da terzi Vartanuş deyince hiç tanımayan kalmazdı. İstanbul'a geleli 60 sene olmuş hâlâ dükkânına gelen hemşehrilerimiz terzi Vartanuş'un çocukları deyip gelirler, onlar da ana babalarından duymuştur. Tüm Alevi köyleri de babamı çok iyi tanırlardı. Başta Nurettin Ertürk, babası Mehmet Efendi, kardeşi Hüsnü Efendi sevkiyatta babamı kurtarmışlardı.

Babam sevkiyattan sonra Demirciler Caddesi'ndeki dükkânını aktariye, bakkaliye üzerine sekiz on sene işletti. Dükkânında onları harmanlar, harmanda almak üzere veresiye mal satardı. Hepsi ahbabıydı. Dükkânı ahpariğime bırakmak istemişti ama o, "Ben istemem, sanat öğrenece-

ğim," deyip gitmemişti. "Ben akşama kadar bir iki müşterinin gelmesinden sıkılırım, yapamam," demişti. Babam da bu sözlere "Akşama kadar boş heriflerle geziyor: Topal Haçik, Mazi'nin oğlu Ali, Binnaz'ın oğlu Efo, Tatos'un oğlu Mişek, Niyazi Çavuş'un oğlu Hacı. Aynen amcası Agop gibi nerede çalışmayan adam varsa buluyor. Neyse ki Agop amcası Amerika'ya gitti de kurtardık"diyordu.

Hayos ahpariğim sözü alıyordu babamdan, o da kendi müdafaasını yapıyordu. "Baba kiminle gezeyim? Seneker Tırtır'la mı, Kevork Çakar'la mı, Vahan Emmi'nin oğlu Magar'la mı gezeyim?"

Seneker dediğin adamın ceketinin hakiki kumaşını bulamazsın; omuz pamukları çıkmış vaziyette giyer ve utanmazdı da. Ayağında yırtık yemeni, sarı iri taneli tespih elinde Demirciler Çarşısı'ndan çarşı meydanına doğru yürürlerdi. Kevork'la beraber sanki ikizdiler yamalıklı elbiselerinden, isli paslı bıyıklarına kadar aynıydı.

Kalust Tırtır da Seneker'in ahpariğiydi, ama kaymakammış gibi giyinir, her gün ayrı ayrı takım elbise giyer ve giydiğini de yakıştıran, efendi, örnek giyinen insanlardandı.

Hayos Usta aldı sözü: "Ben bunlara kötü insan demiyorum, ama ben onlar gibi giyinemem, onlar gibi yaşayamam, ben kendi aileme yakışır vaziyette yaşarım, ben kimseyi örnek almam başkaları beni örnek alır, ben modern bir kafaya sahip insanım. Baba sizin devriniz bitti, kapandı, yeni bir çağ açıldı.

Babamla mamam gece kalkar birkaç saat yatağın içinde günün meselelerini konuşurlardı, bunu huy edinmişlerdi. Duyar duymaz uyanır, kulak misafiri olurdum. Aşağı yukarı her gece böyle olurdu.

Mamam, "Varbet kalk hele kalk nasıl da uykun geliyor herif," derdi.

Babam da "Uyumuyorum da uyumaya çalışıyorum Vartanuş," derdi.

Vartanuş, "Ben diyorum ki biz bu çocuğu baş göz edelim ki geceleri kahveye gitmesin. Her akşam kahvede tavla, domino oynuyorlar hiç parasına oynamasalar çay parası batırır."

Düşünün Zara'daki o zamanın kazancını ki çay parası insanı batırır diyorlar. Ben her gece böyle şeyler dinliyordum gündüz de lafa karışsam büyümüş de küçülmüş derlerdi.

Mamam babama döndü: "Varbet biz tez elden bu çocuğu evlendirelim ki hanımının sevdasına gece dışarı çıkmasın. İtle kopukla oyun oynuyor, hiçbirinin cebinde peş para yok Tatos'un oğlu Mişeg, Topal Haçik, Sabri'nin oğlu Emin, Silo'nun oğlu Yusuf bunların hepsi cıbılın teki. Kahveden sonra da bir hanın boş odasında 21-31 oynuyorlarmış. Canım Varbet sanki onlar gibi para yok da üç beş kuruş alayım der onların kaybedecek nesi var? Çeker bıçağı vurur, olan bize olur. Askerliği de var ama Topal Haçik diyormuş ki 'Beni sakat çıkaran doktora söyledim eğer göğsü kunduracı göğsüyse sakata çıkar,' demiş."

"Peki hanım, biz kimin kızını alacağız?"

"Benim yanımda on senedir çalışan demirci Topal Garabet'in eski karısından olan kızı Zenik, o bize uygun. Analık elinde büyümüş, kahır çekmiş bir kız. Çok çalışkan bir kız ki sorma, Hayos'ta da gözü var. Kızın anası öldükten sonra, babası Topal Garabet, Aşıklar'ın evde kalmış çirkin, gözleri kan çanağı gibi sulanan kızları Ağavni'yi aldı. Garabet Usta'nın eski hanımından iki kız, bir oğlu vardı. Ağavni üç çocuk üstüne gelin geldi, altı çocuk da kendisi yaptı, hepsi birer hilkat garibesi, çocuk değil. Konu komşu yeter dedikçe bu devam ediyordu. 'Ne yapalım Allah veriyor,' derdi. Sanki Topal Garabet'le başkası yatıyor."

"Canım Varbet öyle de meraklılar ki kocaya, yüzüne baksan kısmetin kesilir. Akşam olup da kocasının koynuna girince cilveli bir fahişe oluyorlar sanki."

Eline el işini alan bizim eve geliyor, kızlar hem çalışıp hem de gülüp eğleniyorlardı. Çaylar demleniyor, meyveler yeniyor bir hanımlar kahvesini andırıyordu, on bire kadar çalışıyorlardı.

Zenik, terzi Vartanuş'un en iyi kalfasıydı, çalışkandı, işi eline almıştı. Zenik olunca Vartanuş mayriğimi kimse arayıp sormuyordu, birçok işçimiz akşam yemekten sonra da mesai yapıyorlardı.

Ahpariğim Hayos'u, on yedi yaşında mamamın yanında on sene çalışan Zenik'le evlendirdiler. Erkenden torun sahibi olmak istiyordu, kızı da beğeniyordu. Çalışkandı, analık elinde büyümüş gece çalışmasında olduğundan haftanın üç dört günü bizim evde kalırdı.

Evli olmasına rağmen Hayos her akşam kahveye gidiyor, sonra da kendi gibi birkaç Ermeni genci terzi Haçik Usta, Totosun oğlu Mişek olmak üzere adına kumar denirse ufak çapta kumar oynuyordu.

Mesele onun kaybettiği parada değildi. Zaten kıymetsizdi. Vartanuş ve babam, yakın tarihte Hayk'ın başından geçen felaket, bizim oğlumuzun da başına gelir mi diye merak ediyorlardı. Saat gece 12'yi geçince bizimkiler üzülüyor, her akşam kahveye gitmenin ne anlamı var diye konuşuyorlardı.

Yine kasabanın elektrikleri bozulmuş bir haftadır yanmıyordu.

Akşamdan beri lapa lapa yağan kar akşama doğru durmuş, hava da soğumuştu.

1945 senesi. İkinci Cihan Harbi devam ediyordu. Ölülere kefenlik bez almak için Haşim Ağa'nın önünde el pençe divan duruluyordu, gazın, şekerin sadece ismi vardı.

Ben kalın yün yorgana sarılmış, yarı uykulu onları dinliyorum. Mamamla babam konuşuyorlar:

"Ne olacak Varbet bu çocuğun durumu? Bak hâlâ gelmedi."

Babam köstekli Serkisof saatini çıkardı. "Vartanuş, ikiyi on geçiyor," dedi.

"Gece yarısını geçmiş oğlan hâlâ meydanda yok, elin kızının da başını yaktık. Bu nasıl iş böyle Varbet? Ne yapsak da bu çocuğu eve bağlasak? Avedis oğlum kalk, Ahpariğin hâlâ gelmedi. Nasıl da uykun var da uyuyorsun? Kalk da bir Çelik'lere gidip terzi Haçik'e soralım, onun haberi var mı mutlaka o bilir yerini. Hayos onsuz bir yere gitmez."

"O kadar cesareti yoktur zannetmiyorum, Haçik uyumuştur."

Fener elimizde, düştük yollara, çarşıya geçtik.

Her yer zifiri karanlık, göz gözü görmüyordu. Bakkal Kör Dilaver'i, solda çarıkçı Topal Mustafa'yı geçtik, ince dar yoldan yukarı doğru yürüyoruz. Yollar çatır çutur buz tutmuş. Terzi Rasim'in evini geçtik, Çelikler'in kanatlı kapı göründü. Önünde durduk.

Tipi başladı. Kapının demir halkasını vurmaya başladık. Evden yıldız kadar bir ışık gözüktü, tekrar vurduk. En sonunda iki katlı konağın odasının birinin camı açıldı.

"Kim o? Ne istiyorsunuz?" dedi kalın bir erkek sesi.

"Benim canım yavrum, terzi Vartanuş. Bizim Hayos eve gelmedi de Haçik evdeyse bir soracaktım, acaba haberi var mı nerede olduğundan?"

Biraz sonra cam tekrar açıldı: "Vartanuş hala Haçik de eve gelmemiş, sen merak etme onlar beraberdir. Bir yerde ya içki içiyorlar ya da kumar oynuyorlardır, birazdan gelirler. Sen bu soğukta boşuna dolaşma, git evine yat. Haçik Usta'nın olduğu yerde onlara bir şey olmaz. Acı patlıcanı

kırağı çalmaz. Bizim topal yanındaysa bir bölük askerin içine girse sıyrılır çıkar evvel Allah."

Mamam, "Peki yavrum sağol, tek başına bir şey gelmesin de var malım kurban olsun benim oğluma," diye söylenerek oradan uzaklaştık.

"Biz neler gördük oğlum, ödüm kopuyor. Hayos'um yavrum, kurban olduğum derasvaz tun kides güzel Allahım hisusum yavrumu koruyun!" Dudaklarından dualar dökülerek yolumuza devam ettik.

Hava buz gibi soğuk, bizim eve yaklaştık. Sabah saat altı buçuk, ışıklar yanıyordu.

"Acaba Hayos geldi mi?" dedi mamam.

Kanatlı kapıyı ittik, içeri girdik. Donmuşuz. Babamın odasına girdik. Soba pufur pufur yanıyor, lavaş ekmekler kızarıyor, çay demlenmiş, kıyma tulum peyniri çıkmış, tabaklarda.

Gelin kocasının eline suyu dökmüş, havluyu vermiş, silinerek içeri girdi. Hiçbirimiz manalı manalı yüzüne bakmıyoruz kızar çünkü "Ne bakıyorsunuz?" der.

Kimimiz çayını, kimimiz ısıtılmış ekmeği veriyoruz. Hanımı Zenik ekmeğine tereyağı, bal sürüyor. Bu kadar hizmete de kızar.

Mayriğim hem hizmet ediyor hem de seviyor. Babam gözünün altından bakıyor ve mırıldanıyor:

"Sev sev ki eve hiç gelmesin, varımızı yoğumuzu kumara versin, kurtulalım."

Hayos Usta bu konuşmaların farkında, o da konuşacak. Onların lafı bitsin ki sonunda o konuşup haklı çıksın.

"Hepinizin sözü bitti mi? Şimdi iki çift laf da ben edeceğim. Yahu bu ne biçim bir hayattır? İşe git, eve gel. Biz robot muyuz? İki saat geç kalırsak kıyamet mi kopar? Kasabamızda sinema yok, tiyatro yok, radyo yok, kırk yılda bir Sivas'a iş için gideriz, orada da bir sinemaya gitsek bu

defa da horkurum 'Oğlum sinemada ne işin var?' der o da kızar. Yahu dünya değişiyor, insanın sosyal hayatı olmaz mı? Dünya görüşün değişecek böyle mal gibi yaşanmaz ki! Bu memlekette senelerce emek vermiş, bir sanat öğrenmişsin, bunu icra etmek için dükkân açmışsın, bir lokma ekmek parası kazanacaksın, adam gelir ölçüyü verir, fiyat sormaz. Merak edersin, 'Neden sormadı?' diye. Alırken de sormayacak 'Sonra veririm,' diyecek. Sonra da ya 'Ayakkabı hiç iyi çıkmadı,' diyecek ya da on liraya mal ettiğine beş lira verecek. Sen ne yaparsan yap vermezsen üstüne bırakacak."

Hayos Ahparım kısa kesti, kapıyı çekip gitti.

Babam arkasından hâlâ konuşuyordu:

"Çocuk benim ama ahlakı aynen Amerika'ya giden Agop amcasının. O da böyleydi. Sevkiyattan önce Zara'nın en külhanbeyi delikanlılarıyla gezerdi, eve barka gelmez, evli olduğu halde nerede akşam orada sabah.

Horik Halamın kardeşi Hosrof, bizim Agop birkaç kişi daha vardı. Agop birkaç arkadaşıyla vapura binip Amerika'ya, New York'a gitti. Bir arkadaşı oradan şöyle yazmıştı: "Agop Gostantiyan da New York'ta. Amerika bulunmaz bir ülke. Çalışkan olursan, kafayı kullanırsan burada zengin olmak çok kolay. Ama tembel tembel, çalışmaz da mafya ayaklarında gezersen, ona sözüm yok."

Amcamı biraz Hayos Ahparıma benzetirlerdi. Temiz giyecek, temiz yiyecek bir yemek için öğlen eve gitmez, alır taze, sıcak francalayı, tulum peynirini, Kazova üzümünü yerdi on dakikada. Eve gidip gelmek ona zahmetti gerçeği de buydu zaten. Öyle alışmıştı doğruyu da öyle biliyordu.

Babam amcama hiç not vermezdi ahpariğime öğüt verir, şöyle derdi:

"Ben isterdim ki şöyle desinler: 'İşte Hayos gidiyor, Soğomon'un oğlu,' deyip birbirlerine göstersinler."

Bu sözden sonra ahparığim kahkahalarla gülerek, "Yahu baba neler hayal ediyorsun? Biraz yere bas. Ben kimim? Yakamda hangi yüksekokulun rozeti var? Çok para kazanmış da zengin biri miyim? Alt tarafı terzi Vartanuş'la Soğomon'un oğluyum. Sen öyle düşündüğün içindir ki ben kendimi sana beğendiremiyorum."

Gerçekte ise ahparığimin yaşayışı babamınkine uymuyordu. O yaşlı ve hastaydı, ahparığim gençti ve hızlı yaşayan bir yapıya sahipti. Yoksa kötü bir huyu yoktu, bonkördü. Para harcamayı severdi. Herkesten önce elini cebine atmaya alışmıştı. Bizim Sahak da öyleydi.

Son zamanda Sahak'ın cebinde son elli lirası olsaydı çıkarır mamama zorla verirdi. İstanbul'da Toros enistenin cebinde bin lirası olsa eli cebine girmezdi. Ne ayıp ne günah, bu bir tabiat meselesi.

Babam, bize şu sözü çok söylerdi: "Adet olsa da ölsem, on sene sonra mezardan kalkıp baksam, sizin ne halde olduğunuzu görsem."

Babam öldü, ben hep ne olacağız diye bekliyordum. Senelerce aklımdan çıkmadı babamın bu sözü. Ama hiç öyle perişan bir duruma düşmedik, bilhassa hem kenetlendik hem de hep iyiye, ileriye gittik.

Esas perişanlık Zara'daki yaşantımızdan elektriğin, suyun, tuvaletin, fakirliğin, aşağılanmanın, insan yerine konmamanın ezikliği içerisinde her birimiz aynı komplekslerle büyümekti. Biz bu hale geldik ama ne eleklerden geçtik.

"İnsan sadece yokluktan veya çok çalışmaktan çekmez, insan esasında cehaletten, geri kalmışlıktan, bilgisizlikten çeker. Ve seferberlik yılları, Memed'in yüzü simsiyah çalılara lime lime takılarak, karanlıkta zorla çekip çıkartılarak, bir uzun sevkiyatta gözüküyor Kazım'a. Günün rahatlık duygusu neden bu kadar kolay? Geçmiş felaketi hatırlamak neden bu kadar güç?" diyor Nazım bir şiirinde.

Hayk ve Savaş İstanbul'da

Güher mayrik ve iki oğlu Hayk ve Savaş yemekten sonra oturup konuşurlarken mamalarına, "Biz Savaş'la konuştuk mama enişteme söyleyelim bizi İstanbul'a göndersin. Biz orada hem sanatımızı ilerletir, hem de kimse bizi tanımaz kimin oğlu kimin kızı demez. Daha güzel giyer daha güzel yeriz. İstanbul başka bir şehir, medeni şehir, enişteminorada tanıdığı vardır. Şöyle on-on iki daireli bir apartmanda bir de kapıcılık kaparsak değme keyfimize. Bir düşün bakalım ne dersin?Enişte ne der? Kuyriğime bir gün anlatalım."

Ertesi gün Nezaket'i çağırırlar, ona durumu anlatırlar. Nezaket de çok münasip görür. Şükrü Efendi'nin neşeli bir gününde, "Böyle böyle, bunlar İstanbul'a gitmek istiyorlar, bu hususta senin yardımına ihtiyaçları var," der.

Şükrü Efendi'nin çok hoşuna gider bu teklif. İstanbul'da dostları vardır.

Beş-on gün sonra İstanbul'a gelir ve bir arkadaşının yardımıyla Taksim Talimhane'de, bir apartmanın boş olan kapıcılığını alırlar. Çok da güzel, geniş iki odalı bir kapıcı dairesi olan apartmana yerleşirler. Kira, elektrik, su parası yok, cüzi bir de aylıkları var. Sabahları ekmekleri, gazeteleri alınacak, akşamları da çöpleri alınacak. Hayk'la Savaş da Taksim'de bir berber dükkânında iş bulurlar. Böylece Şükrü Efendi'ye yük olmaktan kurtarıyorlar, kendi ekmek paralarını çıkarıyorlardı. Şükrü Efendi'nin de gözü üzerlerindedir.

Birkaç gün sonra Şükrü Efendi Zara'ya döner. Güher mayrik ve çocukları büyük şehirde yaşama ayak uydurmaya çalışırlar. Hayat devam ediyordu.

Hayk'la Savaş çalıştıkları dükkândan az da olsa harçlıklarını alırlar. Hayk iki arada bir derede evlenmiş, hanımını da beraber getirmiştir. İstanbul büyük ve güzel şehirdir Güher mayrik, iki oğlu ve geliniyle yeni hayata başlamışlardır. Kiliseleriyle, okullarıyla, serbestliğiyle İstanbul çok farklı bir yerdir. İstanbul'da seferberlik yapılırken 100 ya da 150 göze batan kişileri toplayıp götürmüşler, işi fazla sıkı tutmamışlardır. Çünkü burada konsolosluklar, yabancı devlet temsilcilikleri vardır. Öyle açıktan açığa sevkiyat yapılmamıştır.

Bu sebepten buradaki Ermenilerin düzeni bozulmamıştır. Zaten 1920'lerde '22'lerde Mustafa Kemal başa geçer, cumhuriyeti kurar. "Nüfus kâğıtlarında T.C yazılı herkes Türk'tür, Türk vatandaşıdır," maddesi koyunca, Ermeniler rahat bir nefes alırlar.

Benim Evlenme Hikâyem

Bizim bir derdimiz vardı: Gelin hamile kalamıyordu.

Sivas'ından Tokat'ına gösterilmeyen doktor kalmamıştı, ama hiçbiri olumlu bir cevap veremiyordu. Tıp da bugünkü gibi bilinçli değildi. 1946'dan 1955'e kadar olmadı, sonra da doğurma zamanı geçti. Böyle olunca, gelin bizim peşimize düştü, mamama her gün "Bu çocuğu evlendirelim," diye baskı yapıyordu. Elinden kurtulmamızın imkânı yoktu. Bizi bu kadar sıkılayınca, kurtulmak için "Bakalım hele, evlenelim, çocuğumuz olsun da bir şey düşünürüz," deyip atlatmak istiyoruz, bir türlü kurtulamıyoruz. Yemekte bu mevzu, otururken bu mevzu, yahu ortada fol yok, yumurta yok, "Bu kadar üstümüze gelme," diyoruz, ama nafile.

Bir düğünde, Çelikler'in Tamam mayriğin kızını görmüş, çok beğenmiş. Kaynanasına anlatmış ve mayriğimin aklına bu kızı sokmuş. Kaynana-gelin gizli gizli dünür gidiyorlar, babası kızı vermiyor, ikimizin de çocuk olduğunu söylüyor. O günlerde tüm Ermenilerin İstanbul'a göçme meselesi var, herkes ayaklanmış, kimi ailenin yarısı gitmiş, diğer yarısı hazırlanıyor. Ermenilerde bir telaş var ki sormayın. Kız tarafı da bunu bahane ediyordu.

Ben askerlik yapmamışım, ahpariğimiz desen o sade trininlam, ne ahparikliğinden haberi var, ne babasız olmamızdan.

İlkbaharda mamam, iki bin beş yüz lıra sermaye veriyor, sonbaharda para bitiyor. Ahron Usta, Nişan Usta,

Serop Arşak Usta iyi para kazandıkları için övünüyorlar, bizim Hayos Usta onlardan daha iyi sattığı halde sermaye bitiyor. Ortada ne kâr, ne para, ne de koyduğu sermaye var. Yani oğlan yiyip oyuna, kız yiyip koyuna gitmiş. Mesuliyetsiz bir insan, üzerine de gidince, "Benim kimime kalacak? Çocuğu olan düşünsün," diyor.

O sonbaharda ahpariğim dükkânı, tezgâhı kapatıp İstanbul'a yerleşiyor. Mayriğimle gelinimiz Zenik, ne yapıp edip bizi nişanlıyorlar, birkaç ay sonra da evlendiriyorlar. Gelinimiz de kocasının arkasından İstanbul'a geliyor. Biz anam, karım, ben Zara'da kalıyoruz. Tüm tanıdık akrabalar İstanbul'a taşınmışlar, bizimkiler Zara'da. İki sene benim askerliğim var, oğlumuzu İstanbul'a göndermişiz. Daha iki yaşında. Maması Zara'da ağlar, "Ben iki sene çocuğumu görmeden yapamam," der.

Düşüncesiz yapılan işlerden dolayı şaşkınlığa düşmüş bir aile. Zara dediğin memleket en ilkel yerlerden biri, yapamadık, yok parasına satıp o günün parasıyla otuz beş kırk bin lirayı ellerine verdik... Anam, karım, iki tane hizmetçi İstanbul'a geldik.

Mamam ve karım, Garabet Ağa'nın kızı Zenik'in karşısında el pençe divan durup çocuklara birer poğaça almak için uğraşıyorlar. Bunların hepsi, başımızda aklı başında birinin olmayışından. Neyse ki sayılı gün çabuk geçiyor, askerlik bitti, ailemizin başına geldik, işimizi kurduk, Allah yürü ya kulum dedi.

Oğlum Misak'ı Abime Evlatlık Verişim

21.11.1951. Oğlumuz Misak'ın doğumunu İstanbul'a, ahparigime ve yengemize bildirdik, erkek çocuk olmasına çok sevindiler.

Birbirimizi tebrik ettik. Onlar İstanbul'a gelmişti. Bize mektuplarında, "Siz ucuzdu, pahalıydı demeyin, bir an evvel satıp gelin. Buradan bir ev alırız, alt üst otururuz. Beraber yer, içeriz. Avedis askerden gelene kadar başka bir şartı daha vardı. İkinci çocuğumuz olmadan Misak'ı İstanbul'a getirip bırakacaksın ki çocuk bize alışsın, sizleri unutsun. Sizin gelmeniz bikaç ay uzar zaten, sizin de iki çocuğa birden bakmanız zor."

Zenik kendi yönünden haklıydı, ama biz bir yaşındaki çcocuğu anasından nasıl ayıracaktık, bu ilk göz ağrısını?

Karımın anası, babası dahil 60 kişiden müteşekkil tüm sülalesi İstanbul'a gitmişti. Karım da bütün sevgisini çocuğuna vermişti. Canı kadar sevdiği biricik yavrusunu nasıl bağrından koparıp verecekti? Yapı itibarıyla karım, sevdiğini ölümüne sever, onlara bir şey olursa yaşayamaz. Ben hep dua eder, 'Allahım bizi, çocuklarımızı koru, yoksa karımı da kaybederim,' derdim aklımdan. Bir de şöyle derdi durmadan: "Eltime yağ çekeceğim ki oğluma iyi baksın diye. Ben eltimi tanıyorum. Terzilik yapıp üç kuruş kazanıyor diye havasından geçilmiyor. Ben onun kaprisini çekemem Avedis."

Nitekim beş-on sene sonra karım, eltisi Zenik'le atışırken, "Bir çocuk verdin diye sana eyvallah etmem, bacana tüküreyim," dedi.

Karım yüzüme baktı. "Avedis, çocuğu olmayanın vicdanı olmaz demişler," dedi.

Gelinimiz durmadan şartlar koşuyordu bize. Biz de bir seneye kadar evimizi bostanımızı satıp İstanbul'a göçecektik. Ben askerden terhis olana kadar, ahpariğim Hayos'un ve karısı Zaruhi'nin evinde beraber oturacaklardı.

Biz de Zara'daki evimizi, eşyamızı satıp savıp, topladığımız parayla İstanbul'un Kumkapı semtinde başımızı sokacak bir ev alacaktık. Hesaplarımız buydu.

Kendi kendimize, 'Bir evimiz olur da kira vermezsek, bir boğazımız bir şey değil. Nasıl olsa bir ekmek parası bulur, yeriz,' diyorduk.

Hep bu hesapları yapıyorduk. Bunun için de Zenik gelinimize boyun eğiyorduk. "Ne yapalım söz verdik, onlar da bizim canımız, ciğerimiz. Yabancı değil ya!" derken bir taraftan da altı ay önceden çocuğu bizden istemelerine dayanamıyorduk.

Onlar da, "Çocuk bize altı ay önceden gelirse, maması gelene kadar bize alışır, onları unutur," hesabını yapıyorlardı. Kendi yönlerinden haklılardı, ama bu da bizim işimize gelmiyordu. Bir taraftan ilk çocuğunu doğurmuş, daha sevgisine doymamış 16 yaşında bir çocuk anne sabahlara kadar sarılıp ağlıyor, diğer taraftan çocuk doğurmamış, anneliğin, evlat sevgisinin ne olduğunu bilmeyen, kendi istekleri doğrultusunda kocasını elde tutmak için bir çocuk sahibi olmaktan başka bir şey düşünmeyen bir anne adayı vardı. Gel de bu işin içinden çık. Ben çocuk yaşında asker adayı bir erkek, karım on yedi yaşında bir çocuk. Yaşlı anam, bir yanda bir oğlu, sevdiği gelini, diğer yandan biz, ağlayan bir gelini. Yapılacak, satılacak işler var.

Misak oğlumuz bir yaşını geçti.

Mamam, karım Verkin, deli oluyoruz. Çocuğu o kadar çok seviyoruz ki, öğlen onu görmek için yemeğe eve geliyoruz. Çocuğa hasret kalmışız.

Karım on yedi yaşında bir çocuk, çocuğuna bayılıyor. Üstelik ikinci çocuğuna da hamile. Misak'ı verirsek sevgisini diğer çocuğumuza versin diye alelacele ikinci çocuğu yaptık. Sanki o devirlerde korunmayı biliyoruz da. Ne olursa Allah'tan diyoruz.

Hayos ahpariğim ve hanımı Zenik, çocuğu acele istiyorlar. Benim hanım çocuğa sarılıp sarılıp ağlar. Ben askere gideceğim. İki sene askerliğim var. Yaşlı anamla tecrübesiz, kimsesi kalmamış karımı Zara'da bırakmak istemiyorum bunun için ve de daha önce söz verdiğimiz gibi "Çocuğu size getireceğim," dediğim için. Şimdi bu sözden bir türlü dönemiyorum. Karım perişan, kucağından çocuğumu alamıyorum. Ne yapacağım? Şaşırmış vaziyette, hiçbir şey düşünemiyorum.

Bir taraftan karım ve çocuğum, diğer taraftan ahpariğim ve karısı. Bu iki kadını bırakıp askere gitmek beni kahrediyor. Ne yapacağımı bilmez bir halde, sabah akşam karımı ikna etmeye çalışıyorum.

Bir akşam evde yemek yiyoruz. Karım Verkin, "Benim ikinci çocuğu doğurmama yirmi beş günüm var. Ben kararımı verdim, Misak'ı al İstanbul'a götür, bırak gel. Sonra askerliğine git. Biz burada hem satıp savıp hazırlanacağız, hem de iki küçük çocuğa bakamayız. İyisi mi sen Misak'ı götür, biz de bir an önce işimizi bitirip gidelim, yaşa yağmura kalmadan," dedi.

Mamamla ben sevinmemiz mi lazım, kederlenmemiz mi lazım ikisinin ortası bir şeyle birbirimizin yüzüne baktık.

Karım Verkin sert bir ses tonuyla, "Ne bakıyorsunuz birbirinize? Sizin de istediğiniz bu değil miydi? Ben sizin

işinizden bir şey anlamıyorum. Ne demek oluyor bu? Nerede görülmüş böyle bir şey? Başımızda bir büyük yok, kocam çocuk, kaynanam bir kadın, kim ne diyorsa ona inanıyor. Bir taraftan bizim durumumuz, diğer taraftan diğer oğlunun ve gelininin durumu. Yazık değil mi bize? Allah'ın vermediği çocuğu ben veriyorum. Benim anam ve babam da çok kabahatli, hiç karışmıyorlar. Bir de babam akıllı geçinir. Demiyor ki, 'Oğlum Hayos, Zenik, böyle şey mi olur? Nerede görülmüş böyle bir şey? Sizden mi çıktı bu adet?' demiyor. Vay efendim 'Karışırsam ayıp olur,' diyor. Eski, geri kalmış bir adet. Bir ana nasıl olur da çocuğundan ayrılır? Bu nasıl bir adet? Bey dağında yaşamış bir insan bile böyle ilkel bir şey yapmaz," deyip ağlıyordu.

Bu feryada, figana yürekler dayanmazdı.

Bir, bir buçuk yaşındaki çocuğu anasından ayırmak ne demekti? Biz bu vicdansızlığı yapıyorduk bir söz verme uğruna.

Biz veriyorduk, çünkü bizi müşkül durumda bırakıyorlardı. Onlar büyüğümüzdü, onların tesirinden kurtulamıyorduk, bizi kandırıyorlardı. Güya bir ay ayrı kalacaktık, ondan sonrası aynı evde, hep beraber yaşayacaktık.

"Benim eltim Zenik inşallah erken geberir de sevgisi içinde kalır. Bu nasıl bir millet? Bu nasıl bir cins? Allah belasını verir inşallah. O cinsten bir tane de bizde var. Babamın, mamamın, ahparığimin ömrünü tüketti. Böyle konuşuyorum diye kızma Avedis, kendi çıkarları uğruna bizi harcıyorlar. Olmaz ki canım! Hayos kaynım bir erkeklik edip de, 'Olmaz öyle şey! Ben çocuk falan istemiyorum, onlara da yazık, günah. Çocuğunu vermek ne demek? O anaya, babaya yazık değil mi?' demiyor. Sessiz duruyor. Mayriğim de onlara acıyıp üzülüyor."

Biz şimdi böyle normal düşünüyoruz. O gün rest çekebilirdik ama anam, karım Zara'da kalabilselerdi. Biz çocu-

ğu vermesek Zenik de bizi İstanbul'da evine kabul etmeyecekti.

Keşke öyle olsaydı.

Misak şimdi 65 yaşında. Bir oğlu, bir kızı var. Evliler. İki oğlundan, bir kızından torunu var. İyi bir hanımı var, yüksek tahsil yapmış çocukları.

Torun sahibi olunca, zaman zaman bana, "Baba anlamıyorum. Oğlum Ari'ye, kızım Elizabet'e soruyorum, diyorlar ki 'Baba biz iki saatliğine bile düşünemeyiz, ne söylüyorsun sen? Biz dedeme, yayama* şaşıyoruz'."

Allah'tan Zenik erken ölmüş de Misak 13-14 yaşlarında tekrar esas baba evine dönmüştü. Hayos da dostuyla evlenmişti. Misak durup durup, "Baba, ilk çocuğu nasıl olur da verirsiniz biz şaşıyoruz. Niye ben? Aklım erdiğinde Avedis babamın işi, gücü, yaşantısı Hayos'tan daha iyi, daha zengin. Düşünüyorum, bir türlü altından kalkamıyorum."

Ara ara mütalaa yapacağız. Bu iş yalnız çocuk meselesi değil.

Aylardan haziran. Ben ağustosta asker olacağım. Askere gitmeden çocuğu onlara bırakıp dönmem lazım. Oysa maması bir gözünden bir gözüne vermezken, biz nasıl onun kucağından alıp da gurbet ellere götürürüz Bu nasıl olacak, bilmiyorum.

İş başa gelip de o saat yaklaşınca, en acılı dakikalar başlıyor. Tekrardan düşünmeye başlıyorsun. Olayları tekrardan gözden geçiriyorsun ki, yapılacak iş, verilen sözler, meğer ne kadar yanlışmış. O günkü düşünceyle nasıl geri adım atılır? Eller ne der? Hele eller. Biz kendimiz için yaşamıyoruz, başkaları için yaşıyoruz. Bizi eller idare ediyor.

* **Yaya:** Büyükanne

Hâlâ öyle. Hiç mektep, medrese görmemiş, on parmağıyla şeyini bulamayan, ağzı laf yapan mahalle karıları bizleri idare etmeye çalışır ve biz de onlar ne der diye endişeyle bekleriz. Hayatımızı ona göre yönlendiririz. Cehalet ne fena bir şey!

Karım iki gözü iki çeşme, sabahtan akşama kadar ağlar, biz sözümüzden dönemeyiz.

Vakit gelip çatmış, çocuğu onların üzerine kayıt yaptırmışız. Ailemizden biri çıkıp da, "Yahu siz ne yapmak istiyorsunuz? Bu yaptığınız iş hepten yanlış. Bu geline yazık, bu çocuğa yazık. Böyle saçmasapan fikirlerle aile kurtarıp madalya mı alacaksınız?" demiyor. Biz çocuk yaşında anne babayız. Ne kadar doğru düşünebiliriz ki?

Kaynatam akıllı geçinir, bir gün bir mektup gönderip de "Oğlum, senin yaptığın şey yanlış, böyle şey olmaz," demiyor. "Ben karışırsam ayıp olur, olmaz," diyormuş. Zihniyete bak yahu! Hiç insan söylemez mi? İnsan bunu biri söylesin diye bekliyor. Aklı başında bir akrabamız bize, "Sonra pişman olacağınız bir şeyi yapmayın," demedi.

Ayrılık günü geldi, çattı. Otobüs biletimizi aldık. Çocuğun eşyalarını anası ağlayarak hazırlıyor. Evimizde matem var, sanki cenaze kalkıyor. Çocuk ağlar, anası ağlar, ben ağlarım. Ayrılamıyoruz bir türlü. Ne bitmez çilemiz varmış Allahım! Allah'ın acımadığına biz acıyoruz, bağrımızdan koparark veriyoruz evladımızı. Pişman olduk bile, ama bir defa iş buraya kadar geldi, dönüşü yok.

Düştük yola, ite kaka bizi otobüse bindirdiler. Kasabadan ayrıldık. Başımda bir ağrı var ki durulacak gibi değil. Yaşamak istemiyorum, aklıma geldikçe kahroluyorum. Kasabaya geri dönünce ailemin yüzüne nasıl bakarım? Ne yaptım ben? Bu yaptığım doğru değildi. Allahım neden babamın canını erken aldın? Ben bu yaşta bu işlerin altından

nasıl kalkarım? Bir akıl verenim yoktur. Yanlışlık ta başından itibaren. Bir insanı 18 yaşında, askerliğini yapmadan, bir iş güç sahibi olmadan evlendirmek ne kadar yanlış bir şey! Maalesef Anadolu'nun böyle çağ dışı adetleri var.

Ne demiş yazar? "Cehaletle fakirliği eve, barka koymayacaksın. İkisi de berbat bir şey."

İstanbul'a, ahpariğime, "Geliyoruz," diye bildirmiştik. Bizi Haydarpaşa'da karşıladılar. Karımın kardeşi ve karısı da gelmişti. Çocuğu alıyorlar, seviyorlar. Çocuk onlarda durmuyor, beni istiyor.

Geldik Gedikpaşa'ya, evimize. Akşam misafirliğe gelenler, gidenler, ne oluyor diye merak edenler, hepsi geldiler. Neyse ki erkenden gittiler de biz de odamıza çekildik.

Üç beş gün ben oğlumla beraber oldum, onlara alışana kadar. Kısa zamanda Zaruhi'ye alıştı, çünkü aşırı derecede seviyordu. Akşama beni de dört gözle bekliyordu.

Ben iki günde bir mektup yazıp onları haberdar ediyordum. Malum 1953'lerde ne Zara'da ne de İstanbul'da evlerde telefon yoktu, mektupla haberleşiyorduk.

İstanbul'dan Zara'ya Dönüş

İşte böyle bir zamanda, 1953 senesinin mayıs ayında Misak'ı İstanbul'da sorumsuz bir ana babaya bırakarak Zara'ya geri döndüm.

Antranik Madoyan, nişanlık baldızı ve kaynını, Zara'da Karekin Ağa'ya götürmem için bana emanet etti. Yollarda ağlaya ağlaya geri dönüyorum. Önümde iki sene askerlik var. Mamam Vartanuş her ne kadar bize karşı gelmezse de o özgürlüğüne alışmış bir kadındı. Şimdiye kadar erkek gibi kazanmış, harcamış, kimsenin eline bakmamış. Alışkın değil. O "Hem ağlarım, hem giderim," misali köşe bucak gümrenip ağlıyordu. Canım anacığım, bir gün yüzü görmedi. Hep saçını süpürge etti. Bizimle güldü, bizimle ağladı.

Zara'ya dönüşümün tarihini mayriğime ve karım Verkin'e bildirmemiştim. Akşam saat yedi buçukta evin kapısını çalarken kendimi zor tutuyordum ağlamamak için. Kapıyı hanımım açtı "Kim o?" demeden. Zira mayriğim evde yokmuş, onu zannetmiş.

Kapıyı açar açmaz, "Avedis! Nerede benim yavrum?" der demez ikimiz de boyun boyuna düşüp ağlamaya başladık. Bir türlü hıçkırıklarımız durmak bilmiyordu.

"Canım karıcığım, sen daha çocukken seni dağladım, beni affet."

Çocuk ne bilir çocuk kıymetini? Şimdi düşünüyorum da, çocuk diye torunlarım Lina'dan ve Aral'dan başlayalım. Oğlum Nurhan şu anda 50 yaşında. Bir günlüğüne ol-

sun verir mi çocuklarını? Gelinim Pelin'e şakavari takılıyoruz, "Lina'yı Amerika'da okutalım," diye de "Baba, bir ana çocuğundan üç aylığına nasıl ayrılır? Ben okuldan gelene kadar zor bekliyorum, sen ne söylüyorsun?" diyor.

30 Ağustos 1953 günü asker oldum. Sivas'a geldik, bir gece yattık. İkinci günü trene bindirdiler Manisa 57'nci Eğitim Tugayı'na gönderdiler. Aklım Zara'daki evimizdeydi. Şimdi benim canım karıcığım kimbilir ne haldedir? Oğlu yok, kocası asker. Ana, baba, kardeşler İstanbul'a gitmiş. Zara gibi bir yerde, ıssız bir evde bir kadın, bir gebe gelin ne yapacaklar? Böh desen ödleri kopar. Aklıma geldikçe "Bu askerliği kim icat etmiş?" deyip durmadan beddua ediyordum. Hiç olmazsa ekim-kasımı bulup kendilerini bir İstanbul'a atsalardı çok iyi olacaktı. Verkin hem oğluna kavuşacak, hem akrabalarına. Selamete çıktılar diye ben de sevinecektim.

Bu gibi düşünceler içerisinde kara trenle Manisa'ya geldik, gidip bölüğümüze teslim olduk. Aynı gün adresimi bildirdim, bir hafta sonra çavuş gelen mektupları okuyup dağıtıyordu. Benim ismimi okudu, mektubu aldım, koğuşun arkasına koştum. Gözlerim su dolu ağlamaktan, okuyamıyorum. Kendimi bıraktım, hüngür hüngür ağlıyorum. Oğluma, karıma, anama, kaderime, on dokuz yaşında bunlara nasıl katlandığıma. Çok pişman olmuştum, kendimi affedemiyordum.

İki ay sonra, ailem Zara'dan İstanbul'a taşındı. Beni sıhhiye kursuna aldılar, Bursa'ya gidip kurs gördük. İki gün İstanbul'a kaçıp geldim, ailemi gördüm. Rahatlamıştım. Böylece sıkıntılı günler geçmişti. Askerliği bitirdim.

Kumkapı

Verkin'le mamam İstanbul'a gelmişlerdi. Kumkapı'da üç katlı bir ev almıştık üç sene sonra da tapusunu aldık. Ben askerdim.

Hayos Usta 17.500 TL'ye evi almış Malatyalı bir Kürt aileden. Onlar da sahile yakın, meyhanelerin içinde bir evde oturuyorlardı. Adam o zaman 65-70 yaşlarında, sözüne güvenilir, yontulmuş bir Kürttü. 30-35 yaşlarında Arap güzeli gibi bir kızla evlenmişti.

Kadın, kocasını avucunun içine almış, anasının gözü, elebaşı biriydi. Giriş katında Laz bir marangoz vardı. Kadın, evli, sarışın marangozla dost hayatı yaşıyordu, hiç çekindikleri yoktu. Belli ki kocası seziyordu, ama sesi çıkmıyordu. Evin tapuda bir takıntısı varmış o gün olmadı, birkaç mahkeme olması lazımdı. Adam parayı geri vermek istemiş, Hayos Usta almamış. Belki 100 çift ayakkabı hediye edildi. Karı dükkâna gidip geliyormuş arada.

Hayos Usta'ya, "Sen merak etme, benim canım sağken paran sağlamda korkma. Şu benim kocam bir geberse," deyip dururdu hep.

Ben bir senelik asker olmuşum. Bir aylık izine geldim, evimizde bir huzursuzluk vardı. Zenik gömlek kolalaması yapıyordu, bizim hanım ev temizliği, yemek, bulaşık, çamaşırla uğraşıyor, arada bir de makinede çalışmak istese de bırakmıyordu.

"Çocuk için sana eyvallah etmem bacana tüküreyim, ben de ona beslemelik yapıyorum şikarı nedir?" diyordu.

Bu sözler Verkin'in zoruna gidiyordu. "Avedis ben sana söyledim yapma diye. Ben genç yaşımda senelerce gözyaşı döktüm. Analığı kör karıya kızıyor atıp tutuyordunuz. Bunlar, bu Zenik çok nankör bir gelin. Allah işini biliyor biz bilmiyoruz, söz verdik diye veriyoruz. Böyle bir şey görülmemiş. Çocuğumu bana sevdirmiyor Avedis. Almadan önce bana böyle söylemiyordu. Ben bir anneyim, ne demek 'Sen sevemezsin, sen seninkileri sev,' diyor. O da benim, hepsini de severim. Avedis ben böyle kabul etmem, hem çocuk vereceğim hem de el etek mi öpeceğim? Yuvası mı yıkılır, evi mi yıkılır beni ilgilendirmez, ben yuva kurtarıcı biri miyim?" deyip ağlıyordu.

Sabah baktık ki bir kamyon yanaşmış kapıya, ahparigim Suadiye'ye taşınıyor. Biz de yardımcı olduk, yükledik, Suadiye'ye gittiler. Çocuğu da Ermeni okulundan aldılar, Türk okuluna koydular. Biz Zara'dan koşa koşa İstanbul'a geldik ki çocuklarımız lisan öğrensin, Ermenice konuşsun diye İstanbul'un orta yerinde kendi lisanını öğrenemeyecek. Sabır ya Allah sabır!

Kirkor Ceyhan

Terhis oldum. Ailem iki senedir İstanbul'da. Ahparigimle mamam, karım, çocuklarım beraber aynı binada oturuyorlardı, üç katlı bir ev almıştık.

Ne iş yaparım hesabını yaparak günlerce gezindim ve bizim Zaralı olup da birkaç senedir göremediğim akrabalarımı ziyaret ediyordum. Bu arada Kirkor Ceyhan da seneler önce İstanbul'a gelmişti. Ben de askere gidince, on sene kadar birbirimizi görememiştik. 1928 doğumludur aramızda dört beş yaş var.

Çarşıkapı'da küçük bir masa, bir sehpa, bir de makine koymuş, bekar, hafif topallayan kız kardeşiyle beraber çalışıyorlardı. Bir de işçileri vardı. Bir yaz günüydü, kapı açıktı, iki basamakla giriliyordu dükkânına. Buyur etti, içeri girdim. Oradan buradan konuşurken, "Akşamları ne yapıyorsun?" diye sordu.

"Yeni geldim, gelen giden oluyor, fırsat bulursam birkaç saat kitap okurum. Ben kahveye pek gitmem ancak pazar günleri birkaç hemşeriyi görmek bahanesiyle gidiyorum," dedim.

Bana, "Ne okuyorsun?" dedi.

"Askerde almıştım, okuyamamıştım şimdi burada okuyacağım. *Decameron Hikâyeleri*," dedim.

Sağolsun Edremitli bir arkadaşım vardı, babası kitapçıydı o getirir, okur, geri verirdim. Kitaplar bana göre çok pahalıydı. İş güç de yoktu, almakta zorlanıyorum. İki senedir askerdim, eve bir kuruş yardımım olmadı hayırlısıy-

la bir iş bulup da çalışmaya başlarsak her şey değişecekti. Benim kitap okuma alışkanlığım Kirkor Ahpar'ın hoşuna gitmişti. "Boş zamanlarında bana gel, seni sevdim Avedis, seninle arkadaş olalım," dedi.

"Kirkor Ahpar seninle arkadaş olmaktan gurur duyarım, sen en beğendiğim insansın," dedim.

Arkadaşlığımız mı desem talebeliğim mi desem o gün başladı. Kirkor Ceyhan Üniversitesi'ne kaydımı yaptırdım haftada en az üç defa beraberiz, pazar günü mutlaka. Hayos Ahparımın başına adli bir vaka gelmişti. Gerek avukat bulmamda gerekse bana yardımda, her hususta destek oldu, bu vesileyle daha fazla birbirimizi tanıdık.

Kemal Tahir ve Otuz Senelik Arkadaşlık

Kirkor, Kemal Tahir'in kardeşi Nuri Tahir'le tanışmıştı, onunla arkadaşlığı sayesinde Kemal Tahir'i tanıdı. Kapısı bize her zaman açıktı, hanımı Semiha Hanım olsun Kemal Tahir olsun bulunmaz birer dosttu. Ona gelen arkadaşları, konuştukları edebi sohbetler, Kemal Tahir'in anlattıkları birer ders niteliğindeydi. Osmanlı'dan girer cumhuriyetten, gelecekten çıkardı. Kemal Tahir 12 sene Nazım'la beraber hapis yatmış, durmadan kitap okumuş, kitap yazmıştı; hapishanede başka işi yoktu. Nazım'la beraber kalmak, onu dinlemek, onun sohbetlerini dinlemek ne demek!

Kemal Tahir bir dünya edebiyatı profesörü, bir düşünürdü. Türkiye'nin Dostoyevski'siydi. Kirkor Ceyhan da işittiğini unutmayan, çok zeki bir insandı. Kirkor'un babası Simon amca da okumuş bir insandı, öğretmendi. O da her konuyu öğrenmeye çok meraklıydı ve her olayı hatırlardı. Konuştuğu zaman Kirkor'a bakar, eksik veya yanlış konuştuğunda oğlu onu düzeltirdi. Kirkor, kendi zamanından önce yaşanmış olayları ve o devirde yaşayan insanları bile yaşlılardan iyi bilirdi.

Kemal Tahir'in evinde yazarlar, gazeteciler, tarihçiler oturmuş tartışırlarken bir isim akıllarına takılır bir türlü hatırlayamazlar. Kemal Tahir Kirkor'a bakar, Kirkor hemencecik söyler bütün başlar Kirkor'a çevrilirdi.

Kemal Tahir der ki: "Kirkor bir tarihtir." Tahir Alangu bir kitap münekkiti, Cahit Tanyol yine öyle Kirkor'la sözde karşılaşmaya korkarlardı, bu birkaç defa öyle olmuştu. Onun karşısında durmak meseleydi. Bu kadar bilgili, bu kadar mütevazi, bu kadar efendi bir insan Ermeni cemiyeti içerisinden çıktığı için çok şanslıyız. Acılar onu yıktı neler yazacaktı neler çok erken gitti.

Kirkor'un yazdığı kitapları kitap eleştirmenleri çok beğeniyorlar, takdir ediyorlar. Zara'mız böyle bir insan çıkardığı için çok şanslıyız.

Oğlu Şahnur da aynı yoldaydı, müthiş bir insandı, felek arkasından çabuk yetişti. Vartanuş, Arsen, Vartuhi, Kirkor Ahpar ona doyamadan hayatını kaybetti. Şahnur'un gencecik yaşta ölümü, hanımı Ardemis'i ve kızı Garine'yi derinden sarstı. Ermeni cemaati çok büyük bir kayıp vermişti. Bulunmaz, çok iyi bir aileydiler. Bazıları onların akıllılıklarını kıskanmış bize yanlış tanıtmışlardı.

Ben bu aileyi tanıdıktan sonra hayran oldum. Kirkor Ahpar'ın ailesi üzerindeki sevgisi, korkusu, disiplini hiçbir ailede yoktur. Kimin haddine ki lüzumsuz bir söz söylesin onun yanında? Anında haddini bildirirdi, onun hakkında bir kitap yazsam sayfalar yetmez. Ruhun şad olsun, nur içinde yat benim bulunmaz dostum, öğretmenim. Bana verdiğin emekler için minnettarım kelimeler yetmez seni anlatmaya. Yokluğun bize çok zor geliyor. Konuşmalarımız, verdiğin öğütler her an aklımızda sen benim için ölmedin hiçbir sözünü unutmuş değilim, her an yanımızda, aklımızdasın. En sıkıntılı anında bana gelirdin, konuşur, ferahlardın. Senin için bir dakika saygı duruşunda duruyorum.

Halk Partisi Devrinde Varlık Vergisi

11 Kasım 1942'de kabul edilen bu yasanın yüzde 70'i İstanbul'daki mükelleflere tahakkuk ettirilmiştir. Bu mükelleflerin yüzde 87'si gayrimüslimdir. Bunlar arasında Ermenilerin vergisi en yüksek orandaydı. Türkler ise yüzde 7'lik bir oranı oluşturmaktadır.

Varlık vergisi çok ince hesaplanmış, azınlıkları iktisaden yok etme ve kültürel olarak silme politikası olarak ittihatçı bir gelenektir. Varlık vergisi kanunu ve uygulaması, ittihatçilerden başlayıp onun kesintisiz devam eden, Kemalizm ile süren zincirleme Türkleştirme politikalarının önemli ayaklarından biridir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ticaretin Türkleştirilip gayrimüslim azınlıkların etkisizleştirilmesi amacıyla konan varlık vergisi, o sayfalara düşen ilk lekelenmedir. Cumhuriyetin temel hedeflerinden biri de Türklük şuuru olarak tanımlanan milliyetçiliğin vatandaşlar arasında yaygınlaştırılmasını oluşturuyordu.

Mamam Vartanuş'a da beş yüz lira yazılmıştı. Tarlamızı sattık, ineklerimizi sattık, verdik. Tarlalarda buğday, başaklar sayılıyor, çiftçinin kaç ineği, kaç koyunu, keçisi olduğu sayılıp vergisi alınıyordu. Çay, şeker tarihe karışmış, ekmek karneyle satılıyordu, gaz yoktu. Millet evlerde çırayla aydınlanıyordu, patatesten ekmek yapılıyordu. Üstte yok başta yok, un çorbasıyla ancak üç adım atılıyordu.

Harp bir yandan devam ederken, tek parti diktatöryasında başvekil olan Şükrü Saraçoğlu gayrimüslimlere yönelik bir de varlık vergisi çıkardı. Millet zaten acından ölürken, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun neresinde varsa bir lirası olana 10 lira, 100 lirası olana 1000 lira yazdılar.

Alıcı yoktu. 100 liralık mala 10 lira veriyorlardı, yazılan rakamı tamamlayamayanlar, 45 kuruş yevmiyeyle Aşkale'ye gönderildiler. Bir iki ağaya, paşaya göstermelik bir şeyler yazıldı, terzi Vartanuş'a da 500 lira yazdılar. Böylece bizim de İkinci Cihan Harbi'ne katkımız oldu.

Misak'ın Eve Dönüşü

Kurtuluş'ta oturuyorum. Sabah kalktım, tıraş oldum. Tam kahvaltımı yapacaktım kapı çalındı. Gelinim Zaruhi gözleri şişmiş, perişan bir halde içeri girerken hıçkırıklarla ağlamaya başladı.

"Bir yakınını mı kaybettin?" dedim.

"Yok, öyle değil. Ben Hayos'u başka bir kadına kaptırdım," dedi.

"Nasıl oldu? Anlat bakalım."

"Akşam Hayos'un dükkânından çıkma zamanında Suadiye'den Gedikpaşa'ya işyerine geldim. Paydos etti, caddeye çıktı, bir taksiye bindi. Ben de bir taksi tuttum, onu takip ettim. Kurtuluş'ta Son Durak'ta bir apartmana girdi. Üçüncü katta bir daireye girdikten beş dakika sonra ben de girdim. Soyunmuş, pijamalarını giymiş, masa namütenai donatılmış; buzlar, rakılar hazır. Ben başladım ağlamaya. İki gözüm iki çeşme. Hayos ağlar, kadın ağlar, üçümüz beraber bir saat kadar ağladık. Kadına döndüm, 'Utanmıyor musun elin evli erkeğini baştan çıkarmaya? Bak, bir de oğlun var. Senin kocan yok mu? Sen ne milletsin?' 'Müslüman'ım ben.' 'Peki, bu bir Hıristiyan. Senin anan, baban yok mu? Onlar senin bu yaptığın dost hayatına hem de bir Hıristiyan'la yaşamana kızmıyorlar mı? Siz ne vicdansız insansınız, yuva yıkmak ne demek biliyor musun?' Adının Yaşlan olduğunu sonradan öğrendiğim bu kadın, 'Anam babam bilmiyorlar. Kocamdan ayrıldım.

Kocam Almanya'ya gitti, orada evlendi, duyunca ayrıldım,' dedi."

'Demek sizin işiniz bu? Allah belanızı versin! Siz adam mısınız? Siz ne aşağılık mahluksunuz! Bana yazık değil mi? Benim çocuğum olmuyor diye kaynım ilk çocuğunu bana verdi ki benim yuvam yıkılmasın. Bu da yetmedi, şimdi de başıma bu geldi. Ben eltimin, kaynımın yüzüne nasıl bakarım?' dedim. Sabaha kadar üçümüz beraber bazen ağladık, bazen uyuduk. Sabah oldu Hayos işine gitti. Ben de kadına 'Benim kocamın peşini bırak,' dedim. Kadın, 'Bana ayrılmak üzere olduğunu söyledi, yoksa benim evli adamla ne işim olur? Gelmesin evime, ben ona bana gel demem' dedi."

İşte vaziyet böyle. Karımla ben şaşırdık kaldık.

Ne yapacaktık? Oğlumuzu vermiştik, mayriğim de o günlerde ahpariğimde kalıyor, Misak'a sahip oluyordu. Zenik evde durmuyor, çocuk yalnız kalıyordu. Biz buna razı olmuyorduk. Çocuk geliyor ki anası yok, o da sokağa çıkıp mahallenin çocuklarıyla oynuyordu. Nitekim Suadiye'ye göçüp gitmeden önce Kumkapı'da oturdukları zaman da böyle yapardı.

Yine bir gün çocuk okuldan eve geliyor ki maması yok, kapı kilitli, fırlıyor sokağa. O zamanlarda Florya'dan Sirkeci'ye gelen sahil yolu da yeni trafiğe açılmıştı. Çocuklar orada oynarken, oğlum Misak bir arabanın altında kalıyor, on beş gün acil serviste kaldı, zor kurtardık.

Bir sene kadar hayatları böyle sürdü. Hayos ahpariğim haftanın birkaç günü Suadiye'de kendi evinde, cuma cumartesi pazar dostunun evinde. Bizim canımız sıkkın. "Elalem ne der? Önce verdiler çocuğu sonra aldılar," derlerin peşindeyiz. Biz çocuğu almaya alacağız da yengemiz Zenik razı olmuyor, "Siz çocuğu alırsanız Hayos hiç eve

gelmez, yeni karının evine yerleşir," diyor. Biz de geline acıyoruz, ama bir taraftan yavrumuz perişan oluyor.

İşte ben, hep derim ki, insanın başında babası gibi bir büyüğün olması şart. Ben 18-19 yaşlarında bir çocuğum. O günün düşüncesine göre kayınpederim ayıp olur diye karışmıyor, "Kendileri bilir, ben karışmam," diyor.

Eş, dost, akraba kim oluyor ki onlara karşı ayıp olur diye düşünüyoruz? Bizi onlar mı yönetecek? Biz onlar için mi yaşıyoruz? Şu düşünceye bakın. Bir kızı gelin etmiş, vermişsin, kaynata, kaynana karışır. Kaynın karışır, eltin karışır, kaynının oğlu, kızı karışır. Ses çıkarmayacaksın, ele karşı ayıp olur. Düşünceye bakın, saçmalığa bakın. Atalarımız ne güzel söylemiş: "Fakirliği, cehaleti eve barka koyma."

Arşak Çelik'le benim arabayla Paris'e gideceğiz. Neyse ki biz yolumuzdan dönmedik, bir aylık seyahate çıktık. Bulgaristan, Romanya, Almanya, Paris yirmi beş günde döndük geldik. Bir de duyduk ki Zenik bağırsak düğümlenmesinden ölmüş. Bir gün sonra cenazeyi kaldırdık, biz de yetişmiş olduk.

Mamamla Misak Suadiye'deki evde, ikisi beraber on beş gün oturdular. Hayos Usta üç beş günde bir eve uğrayıp üç beş kuruş veriyormuş. Mamam huysuzlandı. "Biz burada ikimiz ne olacağız? Misak sıkılıyor, ben sıkılıyorum, Hayos eve gelmiyor." Karının bir de oğlu var eski kocasından, Misak'ın yaşında. Nikahlanmışlar, başka bir ev tutmuş, karı koca orada yaşıyorlardı.

Baktık olmuyor, Hayos ahpariğime söyledik: "Misak'la mamamı bize götüreceğim," dedim.

"Evi satalım parası Misak'ın olsun, eşyaları da satalım," dedi.

Çağırmış birini, evvela eşyaları, sonra da evi sattı, biz de mamamla Misak'ı evimize getirdik. Hayos da yeni ka-

rısının yanına gitti. Böylece bu maskaralık da bitmiş oldu. Bir sene sonra da mamam vefat etti.

Mamam üç beş defa oğlunun yeni evine gitmiş, bizim haberimiz yoktu. Bana dedi ki: "Bak oğlum Avedis, kardeşinle sakın küsme, o kimsesiz, garip biri. Çoluk çocuğu, neslini devam ettirecek kimsesi yoktur. Bana söz ver, ölene kadar onu yalnız bırakmayacaksın. O sizden koparsa ismini değiştirir, dinini değiştirir Müslüman olur. Sakın ha sakın onu kendi keyfine bırakma!"

Ben de mamama onu yalnız bırakmayacağıma söz verdim.

Misak, Kurtuluş'taki bizim evimizde kardeşleriyle hep beraber mutlu. Şahin, Alis, Nurhan da kardeşlerine kavuşmanın sevinci içerisinde beraberler.

Misak liseyi bitirdi. "Ben bir an önce askerliğimi bitirip geleceğim," dedi.

Bir sene sonra Amasya'ya asker olarak gitti ve askerliğini bitirip geldi. Benim mağazada beraber çalışmaya başladık. İki üç sene kadar çalıştıktan sonra da "Baba ben evlenmek istiyorum," dedi.

Bizim fabrikaya ortak olarak giren Sahak Bıçakçı'nın üç baldızından en küçüğü Ovsanna Mıgıryan'la birbirlerini beğenip evlendiler.

İkinci Sınıf Vatandaşlar

Sevkiyat geçmiş Talat, Enver, Cemal paşalar yurtdışına kaçmış Cumhuriyet kurulmuştu. Hükümet erkanının zihniyeti, İttihat Terakki hükümeti zihniyetiydi ve bugün olmuş Halk Partisi hâlâ öyle. Bu ırkçı faşist zihniyet kalkmadıkça da bir türlü demokrasiye geçilemiyor, ayrımcılık zihniyeti devam ediyor.

Atatürk, "Nüfus kâğıdında T.C. yazılı her insan Türk'tür," demişse de bu tam anlamıyla uygulanmamış, gayrimüslim kelimesi bir türlü silinememiş. Şu Kürt, şu Alevi, şu Çerkez hep hor görülmüş, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüştür, bilhassa Ermeniler.

Osmanoğulları Orta Asya'dan göç halinde Bilecik ve havalisinde yerleştiği zaman bile içerisinde Ermeniler vardı, yani 550 senedir beraber yaşıyoruz. Buna rağmen bizi çöpçü bile yapmıyor, memur statüsüne sokmuyor, beş on sene evveline kadar da askerde elimize silah bile verilmiyordu.

Osmanlı'ya bu kadar hizmeti olan, Cumhuriyete bu kadar bağlı olan, çalışmaktan, vergi vermekten başka hiçbir kötü işlere karışmamış bir millet, bir topluluk bir türlü affa uğramamıştır. PKK Kürt milletinin sesini duyurması için Kürtlerin bir kısmının fedaisidir. Yaptıkları çok yanlıştır. Türk milleti Kürtleri hiçbir şeyden ayrı tutmuyor, en yüksek mevkiye geliyorlar, başka ne istiyorlar? Onlara verilen

hakkın yüzde biri bize verilse, seve seve yine de tereddütsüz canımızı veririz bu vatana, bizim vatanımız burası. Öyleyken bize yapılan muamele de böyle olmamalı.

Sanatımızla, mimarimizle, tiyatromuzla, müziğimizle bu vatanın emrindeyiz ve de böyle olmalıyız, vatandaşlık da bunu gerektirir. Gel gör ki, en basit bir iş için bile karakolda ayrı muamele görürsün. Din hanesine bakar, Gregoryan. Polis "Ne milletsin da?" diye sorar. "Türk'üm," dersin. "Burada öyle yazmıyor," der.

Bir Türk Hollanda'ya, Belçika'ya gider komiser olur, sen 550 senedir buradasın çöpçü, bekçi yapmazlar. Yeri gelirse, "Türkiye'de iyi yaşıyorsunuz," derler. Hırsızlık yapamayız, adam dolandıramayız mecburuz adam gibi çalışmaya. Kazanıp vergini verirsin, iyi yaşarsın bu da suç. "Daha ne yapalım size?" derler. "Adalar'da, Moda'larda yaşıyorsunuz," derler suçmuş gibi. Kürt dağa çıkar, yol keser, haraç alır, askere, emniyete silah doğrultur, gün olmaz ki üç beş şehit verelim.

Yazık değil mi bu vatanın genç askerine, polisine? Ne suçları var? Vatan vazifesi yapıyorlar. Evli, nişanlı, çocuk sahibi genç çocuklar hayatlarının baharını yaşamadan kara toprağa giriyorlar. Yazık, çok yazık!

Göç

Sevkiyattan sonra dört beş senede kendine gelip, tekrar bir yuva kurmak için evlenenlerin 1923-1933 arası doğan çocukları askerden döndükten sonra, 1947'de bir hayli gençlik meydana gelmişti.

Ermenilerin kanında var olan sanat ruhu terzilikte, kunduracılıkta, demircilikte çok ünlü ustalar yaratmıştı. Haçik Çelik, Kalust Tırtır, Artin Özbağ, Manas Kazan, Kirkor Ceyhan, Kirkor Piriç kunduracılıkta Hayos Olgun, Bedros Uçar, Murat Uçar, Murat Balımyan rahmetli gibi. Bunlar artık Zara çarşısına sığmıyorlardı. Kasabada üç beş memurun dışında Zara'nın yerlisi takım elbiseye, güzel bir ayakkabıya meraklı değildi. Kim elbise yaptırıp giyecek? Sivas vilayeti yakın, isteyen orada da yaptırıyordu. İkincisi emsal delikanlılar Ermeni delikanlılarına hakaret ediyor, aşağılıyordu, diktirip para ödemiyor, velhasıl Ermenilerin varlığından rahatsız oluyorlardı. Ermeni gençliğinin de bir gururu vardı. Bir yaştan sonra gelene ağam gidene paşamla bir ömür bitmezdi. Acımızdan ölsek de bu Zara kasabasında durmayız deyip ayrıldılar.

İstanbul'a gelenlerin hiçbirinin ahım şahım bir işi yoktu. Yeni bir iş kurup, birkaç sene içerisinde işini oturtturmak hiç de kolay değildi. Bizim emsallerimiz askere gidecekti, birçoğunda sanat ve para yoktu. İş kuranların işlerini düzene sokuncaya kadar dükkân kirası, işçi parası gibi harcamaları olacaktı. Para olmayınca cesaret de olmuyordu.

Hayos Usta, hanın beşinci katında ayakkabı yapıp, sepete koyup binbir ricayla, toptancıya sermayesine yakın mal

yapacak, üç beş aylık çekle ayakkabı verecek de geçinecek. Zaten deriyi, köseleyi veresiye alıyordu. Kimi hemşehrimiz pazarcılık yapacak, kimisi kapıcılık, kimisi ayakkabı boyacılığı, kimi divancı, kimi terzi. Kirkor Ceyhan merdiven altında bir dükkân açmış, iki kız kardeşi, işçisi... Ağzı laf yapıyordu da üç beş kişi gelip elbise yaptırıyordu; yoksa merdiven altında kim prova olacak? Nasıl inanıp güvenecek de orada ısmarlama elbise yaptıracak? Yani bir lokma ekmek parası nasıl kazanılıyordu! Ne zordu, bize sorun.

Her birimiz birçok zorluklarla karşılaştık. Neler çektik neler! Bunlar anlatılacak gibi değil. Gedikpaşa'dan Kumkapı'ya doğru inerken hangimiz hüngür hüngür ağlamadık ki? Birbirimize teselli için şöyle derdik:

"Galiba Kasap Nihat'ın, Naci'nin, Kürt Ali'nin oğlunun nefesini ensende hissetmeyi özlediniz, neyini arıyorsun şu Zara'nın? İnsan acından ölse dönüp o tarafa bakmaz."

Zara'nın kabahati yok, insanları cahil, ırkçı. Sanki biz başka dünyadan geldik. Oturdukları kalktıkları yerde din, Müslümanlık, Ermenilik. Sanki bizim elimizde mi seçmek? Bu kadar saçma bir düşünce hiçbir millette olmaz. Camide hem namaz kılar, hem eski ayakkabıyı bırakır, yenisini giyer gider.

Eminönü'ndeki mağazamıza Zara'nın Müslüman köyünden bir tezgâhtar aldık, sattığı malın parasını cebine koyuyordu. Kameraya aldık, beş vakit namazlı, abdestli bir adamdı, şaşırdık kaldık. Onun yerine biz utandık, ortaya çıkarmadık ama "Kimse müşteriden para almayacak," dedik. Paraya değil, onun durumuna çok üzüldük, seviyorduk. Din insanı adam etmez adamda adamlık yoksa.

Bir kız, bir evli kadın. Kocasının korkusundan, babasının bıçağından korkuyor da namussuzluk yapmıyorsa, benim için yine namussuzdur. Her fırsat elinde olacak, yine yapmıyorsa namuslu kadın odur. Kocasının altında kom-

şunun boylu poslu genç oğlunu, onunla sevişirken hayal ediyorsa, o da bir namussuzluk, farkı yoktur.

Çolak Osman muhacirlerin Vasfi'ye diyor ki: "Git bak Mısto evde mi? Yoksa ben Marziya'nın yanına gideceğim."

Vasfi geliyor camın önüne. "Marziye Bacı, Marziye Bacı!"

Mısto cama çıkıyor. "Ne var ulan Vasfi?"

"Hiç. Çolak Osman Emmim sen olmasan Marziya Bacımın yanına gelecekti de."

"Vay babasının ağzına sıçtığımın muhaciri, bu da alenen söylenmez ki canım. Her şeyin bir usulü var," diyor.

Hükümet müsaade etse her kasabadan bir evliya çıkacak, Allah'tan hükümet müsaade etmiyor.

Kör Kamil'in oğluyla birkaç defa telefonda konuştuk. Baki ölünce başsağlığı diledim. Abdurrahman'ın abisi Baki'yi bir anlatması var ki, şaşırırsınız. Cenazeye Tokat'tan, Amasya'dan, Ordu'dan, Giresun'dan, Sivas ve ilçelerinden adam kalmamış gelmiş.

Yahu hangi devirdeyiz? Biz geri kalmışlığımızı tiyatroyla, kitapla, açık oturumları dinleyerek ve de çalışarak kendimizi geliştirip bir mecliste üç kelime konuşarak geçiştirdik. Yeni bir dünyada yeniden doğmuş gibi olduk, tek derdimiz para kazanamıyorduk. Belli başlı sanatımız yoktu, ben terziydim, külot pantolon dikerdim, gittim somyacı oldum. Akşam olup da ellerimizin isini, yağını neyle çıkarırız diye ilaç yapar sabunla, talaşla, sodayla yıkardık tek Zara'ya dönmeyelim diye. Kaptan Necati biz yıkanırken halimize gülerdi, haklıydı.

Sonra hepimiz tüccar olduk. Bu iş aşama aşama. En iyi evlerde, en iyi yazlıklarda oturduk, deniz kenarında. İstanbul'da doğup büyüyenlerin gidemediği yerlere gittik, en iyi mağazaların sahibi olduk. Allah bunları bize nasip etti.

Raşollu Halil İbrahim Özdemir

Halil İbrahim, Zara Çarşıbaşı mahallesinde komşumuzdu. Benden beş altı yaş da büyüktür. Samimiyetimiz İstanbul'da ilerledi, aydın fikirli, mürekkep yalamış bir insandı.

İzmir'de yaşardı, sık sık İstanbul'a geldikçe bana uğrar sohbet ederdik. Anası, babası, demirci Şükrü Usta, kardeşi Hamdi Bey çok iyi insanlardı. Kazım, Neşet babalarından aldıkları terbiyeyi tatbik eder, hiçbir komşuyu rahatsız etmez, kimsenin dinine karışmaz her sözün başı Müslümanlığı övüp karşısındakini hor görmezlerdi, ama sözüm ona kendini tam Müslüman görenler Raşolları ikinci sınıf vatandaş görür, kız vermezlerdi.

İçlerinde yaramaz insan yok muydu? Tabi vardı.

Benim emsalim Ömer tavuk hırsızı, babasını üzen haylaz bir çocuktu, bizlerle hep kavga ederdi. Abisi Halil İbrahim'i vurdu. Bir oğlu varmış aynen kendi gibi, İstanbul'a gelmiş Balat'ta çaycılık yapıyormuş.

Bana haber salmıştı ki "Yanına geleyim mi?" diye "Yok," dedim. "Senin gibi bir hemşehrim yok," dedim. "Sen melek gibi abini nasıl vurdun? Sana gönlüm kırık, sakın gelme!" demiştim.

Onun şiirini koyuyorum.

Rahmet olsun sana.

HATIRLIYORUM

Haçın kayanın taşlarını
Köprülerin başlarını
Çerkez Hasan'ın kuşlarını hatırlıyorum...
Köse dağın otunu
Mor koyunun sütünü
Kasap Ahmed'in etini hatırlıyorum...
Hacı ustanın silah yapışını
Yüzbaşının kurşun atışını
Kör Cavid'in puta tapışını hatırlıyorum...
Sinekli Memed'in kasılmasını
Kasap Rıza çavuşun osurması
Atıf'ın tabancaya asılmasını hatırlıyorum...
Tuzcu Ali Beyin tuz tartışını
Köse Ahmet Hacının yağ satışını
Kaba Yunis'in odun tutuşunu hatırlıyorum...
Atdar Yakup Ağanın şakrak gülüşünü
Kasap Nusreddin'in satır vuruşunu
Elvan'ın kılarnet çalışını hatırlıyorum...
Zihni'nin küfeye binişini
Mısto'nun avdan dönüşünü
Seyfullah Paşa'nın ata binişini hatırlıyorum...
Çolak Osman'ın rakı kaynatmasını
İbilin Şükrü'nün çene oynatmasını
Mercan İsmail'in göbek hoplatmasını hatırlıyorum...
Harun Çavuş'un nazarını
Şerefiye'nin pazarını
İnce Halil'in gazelini hatırlıyorum...
Topal Teyfik'in kıç atışını
Sahak Usta'nın gem yapışını
Cemal Önder'in caka satışını hatırlıyorum...
Devekse'nin yollarını

Tödürge'nin göllerini
Söğütlerin dallarını hatırlıyorum...
Vacib'in mani değişini
Tulunun bardak yiyişini
Vehbi'nin fincana zar koyuşunu hatırlıyorum...
Cindelerin çalgı çalışını
Gençlerin oyun kuruşunu
Mevlüd'ün davula vuruşunu hatırlıyorum...
Tekkeli Behçed'in suya bakışını
Ziya'nın gümüşlü kemer takışını
Kör Muded'in yan bakışını hatırlıyorum...
Mazinin Ahmed'in Efüğünü
Sakar İsmail'in küfürünü
Dimbiliğin çukurunu hatırlıyorum...
Leblebici Şükrü'nün çerez satışını
Baytarın Halis'in baytar atışını
Papak Ali'nin zar tutuşunu hatırlıyorum...
Kürt Ali'nin "Buyur emmi" deyişini
Ahmet Vural hocanın yemek yemesini
Doktor Şinasi'nin canım demesini hatırlıyorum...
Kızılırmak'ın deli akışını
Çaygözün Çolağının dirsek kakışını
Nalbant Sabri'nin çivi çakışını hatırlıyorum.
Gazeteci Yusuf'un el sıkmasını
Orospu Binnaz'ın göz kırpışını
Deli Mustafa'nın toz silkmesini hatırlıyorum...
Vartanuş'un terziliğini
Memfi Bahattin'in dürzülüğünü
Tevzürlerin tevzürlüğünü hatırlıyorum...

Terzi Durmuş Usta

Gerek biz gerekse aklı başındaki Zaralı işadamları 1950'lerde İstanbul'a geldik. Parasız pulsuz, sanatsız. Zara'da bize öyle hareketlerde bulundular ki "Almayın bu bokumun gavurlarının evlerini, dükkânlarını nasıl olsa gidecekler, bunlar zaten bize kalacak." Biz sanki Zara'dan İstanbul'a değil de Erivan'a gidiyormuşuz gibi, "Defolun gidin gavur memleketine de karınız, kızınız orospu olsun!" diye bağırıyorlardı.

Zara'da kalan üç Ermeni aile per perişan oldu, yine ikinci sınıf vatandaş olarak yaşadı. Zara'dan İstanbul'a gelen en fakir aile bile dükkân, tezgâh sahibi olup apartmanda oturuyor musluğunu açınca sıcak suyu var hatta ilerleyen senelerde hem en iyi yerden yazlık aldı, hem kışlık ev aldı altında arabası da oldu.

Şarkışlalı bir arkadaş anlatıyor diyor ki: "Orada bizi rahatsız ederlerdi, tarlamızı elimizden alırlar dükkân komşularımız bizi dışlarlardı. Cuma günleri bize, 'Gel oğlum camiye gel de bari cennette yerin olsun,' derlerdi. Yaşlı bir komşumuz da 'Yapmayın oğlum, onlar da sizin gibi buralarda kuru ekmek peşinde koşup dururlar. İstanbul'a giderler iş güç, fabrika sahibi olurlar buraya Mersedeslerle gelir sizi çatlatırlar. Sizi hâlâ kıçınızda yamalı pantolonla görüp alay ederler'." Nitekim dediğim çıktı, üç-beş Mersedesli gelince onlar kahrolurdu.

Buna benzer bir olay da benim başımdan geçti. 1955'te askerden terhis oldum İstanbul'a geldim. Ahpariğim ben

asker olmadan iki sene önce gelmişti. Ben asker olunca mayriğim, karım Verkin iki çocuğumla beraber onlar da İstanbul'a gelmişti. Akrabalarımız, kaynanam, kaynatam, kayınlarım İstanbul'daydı biraz ileri seneleri anlatıyorum.

1955'te terhis olup geldim kaynım Dikran'la bir iş açtık çalışıyoruz. Benim terzilikte ustam olan hocanın oğlu Durmuş Usta derler, onun yanında birkaç sene çalışmışlığım vardı. Kendisini çok severdim. O zaman da bana aydın düşünceli biri gibi gelirdi. İstanbul'a gelmiş, beni buldu.

"Zara'da işim bozuldu Sivas'a geldim, gömlekçilik yaptım. Biri beni dolandırdı yine işimi batırdım. Sen bana yardım edersen alacağım sanayi makinelerine kefil olarak imza korsan birkaç senede toparlarım," dedi.

"Bak Durmuş Usta, sen benim ustamsın, aramızda beş yaş var. İşinde ustasın, hanımın da terzi. İki kızın varmış 16-18 yaşlarında, onlar da terzilikten anlıyormuş. Bu gömlekçilik işi bir aile işi, bir kolektif iş. Sen hiç merak etme, ben sana istediğin makineleri de alırım, istediğin kadar gömleklik kumaş da alırım. Çoluk çocuk aileni al gel, ben sana güzel bir atölye kiralarım, bir de ev tutarız senin yaptığın o güzel gömlekleri toptan elini öpene ver," dedim.

Durmuş Usta yüzüme baktı ne dese beğenirsiniz? "Ben ailemi ve kızlarımı getiremem, çünkü burada orospu olurlar, ben birkaç seneliğine yalnız gelirim," demez mi?

Yüzüne baktım adam ciddiydi.

"Peki usta, bizim karımız kızımız burada orospu mu oldu? Burada on milyon insan yaşıyor. Evliyası da var, hocası da var meyhaneden, kerhaneden çıkmayanı da var. Zara'da orospu yok mu? Binnaz senin halan değil mi? Orospu değil mi? Usta buradan çık git bir daha da gelme. Senin gibilerle işim yoktur, gelirsen belki sen de öyle olursun," dedim.

Geçip gitti bu yüzlerce hikâyeden biri.

Şimdi anlıyorum ki biz Zara'dan çıkarken arkamızdan bize, "Gidin ulan! Gidin, bokumun gavurları! Gidin de karınız kızınız orospu olsun," diyorlardı.

Şu zihniyete bakın bazıları arada sırada geliyorlar gelenlere bakıyoruz İstanbul'a gezmeye geliyor en iyi elbise, en iyi ayakkabısını giymiş, yamalı. Ben bunları tamamı için söylemiyorum çok modern olanlar, çağdaş düşünenler tabii çok.

Sivaslı Setrak Cancik ve Ortağı Ali Cemal

Bu yazacağım birkaçsayfalık yazı emsali az bulunan, temiz ve saf bir Sivaslı Setrak Cancik isimli, çok sevdiğim bir insanın başından geçen bir olaydır. Kendisini İstanbul'da tanıdım.

Manifaturacı olduğu için eli metre tutmaya alışkındır diye kumaş mağazama almıştım. Setrak Cancik aşırı derecede arkadaş seven bir insan. Kötü bir huyu, bu, arkadaş için evi, barkı, karıyı, çoluğu çocuğu terk eden birisi. İnsan bu kadar da olmaz diyor. Ev halkı bu huyundan çok şikâyetçi, ama ne yazık ki terk etmesi imkânsız bir huy. Arkadaşları ona kısaca Cancik derler.

Cancik'le Rasim Al Cemal aynı mahallede, evleri bitişik otururlardı. Aynı okulda, aynı sınıfta, aynı sırada, aynı öğretmenden ders aldılar, ilkokulu bitirdiler. Cancik toptan ve perakende dükkânında işçi olarak çalışmaya başladı Rasim'i de bitişik dükkâna aldırttı o da tezgâhtar olarak çalışmaya başladı. Öğlenleri beraber yiyor, akşam paydosta beraber çıkıp, evlerine beraber gidiyorlardı. Zaman geçti, beraber asker oldular, aynı bölükte yine beraberlerdi. Askerlik bitti terhis oldular, birlikte Sivas'ta gezdiler tozdular, konuştular.

Manifaturacılık işini öğrenmişlerdi. Cancik bir manifaturacı dükkânı açmayı istiyordu, fikrini Rasim'e söyledi. "Aç iyi olur, benim beklentim var," dedi.

Cancik kendine göre küçük bir dükkân tuttu bir tanıdığından, başladı çalışmaya. Kayseri'den toptan alıyor, Sivas'ın yakın köylerine veresiye, harman sonu olmak üzere satıyor. Rasim de kendine dükkân bakıyor, o da toptan manifatura işi yapmak istiyor, ama bir türlü uygun bir dükkân bulamıyor. Ya büyük, kirası da büyük, ya da istediği semtte bulamıyor.

Her gün gelip Cancik'e dert yanıyor: "Yahu uygun bir dükkân bulamadım," veya "Yahu Cancik falanda alacağım vardı veremiyor," gibi sözler söylüyor, çay içip, yemek yiyip dertleşiyor, yemekten sonra da kahvede beraber oluyorlar.

Böylece altı yedi ay zaman geçiyor. Rasim'in parası da yok, alacağını güya alamamış. Münasip dükkân da buldukları oluyor ama Rasim, "Şimdi kalsın param yok," diyor.

Bir akşam Sivas kebabı yapan bir kebapçıdayız, "Birer duble de rakı içelim," dedik. Birer duble bir şişe oldu, dertlendik içtik, çakır keyif olmuşuz. Bu arada haftada bir iki yapıyoruz bunu, ama parayı da hep Cancik ödüyor.

Rasim'in işi yok. Cancik bir ara Rasim'e, "Sen bana kardeşimden yakınsın. Senin bu dükkân bulamayışına canım sıkılıyor, anasını satayım gel benim dükkâna ortak olalım, bir lokma ekmeğin yarısı senin yarısı benim. Ölümlü dünya sana da yeter, bana da. Nöbetleşe birimiz köylere gideriz mal satmaya, birimiz dükkânda dururuz. Birimiz Kayseri'ye mal almaya gideriz, velhasıl işimizi daha iyi takip ederiz. Şu yalan dünyada Allah gözümüzü doyursun. Biz göz açtık birbirimizi gördük Rasim kardeş. Ne olacak malları sayarız değerlendiririz sen yarısını bana ödersin beraber çalışırız," dedi.

"İyi diyorsun ama Cancik benim şimdi sana verecek param yoktur, ancak altı ay sonra ödeyebilirim," dedi.

Cancik de "Olur arkadaş, acelesi yoktur altı ay sonra öde," dedi.

Velhasıl bir sene geçti hesap yaptılar dükkânın kazancının yarısı Rasim'in borcunu kapatıyor. Böylece Rasim para koymadan borcunu ödemiş oluyor, tekrar başlıyorlar çalışmaya. Yakın köylere harman sonu almak üzere vermeye pazarlara gidiyorlar ikisi de ortadan haftalık gibi para çekiyorlar. Harman kalkıyor eylül-ekim bunlar tekrar yapılacak düğünlere geline çeyiz, görümceye elbise devamlı alarak çoğalıyor.

Yılbaşına yakın Rasim diyor ki: "Cancik, kaç senedir ortağız, artık ayrılalım, ayrı ayrı dükkânımız olsun."

"Ne lüzumu var Rasim? Şimdi sen yine dükkân arayacaksın bulamayacaksın," deyince, "Yanlış anladın Cancik, dükkândan sen çıkacaksın, alacakları da sen üstleneceksin," diyor.

Cancik, "Rasim, Allahtan kork! Parasız pulsuz seni ortak ettim, kendi paramla benim borcumu ödedin. İki Müslüman çağıralım, iki Ermeni çağıralım anlatalım eğer ben haksızsam ceketimi alıp giderim," diyor.

Ertesi gün hacdan yeni gelmiş Rasim'in abisi Fikri'yle yine onun hac arkadaşı Zühtü'yü de çağırdılar Cancik de iki Ermeni çağırdı, onlar da korka korka geldiler. Selam sabahtan sonra çaylar söylendi.

Cancik, "Şu adalete bak yahu? Sabaha kadar uyumadım. Karım bana, 'Neyin var herif?' dedi."

Hacı Fikri, "Anlat Cancik, anlat bakalım nedir bu yalancı dünyada birbirinizden alıp veremediğiniz? Yahu Allah bunun hesabını sorar vallahi sizden. Bizim dinimiz, 'Kul hakkıyla yanıma gelme,' der."

Cancik başladı anlatmaya:

"Efendim askerden geldik Rasim bir türlü hesaplı, kirası uygun bir yer bulamadı. Haftada birkaç kez bana uğrar

dertleşirdik. Yine böyle bir gün geldi dükkân bulamadığını söyledi. En sonunda kendi kendime 'Yahu biz arkadaşız kırk senedir beraberiz madem bu kadar sevişiyoruz neden gel arkadaş ortak olalım demiyorum' diye aklımdan geçti. En sonunda kendisine söyledim ortak olalım dedim, çok sevindi, 'Ama benim param yoktur, malların tutarının parasını şimdi veremem, ancak altı ay sonra verebilirim,' dedi. Ben de 'Peki olur,' dedim. İki üç senede ödedi benim paramı. Faiz mi aldım? Benim paramla benim borcumu ödedi. Ben bunları konuşmaya bile utanıyorum, biz böyle mi arkadaştık? Şimdi üç paraya beni satıyor."

"Cancik şimdi Rasim'in sana borcu var mıdır, ben yoktur diyorum."

"Hıristiyan dinine göre ama sizin taraftan bakarsan kimin parasıyla kazanıp kimin borcunu ödüyorsun? Çalıştıysan her ay paranı aldın, senin emsallerin 60 lira haftalıkla çalışıyor sen hem haftalık alacaksın hem dükkâna konacaksın. Alacakları bir iki senede ben toplayacağım sen nakit parayı alacaksın."

Sözü Hacı Fikri aldı:

"Setrak Cancik şu anlattığına bakılırsa tepeden tırnağa kadar haklısın, lakin Cancik zarar ziyan gavura düşer, karşımızda bir gavur varken zarar ziyan Müslümana düşecek değil ya! Gavurun malı Müslümana helaldir. Bizim peygamberimiz böyle buyurmuş. Biz onun sözünden çıkamayız."

Setrak Cancik'in gözleri doldu, ağlamamak için kendini zor tuttu, eli ayağı titriyordu. Sivas halkı Konya'dan, Bursa'dan beterdi. Kendi kendine, 'Yahu biz ne günahkâr insanlarmışız, ne milletmişiz Allah bizim belamızı versin,' dedi.

Ceketi asılıydı, aldı. "Peki Hacı ağalar benim alacağım yoktur, zehir zıkkım olsun," dedi, doğruca garaja gitti İstanbul'a bir bilet aldı.

Kardeşine bir telefon etti.

"Senekar ben eve söylemeden İstanbul'a gidiyorum. Bizim hanıma söyle ucuz, pahalı demesin evi barkı satsın, toplanıp gelsinler İstanbul'a. Sivas bana haram olsun. Tövbe bir daha Sivas'a gelirsem ayaklarım kırılsın."

Kardeşi Toros telefon etti.

"Ahpar ne oldu? Alacağını aldın mı, dükkânını ne yaptın?"

Cancik, "Benim onlardan alacağım yokmuş. Allah'a havale ettim onları. Ben şimdi paramdan ziyade bizi tanıyan, bilen komşularımızın yüzüne nasıl bakacağım? İnsan bu kadar mı saf olur, bu kadar mı aptal olur?"

"Bizi tanıyan bilen insanlar Cancik, bunlara bu sülaleye bu kadar güvenme, bunların bir yüzü it bir yüzü kurttur. Bunlar tecrübeyle sabittir, daima aldanan biz oluruz," demişti.

Cancik'in hanımı, çocukları İstanbul'da da durmadı, topluca Los Angeles'e gittiler. Üç beş sene sonra Cancik şeker hastası oldu sağ ayağının sağındaki iki parmağını başa kadar kesip aldılar, dayanamadı öldü. Hanımı da üç dört sene sonra vefat etti.

Setrak Cancik durup durup şöyle derdi: "Vay anasını be ne işti başımıza geldi!" Karısına ve çocuklarına karşı çok mahçuptu.

Hey gidi Cancik hey, sen rahat uyu, onlar cezalarını bulur.

Cancik'i bırakmadım, dünyanın en doğru, en temiz insanıydı. Ben böyle insan nerede bulup da dükkânın kasasına oturtacaktım? Beş altı sene çalıştıktan sonra ailesi gidince o da beraber gitmişti Amerika'ya.

Sultanhamam'daki mağazamın bitişiğinde ayakkabıcı iki kardeş vardı. Büyük olan Zeki, küçük olanı Tahsin. Tahsin normal, iyi bir komşu, selamlı sabahlı, Zeki kendini

aşırı derecede dine mi vermiş ne öyle mi zannediyor?

Bana, "Avedis sabah buradan geçerken selâmün aleyküm deme ki ben de sana aleyküm selam demeyeyim. Çünkü biz Hıristiyanlardan selam almayız, günahtır, bizim sizinle aramız iyi olamaz peygamber nezdinde. Hayırlı sabahlar, hayırlı işler demelisiniz."

"Zeki," dedim. "En iyisi ben sana selam da vermeyeyim, iyi sabahlar da dilemeyeyim, daha iyi olur, çünkü seni sevmiyorum selam vermek de içimden gelmiyor, Tahsin selam vermem için yeter de artar bile. Seni ben Müslüman'dan değil insandan bile saymıyorum, çünkü sen hastasın, tedavi ol."

Bu hastalığın tedavisi mümkün. İnsanca düşünme, insan olmak. Bu da dini kitaplardan başka da kitap okumaktır, insanları sevmektir, müzik dinlemek, tiyatroya gitmek gibi. Zaten dinler de insanlara insan olmayı telkin etmek için uğraşı verir, değil mi? Hiçbir dinin öteki dine selam verme diye yazdığı olmaz. Bu dini yanlış anlamanın neticesidir zannımca.

Hayos (Hayri) Olgun
Klas Kundura

Hayos Olgun bir ayakkabı mucidiydi, anlayan anlıyor. Ben Amerika'ya göçmüştüm.

Gezmek bahanesiyle İstanbul'a geldiğimde Topkapı'da fabrikası olan bir arkadaşla dolanıyorduk. Kapı açıktı.

"Burası ne fabrikası?" diye sordum.

Arkadaşım, "Burası mı? Evet efendim, burası bir ayakkabı fabrikası. Sahibine meşhur Muzaffer derler. On büyük şehirde satış mağazası vardır ama esas işi ihracattır. Çıkan malın yüzde 75'ini ihraç eder, çok ünlüdür. Sen niye bu kadar ilgilendin Avedis?" dedi.

"Efendim, bu meslek benim ahpariğimin mesleği. Kendisi de oldukça ünlü bir ustadır. Çıkardığı modelleri modelciler bile hayretle seyreder," dedim.

"Arzu edersen girelim, Muzaffer Usta komşumdur, çok iyi biridir."

İçeri girip ikinci kattaki yazıhanesine girdik. Namütena bir salon, envai türlü modeli bir hanım kız lanse ediyor.

İkinci odada Muzaffer Bey bizi istemiş içeri girdik. Hal hatırdan sonra ne işle meşgul olduğumu sordu. Amerika'ya gitmeden önceki yaptığım işi anlattım. Laf döndü dolaştı: "Ahpariğim Hayos," dedim, "Hayri," dedim, "Klas Kundura," dedim. Şöyle yüzüme baktı:

"Bak beyefendi abinden bahsederken şöyle diyeceksin: 'Klas Kundura benim abim, ayakkabıcıların piri olur, babası olur,' diyeceksin. Gerçi bu hitap şekilleri onu yeteri kadar anlatamıyor ama Türkçe bu, bu kadar kelime var. Bana ünlü ayakkabıcı Muzaffer derler, lakin ben Klas'ın yanında ancak çırak olurum, çarıkçı kalırım. Bizler kimiz yahu? Hayos'un yonttuğu deri parçası olamayız. Ben onun yanında kunduracıyım demeye utanırım. Vaktiniz varsa anlatayım. Hayos'la İtalya'ya gitmiştik birkaç sene önce. Fabrikaları geziyoruz beni de dış ülkelerde bazı fabrikalar tanıyor onun için de fabrikayı gezdiriyorlar. Bir Zenne fabrikasına gittik sahibiymiş, bizimle ilgilendi. Sorduk: 'Senede kaç model çalışırsınız?' 'Azami dört, beş model beğenir, onu bir sene çalışırız," dedi. Ben güldüm. 'Yahu biz ayda dört model yaparız. Ne diyor bu adam?' Adam ısrarla bizi bırakmadı illa ki 'Öğlen burada yemek yiyelim,' dedi. 'Bizim işlerimiz var,' dediysek de imkânsız bırakmadı. Adam dışarı çıktı yeni kalıplar yaptırmış. Hayos eline aldı, iki kalıba kara kalemle ayrı ayrı iki model çizdi sanki üzerinde ayakkabı varmış gibi. Adam içeri geldi kalıbı gördü aldı kesime götürdü. Biz yemeğimizi yedik, hoşçakal deyip gidecekken, adam gönderdi adresimizi, telefonumuzu aldı bir de yol yapar geldi bir Türk tercümanla Hayos'a şu teklifi yaptı: 'Senede şu kadar çift ayakkabı satıyorum bana gel on para verme fabrikama ortaksın. Kaç sene dersen mukavele yapalım fabrikanın başına geç. Bir oğlum var fabrikayı onunla senin üstüne yapayım çalışın.' Hayos, 'Yok kardeşim, benim evim barkım var, gelemem. Sonra ben öyle sıkıntıya gelemem, benim canım sıkılınca bir artisti, bir mankeni alır iki gün dükkâna gelmem. Benim parayla pulla pek fazla işim olmaz. Yiyeceğim kadar kazanıyorum yeter.' Çıktık, döndük geliyoruz, 'Ulan oğlum sen deli misin? Bu teklif kaçar mı?' dedim de güldü.

İşte Hayos abin böyle bir sanatkârdı. Benden selam söyle. Israrla sizi bir öğlen yemeğine davet ediyorum, ne olur beni kırmayın."

Geldik Hayos Usta'ya durumu anlattık, Muzaffer'in davetini, ısrarını söyledik.

"Duymuştum üç beş senedir İtalyanlara çalışıyormuş bir türlü gidemedim, ama telelon edeyim hangi gün müsaitse gideyim Laz oğluna bakayım ne yapayı?"

Bunun üzerine Hayos Usta da şu anısını anlattı:

"İtalya'dan bazı makineler getirtmiş ufak çapta 30-40 kişilik bir ekiple çalışıyorum. Emin Cankurtaran malum Fenerbahçe Kulübü'nün eski başkanı Esem fabrikasını kurmuş, bir türlü çalıştıramıyor. Demişler ki 'Bu işi bir kişi yapar, Klas Kundura Hayos Olgun.' Çalışıyoruz kapı açıldı iki üç kişi girdi içeri. Kolalı kravatlı, 'Hayos Usta'yı arıyorum,' dedi. 'Buyurun benim, 'dedim. 'Usta sizi meşgul edeceğim kusura bakma.' dedi. 'Estağfurullah buyurun," dedim. 'Ben Emin Cankurtaran, Esem terliklerinin sahibiyim. Fabrikayı kurduk ama ne istediğim modeli ne de istediğim randımanı alabiliyorum. Sizi fabrikanın başına geçirmek, emrinize vermek istiyorum. Yanlış anlamayın çok para kazanmak için değil, kurdu ama çalıştıramadı olmasın diye.' Ben, 'Emin bey sizi tanımıyordum ama isminizi duymuştum. Ayakkabı yan sanayi işine de girmişsiniz. Ben işimden memnunum, teşekkür ederim,' dedim.

Emin Cankurtaran da, 'Hayos Usta sen yanlış anladın, sen gel benim yanımda çalış demiyorum, seni fabrikaya kâr ortağı yapayım, hiç de işine müdahale etmeyeceğim,' dedi.

'Çok teşekkür ederim, ben burada keyfime göre çalışıyorum. Asker postalı yap günde şu kadar para vereyim de, istemem. Ben modeli yapıp ayakkabıyı ortaya çıkarttığımda o artist zevkten yere yatacak ki ben keyf alayım. Ben birini

çağıracağım, onu fabrikanın başına getirin, kârın da yarısını değil yüzde 20'sini verin, sizin köleniz olsun,' dedim. Turan Akbulut'a telefon ettim, geldi, Emin Bey'in elini öptü. Çalışmaya başladılar. İki sene sonra Turan Akbulut İtalya'ya öğlen spagetti yemeye gidiyor, akşam dönüyordu."

O günlerde İzmir Ayakkabıcılar Derneği fuarda üç dalda bir yarışma düzenler: 1. Fantezi yüksek ökçe, 2. Çok rahat günlük yürümek için, 3. Spor-fantezi ayakkabı yarışması.

Klas Kundura üç daldaki yarışmanın da birincisi seçilir.

Artık İzmir ve İstanbul kavafları düşerler peşine. Klas ayakkabıları kendi markasıyla satmaya başlar, ünü yayılır ama işi empoze edemez, ünlü isimler gibi markadan istifade etmesini bilemez.

Yine eski usul mal satar.

Çekle ne olur, peşin ne olur? Kavaf dediğin esnaf eski bir kunduracı laubali hiçbir sözüne güven olmaz söylersen kızarlar.

Kunduracı esnafı bir dükkân tutar, cilalar, boyalar, bir vitrin yapar, parası biter. Gelsin Klas'tan ayakkabılar gitsin Gregos'tan mallar. Ali'nin külahını Veli'ye, Veli'nin külahını Ali'ye giydirir. Bir takım elbise uydurur, elde tespih, Çarşıkapı'yı arşınlar. Forsundan geçilmez.

Bolucanlı Alevi oğlu İbo'nun bir şarkısı vardı:

Ziraat Müdürü gelmiş kelleyi sayar
Bir avuç ekin var çobanlar yayar
Hepsini toplasan bir adam doyar
Sığırcık kuşları darılmış gidiyor gidiyor

Kavaflar da öyle. Kavafların, kunduracıların, imalatçıların Olgun'u da öyleydi.

Dürüst çalışan herkes para kazanır, lakin sanat, sanatkâr olmak başka bir şey. Bir ressam bir tabloyla aylarca uğraşır, yapar, yok pahasına satar. Tabloyu satın alan beş on sene sonra para sahibi olur.

Hayos Olgun bizi işine yanaştırmazdı. Birincisi yaptığı şeylerden utanırdı kadın, kız, içki. Bunlar kendini kurtarmadan yapılacak şeyler değil. Sana bir çocuk verilmiş bunu sen anlayamazsın ya! Karın gece gündüz çalışıp sana yardım ediyor. Anan neyi varsa satıp savıp getirip avucuna koymuş. Her mesuliyetten kaçıp bana, "Kardeşim ne iş yaparsan yap," demek ne kadar sorumsuz bir davranıştı.

Mayriğim Hayos'a çok üzülürdü. "Avedis onun çoluğu çocuğu yok, kimsesiz, elim yakanda olsun eğer ona küser onunla konuşmazsan," derdi.

Ben de "Mayrik, malımızı, mülkümüzü, paramızı aldı, yedi. İlk çocuğumu bile yalvar yakar ona verdirdin. Benden başka ne istiyorsun karısı öldü ben kendisine, 'Sana yirmi beş yaşında bir Ermeni kızı alayım bu Yaşlan denilen bozuk karıyla evlenme' diye rica ettim. Senin bu oğluna söz geçmiyor. Neyi var neyi yok karının üstüne verdi, Umman ismindeki fırlamaya ev aldı. Bunlardan sana fayda gelmez,' dedikçe onlara yapıştı. Amerikalara kadar gelip aylarca kaldı, orada bizi konuşturmadı. İğrenç bir kadındır oğlu da kendi gibi."

Kınalıada'ya Gidiş

Seneler önce Kumkapı'da oturuyoruz. Zara'dan geldiğimize üç sene olmuş. Kayınpederim de başımızda. Üsküdar'da bir tahta konakta bir kat kiralamıştık. Beş altı odalı, iki tuvaletli. Ortada büyükçe bir salon vardı. Mesrop baba, oğlu Arşak Usta, Kirkor Usta, Dikran, Nişan hep beraberdik. Nişan henüz bekardı. Her birimize bir oda düştü. Salona da herkes masasını koymuş, yemeğini yiyecekti. Alt katta da bir emekli binbaşı oturuyordu, genç bir hanımla evlenmiş, beş yaşında bir oğlu vardı. Çok şakacı bir adamdı. Her pazar ailece Moda Plajı'na giderlerdi. Sabah bize "Hadi Zaralılar yazlığa geldiniz, denize gidelim. Korkmayın karınızı elinizden almazlar, benimkini almıyorlar," diye durmadan bağırırdı.

Eski subay diye baba korkuyor, ters cevap veremiyor, "Hastayım," diyor, bir bahane buluyordu. Birkaç defa ben onlara katıldım, ama bizim hanım kızdı, bir daha gitmedim.

Bir gün bizim dükkânın üst katında, Berç adında bir iplikçi vardı. Bizden birkaç yaş büyüktü. Bir kaynak işi varmış beni çağırdı, bu vesileyle tanıştık. Dedesinden, ebesinden İstanbullu Ermeni bir ailenin çocuğu. Babası kürkçü Yeprem. Halleri vakitleri çok iyi. Berç dadılarla büyümüş. Artur ve Berç iki kardeş. Berç, İtalyan asıllı bir hanımla evlenmiş Maryata isimli. 8 yaşında bir oğlu vardı Yeprem adında. Evine misafirliğe giderdik de karım Verkin'e, "Sen bu çocukları kiminle büyüttün? Üç çocuk ne demek?"

derdi. O da, "Kaynanam bana yardımcıydı," derdi. Misak abimdeydi.

Berç şaşardı bana. "Zara'dan gel, Ermenice yok, burada okuma okuldan arkadaş yok, mahalleden yok, nasıl oluyor da her yolu biliyor, bu arada da kitaplardan bahsediyor, konferanslara gidiyorsun?" der şaşardı.

Zaralı egzozcu Sebuh'a ve Sivaslı terzi Sebuh'a tanıştırdım onların samimiyetine hayran kalırdı.

Ertesi günü dükkâna geldi. "Ben bugün Kınalıada'ya gidiyorum, gelirsen sana balık yedirir, rakı içiririm, Ada'yı da görmüş olursun. Dokuzda vapur var, acele işlerini ayarla," dedi.

Kaynım Dikran'la çalışıyoruz, o da "Git," dedi.

Ada'yı da hiç görmemişim, bilmiyorum. O zaman Adalar'a vapur köprünün üstünden kalkıyordu. Bindik 45 dakika sonra Ada'ya geldik, iskelede indik. Bahar Pastanesi'nin önünden Berç'in evine girdik, şöyle bir baktık çıktık. Mimoza Gazinosu'na doğru gidiyoruz. Garsonlar buyur ettiler, "Lüfer çok taze," dediler. "Peki," dedik. Önce salata, beyaz peynir, kavun, ufak bir rakı söyledik. Biz demlenirken garsonun birini Hristo'yu çağırmak üzere gönderdik.

Hristo geldi, Berç Hristo'yla beni tanıştırdı.

"Hristo, karı-koca, üç küçük çocuk, bir de yayalarına göre ikinci veya üçüncü setten bir ev istiyoruz," dedi.

Yemekten sonra kalktık, üçümüz beraber fırının sokağından manastıra doğru yürüyoruz. Raka'nın köşkünün yanında durduk, tek katlı tahta bir bina. İçeri girdik. Camı açtı, Allahım bu ne manzara! Kartpostal mübarek. Ben bayıldım, ama fiyatı nedir, gücümüz yeter mi, iş saatlerinde vapur var mı, kaynatam, kayınlarım ne der, "Daha dün bir bugün iki, bu çocuk ne yapıyor?" demezler mi? "Daha biz Ada'nın hangi tarafta olduğunu bilmezken bizden evvel

Ada'ya gitmek de neyin nesi?" Kaynımın hanımları bile kabul etmez.

Berç, Hristo'ya, "Kaç para olur?" dedi.

Hristo da "300 TL istiyor, ama 250 TL'ye bağlarız," dedi.

Berç cebinden çıkarıp 100 TL kaparo verdi. "Bakiyesini de taşınınca veririz," dedi.

Ben, "Berç hele verme, bir düşünelim," dedimse de iş işten geçti. Berç metazori yaptı düşünecek bir şey yok gibisinden.

"Bu sene kiranı ben veririm müsaade edersen," dedi. "Yeter ki sen Ada'ya alış. Ufak çocukların var, burada çok eğlenirler."

Böylece ilk Zaralı olarak Ada'ya gelmiş olduk. 1960 senesi mayıs sonlarında Ada'ya taşındık. İki oda bir salon, mutfak, banyo vs. Ufak tefek eşyamızı, masa, sandalye yerleştirdik. Şahin, Alis, Nurhan üç çocuğumuz, Verkin, mamam, bize yetiyordu.

Günlerden pazar. Gazete ve ekmek almak için fırının önüne geldik, arkamdan biri ismimle seslendi, döndüm. İyi bir arkadaşım, sarmaş dolaş konuşurken bir ahbap daha geldi yanımıza, onunla da sarmaş dolaş hep beraber.

"Evin nerede?" dediler. Üç aile eve doğru gidiyoruz.

"Yahu Avedis kusura bakma, daha önceden haber veremedik, malum senin burada telefon yoktur, bir gün öncesinden de aklımızda yoktu. Sabah kalktık, 'Hadi Ada'ya gidelim, Avedis evdedir nereye gidecek?' dedik, böylece yola çıktık, geldik."

Bugün de hava çok sıcak, oturup kahvaltımızı yaptık. Allahtan cumartesi gelirken meze almıştım. Kahvaltıdan sonra biraz uzandık, konuştuk. Hanımlar masayı toplayıp öğlen yemeğini hazırlarken, biz de mayolarımızı giyip denize indik çocuklarla beraber. Evde hanımlar kaldı, onlar

da ikide üçte yenecek öğlen yemeğini hazırlamakla meşgullerdi.

Haziran, temmuz, ağustos üç ayda on iki hafta var, on iki hafta ful doluyduk. Sağ olsun dostlar bizi yalnız bırakmıyorlardı.

Her gelen misafiri yolcu ettikten sonra bizim hanım, "Olmaz olsun böyle yazlık, bir daha mı? Tövbe olsun böyle yazlık!" dedi. Bir dahaki seneye gelmemeye karar verdik, eğer sözümüzde durabilirsek. Bu durumu gören arkadaşım Berç katıla katıla gülüyordu.

"Oğlum burası lokanta mı, otel mi? Yazık değil mi bu hanıma? Zaten kendi çocukların, maman, sen bu kadına yetiyor da artıyorsun, bir de on kişi misafir neyin nesi? Bir de haber vermeden, müsait olup olmadığınızı sormadan geliyorlar. Bu nasıl bir anlayış, nasıl bir Zara insanı? Roma'da Romalı gibi yaşanır, burada Zara'daki gibi yaşayacaktın da niye geldin?"

"Ne yapayım? Gelen misafire nasıl gelmeyin deriz."

"Peki, o nasıl geliyor? Belki başka bir misafirin var. Nasıl olacak iki misafir üst üste? Sonra misafir ne demek? Sen buraya dinlenmeye gelmişsin, aşçılık yapmaya değil."

Şehirli esnafın biri pazardan bir oğlak almış, evi de pazara yakınmış. Köylü, "Ben bırakayım abi," demiş, getirip evin bahçesine bağlamış. Tam dönüp giderken hanımı bahçede duran masaya bir ekmekle bir tas çorba koymuş, "Yeni pişirdim, sıcak sıcak ye," demiş. Adam çorbayı içmiş, ekmeği yemiş, gitmiş. Ertesi hafta oğlağı satan adamın amcasının oğlu pazara gelmiş, satmak istediği malı satmış, tarif üzerine geçen hafta amcasının oğlunun geldiği eve gelmiş. Kapıyı vurmuş. Evin beyiyle hanımı açmış. Tanımadıkları bir insan. "Buyur evladım, bir yer mi arıyorsunuz?"

"Yok, burayı arıyorum amca."

"Buyrun, ne istemiştiniz?"

"Amca ben size geçen hafta oğlak satan Mehmet'in amcasının oğluyum da pazarda işimi bitirdim, acıkmıştım. Bir karnımı doyurayım hayrınıza, diye geldim" dedi. Karı koca birbirlerinin yüzüne baktılar, utandılar. Zaten sofra kuruluydu, buyur ettiler. Allah ne verdiyse çorba, yemek, karnını doyurdu. Köyden bir şey isteyip istemediklerini sordu.

"Yok oğlum, sağol," dediler. Oğlan da gitti.

Ertesi hafta oğlan köye gidip ne anlattıysa, pazardan sonra yine kapı çalındı, yine karı koca kapıyı açtılar. Hiç tanımadıkları bir delikanlı.

"Buyur oğlum ne istedin?" dediler.

Oğlan "Geçen hafta," der demez adam bir dakika dedi içeri girdi, bir tas sıcak su alıp geldi, bahçedeki masanın üzerine yarım ekmekle koydu, buyur etti ve "Bu su da sizin oğlağın suyunun suyu, buyur," dedi.

Kasap Nurettin'in Kızı Adalet

Naci Yazıcı, yaz tatiline Zara'ya geldikçe, sık sık kendisine uğrardım. Çok güzel keman çalardı. Kız kardeşi Necla ve dayısı Kasap Nurettin'in kızı Adalet de bulunurdu. Adalet güzel bir kız değildi, kara kuru bir şeydi, ama çok işveli, cilveli, "Ben hazırım, sen de hazırsan," der gibi bir hali vardı. Naci çok güzel bir çocuktu, Adalet Naci'ye sulanırdı. Naci böyle şeylere, hele dayısının kızına ciddi bir şey düşünmediğinden, asla bakmazdı. Zaten öyle karaktersiz bir insan değildi. Adalet'in ablası Nazmiye, Zaralı bir üsteğmenle evlenmiş, Ankara'ya yerleşmişti.

Nazmiye şahane bir güzelliğe sahipti, boylu poslu, balık etli bir kızdı. Kız kardeşi Adalet çok çirkin, zayıf bir kızdı sanki hiç onun kardeşi değildi.

Adalet, ablasını ziyarete Ankara'ya gitti, beş on gün sonra, ablası Nazmiye iki bavulla Zara'ya geldi.

Anası babası, "Hayrola kızım bu ne böyle?" deyince:

"Baba, anne, Adalet'i eniştesiyle bir yatakta yakaladım. 'Ne bu hal?' dedim bana, 'Sen bavulunu al, git artık,' dediler. Ben de geldim."

Nazmiye kocasından ayrıldı, birkaç ay sonra da Suşehirli bir nakliyeciyle evlendi. İfakat da üsteğmenle evlendi, iki de çok güzel çocukları olmuş. Tabii biz istanbul'a taşınmıştık, elli senedir birbirimizi görmemiştik.

Eşimle bir gün Yeşilyurt Kulübü'nde yemek yiyoruz, masamıza bir hanım yanaştı.

"Afiyet olsun Avedis," dedi.

Başımı kaldırdım, "Teşekkür ederim bayan," dedim. Bakıyorum.

"Tanıyamadın değil mi?" dedi.

"Özür dilerim bağışla, tanıyamadım," dedim.

"Bak ben seni nasıl tanıdım yaklaşık en az elli sene görmemişim, ben Adalet'im," dedi. "Kasap Nurettin'in kızı. Dayımın oğlu Naci'ye gelirdin keman dersi alırdın. Ne güzel günlerdi onlar. İki güzel kızım var biri burada şimdi gösteririm sana, bayılırsın. Denizbank'ın müdürü. Küçük kızım da bir holdingde çalışıyor, başka bir gün de onu gösteririm. Kocam öldü, iki kızımla ben de Ankara'dan İstanbul'a taşındık. Kocam emekli olduktan sonra da uzun yıllar Ankara'da oturduk. Naci de oradaydı, Radyoevi'nde muhasebede çalışıyordu. O evlendiği karıyla beraber bir hanımının bir de kendinin oğlu var. Senelerce sık sık Naci'lerle görüştük. Sen ne yaptın kaç çocuğun var, bu hanım Zaralı mı, hanımın mı?" gibi laflar.

Sonra banka müdürü kızı yanımıza geldi tanıştık. Çok güzel sarışın, mavi gözlü artist gibi bir kızdı. Usulcacık, "Adalet benim bildiğim yüzbaşı esmerdi, bu kız nereden çıktı Allah aşkına?" dedim.

"Avedis, konuştuğun lafa bak! Benim canım sarışın isterse sarışın, esmer isterse esmer yaparım. Öbür kızım esmer, çeşit olsun... Hadi, hoşça kal," diyerek gitti.

Lusin'in Oğlu Aram'ın Ölümü

Dükkânda sabah çayı içiyorum, telefon çaldı. Paris'ten konsolosluk arıyor.

"Aram Zorlu'nun bir akrabasını arıyorduk, dayısı olarak sizin numaranızı verdiler."

"Evet, ben dayısıyım. Buyurun, niçin aramıştınız beyefendi?"

"Aram Zorlu iki arkadaşıyla, 1 Mayıs bahar bayramı dolayısıyla arabayla İsveç'e tatil yapmaya gelmişler. Burada fazla süratli gittikleri için kaza yapmışlar, ölenlerden ikisi Türkiyeli, biri Aram Zorlu. Cenazeyi oraya mı gönderelim yoksa burada mı kaldıralım?" dedi.

Aklım başımdan gitti, ne yapacağımı şaşırdım. Komşum Altan Bey telefonu aldı. Konuşurken birbirlerini ses tonlarından tanıdılar, okul arkadaşı çıktılar. Cenazeyi İstanbul'a göndermesini söyledim. Şaşkınım. Ben şimdi kuyriğim Lusin'e nasıl söyleyeceğim onu düşünüyorum. O duyunca İstanbul'u başıma yıkar. Nasıl sakinleştireceğiz bilemiyorum. Dünyada en zor şey bir yakınına birinin öldüğünü söylemek. Ama çok acelem var, Paris'ten cenaze gelecek. Anasının haberi olmadan nasıl olur?

Kendimi toparladım. Öğlen vakti Kumkapı'ya indim. Bizim de evimiz Kumkapı'da, çok yakınız. Mamamı, karımı da yanıma aldım, Lusin'in evine gittik. Dikiş yapıyor, sıkı sıkı çalışıyordu. Öyle bir kadındı ki, hiç kimseden yardım beklemez, gururlu. "Bana ne olmuş? Kocam hastaysa ben çalışır, evime bakarım. Kimse bana söz sahibi olup da 'Sana baktık,' falan diye laf etmesin," der.

Çalışıp çabalayıp kızını okuttu, oğlunu Paris'e okumaya gönderdi. Kocası her gün kahvede çay, kahve, sigara... Parasını esirgemeden harcıyor. Sahak bu, masada herkesten önce elini cebine atacak, hesabı o ödeyecek.

Kapı açıktı. Üçümüz birden içeri girdik. Suratımız asık. Bacım yüzümüze baktı. Gündüz öğlen vakti, dükkânımı bırakıp Kumkapı'da ne işim olabilir? Ayağa kalktı. "Vay başıma! Ne oldu? Neden buradasınız? Kim öldü? Bu ne suratınız böyle!" diyerek saçlarını yolmaya başladı. Daha söylemeden mahalleyi ayağa kaldırdı. Cümle alem evimize doldu. Ağlamalar, sızlamalar birbirine karıştı. "Böyle böyle, Aram bir kaza geçirmiş, sakinleş," diyoruz ama bir türlü anlamıyor. En sonunda söyledik. Artık ne yaparsa yapsın dedik. Allah'ın başka işi yokmuş gibi, bu kızla uğraşıyor. Beceriksiz bir koca, iki çocuk, İstanbul gibi yerde çalışmazsan açsın, çalışmak mecburiyetindesin ve de dövülerek, her an anana babana küfür işiterek, kocana sigara parası, çay kahve parası yetiştireceksin. Böyle kader olmaz olsun!

Aram'ın ve arkadaşının cenazeleri geldi. Patrikhane'den kaldırılacak. Öbür arkadaşı da Kumkapılı. İkisini birden ağlamalar, sızlamalar arasında kaldırdık. O Lusin bacımla beraber mamam ve biz senelerce yasını tuttuk. Bacım senelerce her gün ziyaretine gitti, mezar taşına şiirler yazdırdı.

Seneler sonra Sahak da öldü, bütün sevgisini kızı Anuş'a verdi. Kimsesi kalmamıştı. Gençliğine doymadı. Kızı Anuş dünyanın en bulunmaz bir kızı. Ne kadar mütevazi, ne kadar iyimser! Anasını bu kadar çok seven bir evlat olamaz. Bacım Lusin bütün sevgisini torunu Nora'ya vermişti, onu çok seviyordu. Lusin'in ölüm haberini aldığım zaman, kızı Anuş'un ağlamasını hiç unutamıyorum. "Dayı, mamamı kaybettik." Mekanın cennet olsun güzel kardeşim. Şimdi bütün dertlerden kurtardın, rahat uyu. Dinlenmek senin de hakkın.

İşçim Osman Ağa

Sevkiyat geçmişti ama Müslüman komşularımıza Ermenilere karşı bir üstün ırk kompleksi gelmişti. Ermeni denince akla dinsiz imansız, cehennemlik bir insan geliyordu. "Ne kadar iyi bir insansın ama bir de Müslüman olsan," derlerdi. Bizim her şeyimiz onlara helal, evlerinde babalarından neler dinliyorlarsa çarşıda uyguluyorlardı.

Osman Ağa isminde, Zara'nın köyünden bir adam bizim İstanbul'daki mağazada çalıştı, biz de çok seviyoruz. Her sene elbisesini, ayakkabısını vs. veriyoruz, tatminkâr bir de maaş bağlamışız. Dükkânı açıyor, temizliğini yapıyor, sonra sandalyeyi kapının önüne koyup, gireni çıkanı gözlüyor.

Bir cumartesi haftalığını verdik. "Patron benim ne hakkım varsa ver, ben daha çalışmayacağım," dedi. Şaşırdık. "Hayrola? Bilmeyerek bir kabahat mi işledik Osman Ağa, ne oldu? Senin bizden memnun olduğunu sanıyorduk."

"Memnun olmaya çok memnunum, ama patron, 'Bizim dinimizce sakıncası var,' dedi."

"Ne gibi?" dedik.

Osman Ağa, "Bizim mahallede derin bir hoca var Cuma vaazında şöyle dedi: 'Bir Müslümanın bir Hıristiyanın yanında çalışması, ona hizmet etmesi dinen vacip değil. Az alsın bir Müslümanın yanında, hizmetinde çalışsın yoksa bunun hesabını öbür dünyada mutlaka verecek.' Bunun içindir ki ben artık çalışmayacağım, bana öbür dünya da lazım," dedi.

"Peki, Osman Ağa kendin bilirsin," dedik.

Buna benzer sözler o kadar çok dinlemişiz ki haddinden çok.

Osman Ağa'ya, "Peki bu Almanya'ya, Hollanda'ya, Amerika'ya giden işçilerin durumu ne alaka Osman Efendi?" deyince, "Onlar Alman, Ermeni değil, bizim müttefikimiz. O işçilere göre değil," dedi ve gitti.

Yahu bu Ermeniler nasıl bir millet ki böyle nefret ediliyor? Buyurun şu Kürtlere bakın, PKK'ya bakın, her gün asker, polis, hükümet adamı öldürüyor da Türkler, "Onlar bizim kardeşimizdir," diyor.

Yahu Allah'tan korkun. Biz Kürtlerin yaptığının binde birini yapsak bizim kökümüzü kazırlar. Bizim yaptığımız dürüst vatandaş olup vergimizi vermek, askerliğimizi yapmak, kazandığımız parayı burada yatırım yapmak, vatanımızı sevmek, burada yaşamak.

Ermenistan

Rumlar 1960-70'li yıllarda İstanbul'dan gönderilince, gayrımüslim olarak bizleri de bir korku almıştı. Bu durumdan rahatsız olan azınlıklar gidecek bir ülke arayışına girdiler. Kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi hisseden Ermenilerin aklına, ilk olarak yakınlarındaki Ermenistan gelmişti. Ermenistan bir demirperde ülkesiydi ve adı üzerinde, kapalı bir kutuydu. Gelen giden de olmadığından, kimse nasıl bir yer olduğunu bilmiyordu.

Şimdi birçok Ermenistanlı Türkiye'ye geldi, ipliği pazara çıktı. Nasıl oldukları, ne karakterde oldukları meydana çıktı. Ne ahlak kalmış, ne de utanma. Yokluk ve açlık onları bu hale getirmiş.

Okuduğumuz kitaplar, gazeteler ortanın solu meyilli eserlerdi. Tercüman gazetesi değil, Cumhuriyet, Milliyet gazetesi okurduk. Arkadaşlar bir araya gelince, sosyalizmin en adaletli bir rejim şekli olduğunu konuşurduk.

Sosyalizm nedir?

Çok basit. Toplumda ezilmiş ve dışlanmış ne kadar kategori varsa onları savunana sol denir, sol dinamik bir kavramdır.

Hangi tarihte solun tanımını soruyorsanız, sol o tarihteki bütün ezilmişler ve dışlanmışları savunmak demektir.

Sol bugün kimleri savunmalı?

Alevilerin, Kürtlerin, gayrimüslimlerin, kadınların, eşcinsellerin, Çingenelerin, sakatların hak ve özgürlüklerinin sözcülüğünü yapmaktır sol.

1960'da solun tek bir ezilmişler ve dışlanmışlar kategorisi vardı: Emekçiler yani işçiler ve köylülerdi.

1970'lerde kendimizi biraz zorlayarak Kürtleri de içine kattık. Zorlayarak diyorum, çünkü Kürtleri müdafaa etmek Kemalizmle çatışıyor. Baskın Oran böyle yazıyor uzun uzadıya.

Sol, İsveç gibi, İsviçre gibi halkın yüzde 80'inin yüksekokul mezunu olması dolayısıyla çok güzel, ama bizim insanlarımız için zor.

Kemal Tahir, Kirkor'a der ki: "Kirkor, sosyalist olmak başka o rejimde yaşamak başka. Biz oralarda yaşayamayız Nazım bu mevzuda çok şeyler yazdı, hiçbir öven bir yazısı çıkmadı hele Ermenistan, Türkistan, Azerbeycan gibi hırsızlığı açıkgözlülük sayan görgüsüz insanlar için büsbütün zor."

Kirkor sosyalizmden başka ikinci bir alternatife bakmazdı. Bu hususta birçok örnek verebilirim. "Goyalar'ın Aram'ın abisi Nubar on sene Ermenistan'da yaşamış, uğraşa uğraşa geri gelmiş istersen sen müracaat etmeden önce bir görüşüp konuşalım ister misin?" derdim de Kirkor yüzüme bakar, "Yahu Avedis onların hepsi hazır yiyici. O kim ki ben ondan akıl alayım?" derdi.

Benim bir işçim vardı, Antranik. Sivaslıydı. Uzun seneler yanımda çalıştı.

Bir cumartesi bana dedi ki:

"Usta, ben sana söylemedim, ben bir senedir uğraşıyorum Ermenistan'a gitmek için. Kâğıtlarım kabul edildi, bir haftaya kadar gidiyorum," dedi.

"Antranik, seni severim, bu işine de mani olmak istemem, ama sen sosyalizmi işitmeden, Marks'ın kim olduğunu bilmeden gitme. Ben bunları okuyorum; gel düşün, geri gelenlerle seni konuşturayım, bir dinle istersen," dedim.

"Yok Usta," dedi. "Bizim yerimiz orası, ben sabah karanlıkta dükkâna giriyor, akşam karanlıkta çıkıyorum. O rejim size yaramaz, o bizim için."

"Peki," dedim, bir daha konuşmadım.

İki sene sonra geri geldi.

Sosyalisttik kendi aramızda, sosyalizmin en iyi rejim olduğunu hayal ediyorduk.

1960-1966 yılları arasında Zaralı Ermeniler, Ermenistan'a gitmek için Rus Konsolosluğu'na müracaat ettiler. Bu ailelerden bazılarının Simon, Sarkis, Aram, Çelikler ile Kirkor Ceyhan'ın müracaatları kabul edildi ve kâğıtları çıktı.

Kirkor Ceyhan, Rus Konsolosu'nu Çırağan Oteli'ne yemeğe davet etmişti, beni de çağırdı, üçümüz beraber gittik. Beşiktaş'tan Ortaköy'e giderken, sol sokağın içerisinde, en üst katta; üstü açık, denize nazır balkonlu, saray gibi bir yerdi. Akşam Çigan müziği eşliğinde yemekler yenildi, içkiler içildi. Müthiş konuşmalarla çok güzel bir ortamdı. Servis mükemmeldi. Kirkor'un her telde bilgisi vardı. Güzel sanatlardan, romanlardan, şiirlerden, baleden konuşmalar yapıyor, konsolos hayran hayran dinliyordu. Kirkor açılmıştı. Nazım, Dostoyevski, Puşkin, Şoholov, Maksim Gorki, Boris Pasternak ve daha birçok ünlü yazardan söz ediyor, onların dünya üzerindeki yankılarından konuşuyordu. Hem konuşuyor, hem de içiyorduk. Konsolos her kadehi kaldırışında fondip yapıyorduk. Onların âdetine göre kadehi boşaltıyorduk, yoksa ayıp olurdu. Konsolos bana mısın demiyor, içtikçe içiyordu. Biz daha üçüncü kadehte yerimizden kalkamaz olduk. Rezil olduk, kalkıp nasıl eve gideceğiz bilmiyorduk. Adam alışkındı, hiç sarhoş olmuyordu.

Gayet güzel Türkçe konuşan konsolosla muhabbet ederken, laf döndü dolaştı, rejime geldi. Kirkor kendini ispatla-

mak için sosyalizmi anlatmaya başladı. Anlattıkça açılıyor, Marx'tan, Engels'den, Lenin'den, Türkiye'deki yazarlardan anlatıyor, anlattıkça coşuyor, coştukça anlatıyordu. Ağzı güzel laf yapıyor, güzel konuşuyordu. Öyle bir anlatması vardı ki, o rejimde yaşayan konsolos bile şaşırıyor, "Biz ne memlekette yaşıyormuşuz da haberimiz yokmuş," diyordu. Bir ara, "Sen nereyi anlatıyorsun?" diye sordu. Kirkor da, "Senin memleketini, senin rejimini, sosyalizmi," deyince, adamı öyle bir gülme krizi tuttu ki, durdurmanın imkânı yoktu. Gözlerinden yaşlar akıyor, konuşamıyordu.

Kirkor eğildi, usalcacık kulağıma, "Avedis, bu dürzü niye gülüyor, sen anladın mı?" deyince, ben de gülerek, "Abi ne bileyim, biraz fazla mı mübalağa ettin acaba, ona mı gülüyor," dedim. Neyse, adamın gülmesi durdu. Normal konuşmaya başladık. Kirkor dayanamadı, niye güldüğünü sordu. Konsolos da, "Kirkor bey, o kadar güzel anlatıyorsun ki, kendi kendime ben ne biçim bir ülkede yaşıyormuşum da haberim yokmuş dedim," dedi. Kirkor hem kendisinin ne kadar akıllı olduğunu, hem de sosyalizmi çok iyi bildiğini anlatmak istiyordu. Ben işin farkına vardım. Adam bizimle alay ediyordu. Herhalde kendi kendine, 'Bunların ayakları bulutların üzerinde dolaşıyor, hiç yere basmıyor,' diyordu. Zaten Kirkor kendi anlattıklarına inanmasaydı, yaşlısıyla genciyle, sakatıyla, çocuğuyla sekiz kişilik bir aileyi peşine takıp, Ermenistan'a götürüp sonra geri getirme eziyetine katlanır mıydı?

Kirkor, sosyalizmin akımına kapılmış, hayal alemine dalmıştı. Rusların dünya üzerinde öyle bir propagandası vardı ki, tamamen yalan, dolan üzerine kurulmuştu. Demirkapı Rusya'ya kimse gidip etüt edemiyordu.

Maksim Gorki bir fırın işçisiyken, çok kitap okumşu, kendini geliştirmiş, sosyalizmi benimsemişti. Lenin'le arkadaşlık kurup Bolşevik ihtilalinin hazırlanmasına zemin

yaratmış, Çar II. Nikola'yı devirip sosyalizm rejiminin kurulmasına yardımcı olmuştur. Her gün rejim için gazetelerde övgü dolu yazılar yazan Gorki, yolda gezerken bir ekmek fırınının önünde uzunca bir kuyruk görünce, ertesi günkü yazısında "Lenin'e Açık Mektup" adı altında bir yazı yazarak, "Biz bu halk ekmek kuyruklarında beklesinler diye mi ihtilal yaptık?" diyor ve rejimi yerden yere vuruyor. İhtilalden sonra on yıl devam eden iç harpte bazı gerçekleri yazarlara göstermiyor, saklıyorlardı.

Gazetedeki yazısından dolayı aynı akşam saat 10'da, partinin adamları, Gorki'yi evinde döve döve öldürürler. Birkaç gün sonra da eşi benzeri görülmemiş bir cenaze merasimi düzenlerler. Böyle düzenbaz bir sistemleri vardı.

Başımdan geçen bir olayı anlatayım:

1992'de birkaç arkadaşla Ermenistan'a gittik. Ben on günlük vize almıştım. Vizemin son günü. Ermenistan'dan kalkan uçakla Ukrayna havaalanına indik. Aktarmalı olarak havaalanından çıkmadan Türk uçağına binip İstanbul'a dönecektim. Gümrük memuru vizemin bitmiş olduğunu, Ermenistan'a geri gidip vize almam gerektiğini söyledi. Ben kendisine vizemin ertesi güne kadar geçerli olduğunu, oysa benim uçağımın bir saat sonra kalkacağını, havaalanından çıkmayacağımı söyledim. Uçağa binersem üç saat sonra İstanbul'a gidecektim. Açıkça rüşvet istiyordu, ben de vermedim. Beni Ermenistan uçağıyla geri gönderdi. Bir gece yattım, üç günlük vize alarak ancak geri dönebildim.

Böyle bir şey, hiçbir Avrupa ülkesinde olmaz. Sosyalist ülkeler güya dürüst ve adil geçinirler, alakası yok, hepsi hırsız, Ermenistan dahil. Hırsızlığı, açıkgözlülük sayıyorlar. İstanbul'a çalışmaya gelenler zengin evlerde çalışarak, kendilerine acındırıyorlar, sonra da yaşlı karı kocayı soyup, altınını, parasını alıp kaçıp gidiyorlar. Hepsi dalave-

reci, hepsi hırsız. Ben iyisini görmedim. İstanbul'da birini çalıştıran herkes mutlaka pişman olmuştur. Demirperde kalkınca bütün foyaları meydana çıktı.

Kirkor, sosyalizme inanmış bir insan olarak gitti. Her şeyin uzaktan göründüğü gibi olmadığını alnı betona çarpınca anladı. Para kazanıp insan gibi yaşamak, herkesin hakkı. Açlık insana her şeyi yaptırıyor. Ekmeği donunda gizleyip evine getirmek çok aşağılık bir iş, ama bunu rejim yaptırıyor. Herkes insan gibi yaşamayı arzu eder, ama aç kalınca yapmayacağı şey yoktur.

İkinci Cihan Harbi'nde, Türkler Almanlarla müttefikti. Hitler dünyaya meydan okuyordu. Ekmek karne ile veriliyordu. Alman askeri makarnayı yiyip artanı köpeğin önüne koydu, köpek makarnayı yemeye başladı. Aç bir insan köpeğin önünden makarnayı kaptı, adam bir yandan makarnayı ağzına tıkıyor, bir yandan da elinden alırlar diye sıkı sıkı tutuyordu. Alman askerleri kahkaha ile gülüyorlardı. Bunları yaptıran açlıktı.

Ermenistan'a gitmek için müracaat eden Zaralı Ermenilerin hepsi orta halli insanlardı. Kimi iğneyle kuyu kazarak, kimi şoförlük yaparak, kimi de iki üç ortak bir divancı dükkânına tıkılmış, zar zor bir ekmek parası kazanıyordu.

Çelik kardeşler, Simon Çelik ve bazı ailelerin istek kâğıtları çıktı, arzu ettikleri sosyalizm rejimine kavuşacaklardı. Hazırlandılar, bunca Zaralı'nın içerisinde önlerine gelene tepeden bakarak, 'Görün işte, iş bitirme buna derler, hodri meydan. Gördünüz mü? Boş lafı bırakın da iş bitirmeye bakın,' edasındaydılar.

6-7 Eylül olayları, bizleri çok etkilemişti, bu ne biçim işti böyle? Rahat bir nefes aldırmıyorlardı insana, ömrümüz hep korku içinde geçiyordu. Haydi biz neyse, ama çocuklarımızın suçu neydi? Bunun sonu yoktu, tek çaresi

alıp başımızı gitmeliydik korkusuz yaşanan memleketlere. Kirkor kafasına koydu, Rusya'ya, Ermenistan'a gidecekti. O yıllarda Sovyetler'in hayranıydı. Rus konsolosu terzi dükkânına sık sık geliyor, Kirkor kendisine elbise dikiyordu. Ahşap oldular, konuşurken, "Rusya'ya gitmek için uğraşmaya başladım," dedi. Rus konsolosu onu uyardı: "Kirkor bak dükkânın var, iyi para kazanıyorsun, durumun iyi, Rusya'da, Ermenistan'da bu hayat şartlarını bulamazsın, gel vazgeç, sonra pişman olmayasın," dedi. Kirkor, "Hayır, ben alın terimle, huzur içinde, korkusuz yaşanan bir memlekete gideceğim," dedi.

1965'te, sekiz kişilik ailesiyle Kars üzerinden Ermenistan'a gitti. Eşyasıyla anası, babası, kız kardeşi, üç çocuğu, kendisi, hanımı bir sürü insan. Ermenistan'a indikleri andan itibaren birçoğu pişman oldular. Karşılamaya gelen akrabaları, indirdikleri, orada bulunan eşyalar için, "Aman ha, aman eşyalara dikkat edin, çalıyorlar," deyince Kirkor, "Ne diyorsun kuyrik? Burası sosyalist bir memleket, burada hırsızlık olur mu?" dedi. Kadın dönüp şöyle bir baktı. "Oğlum, senin başına tuğla mı düştü, uyan uykudan, sen nereye geldiğini sanıyorsun? Burada insanın koynundaki karıyı çalarlar da gebe bırakır geri getirirler. Bunların hepsi feleğin çemberinden geçmiş profesyonel hırsız," dedi.

Kirkor, Ermenistan macerasını şöyle anlatıyordu:

"Daha sınırda eşyalarımızı açmaya başladıklarında farkettim durumu, yardım ediyorlar sanmıştım, meğerse Sovyet Gizli Örgütü bizi kontrol ediyormuş," dedi. Kitap sandıklarını açtılar, tek tek kitaplara bakıyorlar. Pastenak, Dr. Jivago'yu buldular, 'Vay sen bunu nasıl okursun?' dediler, daha dikkatli aramaya başladılar. Bavuldan Troçki'nin bir kitabı çıkmaz mı, bana nasıl kızdılar bir görsen.

"Ermenistan'a girişten bir gün sonra, beni Leninakan'a, KGB'ye götürdüler, sorguladılar, nereden geldiğimi sordular. Varır varmaz beni korkuttular, tedirgin ettiler. Halbuki ben büyük bir sevdayla, umutla Ermenistan'a, Sovyetler Birliği'ne gitmiştim, sınırda arama tarama başladığında yanıldığımı anlamıştım. Rus konsolosunun uyarılarını bile kulak arkası yapmıştım. Gene de, 'Kirkor, dur bakalım, daha ilk günden karamsar olma,' diyordum kendi kendime. Gün geçtikçe, Ermenistan gerçeğini, Sovyetler'deki hayatı daha yakından tanımaya başladım, tanıdıkça Ermenistan'da yaşayamayacağımızı anladım. Hiçbir şey uzaktan göründüğü gibi değildi. Hani derler ya, 'Davulun sesi uzaktan hoş gelir,' diye, yaklaştıkça sesten durulmazmış. Karar verdim, Moskova'ya gidip Türk konsolosuyla buluşup konuşacaktım. Onlar beni aradı ama Moskova'ya nasıl gidecektim? Türkiye gibi değil ki uçak biletini alıp gidesin. Orada şehirden şehire gitmek için bile pasaport gerekliydi. Eve geldim, düşüncelerimi karımla, çocuklarımla mütalaa ettim. Birkaç ay daha sabretmeliydik. Kız kardeşim, karım bir fabrikada çalışıyorlardı. Ben de boş gezmekten sıkıldım, çalışsam nasıl olur diye düşündüm. Karar verdim, bir hazır elbiseci fabrikasına müracaat ettim. Muhasebeden beni çağırdılar, ustalık derecemi kontrol ettiler. Bana, 'Sen burada çalışırsan bin ruble veririz, çalışmaz da çalışıyormuş gibi gelip her ay imza atarsan sana beş yüz ruble veririz, beş yüz de biz alırız,' dediler. Şaşırmıştım. Doğru bildiğimiz rejime bakın! İşte bunları duyunca dondum kaldım. Senelerdir bizleri nasıl aldatmışlardı. Yahu biz ne kadar saf, ne kadar aptal insanlarmışız meğer. Bu nasıl düzendir böyle? Kimler nerelerde çalışıyorlarsa oradan ne çalabiliyorlarsa çalıyor, çalıp çırpıp pantolonunun içine yerleştiriyor, eti, kıymayı hayalarının arasında kaçırıyor, adama hırsız demiyorlar, 'Çok açık-

göz, ne yapıp yapıp evine bir şeyler götürüyor,' diyorlar, neredeyse madalya verecekler. Biz bu işlere alışmamışız, bunlar bizim yapacağımız şeyler değildi. İşte o adamlar Türkiye'ye gelince öyle devam ediyorlar, çünkü alışmışlar. Bir ömür hırsızlıkla geçer mi? Evlilikleri, karı koca ilişkileri bize hiç uymuyor. Namus nedir, güven nedir bilmiyorlar." Adam karısını Türkiye'ye çalışmaya gönderiyor, "Ne yap yap bana para gönder," diye tembih ediyor. Bunlar duyduğum, gördüğüm şeyler. Ben de gittim, üç ay kaldım, yaşadım.

Türkiye'deki düzenini bozup, evini barkını satıp gitmek için senelerce uğraşan insanlar, altı ay olmadan, 'İmdat! Bizi buradan kurtarın!" diye feryat etmeye başladılar. Ermenistan hükümeti, mülteci olarak gidenlerin Türk pasaportlarını almışlardı. Pasaportsuz geri gelemiyorlardı. Rüşvet vererek gizlice uçak bileti alıp Moskova'ya gittiler. Rus polisi Kirkor'u takip ediyordu. Kirkor, polisi atlattı, bir taksiye fazla para ödeyerek, kendisini Türk konsolosuna götürmesini istedi. Yine polis peşindeydi. Zar zor kendini binadan içeri attı. "Ben Türk'üm, konsolosu görmek istiyorum," dedi. Acele konsolosa çıkardılar. Konsolos altmış beş yaşlarında, efendi, anlayışlı bir insandı. Kirkor'u buyur etti. "Selamün aleyküm konsolos bey," deyip oturdu. "Adım Kirkor Ceyhan, 1928 Sivas Zara doğumluyum. Terziyim, yirmi senedir İstanbul'da yaşıyorum. Üç çocuğum, yaşlı anam, babam, sakat bir kardeşimle sekiz nüfusuz. Yanlış bir inanç yüzünden onlara da sebep oldum, buralara getirdim. Şu yaşadığım altı ay içerisinde bizlerin buraya ait olmadığımızı anladım. Biz Ermeni'yiz ama ismimizden başka Ermenilik kalmamış bizde. Biz Türk'üz, bunun için de çok mutluyum konsolos bey, size yalvarıyorum, bizi tekrar Türkiye'ye gönderirsen, ömür boyu size dua ederiz. İhtiyar anam babamın, sakat bacımın dualarını alın lütfen,

iki göz iki çeşme ağlıyorlar, geri gitmek istiyorlar. Size yalvarırım, ne olur bizi geri göndermenin bir yolunu bulun," dedi.

Kirkor kendini tutamamış, ağlıyordu. Bu yalvarmalar, ağlamalar karşısında, konsolos bey de duygulandı, ne yapıp yapıp onları geri göndereceğine söz verdi. "Siz bizim vatandaşımızsınız, size yardımcı olmak bizim vazifemiz. Her insan yanılabilir, yanılmayan bir Allah'tır," diyerek, merak etmemelerini söyledi, kendisine biraz zaman vermelerini istedi. Bizim Türk insanımızın acıma duygusunun olduğunu, vicdanlı olduğunu bir kere daha anlamış olduk. Sevinerek havaalanına oradan da Erivan'a uçtum. Karım, çocuklarım, anam babam bu habere çok sevindiler. Ermeni'ydik, ama Ermenistanlılar'la anlaşamıyorduk. Bu sözü Eram Ağa defalarca söylemişti. Gerçekten de onlarla yaşamamıza imkân yoktu. Zaten onlar da bizi Ermeni'den saymıyordu. Onlarla biz taban tabana zıt insanlardık. Biz Ermeniliğimizden utanır olmuştuk. Sessiz sedasız, kimseyle komşuluk yapmadan şu birkaç ayı geçirmeye özen gösteriyorduk.

Nihayet 1 ay sonra, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'ndan bir telefon geldi. Bize pasaport hazırlayıp vereceklerini söylediler. Moskova'dan Türk konsolosu şikâyette bulunmuş ve bizi çağırıp pasaportlarımızı verdiler. Türk konsolosuyla tekrar konuştuk, çok anlayışlı bir insandı. "Hiç üzülmeyin Kirkor bey, kendi milletinizin içinde yaşamak en tabii hakkınız, biz de sütten çıkmış ak kaşık değiliz, her şeyi biliyoruz." Ermenistan'a geldik, bir an evvel hazırlanıp gitmek istiyorduk.

Nihayet o gün gelip çattı, heyecan dorukta. Havaalanında uçağa bindik, hâlâ rüyada gibiyiz. Bir aksilik olmadan gidebilecek miyiz kuşkusuyla İstanbul'a geldik. Beş

bin senedir Ermeniler bu topraklarda yaşıyor, bizim kendi örf ve adetlerimiz bizim için kutsal. Biz Halep'ten gelmiş devşirme Ermenilerle nasıl anlaşırız?

Çalışırken bana bir telefon geldi, "Sizi Moskova'dan arıyorlar," dediler. Ödüm koptu, açtım Kirkor Ceyhan hattaydı. "Alo?" dedim. Korkuyordum. Kirkor hemen, "Avedis korkma, ben seni Moskova'dan, Türk konsolosluğundan arıyorum, dönmek istiyoruz. Bu hususta Ahmet bey bize yardımcı olacak, bizimkilere, bacıma söyle," dedi. Bir gün sonra bir mektup geldi. Birçok şeyden sonra şöyle yazıyordu: "O Kemal'i (Kirkor'a burada Kemal derdik) bul, ona de ki: 'Ulan eşşolu eşşek, bunca kitabı bu aileyi perişan etmek için mi okudun?' demez mi? Kirkor'un kaynı Haçik Çelik'le beraber mektubu tekrar okuduk. Kardeşi Azat'a, Armen'e okudum, onlar da şaşırdılar. Gitmkeyi bu kadar isteyen, tepeden tırnağa sosyalizmi benimsemiş bir insan, nasıl oluyor da bir iki aydan sonra geri gelmek istiyordu. Bu çocuk oyuncağı mı? Ben, dayısı, Haçik Çelik, Azat'la şöyle bir karar aldık, "Oğlu Şahnur'a bir telgraf çekelim," dedik. Telgrafta şöyle yazdık.

"Sevgili Şahnur, babandan bir mektup aldık, bir anlam veremedik. Babanın aklı sıhhati iyi mi, bize durumu anlat. Avedis."

Şahnur'den şöyle bir cevap geldi:

"Babamın sıhhati iyi, aklı başına yeni geldi, burada iyi doktorlar var. Şahnur."

Kirkor büyük uğraşlardan sonra Türkiye'ye gelebildi.

Kirkor Ceyhan, İstiklal Caddesi'nde, Lale Han'ın ikinci katında bir oda kiraladı, terzilik yapmaya devam etti. Eski dostlarını, müşterilerini topladı, bir keyifle çalışmaya başladı. Yeniden doğmuştu. Bu defa paraya çok değer veri-

yordu. Ne pahasına olursa olsun zengin olmalıydı. Sosyalist fikirlerinden vazgeçmişti, kapitalist fikri destekliyordu. Suç ve Ceza'daki gibi hikâye kahramanlarını romanlarda bıraktı, her türlü para kazanmayı desteklemeye başladı. Eski yaptığı hesapların hiçbirini yapmıyordu, sosyalistlikle pek ilgisi yok gibiydi. Kendi deyimiyle, "Felek nalladı ayaklarını, düştü peşimize." Yaşlı bir ananın, babanın, yaşı geçmiş bir kardeşin, bir hanım, üç çocuğu okutmak, terzilik yapıp bir iğneyle bu işlerin üstesinden gelmek, bu insanlarla uğraşmak, bunlarla tesirli konuşmak sabır ister, yürek ister. Bunlar yetmiyormuş gibi hanımı Vartanuş'un çaresiz bir hastalığa yakalanıp genç yaşta vefat etmesi, onu çok perişan etti.

Şahnur'un Ölümü

Bir sabah Ada'da evdeyim, bir telefon geldi. Fransa'dan Kirkor'un kızı Vartuhi heyecanla, "Avedis ahpar, Şahnur ahpariğimi kaybettik, babama telefon edip haber vereceğim ama bir şey olur diye ödüm kopuyor. Ahparik, Artin Özbağ'ı da yanına al babamın dükkânına gidin, ben telefon etmeden önce yavaş yavaş anlatın. Ben telefonda söyleyeceğim de siz yanında olun istedim," dedi.

Ben Özbağ'a telefon ettim. "Hazırlan, şu saatte vapur var Kirkor'a gideceğiz," dedim.

Selam verdik, dükkâna girdik. Yüzümüz beş karış. Kirkor cin gibi adam, bir ona bir bana bakıyor, biz gülmüyoruz. "Arkadaş sizde bir hal var ama anlayamadım. Söyleyin ne var?" dedi.

Biz, "Yok bir şey" diyoruz ama yutmuyor. Artin, "Kirkor," dedi "Şahnur biraz rahatsızlanmış da onu söyleyecektik," dedik.

Allah o durumu kimseye göstermesin, kimseye de ölüm haberi verdirtmesin. Ne kadar zor bir konuşma! Kirkor yüzümüze baktı, dudaklarına kadar bembeyaz olmuş, o andaki hali anlatılamaz.

"Ölmüş mü?" dedi.

Şaşırdık ve hemen dedi ki: "Arkadaşlar bir iki dakikaya kadar oğlum Arsen gelecek, ahpariğini çok sever, duymasın. Ben ona alıştıra alıştıra söylerim. Onu kaybettik bunu da kaybetmeyelim, olan olmuştur, istersen yere yat debelen, hiç faydası yoktur," dedi.

Biz onu teselli edecekken o bizi teselli etti. Arsen geldi, bizimle hoş beşten sonra bir yere gidecekmiş gitti. İki dakika sonra Vartuhi Fransa'dan telefon etti. Babası Vartuhi'yi, Vartuhi babasını teselli etti. Şu anda hatırlamıyorum ama hatırladığım "Ben gelmiyorum siz kaldırın," dediği. İşi bıraktı eve gittik Allahtan maması bu acı haberi duymadan gitmişti öbür dünyaya. Ondan sonra Kirkor'un hayatta nasıl kaldığını siz tasavvur edin.

İçinin acısını dindirmek için genç bir hanımla evlendi, büyük bir bunalım geçiriyordu. Ne yaptığını bilmez haldeydi. Düşünün bir defa, en sevdiği oğlunu, karısını kaybetmişti. Ailesine bu kadar bağlı olan bir insan, bir anda ne hallere düşmüş der gibi düşünen adam acınacak hale gelmişti, bunu hazmetmek kolay değildi. Bana gelirdi. Üzüldüğümü belli etmememe rağmen yaptığım hürmeti görür dalardı. Nazım'ın dediği gibi; o, parlak gözleriyle bir devdi, felek onu yendi. Onun için iki sayfa değil, bir kitapta biyografisini yazmak lazım.

Eğitimin Önemi

Sıhı Kirkor'un babası Simon, "Kendine usta dedirteceksen önce bunları okuman lazım," derdi. Ben bir şeyler yapmışsam, bir yerlere gelmişsem bunu kitap okumama borçluyum. Her zaman kitap okumanın önemini söylerim. Akşama kadar çekiç sallar, kaynak yapardım, sabaha kadar da kitap okur, pazar günleri de konferanslara giderdim adam olayım diye. O yüzden boş lafa, söze lüzum yok. Boş laflar dinlemekle adam olunmuyor. Menfaatleri uğruna bir araya gelen insanlar, kendilerini adamdan saymasınlar. Kediler kaybolunca fareler ortaya çıkar.

Bir geriye dönüp bakın bakalım ne yaptınız? Zara'daki yaşantınızdan ne farkınız var? Belki masada herkesin tabağı ayrı, iki çeşit yemeğiniz oluyor, bayramdan bayrama yeni elbise giyiniyor, beş günde bir gömlek değişiyorsunuz. Ter kokusundan yanınıza yaklaşılmıyor. Konuşmalarınızı dinleyenler, "Şark'ın neresindensiniz?" diye soruyor. Yazılacak o kadar çok şey var ki, yazmakla bitmez. Bir pisliğin üzerine gazete koymakla olmaz, onu kürekle atmak lazım ki orası temizlensin. Kimse palavra yutmuyor.

Kirkor Ceyhan bana, "Avedis bu kitabı oku, Avedis boş ver kahveyi. Pazar günleri konferanslara gidelim, adam gibi adam dinleyelim ki bir ayrıcalığımız olsun. Konuştuğun insanlar senden akıllı olsun ki onlardan bir şeyler öğrenesin," derdi.

Yeni geldiğimiz senelerde Kumkapı'dayız, pazar günleri kahveye gidiyoruz. İsim vermeyeceğim öksüz, garip bir

oğlanla her zaman değirmenci babasıyla övünen aynı yaşta bir delikanlı birbirlerine güya takılıyorlar. Kalkıp birbirlerine girdiler. İkisinde de ne gömlek kaldı ne ceket ne yüz ne göz. Bunlar hep konuşma bilmeyen cahil insanlarımızın işi. Medeni bir insan günün öne çıkmış mevzusunu konuşur, köylüvari birbirlerine takılmalar falan. Bunlar çok eski köy odalarında yapılan konuşmalardı. Bu tür olaylar, beni bu ortamdan uzaklaştırdı.

Vapurda iki orta yaşlı Ermeni konuşurken, o gün nerede yemek yemiş, nerede içki içmiş konuşurlar, aynı yaşta iki Musevi çocuğu o gün ne iş yapmış, hangi malı ithal etmiş onu konuşurlar. Bakın yine geliyor tahsile dayanıyor işler.

Kunduracılık

Adalar'a yazlığa giden ilk Zaralı'yım. Kumkapı'dan ayrıldık. Arabamız da oldu, mobilyamız da oldu, dört çocuğumuzu da bize göre fevkalade okutup evlendirdik, işadamı yaptık.

Çok çalışıp, çok para kazanmayı kafama koymuştum. Mamam terzi Vartanuş, dört çocuk, hasta bir koca nasıl başardıysa biz de öyle başaracağımıza inandık. Hayos ahparım çok sanatkâr, modelist bir ustaydı. Her mevsim tezgahın başına oturur, o sezonun rengini seçer, en az yirmi tane modelini yapar, dizer, başlar stok yapmaya. Başka ayakkabıcılar gibi bir seri yapıp tüccardan sipariş alıp yapmazdı. Modelleri yapar, kendi beğenirse başlardı seri imalata. Gelen kavaflar ne alacağını şaşırırdı. Vermek istemediği adamlara, "Hepsi satıldı fazla mal yoktur," derdi. Bu sözü belki inandırıcı değildi, adam elinde parası yalvarırdı almak için, ama o satıldı der, vermezdi.

Öbür taraftan sevdiği, beğendiği biri gelse para vermeden alır gider vadeli çek verirdi. Ben bazen rastlardım ve kavga ederdik. "Sen sanatkâr olabilirsin, yaptığını kimse yapamaz, ama tüccar olamazsın. Adam sana yapmadan parasını veriyor senin istediğin fiyata, ona ayakkabıları vermiyorsun," derdim.

"Benim kendime faydam yoktur ama başkasına çok," der demez; ben de kendisine: "Be adam senin için yapmadığım kalmadı. Beni Dikran'la ortak divan, somya yapma-

ya, akşama kadar kaynak yapmaya gönderdin, teşekkür ederim. 13 yaşımda babamı kaybettim sağ olasın bana babalık yaptın, ele muhtaç ettin. Ustalığınla övünebilirsin. Oysa ben isterdim ki yaptığın ağabeylikle övünesin. Ben senin yerinde olsaydım, sen benim küçüğüm olsaydın, gelip bana "Ahparik ben bu ayakkabıcılıktan geçimimi sağlayamıyorum," deseydin, "Git Avedis, sen kendini kurtar," demez, "Gel kardeşim, sen sattın savdın, getirip elimize bütün paraları koydun. Bu ikimizin parası. Ben açsam sen de aç ol, gitme isli pisli varil borularının içinde kaynak yapma," derdim.

Ben başından gidince sen sevindin, çünkü karın öyle istiyordu, sen de onu kırmadın. Sonra da çocuğu aldın, Suadiye'de Türk okuluna verdin. İstanbul'da sanki Zara'daymış gibi Ermenice öğrenmesini istemedin. Ben bu ailenin en küçük insanıyım, ama kimin çocuğu olmuyor ona çocuk ver, kim eve gitmiyor eve gönder, kimin kocası delirmiş karısını kesiyor onu kurtar, kimin çarığının ökçesi delik, ökçeleri kanıyor onunla uğraş.

Tanınmayan, ara sokakta dükkâncılık yapan bir kavafa, ödenip ödenmeyeceği belli olmayan bir çekle malını satardı. İşte böyle bir işadamı, böyle bir tüccar, biz ondan bize bir fayda gelmeyeceğini zaten biliyorduk, ama önümüzde babamızdan sonra büyüğümüz odur diye onun önüne geçemiyorduk. Sanatkâr olmaya sanatkâr ama tüccar değil. İkisi aynı şey değildi.

Nitekim İstanbul'un en ünlü ustası seçildi. İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de ayakkabı yarışına girdi üçünden de birer birincilik aldı. Kullanıp değerlendiremedikten sonra neye yarar. Bunları geçmişten birer anıdır diye yazdım.

Benim bir türlü alışamadığım bir huyları vardı kunduracıların. Akşam olup paydos edince hemen birisi meze-

ciye gider, bir rakı ve mezeleri alır tezgahın üzerinde bir çilingir sofrası kurarlar, boş boş laflarla başlarlar içmeye. Tekrar rakı, meze gelir, yeni baştan başlarlar. Saat gecenin ikisi, eve gelip yatmak, uyumak saat üç olur. Sabah onda zar zor uyanır dükkâna gelirler, öğlen olmuş. Saat altıda tekrar başlarlar.

Somyacılık

Benim karım, çocuklarım var, beklerler. Düşündüm, tarttım bu iş bana göre değil gidip somya işine girdim. Evet, parası az, isli, pis, yağlı borularla uğraşıyorduk ama hiç olmazsa akşam olup da evime gelince bir sıcak çorbamı içip saat onda başımı yastığa koyup sabah yedide de kalkıp işime gidiyordum. Ben hiç alışık değildim böyle isli pisli işlerde çalışmaya. Askerliği bitirip de İstanbul'a gelene kadar elime çekiç almamıştım.

Sobacı olursun, tornacı, demirci vs. olursun da elin çekiç tutmaya alışık olur. Ben terzilik sanatını yaparken iğneyi bırakıp çekici elime aldım, çok çalışmaya mecburdum. Bir mengene üç borusu olan dükkânda tüccar sayılıyordu. Haklılardı da her şeyin en iyisini bilen Ermeniler.

Kirkor Ceyhan'ın dediği gibi, "Bunların karşısına paran olmadan çıkma, paran olursa etrafında dönerler." Bu sözler herkes için geçerli değil, geçerli olan için de az bile yazdım.

Azınlık Olmak

Osmanoğulları daha kabileyken Eskişehir'de, Bilecik'te, Orhangazi'de Ermenilerle beraberdiler. Yani ecdadımız beş yüz seneden fazla bu topraklarda, hatta Osmanlı'dan bile eski bir kavim. Her zaman Türklere her hususta yardımcı olmuş, vatandaşlık görevini laiki veçhile yerine getirmişti.

Onlar bizi kendilerinden saymayıp, hep dışlamış, "Azınlıklar" ismi altında tutmuş, ikinci sınıf vatandaş olarak görmüş, yaşadığımız il veya ilçedeki halka da öyle aşılamış, yediğimiz bir lokma ekmeği bize zehir etmişlerdir.

Devamlı olarak yeni bir yurt aramaktayız. Acaba nerede bizi ayrım yapmadan, ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmadan, bizi kendi vatandaşından ayırt etmeyen bir ülke varsa orayı aramışızdır. Ne pahasına olursa olsun, bu Zara'dan, bu cahil insanların içerisinden gidelim de gittiğimiz yerde lağımcılık, hamallık yapalım da kimse bize, "Bokumun gavuru," demesin.

Büyük bir şehre gidersek kimse bizi tanımaz, oradaki insanlar belki biraz daha medenidir düşüncesiyle kalkıp İstanbul'a geldik. Hazırlıksız, parasız ve geçerli sanatımız olmadan geldiğimiz İstanbul'da ne sefillikler çektik, anlatılamaz.

Çalışkanlığımız, dürüstlüğümüz sayesinde kısa zamanda hepimiz iş güç sahibi olduk, bir lokma ekmek paramızı kazanır hale geldik. Kumkapı'dan, Gedikpaşa'dan,

Samatya'dan daha güzel semtlere taşındık, çocuklarımızı güzel okullara gönderdik, birkaç lisan öğrendiler.

Bizler ana baba olarak kendi kendimizi İstanbul insanına yakışır hale getirdik. Esnaflığımızla, insanlığımızla İstanbul'a uymaya çalıştık. Kolay olmadı ama kendi hemşehrilerimizden uzaklaşmanın, daha iyi semtlerde yaşamanın da etkisiyle köylülüğü atmaya çalıştık. Köylülük, fakirlik övünülecek bir husus değil, namuslu bir şekilde çalışıp zengin olmak gibisi yoktur.

İşte bu düşüncelerle huzurlu, ayrım yapmayan bir ülke aradık senelerce. Artık İstanbul da bizi sıkıyordu.

Politikacılar televizyonlarda durmadan, "Ermeniler şöyle yaptı yok böyle yaptı," diyorlardı.

Omuzunda apoletten yer kalmamış paşalar, Kenan Evren gibi paşalar bile en cahil insanın etmediği lafları ediyordu ve biz bundan rahatsız oluyorduk. Başbakan olsun, bakan olsun önüne gelene, kızdığı adama, "Ermeni dölü," demeye başladı. Oysa biz anasını dahi tanımayız, bize böyle iftiralar attılar.

Üzüntüyle, Keyifle Ermeni Olmak

Çok değerli dostum Yervant Özuzun, Ermeni olmayı tarif ediyor. Lütfen okuyun. Ben çok beğendim. Türkiye'de Ermeni olmanın ne anlama geldiğini Türkiye'de azınlık statüsünde yaşayan Ermeniler bilir... Yervant Özuzun, üzüntüyle, keyifle yazdı Türkiye'de Ermeni olmanın ne demek olduğunu... Çoğumuzun Ermenileri pek az tanıdığı bir gerçek. Çünkü artık onlarla dedelerimiz gibi çok şeyi paylaşmıyoruz; paylaşmadığımızı merak edenler tarih sayfalarına müracaat etsin... Ancak Türkiye'de; İstanbul'da Ermeni azınlık olmanın ne demek olduğunu merak edenleriniz varsa Yervant Özuzun'un kaleminden çıkan *"Ermeni Olmak"* adlı yazıyı okusun... Efendim yazı sizin...

Fasıl dinlerim, üzülürüm, sevinirim.

Günlük yaşantımda farklı kökenden biri olduğumu çoğu kez hatırlamam. Aşım, işim, hobilerim, zevklerim bu ülkedeki insanlarla aynıdır. TV'de izlediğim acı haberle üzülür, bir başka programda herkesle gülerim.

Fasıl dinler, Türk müziğinden keyif alırım. Tuttuğum takımın galibiyetine de, oy verdiğim partinin seçim kazanmasına da, enflasyonun düşmesine de sevinirim;

Ermeniliğimi hiç hatırlamam.

Sivil toplum örgütlerinde Yılmaz, Metin, Fuat gibi isimlerle beraber çalışırken, deprem gecelerinde Türk komşularımla kader birliği yaparken, fatura kuyruğunda beklerken, trafikte takıldığımda, suyum ve elektriğim kesildiğinde;

Ermeniliğimi hiç hatırlamam.

Bir esnaf ve işçi lokantasında kuru fasulye ve yanında bir de turşu varsa bayılırım. Değişik görüşten dostlarla sohbet e derken, bir köşe yazısında ülke sorunlarını okurken, bilgi yarışmalarında doğru yanıtı bulmaya çalışırken;

Ermeniliğimi hiç hatırlamam.

Kimi zaman da Ermeni olduğumu bilirim, hatırlarım. Bu bana doğal gelir, huzur verir. Komşum Kemal Ağabeyin, kapıcımız Mahir Beyin, bir dostun cenazesinde saftaki cemaatin arkasında dururum. Oradaki insanların üzüntüsünü paylaşırım. Herkes beni camide gördüğü için ben de görevimi yaptığım için memnun oluruz. Müslüman komşularla, dostlarla acı tatlı günlerimizde birbirimize gidip geliriz, aynı sofrayı paylaşırız bunlar bana huzur verir;

Ermeniliğimi keyifle hatırlarım.

Cumhuriyet ve 23 Nisan bayramlarında Ermeni Okulu, şeref tribünü önünden geçerken alkışlara katılır gurur duyarım. Davet edildiğim iftar sofralarında bulunmaya özen gösteririm, onlar bana ben onlara ve dualarına saygı duyarım;

Ermeniliğimi keyifle hatırlarım.

Kiliseye giderim, gençlerimizin oyunlarını izler, konserlerini dinlerim; keyif alırım. Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerken, Ortaköy Camii'nin yanında çay içerken, uzaktan Beyazıt Kulesi'ni gördüğümde Balyan Kalfa ile gurur duyarım. Ara Güler, Agop Arad, Onno Tunç, Nubar Terziyan, Tatyos, Nigoğos, Artaki, Bimen, Güllü Agop, Mınakyan vb. isimleri bana kimliğimi hatırlatır;

Ermeniliğimi keyifle hatırlarım.

Kimi zaman da Ermeni olarak yaşamanın üzüntüsünün ne olduğunu duyarak yaşarım. Her kötü olayda Ermeni parmağı var, her kötü kişide Ermeni kökeni arandığında "...bir komşumuz vardı..." diye başlayan nostalji edebiyatı okuyup dinlediğimde, Anadolu'da Ermenilere ait eski mezarlıklar, toplu katliam yerleri olarak gösterildiğinde;

Ermeniliğimi üzüntüyle hatırlarım.

İki dudak arasından çıkacak bir kararla veya iki cümlelik bir yasayla çözümlenecek sorunlarımızın yıllardır sonuçlanmayışını,

kamu görevlerinden uzak tutulmamızı, bizim de parlamentomuz olan TBMM'de temsil şansı bulamayışımızı düşündüğümde;

Ermeniliğimi üzüntüyle hatırlarım.

Yaşlı ve kimsesizler için, bakıma muhtaç özürlüler için, belki de kendi geleceğim için, evimi huzurevimize, yetimhanemize bağışlayamayacağımı. Vaftiz kaydımın bulunduğu, düğünümün yapıldığı, kiliseye (işyeri olan çevresinde oturmuyorum diye) yönetici olamayacağımı bilirim;

Ermeniliğimi üzüntüyle hatırlarım.

Ve... Soykırım oldu mu, olmadı mı? Ermeniler mi Türkleri, Türkler mi Ermenileri diye başlayan soruların bizlere yöneltilmesine. Diyalogun milliyetçi söylemlerle, doğruya ulaşma yolunun siyasetle kesilmesine üzülürüm. Üzülürüm de elimden bir şey gelmez;

Ermeniliğimi üzüntüyle hatırlarım.

Ermeniliğim nedeniyle üzülmek istemiyorum. Konusu Ermeni olmayan TV programı izlemek, Ermeni sözcüğünün geçmediği yazılar okumak, Ermenisiz konuşmak istiyorum. Ermeni ve azınlık olarak yaşamanın ne demek olduğunu çok iyi anlıyorum, düşünüyorum; ama anlatamıyorum.

Amerika'ya Gidiş

Kızım, oğullarım da Amerika'ya gitmeye heves etmişlerdi. Şahin askerden geldi, başladı "Ben Amerika'ya gideceğim," demeye.

"Oğlum, şimdilik dur. Biraz para yap. Askerden yeni geldin. Çalış, sonra gidersin," dedikse de olmaz da olmaz. Gençlerin aklına ne düşerse onu hemen tatbik etmek istiyorlar. Şahin de öyle yaptı. Oysa ki benim adama o kadar ihtiyacım vardı ki. Fabrikada 60-70 kişi çalışıyor. Arşak Sarkis onun başında. Mağazam var. Süleymaniye'de atölyem, Aksaray'da sünger yatak işim var. Ben nereye koşacağımı bilmiyorum. Misak asker, Nurhan okuyor. Şahin kendi dümeninde. Ne söylüyorsam aksini yapıyor. Amerika'ya gitti, Garo Kevorkyan'la beraber çalışmaya başladılar.

Kızım evlendi, damatla gitti.

Misak askerden geldi, evlendi. Birkaç sene beraber çalıştık, o da o kervana katıldı.

Nurhan burada mimarlığı kazanmıştı, Misak gidince biz de onu gönderdik, "Orada okusun," dedik. Baktık olmuyor, biz de düştük peşlerine.

Giden hemşehrilerimizden sanatları olanlar –kuyumcu terzi gibi– mesleklerini yapıyor, mesleği olmayanlar da kuru temizleme ve yemek işine girdiler. Yani millet ne yapsın? Ekmek parası için iş seçmek de olmuyor. Şahin de bir kuru temizlemeyi idare ediyordu. Nurhan kışları okuyor, yazları kuyumculuğa gidiyordu. Misak da iyi bir işa-

damı. İstanbul'da fabrikada bir sene kadar idareci olarak kalmıştı. Orada çalışanlar çok memnun kalmışlardı.

Bir gün şöyle bir iş olmuştu, bunu yazayım.

Bir müşteri 100 sandalye, 35 masa siparişi veriyor. Ortak ve yeğenlerimden Sarkis sevinerek aldığı siparişi ustabaşına anlatıyor. Misak hadiseyi öğreniyor, ustabaşını çağırıyor.

"Yahu bakalım şu aldığımız siparişten ne kadar kâr etmişiz, bir hesabını yapalım," diyor.

Sandalye bize kaça mal oluyor? Masalar kaça mal oluyor? Boruları ölçüyor, sacları tartıyorlar. Boyası, işçiliği vs. Bir de ne çıkarsa bağenirsin? Zar zor, başa baş geliyor. Neredeyse zarar edecekler. Sarkis'i çağırıyorlar, durumu anlatıyorlar. O da şaşırıp kalıyor.

Bu bir örnekti. Demek istediğim, ticaret başka bir şey.

Alis de bir zamanlar kuyumculukta parmakla gösteriliyordu. O da müthiş bir iş kadınıdır. Çocukları doğunca işi bırakmak zorunda kaldı.

Amerika'da üç sene kaldıktan sonra, İstanbul'a geri dönmeye karar verdim. Her hususta Amerika'ya adapte olamadıktan sonra burada yaşamanın bir anlamı yoktu benim için. Ben kendime güveniyor, kendimi tanıyordum. İstanbul'da iş kuracağım. Kimseye, "Beni götür ehliyet al, beni doktora götür," gibi eziyetler yapmayacağım. Tırnağımla kendi başımı kaşıyacağım bir ülkede yaşamak istiyordum. Para kazandığım her yer Amerika. İstanbul Amerika'dan daha üstün bir şehir. Ben İstanbul'a âşığım. İstanbul'suz da yaşayamam. Bu laf birçoklarının hoşuna gitmez ama İstanbul'a gelip tekrardan iş kuramayacakları içindir. Bilseler ki burada başaracaklar, koşa koşa gelecekler.

"Ben Amerika'da tatil yapacaksam İstanbul'da ne işim var?" diyenler, "Havai'ye giderim," diyenler, "İstanbul'dan

tarafa dönüp yatmam," diyenler İstanbul'un çöplüğünü bile özleyip, gelip gizli gizli buradan evler alıyorlar.

Bana yük olmayan, hatta yardımcı olan en küçük oğlum Nurhan bir numaralı işadamı oldu. Hiçbir destek çıkmadan en güzel işin, en güzel mağazanın sahibi oldu. Fevkalade bir işi var. Çok cici bir oğlu, bir kızı var. Hanım hanımcık, disiplinli bir ana babanın yetiştirdiği bir hanımı var. Kocasına, bize saygılı.

Misak da ilk göz ağrım. Sevdiğim bir çocuğum. Hanımı Ovsanna dünya iyisi bir gelin. "Baba!" diye etrafımda fır döner. Ayrıca babasıyla da adaşız.

Zaralı Ermenilerin Amerika Sevdası

Amerika'ya göç başlamıştı. Sene 1975.

Burası Türkiye bazı olaylar bizi rahatsız etmişti. Zara'dan gelmiştik, hepimiz rahat rahat ekmek paramızı kazanıyorduk.

Peki neydi bizi rahatsız eden?

Evet, biz Zaralılar her şeyin iyisini isteriz. Macerayı severiz, mücadeleyi severiz. Bir kısa ömür buna müsait mi? Biz elli yaşında Amerika'da yaşamak için kendimizi hazırlamış mıyız?

Lisanımızla, tahsilimizle, bilgimizle cevabım koca bir hayır. Çocuklarımız bile buna hazır değilken bu ıstırap, bu acı niye? İnsanlar dünyaya kaç defa gelir? Bizim canımız can değil mi?

1978'de Amerika'ya gezmeye gittiğimizde, green card için yaptığımız müracaatın cevabını 1980'de almıştık. Oğlumuz Şahin de iki senedir oradaydı. Konsolosa muamelemizi yaptırdık, dosyamızı elimize verdiler.Üç aya kadar Amerika'da olmamız gerektiğini söyledikleri zaman dünyalar bizim olmuştu. Her şey bitti zannetmiştik, oysa her şey satıp savıp gittikten sonra başlayacaktı. Zayiat vermeyelim diye bütün düzenimizi bozduk. En iyi para kazanacağımız zamanı bırakıp gittik, ama bazı dostlarımızın başına kötü işler geldi. Allah beterinden saklasın.

Bir dostumla konuşurken, "Green card'ımızı da aldık, bundan sonrası kolay," demiştim. O da bana, "Avedis, o dediğin işler en kolayı, asıl sen bundan sonra ne iş yapıp

da geçimini çıkaracaksın, onu düşün," demişti. Haklıydı, asıl dert şimdi başlıyordu.

Eşim, ben, dört çocuk, çocukların üçü evli, biri evlenecek çağda, şimdilik dokuz kişiydik. Amerika'da insan gibi yaşamak için bize dört ev lazımdı. Hangi gelin kayınvalidesiyle oturur, burası Amerika. Gerçi İstanbul'da bile olmazken, orada söz konusu bile değildi, hepsi birer aile olmuş, kendi yuvalarını kuracak, çoluk çocuk sahibi olacaklar. İstanbul'da yaşantımız başkaydı. İyi bir işimiz vardı, dört aileyi de geçindirirdi. Kendi ülkemizdi, her türlü işi de kurabilirdik. Sanatla değil tüccarlıkla para kazanıyorduk. Birkaç şube açabilirdik. Bu memleketi tanıyor, kanunlarını biliyorduk. Oysa Amerika'da gözü kapalı bir kuştuk, nereye uçacağımızı bilmiyorduk, bir yere çarpıp varımızı, yoğumuzu batırabilirdik. Nitekim bazı arkadaşlarımızın başına geldi.

Dolaşıyor, geziyor, iş kuran arkadaşlarımıza bakıyorduk. İstanbul'dan gelmişiz, burnumuz havada, cebimizdeki üç kuruşu da paradan sayıyoruz. Oysa iyi bir semtten bir ev alamayız. İstanbullu kuyumcular, sanatlarının Amerika'da geçerli olması sebebiyle bir lokma ekmek yiyorlardı, diğer insanların yapacağı işler belliydi. Kuru temizleme, pantolon uzatma kısaltma, benzin istasyonu, araba tamirciliği, fabrikaların önünde kamyonla sandviç satmak gibi işler. Ben bu işleri küçümsemiyorum, yeter ki karın doyursun. Ayrıca ağzında lisan yok, adamın karşısında devamlı ezilip büzülüyorsun, senin göçmen olduğunu anında anlıyor ve sevmiyorlar. İstanbul'da bir iş sahibi iken, burada sokaklarda kamyonla sandviç satmak zor geliyor. Biz buna alışmamışız. Yeni bir iş yaratmak, iş kurmak lisan ister, bilgi ister. Karşında dev gibi marketler var, içinde ne ararsan bulursun. Artık mahalle bakkalı burada bile kalmadı. Arabada tükürük köftesi satmak, nohutlu pilav satmak da kalmadı. Bunlar zaten karın doyurmaz, bu

tür işlere razıysan diyeceğim yoktur. Bizim İstanbulluların bir kısmı market açtılar, yürütemeyip zararına kapattılar.

Dostum Garbis, bir toplantıda şöyle anlatıyor: "Gardaşımla market açtık, yürütemedik kapattık. Daha sonra ben coca cola, soda satış işine girdim, kızımın yardımıyla yürütüyordum. İşi çocuklarıma devrettim, gezip dolaşırken bir yerde satılık bir arsa gördüm, tesadüfen orayı aldım, ıssız bir yer. Bildiğimden değil ya, Allah rast getirdi, aldım. Arsaya McDonald talip oldu, aylık 15.000 dolara kiraladılar. Oraya dünyanın parasını harcadılar, cennet gibi yaptılar, ben de yan gelip yatıyorum. Aldığım kiranın yarısını bile yiyemiyorum. Allah rast getirdi." Garbis çok mütevazı, alçakgönüllü bir insan. Bir başkası olsa havasından geçilmez. Çok beğendiğim bir insan, Allah mutluluğunu bozmasın.

Dostsuz, arkadaşsız beş kişi bir araya gelse, birbirlerini yiyen, çocuk gibi küsen Ermeniler, kardeş kardeşle dargın olan, adam zannettiğimiz adamlar. Kimin kaç parası var çocukların içerisinde bilmeyen kalmaz. Zıkkım olsun senin paran gösteriş budalası, parasıyla övünen insanlar! Bunlarla beraber aynı havayı teneffüs etmek bile başlıbaşına bir iş. Gidenlere, Amerika'da yaşayana saygı duyarım, herkesin kendine göre bir doğrusu vardır, herkesin yaptığı kendine göre doğrudur. Dünyanın her yerinde insanlar yaşıyorlar zevke göre değişir. Amerika güzel bir ülke daha iyisi yoktur. Amerika'ya gidenlerin hepsi iyi maddi durumda, İstanbul'u arayan yoktur. Yaşlılar lisan öğrenemeyip biraz buruk olsalar da artık bunları da unutup geçmiş sayılırlar. Akılda kalan gençlik hatıraları, İstanbul, Arşak ve Hamest'e çok yazık oldu. Kader onları vurdu evlatlarını kaybettiler, gülmeyi unuttular bu acıyla da bazı yanlışlıklar yapmış olabilirler bunların hepsi zamanla düzelebilir.

Bir dükkân meselesinden avukata ihtiyacımız olmuştu. Varujan Karoğlu'na, "Parasıyla şu işimizi bir çözebilir mi-

sin?" dedik. "Vah vah, koca Avedis ne hallere düşmüş," diye bizimle alay etti. İşte bunlar bizi söyleten, bizi ağlatan, kahrettiren olaylardı. Kızımız, oğlumuz kiminle geziyor, kiminle evlenecek diye düşünmezdik. Biz Zara'dan, İstanbul'dan Los Angeles'e gelmiş aileyiz. Hangi tahsil, hangi görgüyle tüm eski kafayı silip de çağdaş bir insan gibi düşüneceğiz.

Şöyle bir düşünün: Daha dün sevdiği oğlanı alamadı diye intihar eden kızımız vardı. Bu gerçeklerin üzerini gazeteyle örtemeyiz. Kimse evde ayağını uzatıp karısının, kızının önünde ahkam kesip kendi kendine cila vermesin.

Düşünüyorum da bizim hiçbirimiz modernliğe karşı değiliz, ama yine de isteriz ki çocuklarımız, torunlarımız güzel bir evlilik yapsın, biz de onları sevelim. Dükkân komşum Berç'le konuşuyoruz söz dolaşıp evlatlara geldi. Berç'in evlenmiş ayrılmış kızı vardı. Dedi ki: "Gitti bir İstanbullu boyfriend'iyle oturuyor." Bunu bizler söyleyemeyiz, saklarız bizler. Görücü usulüyle evlendik ama pişman değiliz. Ben Zara'da nişanlandım, bir iki defa ahırın kapısından girip görüştük.

Eram Ağa'nın Nişan, Simon'a takılıyor, "Avedis nişanlısını görüyor," diyor.

Simon karısına, "Avedis'i buralarda yakalarsam hatır gönül dinlemem elimde kalır," diyor. O gün öyleydi, biz de uyuyorduk, yani bunları kafamızdan atmamız için biraz okumamız lazım, büyük şehirde oturup insan dinlememiz lazım ki hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu ayıralım, yoksa babalarımızdan farkımız olmaz.

2006 senesindeyiz. Kızımız oğlumuz girlfriend, boyfriend otururşa razı olur muyuz? Evlenmeden önce hangimiz kızımıza müsaade eder, bir erkek çocukla nikahsız oturmasına razı oluruz? O gün o ayıptı, bugün bu ayıp. Acaba 20 sene sonra ne ayıp olacak? Hayırlısı, bilmiyorum.

Amerika'ya gidenlerin başından geçen sadece bir iki olay anlattım. Amerika'ya gezmeye gitmek hoş da, çok paran yok da çalışmaya mecbursan, bakmaya yükümlü olduğun çocukların da varsa, onlar da evlenip ev bark kuracaklarsa, işte o zaman gitmeyi biraz düşüneceksin. Ağzında lisanın yoksa, Amerika'ya uygun sanatın yoksa, cebinde beş aileye ev bark alacak paran yoksa, boşuna Amerika'ya heves edeyim deme. Türkiye'deki hayatının onda birini bulamazsın. Bana göre, yaşı 50'yi geçmiş bir babanın neyi varsa satıp, oğlunun, kızının peşine takılıp macera araması çok yanlıştır. Çocukları gitmek istiyorsa, İstanbul'daki düzenini bozmadan, kendini sarsmayacak şekilde neyi varsa versin, gitmek isteyen gitsin. Sonra hayatı çekilmez olur. Parası olan sonunun ne olacağını bilmeden gidiyor, elindekini de kaybediyor, mutksuz oluyor. Kendi ülkesinde para kazanamayan insan, bilmediği bir ülkede hiç kazanamaz. Paralı adam her yerde parasının gücüyle kazanır. Ben gidenlerin ortalamasını örnek alıyorum, çok parası olanla hiçbir işim yok. Bu memleketin sonu ne olacak derseniz, bana göre hiçbir şey olmaz. Türk insanı, devleti yeri gelince tek yumruk olmasını bilir, vatanı için canını seve seve verir, buna biz de dahil olmalıyız. Burası bizim de vatanımız. Birkaç kendini bilmez bazı kötülükler yapmışsa, daha iyisi bilmediğindendir. Zaman her şeyi unutturur. Gidenlerin kaybolduğu bir gerçek. Bakalım elli sene sonra onların sonu ne olacak. Bunu zaman gösterir. Affedersiniz, ben herhalde yaşlandım da bazı şeyleri göze alamıyorum. Kusura bakmayın, benim de çocuklarım, torunlarım ve onların çocukları oradalar ve gayet de memnun gözüküyorlar. Allah kimsenin düzenini bozmasın. Biz de şimdi ateş içerisindeyiz. Bir günde sıfır olabiliriz, yeter ki can kaybı olmasın. Ömürler çok kısa, nerede olursanız olun yaşamanıza bakın.

Amerika'ya Göç

1980 senesinde, dizinde derman olan bir kısım Ermeni Fransa'ya, Amerika'ya gitmeye başladı. Yine bizleri yerimizden, yurdumuzdan kovuyorlardı. Anadolu'dan İstanbul'a geldiğimizde çektiklerimizden fazlasını Amerika'da çekmeye başladılar.

Lisanımız yok, paramız yok, kanun nizam bilmeyiz. Muhacir olarak yaşamak ne demek? Biz senelerce ayrıldığımız Sivas'ı, Zara'yı unutamamış, "Ah vatan, vah vatan," demişiz ve hâlâ diyoruz.

Şimdi bir de dünyanın bir ucu olan Amerika'ya gelip o güzelim İstanbul'u, Adalar'ını nasıl unutursun. Elli sene önce gitmiş olan adam seksen yaşına gelmiş hâlâ evinde Zeki Müren'in şarkılarını dinliyor, Türkiye'nin televizyonunu seyrediyor.

Vatan unutulur mu? Bizleri yerimizden yurdumuzdan kovup perişan ettiler. Evet, aç susuz kalmadık çalışkanlığımız sayesinde, ama düzenini bozup da tekrar düzen kurmak, gittiğin yere adapte olmak kolay değil. Her ailenin kendini yetiştirmeye ne vakti var ne parası. Bu arada evladını kaybedip ömür boyu gülmeyi unutan insanlarımıza ne demeli? Şu kısacık ömürde bu kadar acı çekmeye değer miydi?

Efendim bir de madalyonun öbür tarafını çevirelim. Yüzlerce senedir uğruna canını verdiğin vatanında askerlik yap, çalış, vergini ver de seni çöpçü bile yapmasınlar. Varlık vergileri, 6-7 Eylül hadiseleri, devlet dairelerinde,

karakollarda küçülerek, çekinerek ismini söylemek, sana yapılan muamele:

"İsmin ne?"

"Kirkor efendim."

"Ne Kirkor'u? Ne biçim isim bu? Ne milletsin sen?"

"Efendim Ermeni'yim."

"Ya! Demek Ermeni'sin," derler.

Sen ter dökmeye başlarsın, nereye gitsen bu böyle, ondan sonra muamele değişir, ikinci sınıf muamele görmeye başlarsın.

Bir komşun seni tanımayan komşuna seni tanıtırken, "Bu da bizim Ermeni komşumuz Agop." Sen yine terlemeye başlarsın. Adam seni süzer, elin ayağın var mı, onunkine benziyor mu? İçinden devamlı seni etüt eder, çünkü Ermeni'yi ilk defa görüyordur.

Türkiye'den Almanya'ya, Hollanda'ya giden Türk asıllı insanlar beş altı sene sonra her türlü memur olur, milletvekili olur ayrı muamele görmez. Biz yüzlerce senedir burada yaşarız ama bizi çöpçü bile yapmazlar sonra da demokrasiden bahsederler. Bunlar yazmakla bitmez.

Şimdi de partizanlık uğruna, oy almak uğruna, çağdaşlık ilkelerini çiğneyip dini alet ediyorlar siyaset adamları. İşte bu yapılan muamele karşısında devamlı yeni bir yurt arama durumuna düşmüşüz. Gittiğimiz her ülkenin kanunlarına saygılı, vergisini veren, askerliğini yapan namuslu bir vatandaş olarak yaşamışızdır. Biz PKK'lıların, Kürtlerin yüzde bir yaptığını yapsak bizi oracıkta linç ederler. Nitekim 1915 olayları ortada.

1955 Ağustos ayında terhis oldum, İstanbul'a geldim. Bir ay sonra 6-7 Eylül olayları başladı. İstanbul yerinden oynamış insanlar sürüler halinde Kurtuluş, Şişli, İstiklal Caddesi, Kumkapı, Samatya, Gedikpaşa'da ne kadar Rum,

Ermeni, gayrimüslim varsa elde bıçaklar, tabancalar, sopalar evleri basıp kadına kıza saldırıyorlardı.

Dükkânları kırıp yağmaladılar, götüremediklerini kırıp döktüler. Bizler ışıkları söndürüp, kapıları kilitleyip önünde durup gelen o kudurmuş insanları durdurmak üzere terler döküyorduk. Bugün yazıp geçiyoruz, o günkü halimizi Allah bir daha göstermesin.

Saygılarımla Avedis.

Gazetelerden derlenen yazılar

6-7 EYLÜL OLAYLARI VE SALKIM SALKIM ASILACAK ADAMLAR

"Salkım salkım asılacak adamlar": Aziz Nesin'in bir anı kitabının adı bu. Asılacak adamlar kim mi?

Aziz Nesin, Asım Bezirci, Kemal Tahir, Nihat Sargın, Hulusi Dosdoğru, Hasan İzzettin Dinamo, Can Boratav ve diğerleri. Yani yazarı, çizeriyle, emekçisi, öğrencisiyle 47 kişilik bir liste. Ortak yanları mı? Siyasi şubece fişlenmiş birer solcu olmaları. Bu nedenle defalarca içeri girmiş çıkmışlıkları bulunmaları.

Bu kez nedenini bilmedikleri bir suçlamayla evlerinden, bulundukları yerlerden tutuklanmışlar, önce Sirkeci'deki Sansaryan Han'da (Siyasi Şube'de) toplanmışlar sonra Harbiye'de hücreye atılmışlardı.

BU AYDINLARIN SUÇU NEYDİ?

Tarih 7 Eylül 1955'di. Azınlıklara yönelik 6-7 Eylül tertibinin ertesi günüydü. Başbakan öğleden sonra yaptığı radyo konuşmasında olayları fişli solcuların üstüne atmıştı ama hiçbirinin de olaylarla ilgileri yoktu.

Peki, neden tutuklanmışlardı? Onu, bulundukları hücrede haftalar sonra öğrendiler. Tutuklulardan Dr. Hulusi Dosdoğru *6-7 Eylül Olayları* isimli anı kitabında şöyle yazıyor:

"İlk toplu tevkif müzekkeresi tutuklanmamızdan 22 gün sonra, 28.9.1955 tarihinde bizlere tebliğ edildi Suçlama: 6-7 Eylül olaylarını tahrik ve teşvik."

"Bu tutuklama yazısından 28 gün sonra 5.11.1955'de Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce ikinci tevkif müzekkeresi (tutuklama yazısı) yine hepimize toptan bildirildi. Bu ikinci müzekkerede şunlar yer alıyordu: 6-7 Eylül hadiselerinde tahrik, teşvik ve iştirakten maznun (sanık) 47 mevkuf (tutuklu) hakkında mahkumiyetlerinin devamına karar verildiğinin kendilerine tebliğini bildirmenizi...

(2 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi esas kararı: 55/638)"

Yani bu aydınlar "6-7 Eylül 1955 Olayları" olarak bilinen azınlıklara yönelik ayıplı tertibin sanıklarıydı ve bu nedenle de Harbiye'de hücreye kapatılmışlardı. Gerçekten suçlu olabilir miydi?

Ama bir suçlu olmalıydı. Suçu, siyasi şubenin fişlilerine yüklemeye çalışırsın bunun ayıbından da suçundan da kurtulursun. Aynen öyle olur.

6-7 EYLÜL SANIKLARININ CEZALARI MI?

Aziz Nesin'den okuyalım: "6-7 Eylül faciasında (...) dürtüleri baskı altında tutulan ve bu yüzden ezilen bireylerdeki saldırganlık gizli gücünün supabı devlet eliyle açılmış ve o facia ortaya çıkmıştı (...) 6-7 Eylül faciasının gerçek sorumlu ve suçlusu hükümetti. O olayın çapulcu, talancı ve yağmacıları da hükümetin el altından kışkırtıp sonradan dizginleyemediği ayak takımı (lümpenler) idi. Peki biz neydik? Hücreye atılanlardan hiçbirimizin bu olayla uzaktan yakından en küçük bir ilişkimiz yoktu... Sıkıyönetim Komutanı'nın emri şuydu: Solcular 6-7 Eylül suçlusu olarak salkım salkım asılacak..."

Bu nedenle aylarca hücrelerde kalıp yargılanmışlardı. Olayların hükümet tertibi olduğu anlaşılmaya başlayınca iç ve dış baskılar sonucunda verilen kararlar şöyleydi:

"Gereği düşünüldü. Sanık ...'a isnat edilen 6-7 Eylül Olayları teşvik ve tahrik suçunun varit olmadığı ortaya çıktığından beraatına oy birliğiyle karar verildi..."

Yani, salkım salkım asılacak adamlar takriben 9 ay sonra beraat etmişlerdi.

6-7 EYLÜL NEYDİ?

Hiç kuşkusuz, azınlık karşıtı politikaların bir halkasıydı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte birçok konuda değişiklik olduğunu söyleyebiliriz. ama İttihat ve Terakki'nin izlediği Müslüman olmayanlarla ilgili politikasında bir değişiklik olduğunu söyleyemeyiz.

Dönem, imparatorlukların bittiği ulus devletlerin kurulduğu dönemdir. Temel mesele öncelikle Anadolu'nun ve Trakya'nın Müslüman olmayan kimliklerden arındırılıp Türk/Müslüman kimlikli bir ulus/devlet kurmaktı.

Gayrimüslimlerin, yani Lozan'dan bu yana nüfus kayıtlarında 1, 2, 3 "kod" numaralı farklıların (Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin) bu yeni devlette yeri yoktu. Devletin politikası bu gruplara yönelik baskı, asimilasyon, şiddet ve yok etme uygulamaları olarak şekillenmişti. Bu sürede İstanbul dışında Müslüman olmayan unsurların cemaatleri kalmadı. Sıra İstanbul'u da arındırmaya gelmişti. Azınlık politikalarının türlü/çeşitli versiyonlarına rağmen İstanbul azınlıkları köklerinden tamamen kopamıyorlardı. Eee kolay değildi tabii bir insanın kök saldığı topraklardan kopması.

Fırsat bu fırsattı. Bir taşla iki kuş vurulabilirdi. Londra'daki Kıbrıs görüşmeleri nedeniyle hem Yunanistan'a gözdağı verilir hem de İstanbul azınlıklarına kendilerine gelemeyecekleri bir ders daha verilirdi.

Öyle de oldu. Devletin derin mühendislik hesabıyla start verildi.

Selanik'te Atatürk'ün evine bir görevlinin Türkiye'den gönderilen bombayı atmasıyla başlayıp tüm İstanbul'da önceden işaretlenen Rum, Ermeni ve Yahudilerin ev, işyeri, ibadethane, okul ve mezarlıklarına yönelik, ellerinde tek tip sopalarla, kazma, balta gibi kırıcı ve kesicilerle planlı bir uygulama başlatıldı.

Yakma, kırma, yağmalama, öldürme, yaralama, tecavüzler derken İstanbul'un üzerinden bir karabasan geçti. İstanbul 1453'den bu yana en büyük yağmayı, talanı yaşadı.

6-7 EYLÜL'DE NELER OLMUŞ, OLAYLARLA İLGİLİ NELER YAZILMIŞ, SÖYLENMİŞ BİR GÖZ ATALIM

Metin Toker: "İstanbul alt üst oldu. Varoşlar şehre indi. Eylemlerin ardından yedi göbek Rumlar ülkeyi terk ettiler. İstanbul'un eşsiz kültür mozaiği 6-7 Eylül olaylarıyla birlikte yerle bir oldu. Şehir şehirlikten çıktı. Taşralaştı. (...) Parlayan yangınlar etrafı sardı. 74 Rum Ortodoks Kilisesi'nden 70'inde yangın çıktı. Ortalıkta yangınları söndürecek ne itfaiye ne kargaşayı önleyecek polis vardı. (...) Meryem Ana ikonları, yağ kandilleri, gümüş şamdanlar, buhurdanlıklar, haçlar, adak eşyaları, yağ kandilleri, tasvirler, mozaikler, freskler tuz buz olup ortalığa saçıldı. Bu vahşet kasırgası 18.45 sularında Beyoğlu'nda koptu. Çılgınlık tüm İstanbul'a ve Adalar'a sıçradı. O arada kiliselerden başka havra, 8 ayazma, 2 manastır, 3584'ü Rumlara ait toplam 5538 gayrimenkul yıkıldı, yağmalandı. Fatih Sultan Mehmet'le başlayıp 500 yıl süren 'mala, cana, ırza dokunmama' geleneği iki saat içinde yok edildi."

Mete Tuncay: "Aslında 6-7 Eylül 1955 azınlıklara karşı girişilen sindirme, tasfiye hareketlerinin ilki değildi (...) ama 6-7 Eylül olayları daha öncekilerin hiçbirine benzemiyordu. 6-7 Eylül saldırılarıyla başlayan süreç onları ana yurtlarından ayıran süreç oldu."

Yılmaz Karakoyunlu *Güz Sancısı* isimli kitabında: "İstanbul'un kültür mozaiği başlı başına tarihsel bir zenginlik içeriyordu. (...) Ermeni, Rum, Yahudilerin Türk sanat ve estetik değerlerinin ulaşımında büyük payları, katkıları vardı. (...) 6-7 Eylül olayları ta Osmanlı'dan beri Azınlık sermayesinin Türk kesimine transferi için muhtelif zamanlarda sahneye konulmuş değişik saldırı olaylarında üçüncüsüdür. Bunlardan birincisi İttihat Terakki döneminde yaşanmış... İkincisi Cumhuriyet dönemindeki 1942-1943 yılları arasında yaşanmış olan Varlık Vergisi'dir. Bu da sermayeyi Müslüman kesime zorla aktarma girişimidir. Üçüncüsü ve en sunturlusu Demokrat Parti'nin uyguladığı 6-7 Eylül 1955 olaylarıdır. Olay Selanik'te Atatürk'ün evine bomba koyan ve bunun suçunu Yunanlılara atan bugünkü Nevşehir Valisi Oktay Engin'dir."

O zamanki siyasi iktidarın yargılandığı 1960-1961 yılındaki Yassıada mahkemelerinde de 6-7 Eylül olaylarının bir hükümet provokasyonu olduğu anlaşıldı. Anlaşıldı da azınlık politikalarında ve bu tür provokasyonlarda bir değişiklik oldu mu?

6-7 EYLÜL'DEN SONRA AZINLIKLAR İÇİN SON KIRILMA TARİHİ: 1964 SÜRGÜNLERİ

"İstanbul'un Son Sürgünleri" isimli (Hülya Demir ve Rıdvan Akar'ın) kitabından yakın tarihimizin pek bilinmeyen bir gerçeğini okuyup bir kere daha hatırlıyoruz.

Atatürk ve Venizelos tarafından 1930 yılında imzalanan Türkiye, Yunanistan arasındaki Barış ve Dostluk Anlaşması 1964'te tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılır. Yaklaşık 40 bin Türk ve Yunan vatandaşı Rum 20 kilo eşya ve 22 dolarla 24 saat içerisinde sınır dışı edilirler. 2902'si tapulu mülk olmak üzere diğer tüm varlıkları bloke edilir.

Bu olay, başta Rumlar olmak üzere İstanbul azınlıkları için son kırılma tarihtir.

DÜNÜN KONTRGERİLLASINDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN NE?

Dr. Hulusi Dosdoğru anı kitabında *"Son Söz"* başlığıyla şunları yazıyor: 6-7 Eylül olaylarının Yassıada'ya Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanması, 24.10.1960'da gerekçeli kararın verilmesiyle sona ermiştir. Ortaya salkım saçak dökülen, akla, izana sığmaz bu dev çaptaki suçların ardından, ne yazık ki, dağ, fare bile doğuramamıştır. Bebek, köpek, metres davaları ile havanda su dövenler, asıl suç kovanını çomakladıkça, altından eski deyimle çapanoğlu yeni adıyla kontrgerilla çıktığından ve ucundan kulpundan karıştıranlara bulaştığından suçlar köpürtülüp kazınmadan, olduğu gibi bırakılmıştır. Bu yüzden 6 Eylül 1955 günü Selanik'te

Atatürk'ün doğduğu evin bombalanması olayı, düşman iftirası-Yunan yakıştırması diye yaftalanarak, örtbas edilmiş devleti kullanarak işlenen bu zincirleme suçların üzerine sünger çekilmiştir.

Toplumun alnına savaştırılmaya çalışılan böyle bir suç kovanından yeterince ibret alınmadığı için, daha sonraki Maraş Pogromu'nda son Sivas Kırımı'nda benzer olaylar tekrarlanıp durmuştur." (Bildiğiniz gibi 6-7 Eylül olaylarının sanıkları olan Aziz Nesin'le Asım Bezirci'nin yolları 1993'te Sivas Madımak Otel faciasında bir kere daha birleşir. Olaylarda Asım Bezirci yanarak ölür, Aziz Nesin'in itfaiye merdiveniyle kurtuluşu ise o günleri yaşayanların belleklerinde hâlâ duruyor. Y.Ö.)

Bunlar bizler için dün de bugün de çok bildik şeyler. Rahip Santoro, Hrant Dink ve Zirve Yayınevi cinayetleri, öldürülecekle-rin listesi, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları sokaklarda (6-7 Eylül'den hatırladığımız ve tespit ettiğimiz) işaretlenen Ermeni evleri. 6-7 Eylül olaylarının yıldönümündeyiz. 1955, 2013 aradan 58 yıl geçti. Hiç kuşkusuz, o kara tablo, o kara gün toplumsal belleğimizde ve yakın tarihimizin sayfalarında duruyor. Biz azınlıklar için 6-7 Eylül öncesi vardır, 6-7 Eylül sonrası vardır. 6-7 Eylül öncesinde azınlıktık, 6-7 Eylül sonrasında azıcık kaldık. Bilirsiniz azıcık kalmak yok olmanın başlangıcıdır. Ulus-devletten amaç bu sonuç değil miydi? Bunca "azınlık karşıtı politikalar"ın amacı İstanbul'u da gayrimüslimlerden arındırmak değil miydi?

TÜM FARKLILIKLARI ZENGİNLİK OLARAK KABUL EDEN BİR ÜLKEM OLSUN İSTERDİM

Mevcudumuzu koruma çabasındayız. Bir rengi canlı tutmak istiyoruz ama zor oluyor işte. Ülkem aydınları farklı düşündükleri için, ülkem azınlıkları ise farklı alt kimlik taşıdıkları için; sistemin, resmi ideolojinin, ulus-devlet olgusunun dışında kalan kimselerdi. Bunun haksız bedelini 6-7 Eylül'de birlikte ödediler ama azınlıkların ödediği bedel kalıcı ve yıkıcı oldu. Aydınların çoğu aramızdan ayrıldı. 6-7 Eylül olaylarını yaşayan gayrimüslimlerin çoğu da hayata veda ettiler. Üstelik bunların çoğu kendilerinin ve çocuklarının geleceğini yaban ellerde arayıp, dünyanın dört bir yanına savruldular; bu ülkenin dilini konuşarak, türküsünü çığırıp, şarkısını söyleyerek, rüyasını görerek hayata veda ettiler.

Olayın 61. yılında hepsini saygıyla anıyorum. Tüm farklılıkları zenginlik olarak kabul eden, demokratik bir ülkem olsun isterdim.

SİVAS- ZARALI ERMENİLER

Zara'nın ileri gelenlerinden birkaçı, o gece Hacı İzzet'in evinde toplandılar. Kafa kafaya verdiler, uzun uzun konuştular, ince ince düşündüler. Sağa-sola çektiler, öne verdiler geri aldılar. Nihayet gördüler ki olacak gibi değil, tehlike büyük, gelecek karanlık, bir şeyler yapmak gerekiyor. Kalktılar, topluca kaymakama gittiler. Sözü ilkin Hacı İzzet aldı. "Efendim," dedi. "Görüyoruz ki komşularımızı, bütün Ermenileri alıp götürüyorsunuz. Bizim devlet babanın yaptığına bir diyeceğimiz olamaz. Siz bizden daha iyi bilirsiniz ne yapacağınızı, ama af buyurursanız, bir büyük maruzatımız var ki çok hayati bir durum arz ediyor tüm kasaba için, size onu anlatmaya geldik."

"Lafı uzatma Hacım söyle bakalım ne söyleyeceksen," dedi kaymakam. "Efendim bizim kasabada evlerimizi onlar yapar, buğdayımızı onlar eker, ekmeğimizi onlar pişirir. Demircisi, marangozu, terzisi ve daha birçok zanaat onlardan sorulur. Eğer

onların hepsini alır götürürseniz biz ne yaparız sonrasında. Hiç olmazsa birkaçını bıraksanız?"

Sustu bir an kaymakam. Kalktı oturdu, oturdu kalktı. Elleri cebinde gitti geldi. Çok zor bir durumda kalmıştı. Birden aklına beyaz atı geldi. Atının nalbantı da bir Ermeni değil miydi? Hacı İzzet haklıydı. Sağa baktı, sola baktı ayağa kalktı, sokağa baktı. Odadakilerin yüzüne bakmaksızın, "Bakın efendiler," dedi. "Sizin bu söylediklerinizi ne siz söylemiş olun ne de ben duymuş olayım. Gidin nasıl biliyorsanız öyle yapın, ama dikkat edin yanınıza alıkoyduklarınız belalı kişiler olmasın."

Terzi Sarkis, fırıncı Artin, marangoz Keğam, duvarcı Miğitar ve daha başkaları aileleriyle birlikte böyle kurtuldular o büyük göçten. Zara'da kaldılar ve yaşadılar...

Ama bakın nasıl? Önce din değiştirdiler, tümü birden Müslüman oldular, isimlerini değiştirdiler. Sarkis oldu Zeki, Artin oldu Ali, Keğam oldu Kenan, Miğitar oldu Hakkı... Arsaları, tarlaları, evleri ve neleri varsa her şeylerini kaybettiler. Tapuları silindi bir günde, Zara'nın kilisesi saman deposu oldu aynı gün. Uzun lafın kısası, yaşamı idame ettirebilme ya da şimdiki adıyla sürdürebilme derdi onlara her şeylerini unutturdu çaresiz. Her cuma caminin baş müdavimleri oldular.

Aradan birkaç yıl geçti, artık her şey bu yeni şekliyle kabullenilir olmuştu Zara'da, ama o cuma yaşananlar her şeyi alt üst etti aniden.

Sevr Antlaşması imzalandı o sıralar. Avrupalı devletler olanları ve şikâyetleri incelemek için müfettişler göndermeye hazırlanıyorlardı Anadolu'nun dört bir yanına. Her yere olduğu gibi Zara'ya da tabi. Aldı mı Zara'nın mülki erkanını bir telaş? Hemen kilise temizlendi, samanlardan eski şekline dönüştürüldü yeniden. Caminin önünde o gün değişik bir telaş ve gariplik göze çarpıyordu ama bir türlü mana veremiyordu Hakkı Bey buna. Camiye de o gün biraz erken gelmişti. Çeşme başında abdestini aldı bir güzel. Niyeti namazda önlerde yer kapmaktı.

Hacı İzzet dikildi cami kapısında Hakkı'nın önüne. Pervasızca, "Oooo hoş geldin Miğitar," dedi aniden. Hakkı şaşırdı bir an.

Karşısında duran adam eliyle kendisine karşıdaki kiliseyi gösteriyor ve "Senin yerin ora Miğitar," diyordu aradan bunca yıl geçtikten sonra.

"Iıh" dedi. 'Bu beni sınıyor herhalde?' "Estağfurullah Hacı Emmi Elhamdülillah Müslümanız hepimiz. Bizim ne işimiz var yahu o kapıda?" demesine Hacı fırsat vermedi.

"Yok yok Miğitar, evli evine köylü köyüne kardaşım. Sen de bilirsin, katıksız Hıristiyansın sen, git kilisene. Hem sonra bak yarın da kaymakama uğra sizin tapuları yeniden hazırlamış. Hem sadece sizinkileri de değil, giden akrabalarınızınkini de sizin üstünüze yazmış. Yarın git onları da al ha! Unutmayasın, kaymakam uzun uzun tembihledi."

Zaralı komşumun babasından aktardığı bu olaylar nereden mi aklıma geldi? Nereden olacak, hani şu Habitat vardı ya, yeni bitti de "Evli evine, köylü köyüne" döndü. İşte "insan yaşamının sürdürülebilirliği" diye bir nakarat ürettiler orada. "Hadi bu hikâyeyi okuduktan sonra üç kez peşi sıra hepiniz hızlı hızlı tekrarlayın bakalım.

"insan yaşamının sürdürülebilirliği"

"İnsan yaşamının sürdürülebilirliği"

"İnsan yaşamının sürdürülebilirliği"

Ne oldu dilinize öyle kuzum? İnsan ve yaşam kolay söyleniyor, lakin şu "sürdürülebilirlilik" lülüleşiyor değil mi?

Kaynak: Hrant Dink Vakfı

TALAN EDİLEN MEZARLIKTA ZARALILAR'IN SIZLAYAN KEMİKLERİ

Ermeni Mimar ve Mühendisler Dayanışma Derneği'nin (HAYCAR) düzenlediği dört günlük Amasya, Tokat, Sivas yolculuğunda yaklaşık 40 kişiydik. Aramızda ABD'den ve Yunanistan'dan gelen Ermeni konuklar da vardı. Yoğun programımız içinde, arkadaşlarımızdan biri gruptan ayrılıp memleketi Zara'ya gideceğini söyledi. Programda olmamasına rağmen onu ve eşini tek başına bırakmak istemedik. Birlikte yaptığımız Zara ziyareti, çok acı bir olayı gün yüzüne çıkardı.

Ermeni mahallesini gezmenin uzun süreceğini düşünerek, sadece mezarlığa gidelim, duamızı okuyup ayrılalım istedik. Mezarlık Ermeni mahallesinin üst yamacında, Zara'ya hakim bir noktada. Kepçeler tepeye doğru yeni bir yol açmış.

Otobüsü bir noktada bırakıp toprak yoldan tırmandık. Oraya vardığımızda, mezarlığın alt kısmında korkunç bir görüntüyle karşılaştık. Kepçeler mezarlığın büyük kısmını tarumar etmişti ve ortalık kol, bacak, kafatası kemikleri kaynıyordu. Donup kaldık.

Çevresindeki Ermeni evlerini yıkmak yetmemiş, bomboş araziden yol geçirecek başka bir alan bulunamamış gibi, mezarlık yerle bir edilmiş. Mezarlık alanında tek bir mezar taşı kalmış; üzerinde "Sahag Demirci 'D 1891 – Ö 1959' yazıyor.

"Böyle mi helalleşeceğiz?"

ABD'den gelen dostumuz "Hükümet bize dönün çağrısı yapıyor, helalleşelim" diyorlar. Bizi böyle mi karşılayacaklar, böyle mi helalleşeceğiz?" diyor dehşet içinde. Dilimiz damağımız kurumuş; söyleyecek söz bulamıyoruz.

Zara'ya uğramamıza vesile olan dostumuz, "Hep Zara'da ölmek isterdim, meğer mezarda da rahat yokmuş," diyor. Duygularını anlıyorum. Ortalığa saçılmış kemikler arasında akrabalarına ait olan var mıydı diye düşünmeden edemiyorum.

Son haftalarda Agos manşetlerine benzer konular yansıdı. Malkara'daki Ermeni Kilisesi'nin meyhaneye çevrilmesi; Muş Ermeni mahallesinin resmi kararla yakılıp yıkılıp talan edilmesi; ardından Sansaryan'daki ihale tezgahı; Trabzon Ayasofya Müzesi'nin camiye çevrilmesi, eşsiz zenginlikteki mozaiklerin, duvar resimlerinin tahrip edilmesi... Hükümetin ilgili bakanlığı, valilik, kaymakamlık, belediye, ilgili Anıtlar Kurulu açıkça suç işliyor.

Bütün bu eylemlerin nedeni açık: Ermenilerden, Rumlardan kalan son izleri de silmek. Üç-beş yıl önce toplu mezardan çıkan ve Ermenilere ait olduğu tahmin edilen kemiklerin DNA testine tabi tutulması gündeme geldiğinde, ne olduysa yaz ortasında sağanak yağmur yağmış, sel akmış, kemikler sele kapılıp kaybolmuştu!

Osman Köker:
Sivas Ermenileri Bir Varmış, Bir Yokmuş

Sivas'ı Madımak katliamıyla hatırlıyor bugünkü kuşaklar Aleviler ve Sünniler arasındaki gerilimle... Oysa Sivas'ın tarihi bir zamanlar bu toprakların çok daha zengin bir insan kaynağına ev sahipliği yaptığına tanıklık ediyor. Yalnızca yüz yıl önce, Birinci dünya Savaşı patlak vermeden, bugünkü Sivas iliyle hemen hemen aynı yerleşim yerlerini kapsayan Sivas Sancağı, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden biriydi.

Sivas Sancağı

1903 vilayet salnamesine göre Karahisar-ı Şarki sancağı içinde bulunan ve bugün Sivas vilayetinin sınırları içinde bulunan Suşehri ve Koyulhisar kazalarının nüfusları da hesaba katılırsa, bugünkü Sivas vilayeti sınırları içinde kalan topraklarda 393 bin 882 kişi yaşamaktaydı. Bugün (2008 nüfus sayımı sonuçlarına göre) bu alanda 631 bin 112 kişi yaşıyor.

Suşehri ve Koyulhisar kazalarının toplam nüfusu olan 53.298 kişi genel toplam nüfustan çıkarılırsa, Sivas Sancağı'nda o tarihte yaşayan nüfus 340 bin 584 kişi kadardı. 1903'te 393 bin 882

olan Sivas'ın toplam nüfusunun yüzde 78'ini (306 bin 331) Müslüman, yüzde 22'sini (87.551) gayrimüslim nüfus oluşturuyordu. Gayrimüslim nüfus daha ziyade Sivas merkez, Suşehri, Tenos (Şarkışla), Hafik, Koçgiri (Zara), Divriği ve Gürün kazalarında yoğunluk kazanıyordu. Yıldızeli ve Koyulhisar'da gayrimüslim nüfus yok denecek kadar azdı. Gayrimüslim nüfusun yüzde 90'ını (77 bin 960) Ermeni, yüzde 7'sini Rum (6 bin 46) ve yüzde 3'ünü diğer milletler teşkil etmekteydi.

ERMENİ KAYITLARI

Ermeni patriklerinden Mağakya Ormanyan 1912'de yayınladığı *"Ermeni Kilisesi"* adlı kitabında ise sancaktaki Ermeni nüfusunu kilise kayıtlarına dayanarak 97 bini Gregoryan, 5 bin 500'ü Katolik, 2 bini Protestan olmak üzere 104 bin 500 olarak verir. 1914 Osmanlı nüfus sayımında ise bu sancakta yaşayan Ermenilerin sayısı 78 bin 605'i Gregoryen, 2 bin 395'i Katolik,1915'i Protestan olmak üzere 82 bin 915 olarak geçer. Farklı kaynaklar, bu yıllarda Sivas kent merkezinin 45 ine yakın olan nüfusunun üçte birinden fazlasını Ermenilerin oluşturduğundan bahseder. Aslında eski adı Sebastia olan bu şehrin, Roma İmparatorluğu'nun Armenia Minor adlı eyaletinin merkezi olduğunu ve 11. Yüzyılda doğudan büyük bir Ermeni göçü aldığını dikkate alırsak bu nüfus verilerinin hiç de şaşırtıcı olmaması gerekir.

Hıristiyanlık Mirası

Gregoryan Ermenilerin şehirde Surp Asdvadzadzin, Surp Sarkis, Surp Pırgiç, Surp Minas, Surp Hagop, Surp Kevork adlı altı kiliseleri vardı. Bunlardan ana kilise olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin içinde iki de şapel bulunuyordu. Şehirde ilk Hıristiyan şehit ve piskoposlarından olan Sivaslı Surp Vlas adına da bir şapel vardı. Sivaslı Müslümanlar tarafından da "evliya" olarak kabul edilen Surp Vlas'ın Medrese mahallesindeki mezarı hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilirdi. Ka-

tolik Ermenilerin Surp Vlas adlı bir kiliselerinin bulunduğu şehirde Protestanlar'ın da iki kilisesi vardı.

Ticaret ve Zanaatlar

Geçiş yolları üzerinde bulunan şehrin ticari hayatında eskiden beri Ermeni tüccarlar önemli yerlere sahipti. Kuyumculuk, bıçakçılık, bakırcılık, çeşitli ahşap işleri gibi zanaatlar çoğunlukla Ermeniler tarafından icra edilirdi. Sivas'ın en büyük iş hanı olan Aramyan Hanı'nın kira geliri, Ermenilerin şehirdeki en yüksek okulları olan Tarkmanças Mektebi'nin masraflarını karşılamak için kullanılırdı. Diğer Ermeni okullarının da kendi giderlerini karşılamak için kiraya verdikleri mülkleri vardı.

Okullar

Ermeni okulları, erkek öğrencilerin okuduğu Tarkmanças, Aramyan, Nersesyan, Pırgiçyan, Vartanyan; kız öğrencilerin okuduğu Hıripsimyan ve Bezikyan; kız ve erkek öğrencilerin birlikte okuduğu Lusinyan, Sahakyan, Torkomyan, Rupinyan, Mıkhitaryan mektepleriyle Aramyan anaokuluydu. Katolik Ermenilerin çocuklarının çoğu Cizvitlerin okullarına devam ederlerdi. Protestanlar tarafından yönetilen sekiz okulun ve Norhadyan adlı özel bir okulun bulunduğu Sivas'ta Ermenilerin kendi yetimhanelerinin dışında İsviçreli misyonerlerin kurduğu bir yetimhane daha vardı. Şehirde bir de Ermeni Hastanesi bulunuyordu.

Kültür

Kültür alanında faaliyet gösteren çeşitli dernekleri, tiyatro grupları ve kumpanyaları olan Sivaslı Ermeniler gazete ve dergi de çıkarıyorlardı. 1905-1907 yıllarında yayınlanan "Ged", 1909-1911 yıllarında önce haftalık, daha sonra iki haftada bir yayınlanan "Antranig", 1910- 1914 yıllarında yayınlanan haftalık gazete "Hoğtar"; 1910-1913 yıllarında yayınlanan aylık dergi "Nışdrag", 1913 yılında yayınlanan "Ağavni", 1913 yılında yayınlanan "Gapira", 20. Yüzyıl başında Sivas'ta çıkan Ermenice süreli yayınlardı. Sivas Valiliği'nin resmi yayını olan "Sivas" gazetesi de bir dönem

Türkçe-Ermenice olarak yayınlanmıştı. Gazetenin editörü, vilayet matbaasının da başında bulunan Antranik Vartanyan'dı.

Din

Şehrin birkaç km. kuzeyindeki Surp Nişan Manastırı yakın vilayetlerden sürekli olarak ziyaretçilerin geldiği, önemli bir hac merkeziydi. İçinde Surp Nişan, Surp Garabed ve Surp Asdvadzadzin adlı üç kilisenin bulunduğu manastırda çok sayıda kıymetli yazma kitabının muhafaza edildiği bir de kütüphane vardı. Surp Asdvadzadzin Kilisesi ile Aramyan ve Tavityan mekteplerinin yer aldığı, şehrin birkaç km dışındaki Tavra köyünde 1500 kadar Ermeni yaşıyordu. Köyün yukarısında Surp Hagop ve Surp Anabad adlı iki de manastır vardı. Sivas çevresinde Hıntragadar Surp Asdvadzadzin ve Surp Hıreşdagabed adlı iki manastır daha yer alıyordu. Çok geniş bir araziye sahip olan Surp Hıreşdagabed Manastırı'nın içinde Surp Garabed, Surp Asdvadzadzin ve Surp Hıreşdagabed adlı üç de kilise bulunuyordu. Surp Sarkis Kilisesi'nin bulunduğu Pırknik (bg. Çayboyu); Surp Nigoğayos ve Surp Yerrortutyun kiliseleriyle Pakradunya Mektebi'nin bulunduğu İşhan (bg. İşhanı), Surp Sarkis Kilisesi ile iki okulun bulunduğu Şinkörek (bg. Esenyurt). ...

YOK EDİLEN TOPLUM

Burada görev yapan misyonerlerin zamanında tuttukları günlük ve raporlarının yanı sıra Talat Paşa'nın "kara kaplı defteri" gibi çeşitli Osmanlı kaynakları, bu nüfusun tamamına yakınının 1915'te sürüldüğünü, özellikle misyonerlerin raporları ise bu sürgünün katliamlarla birlikte yürüdüğünü gösteriyor. Din değiştirerek ay da değiştirmiş gibi yaparak burada kalanlar 1918'den sonra şehre geri dönenler ve civardaki kaza ve köylerden toplananlar sayesinde, Cumhuriyet döneminde belli bir Ermeni nüfusu şehirde varlığını sürdürüyorsa da bunların ne ekonomik ne de sosyal ve kültürel yönden eski varlığını sürdürdüğünden bahset-

memiz mümkün değil. Okullarını artık açamıyorlar, bir iki kilise dışında dini varlıklarını devam ettirecekleri mekanları kalmıyor. Vilayet binasının hemen çaprazında şehrin en önemli yerindeki en görkemli bina olan ana kiliseleri Surp Asdvadzadzin'in sadece bir bölümünü kullanmalarına izin veriliyor. 1952 yılında bu kilisenin hükümet eliyle dinamitler de kullanılarak yıkılması, şehirdeki Ermenilere en büyük darbe oluyor. Bu olayla "artık size burada yer yok" mesajını alan Ermenilerin şehri terk etmesi hızlanıyor.

BİZE KALAN ...

Bugün Sivas'ta Ermenilerden geriye ne kaldı diye baktığımızda (din değiştirerek burada yaşamaya devam eden kişileri saymazsak) 20 kadar aileden bahsedebiliriz. Görüştüğümüz Ermeniler her ne kadar konu komşuyla ilişkilerinin çok iyi olduğunu söylese de, cemaatin patrikhane nezdinde temsilcisi olarak görülmekten öte politik bir iddiası, faaliyeti olmayan Minas Usta (Durmaz) hakkında da bir öldürme planının son Ergenekon operasyonlarında ortaya çıkarıldığını dikkate alırsak, bu ailelerin nasıl bir ortamda bulunduklarını düşünebiliriz.

Mimari varlık olarak neler kaldığına baktığımızda, şehrin göbeğinde (artı mülkiyeti Ermenilerde olmayan) Taşhan'dan, Bezirci mahallesinde biri yeni sahipleri tarafından restore edilerek lokanta olarak işletilen diğerleri terk edilmiş ve yarı yıkık durumdaki 10-15 eski Ermeni evinden, askeri garnizonun içinde kalmış olan Surp Nişan Manastırı'nın bir kilisesinden ve yine askeri bölgedeki Surp Anabad Manastırı'nın kilisesinden, eski Pirkinik köyündeki bir iki ev, iki değirmen taşı, alınlığında Ermeni harfleriyle "Sahak" yazılı olan bir kapıdan başka bir şeyden bahsetmek mümkün değil. Yani her şey "Bir varmış, bir yokmuş" misali.

1915 olaylarının yaşandığı dönemde Konya Valisi olan Mehmet Celal Bey'in 1918'de, Ermeni katliamıyla ilgili yazdığı yazı Radikal gazetesi tarafından yeniden yayımlandı. Mehmet Celal Bey, 1915'teki Ermeni katliamı tanıklığını şu sözlerle anlatıyor:

"Benim Konya'daki halim, elinde hiçbir tahliye vasıtası olmadığı halde nehir sahilinde duran adamın haline benziyordu. Nehirde su yerine kan akıyor ve binlerce masum çocuk, kabahatsiz ihtiyar, aciz kadınlar, kuvvetli gençler bu kan akıntısı içinde yokluğa doğru akıp gidiyorlardı. Ellerimle, tırnaklarımla tutabildiklerimi kurtardım ve diğerleri zannederim bir daha dönmemek üzere akıp gittiler."

Radikal gazetesinden Zeki Sarıhan'ın haberine göre, Mehmet Celal Bey'in 10-12-13 Aralık 1918'de Vakit gazetesinde yayımlanan yazı dizisi şöyle:

"İleri gelen dostlardan bazıları Ermeni olayları hakkındaki malumat ve görüşlerimi yazmaklığımı tekrar tekrar hatırlattılar. Gazete muharrirlerinden tanıdığım bazı muhterem kişiler de bu mesele hakkında mülakat yapmak için müracaatta bulundular. Bendeniz, karşılaştığımız müşkülleri ve anlaşmazlıkları artırmamak için şimdilik susmayı tercih etmiştim. Fakat geçen gün Jamanak gazetesi yazarlarından bir zat ile görüştüm. Konuşmamızda Ermenilerden birçoğunun son fiilin mesuliyetini bütün Türklere teşmil etmek istediklerini de anladığım için milletimi böyle bir lekeden kurtarmak maksadıyla kendisine biraz izahat vermiştim. Muharrir görüşmemizde not almadığı için fikirlerimi tamamıyla söylediğim gibi gazete sütununa geçirememiş. Diğer yandan şu çirkin hadisenin örtülecek ve tevil edilecek hiçbir noktası kalmamış olduğundan Ermeni olaylarını bildiğim bütün tafsilatıyla, bütün iğrençliğiyle hakikat meydanına koymayı, her şeyi gördüğüm, anladığım gibi naklederek verilecek hükmü medeniyet ve insaniyetin takdirine havale etmeyi münasip gördüm.

Tesadüf beni daha meşrutiyetin başlarında Ermeniler hakkında doğru incelemelerde bulunabileceğim bir mevkiye sevk etmişti. 31 Mart hadisesinden sonra Erzurum Valiliği'ne tayin olundum ve iki sene orada kaldım."

Erzurum'da gördüğüm toplumsal düzen

O zamanlar Ermenilerle Kürtler arasında bazı anlaşmazlıklar vardı ki bunların en mühimi arazi meselesiydi. Bütün fertlerine

eşit haklar bahşeden bir memlekette çeşitli unsurlar arasında barışı temin için öncelikle bu anlaşmazlıkları her tarafın hoşnutluğunu gerektirecek bir tarzda halletmek, herkese hakkını vermek, her şahsın yetkisini kanunen temin, fertlerin diğerlerine tecavüz ve zorbalığını men etmek, memlekette kanunu -yalnız kanunu- hakim kılmak lazımdı. Ben de bu gayeyi takip ettim.

Öncelikle anlaşmazlık sebeplerini, memleketi ve halkı layıkıyla anlamak için incelemelerde bulundum. Herkesle görüştüm, ifadelerini dinledim. Tekrar tekrar vilayetimin her tarafını dolaştım. Çadırlarında Kürt beylerine, köylerinde Ermeni çorbacılarına misafir oldum. Erzurum vilayetinde bir iki gün durup kalmadığım bir nahiye merkezi yoktur.

Bu incelemelerin neticesinde anladım ki, unsurlar arasında esaslı bir ihtilaf yok. Bilakis Türkler ve Kürtler ile Ermeniler arasında asırlardan beri yerleşmiş bir dostluk, karşılıklı bir emniyet mevcut. Hamallık, bekçilik yapmak üzere İstanbul'a, İzmir'e giden Kürtler, çoluk çocuğunu komşusu Ermeni'nin himayesine ve ticaret için Rusya'ya, Amerika'ya giden Ermeniler de ailelerini Türk ve Kürtlerin korumasına tevdi ediyorlar ve iki taraf da bu emanetleri iyi korumaya çalışıyor, bütün vilayette yalnız iki sınıf halk vardı. Biri başkalarının hakkına tecavüzle menfaat temin eden mütegallibe diğeri bir mütegallibenin kötü zulümleriyle ezilmiş, mukavemet kuvvetini kaybetmiş olan zulüm görenler yani Türkler, Kürtler ve Ermeniler. (...)

Bu vilayetten iki sene devam eden memuriyetim, Müslüman olmayan kavimler arasında bize en yakın olan ve bizimle beraber yürümeye en müsait bulunan kavmin Ermeniler olduğuna dair olan kanaatimi takviye eyledi. Erzurum Ermenileri arasında vatan endişesiyle kalpleri titreyen ve memleketin her türlü mukadderatından cidden alakadar olan pek çok tacirler tanırdım. Bu adamların hiçbiri bugün hayatta değildir. İstisnasız olarak cümlesi ya Erzincan'ın isimsiz izbelerinde ya Diyarbekir'in kızgın çöllerinde elim ve feci surette hayatlarını terk etmişlerdir. Bu tahsilatı vermemin nedeni, Ermenilerin hiç olmazsa hepsine yakın bir büyük ekseriyetinin ruhen ve fikren bu memlekete bağlı, memleketin

her halinden bizim kadar müteessir oldukları hakkında, tecrübe ve müşahadeye dayandığı için inkar edilemez kesin kanaatimi bir defa daha tekrar etmek maksadına yöneliktir.

Asırlarca telafisi mümkün olmayacak

Ermeniler hakkında yapılan muamelenin her bakımdan mukaddes vatanın yüce menfaatlerine aykırı olduğunu mütemadiyen telgraf ve yazışmalarla Babıali'ye yazmaktaydım. Bunlar arasında mensup olduğum nezaretin nazırına yazdığım gizli ve hususi bir yazıda "Ermeni kavmi nüfusu memleketin ehemmiyetli bir kısmıdır. Umumi servetin belki dörtte biri Ermeniler elindedir ve memleketin teşebbüs kuvvetinin yarısına yakını miktarına bunlar sahiptir. Mahflarına çalışmak memleket için asırlarca telafisi mümkün olmayacak derecede büyük bir zarardır. Bütün dünyadaki düşmanlarımız toplanıp aylarca düşünseler bize bundan büyük bir fenalık edemezler" demiştim. Görüşlerimin hiçbiri dikkate alınmadı. Konya'da iki gün kaldıktan sonra İstanbul'a geldim. Selahiyet sahibi olanlara bu teşebbüsün zararlarını anlatmaya çalıştım. Maalesef kimseye meramımı anlatmak mümkün olmadı.

Konya yolunda gördüğüm feci manzaralar

Ermeniler hakkında tatbik olunan siyasetin mukaddes vatanımızın hayati yüce menfaatlerine tamamıyla aykırı olduğu kanaatinde bulunan namuslu bir adam, tabiatıyla bu icraata iştirak edemezdi. Bu bakımdan Konya'daki Ermeniler de çıkarılacaksa oraya bu gibi işleri yapabilecek başka bir adam göndermelerini söyledim. Çıkarmayacaklarını temin ettiler. (...) Vilayetin ilk istasyonu olan Akşehir'e varlığımda kasabadaki Ermenilerin evlerinden çıkarılarak sevk edilmek üzere istasyonda toplanmış olduklarını gördüm. Ilgın ve diğer istasyonlarda da aynı hali müşahade ettim. Bu biçarelerin cümlesini evlerine gönderdim.

Ilgın'da gördüğüm feci bir manzarayı ömrüm oldukça unutamayacağım. Sevk edilmek üzere istasyonda toplanmış ve günlerden beri tren bekleyerek açıkta bırakılmış olan kadın, erkek, genç ve ihtiyar yüzlerce nüfus arasında kuyruk sokumu hizasın-

dan itibaren iki bacaktan mahrum bir biçare de vardı. Altına bir meşin parçası bağlamış ve ellerine bir nalın geçirmiş, boynuna boyacı kutusu asmış olan bu zavallı, hayatını dilencilikle ve müşteri bulursa kundura boyamakla kazanıyordu. Uğradığı muamelenin sebebini katiyen anlayamayan bu talihsiz de sürülecekler, kovulacaklar arasına dahil edilmişti. Vilayet merkezine vardığımda Konya Ermenilerinin de bu biçimde istasyona indirilmiş olduğunu ve bundan başka İzmit ve Eskişehir ve Karahisar'dan gelen binlerce halkın açıkta ve bezden, yorgandan, keçeden yapılmış çadıra benzeyen örtüler altında ve yürekleri yaralayacak derecede mahrumiyet ve sefalet içinde geleceklerini beklemekte olduklarını gördüm. Yalnız Konyalıları evlerine iade ettim ve diğerlerine göçmenler tahsisatından yevmiye verdirmeye başladım.

Ellerimle, tırnaklarımla tutabildiklerimi kurtardım

Benim Konya'daki halim elinde hiçbir tahliye vasıtası olmadığı halde nehir sahilinde duran adamın haline benziyordu. Nehirde su yerine kan akıyor ve binlerce masum çocuklar, kabahatsiz ihtiyarlar, aciz kadınlar, kuvvetli gençler bu kan akıntısı içinde yokluğa doğru akıp gidiyorlardı. Ellerimle, tırnaklarımla tutabildiklerimi kurtardım ve diğerleri zannederim bir daha dönmemek üzere akıp gittiler.

Konya'da Doktor Dod (Deyvid?) isminde Amerikalı bir misyoner tabip vardı. Sefalet neticesi olarak hastalanan Ermenileri tedavi ediyor ve gücü yettiği zamanlarda bazılarına sıcak çorba veriyordu. Az müddet zarfında bu zat ile aramızda dostluğa yakın bir yakınlık hasıl oldu. Bir iki defa hastaneye gittim ve gösterdiği insanca muameleden dolayı kendisine teşekkür ettim. Bu insaniyetli doktoru da ben Konya'dan çıktıktan sonra memleketine kovduklarını sonradan haber aldım. Haydarpaşa'dan gelen trenler her gün binlerce Ermeni getiriyor, Konya İstasyonu'na yığıyordu ve bunların daha ileri sevki için mütemadiyen İstanbul'dan emir tebliğ ediliyordu ve ben vagon verilmedikçe sevkiyatın mümkün olamayacağını söyleyerek özür diliyordum. Şu hal haftalarca devam etti ve bu müddet zarfında ancak bir iki kafile Ermeni

Ereğli'ye kadar sevk edilebildi. Sevkiyatı hızlandırmak için çeşitli vasıtalarla resmi ve gayri resmi makamlardan her gün tazyik edilmekteydik. Muhacirler ve Aşiretler Umum Müdürünü bu işleri yoluna koymak için memur etmişlerdi. Bize onun tebligatını nezaretin emri gibi telakki etmemizi bildirmişlerdi. Ben fikrimi hiçbir vakit saklamadım. Bu teşebbüsü memleket için zararlı addettiğimden iştirak edemeyeceğimi İstanbul'da ve Konya'da herkese söyledim. O zamanlar Konya'da bulunan vilayet mebuslarına da aynı surette beyanatta bulundum.

Mehmet Celal Bey kimdir?

Mehmet Celal Bey, 1863'te İstanbul'da doğmuş, 1883'te Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından Almanya'ya öğrenime gönderilmiştir. 1908'de Mülkiye Mektebi Müdürlüğü'nde bulunmuş, 1910'da Erzurum Valiliği'ne atanmıştır. 1911'de de Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Aynı yıl Edirne Valisi olmuştur. 1913'te de Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapmış, 1914-1919 arasında Halep, Konya ve Adana Valilikleri'nde bulunmuştur. Mehmet Celal Bey, 1923'ten sonra İstanbul Reji Başmüdürlüğü'ne getirilmiş, 1926 yılında İstanbul'da ölmüştür. Cenazesine kalabalık bir Ermeni nüfusu da katılmıştır. Taksim Meydanı civarındaki mezarı 1940 yılında bölgede yapılan geniş çaplı düzenlemeler sonucu üzerinden yol geçilerek yıkılmıştır. Celal Bey'in yazısının önemi, Ermeni göç ettirme olayını vali olarak Halep'te ve Konya'da yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Tehcir sırasında gördüğü kanunsuzluklara karşı çıktığı için de görevinden alınan birkaç idareciden biridir.

Devrimci Karadeniz'den alınmış yazıdır

Soykırım sürecinde el konan kadın ve çocuklara dair bilgiler savaş sırasında bir yerden bir yere giderken iç pasaport olarak kullanılan mürür tezkerelerinde mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Vekaleti arşivinde bolca örnekler vardır. Bu mürür tezkerelerinin incelenmesiyle, yönetim kademelerinde bulunan mutasarrıfların, güvenlik görevlilerinin, askerlerin, Almanların el

koydukları kadınları görmek mümkündür. Bu kurbanlar mürür tezkerelerinde kimileri eş, birçokları ise hizmetçi olarak listelenmektedir.

Ali Sait Çetinoğlu

Çeşitli Ermeni kaynaklarında üstündeki elbisenin önü beline kadar açık ve yeni buluğa erdiği anlaşılan yarı çıplak genç kız fotoğrafına bir anlam veremezdim. Son günlerde üzerinde çalıştığım Yeves Ternon'un *"Mardin 1915, Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi"* kitabında kullanacağımız fotoğrafları seçerken bu fotoğraf yine karşıma çıktı altında şöyle bir yazı vardı: Seks kölesi yapılan Mardinli Ermeni bir kız." Ortaya çıkan İttihat Terakki Cemiyeti'nin toplum mühendisliğinin yeni bir şaheseri ve 1915 Soykırımı'nda Ermeni çocuk ve kadınların uğradığı bir başka insanlık onurunu çiğneyen uygulamalarından ve soykırımın önemli ayaklarından biriydi Ermeni çocuk ve kadınların seks kölesi olarak çalıştırılması. Bu uygulamanın organizatörleri (pezevenkleri) için bunun yeni bir birikim/zenginleştirme aracı olduğunu söylemeye gerek yok.

Akademisyen Uğur Ümit Üngör'ün *"Jön Türk Toplum Mühendisliği, Doğu Türkiye'de Kitlesel Şiddet ve Ulus Devlet, 1913-1950"* adlı yeni yayınlanan doktora tezinde bu olgu incelenmiştir.

Soykırımın sürecinde el konan kadın ve çocuklara dair bilgiler savaş sırasında bir yerden bir yere giderken iç pasaport olarak kullanılan mürür tezkerelerinde mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Vekaleti arşivinde bolca örnekler vardır. Bu mürür tezkerelerinin incelenmesiyle, yönetim kademelerinde bulunan mutasarrıfların, güvenlik görevlilerinin, askerlerin, Almanların el koydukları kadınları görmek mümkündür. Bu kurbanlar mürür tezkerelerinde kimileri eş, birçokları ise hizmetçi olarak listelenmektedir. Ermeni gen havuzuna el konulması demek olan bu uygulamada mürür tezkeresinde aynı aileden biri eş olarak görülürken diğerleri hizmetçi olarak listelenmektedir. Bunların Müslümanlaştırıldığını söylemeye gerek yok.

1915 Soykırım sürecinde kadın ve çocukların kaçırılması ve esir pazarlarında satılması sıradan bir olaydır. Osmanlı'da esa-

ret 1909'da resmen kaldırılmasına karşın savaşın bitimine kadar Ermeni çocuk ve kadınlar için bu pazarlar yeniden açılır. Tarihçi Dr. Yeves Ternon, bu olgunun altını çizer. Ermeni söz konusu olduğunda uygulamada her şey mübahtır: Kadın ve çocukların kaçırılması ise Kürt aşiretleri için alışılmış bir olaydı. Hem katliam öncesi hem de katliamlar esnasında. Çoğu Müslüman olmuş, onları kaçıran ailelerle bütünleşmiş, bazıları esir gibi kalmış ve tekrar satılmışlardır. Halep'tek Bab-Nera Çarşısı esir pazarıdır. Bu pazarlar Dünya Savaşı sonuna kadar sürer. Diyarbakır Konsolos Yardımcısı Gustave Meyrier Kürt veya Arap aşiretlerinin kaçırdığı Ermenileri bulmak için vaktinin ve gücünün çoğunu harcamış ve her zaman da başarılı olamamıştır.

Kadın ve çocukların kaçırılması ve Müslüman haremlerinde tutulmasına Binbaşı Noel de hatıralarında tanıklık eder. Hatıralarında sadece Nusaybin'de 250 kadının güçlü ailelerin haremlerinde tutsak olduğunu ve dönemin kaymakamının bunlara gücünün yetmediğini kaydeder.

Dr. Y. Ternon da incelemesinde kadın ve çocukların kaçırılması ve satılarak esir edilmesiyle ilgili olarak birçok tanıklıkla birlikte, Diyarbakır, Viranşehir, Cizre, Urfa ve Mardin'de kurulan esir pazarlarına ayrıntılı olarak yer verir. Bu esir pazarları Osmanlı yönetimi altındaki topraklarda müttefik Almanlar ve Avusturyalıların gözlerinin önünde kurulmaktadır.

Kürtler bir tehcir konvoyuna saldırıp kadın ve çocukları kaçırırken aile nüfusunu artırmaktan başka, ülkenin belli başlı esir pazarlarında satacakları tutsakları düşünüyordu.

Bu pazarlar Diyarbakır, Viranşehir, Cizre, Urfa ve Mardin'de kurulmaktaydı.

J. Rhetore ve H. Simon'un söylediğine göre Mardin'de katliam döneminde esir fiyatları çok yüksek değildi. Satıcılar, mallarından ve ganimetlerinden en kısa sürede kurtulmak istiyorlardı. Böylece 5-7 yaşındaki çocuklar 5-20 kuruşa, yani bir kuzu fiyatına satılıyordu. Genç bir kız veya 14-15 yaşlarında bir genç delikanlı 2-3 mecidiyeye alıcı bulmaktaydı. Genellikle Hıristiyan bir kadının değeri daha fazla 1 Türk parasıydı.

El konulan kadınların satışından elde edilen gelirin yanında, bunların mensup olduğu ailelerin durumuna göre fiyatları yükselmektedir. Burada bir başka fırsat yakalanmaktadır. Zira gelecekte bu kızların ve kadınların sahibi olmak aynı zamanda bunların ailelerinden kalan mülklerine de el koymanın yasal olanağını sağlamaktadır. Cumhuriyet döneminde bölgedeki tapu tescil ilanlarında bu olanağın sıkça kullanıldığını, el konan kadınların varisi oldukları aile mülklerine el koymak için araçsallaştırıldığını görmekteyiz.

Bazı kişiler için artırma, 25-30 lira hatta daha fazlasına yükseliyordu. Eğer genç kadın önemli bir aileye aitse değeri yüksekti. Böylece Mardin'li Kaspo ailesinden küçük bir kız 8 liraya satılmıştı. Bu 3-8 yaşlarında küçük bir çocuğu satın almak için iyi bir alışveriş sayılıyordu. Bu çocuklar, Müslüman bir ailede geçirecekleri 1-2 ay sonunda, hele iyi muamele de gördüklerinde ilk ailelerini unutup yeni evlerine bağlanmaktaydı. Bazen bu gibi çocuklar akrabaları tarafından bulunup satın alan ailelerine geri gitmek bile istemiyorlardı. "6 yaşlarında bir erkek çocuk Müslüman bir evde geçirdiği bir yıl sonunda dini uygulamalara öyle bir uymuştu ki, müezzinin sesini her duyduğunda namaz duruşunu alır, eller, kulaklar arkasında dünyevi seslerden uzaklaşmak için her hareketi, hatta iki zamanlı namaz pozisyonlarını bile uygulamaktaydılar. Beş altı yaşlarında küçük Ermeni kızlar gördüm ki, Arapça İslam dualarını kelime-i şahadet formüllerini, eskiden Hıristiyan dualarını söyledikleri rahatlıkla ve güvenle tekrarlamaktaydılar."

Satışlar yönetimin gözleri önünde yapılmaktadır ancak esir ticaretini bir zenginleşme aracı olarak gören zihniyetin yanında vicdanlı insanlar da bulunmakta ve bu kurbanları kurtarmanın yollarını aramaktadır. Gerekirse bütün servetini bunun için harcayan insanlar coğrafyamızın yüz akıdırlar.

Mardin'de halka açık satışlar 1915'in 15 Ağustos'unda başladı. İlki kadınların satışı oldu. Polisin iyimser bakışları altında sürerdi. Hyacinthe Simon'un anlattığına göre bir Süryani Katolik kadın (Yusuf Sa'do-Nano'nun dul eşi), o gün pazarlık ederek yüzlerce Hıristiyan kadını satın alır. Tehcirden etkilenmemiş olan

Mardinli Süryaniler tutsakları satın alıp evlat edinmek istiyorlardı. Başpiskopos Tappuni satın alabileceği kadar çok çocuğu kurtarmak için tüm parasını feda eder. Böylece 2000 çocuğu ailelerinin yanına yerleştirir ve masraflarını öder. Özel serveti olmadığından borç alır ama polis araştırma yapmakta, saklanan Ermeni olup olmadığını soruşturmaktadır. Tappuni, satın alınan bu çocukların Süryani Katolik olduğunu iddia eder ve dost olan bazı memurların yardımı ile onları Bedrettin'in yıkıcı öfkesinden sakınır. 1916'da satışlara sunulan gruplardan biri 600 çocuklu bir gruptur. Arkasından 200'lük ve 200'lük bir diğer grup gelmektedir. Tüm bu çocuklar satılamadığından Osmanlı yönetimi bir yetimhane açar ve onları oraya yerleştirir.

Bazıları kaçırdıkları veya satın aldıkları insanlara adilane davranırlar. Onlara aile bireylerine olduğu gibi davranırlar hatta yardım edilmeleri için başkalarını satın alırlar. J. Rhetore, Savur'dan bir Müslüman ileri geleninden bahseder. Bu zat onları kurtarmak amacıyla yirmi kadar genç kız satın alır ve onlara Müslüman olmalarını hiçbir zaman teklif etmez. Ancak genellikle sahipler esirlerine din değiştirmeleri yönünde baskı yapmaktaydılar, ret cevabı alınca da sert davranıyorlardı. Bu kabalıklar dini önyargılardan kaynaklanıyordu. Bitlis'ten iki genç Ermeni kızı sahipleri tarafından günde iki kez dövülmekteydi, çünkü efendileri "Hıristiyanlar ancak dövülmeye müstahaktır" diyordu. Müslüman evlerdeki bu Hıristiyan kadınlar için hayat, özellikle fakir evlerde ya da Kürtlerde çok zordur. Fiziksel cezalar olmasa bile, bir hareme bağlıydılar ve evdeki diğer kadınların nefretini yaşıyorlardı. Bazen satın alan onları tekrar elden çıkarıyordu, çünkü evdeki kargaşa bitmek bilmiyordu. Bunun nedeni kıskançlıktı.

Fiyatların düşüklüğünden faydalanan resmi görevliler kadın koleksiyonu yapmaktan çekinmez ve utanmazlar. Ternon, esir Ermeni kadınların Müslüman yanlarındaki koşullarının ağırlığına ilişkin tanıklıklara yer verir.

Esir pazarındaki düşük fiyatlardan faydalanan açıkgözler ise Ermeni kadın koleksiyonu yapıyorlardı. J. Rhetore bir subayı anlatır. Bu adam evine 12 kadar kadın doldurup onların ihtiyaçlarına

yetişmek için askeriyede sorumlu olduğu dükkânı satmaktaydı. 13-14 yaşlarında genç kızlar Müslüman eşleri olmaktaydı. Diğerleri hizmetçi gibi muamele görmekte ve evin en ağır işlerinden sorumlu olmaktaydılar en aşağılayıcı işler onlara verilmekteydi. Oysa Müslüman eşler akşama kadar gezer ve gevezelik ederlerdi.

"Başpiskopos Maloyan'ın baldızının esir olduğu evde bir eşeğin görevini yüklendiğini ve kötü muamele görmekten, kaba bir efendinin dayağından kolunun kırıldığını anlatırlar. Esir olduğu köyde görülen Rahibe Sayde çeşmeye omzunda testi ile giderdi. Bu da evde hizmetçi görevi yüklendiğini gösterirdi. Yani yorgunluk ve aşağılama ayrıca hakaretler ve kötü muamele de onun payına düşerdi."

Birçokları bu koşullara dayanamayarak hayatlarını kaybederler. Hayatta kalabilmek için koşullar çok ağırdır ve birçokları bu ağırlığa dayanamaz.

Vilayette 1915 sonbahar ve kışında binlerce çocuk hastalık, mahrumiyet, kötü muamelelerin acılarından ölür. Katliamların başından itibaren ailelerinin, ebeveynlerinin tutuklandığını, tehcir edildiğini ve öldüğünü görmüşlerdi. Hastalandıklarını fark eden efendileri onlardan en kısa zamanda kurtulmayı amaçlarlar; bazen de kendi elleriyle öldürür ve cezasız kalırlar. "Kendi gözlerimle gördüğüm bir olay da hasta olan beş yaşlarında küçük bir Ermeni kızın sahibinin onu canlı canlı bir gübre yığını altına gömmüş ve üstüne de bir taş koyup ayaklarıyla bastırmış olmasıydı. Ancak, bu sırada orada olan diğer bir Hıristiyan olanı görmüş ve çocuğu çukurdan çıkarmak istemiş olsa da, barbar ve haris adam 5 kuruş almadan buna izin vermemiş, onu gömmek için harcadığı çabanın değerini istemişti. Buna rağmen küçük çocuk kurtarılamamış, çünkü adam taşı bastırırken bel kemiğini kırmıştı, hastalığı ise iyileşemeyecek bir şey değildi. Birkaç gün büyük acılarının arasında annesini çağırıp ağlamış ve ölmüştü" sözleriyle Rahip Rhetore durumu özetler.

Mütarekeden sonra bu çocukları arayıp bulmak, nüfuslu kişilerin elinde olanları onlardan geri almak son derece zordur. Yukarıda da Nusaybin özelinde Binbaşı Noel'in anılarında değindiği-

miz kişilerden almaksa imkânsızdır. Bazıları da yeni hayatlarına tutunmaya çalışmaktadırlar.

Ateşkesten sonra kaybolan çocuklardan bazılarını arayıp bulmak mümkün oluyordu ama bazıları Müslüman evlerde öyle bütünleşmişlerdi ki hem tanınamıyorlar veyahut da yeni kimliklerini terk etmek istemiyorlardı. Dr. Şahap Gedik'in bana yakın zamanda anlattığına göre, evrakların incelenmesi neticesinde hemen her köyde ve her Kürt ailesinde, bundan bir kuşak öncesinde mutlaka bir Ermeni'nin varlığı ortaya çıkmaktaydı. Bunun nedeni ise Kürtlerin çok büyük sayıda Ermeni kadın ve çocuğu Mardin bölgesinden kaçırıp köylerine götürmesiydi. 1945'te Mardin'de askeri doktor görevinde bulunurken birçok köyü ziyaret etmiş ve Kürtlerin 1915 olaylarından bahsetmelerini bizzat onlardan dinlemiştir. Bu uzak bölgede, misyonlar ve yardımsever kuruluşların gücü yetmediğinden 1918 ateşkesinden sonra çok az sayıda Ermeni çocuk geri verilmiştir. Böylelikle Mardin yöresindeki Kürtlerin etnik köken bakımından Kurdo-Ermeni oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Kaçırılan, el konulan ve esir edilen kadınların Müslüman haremlerinde tutulması, Ermeni gen havuzuna el konma uygulaması, bedava işgücü olarak kullanılmasının yanında, erkeklerinin öldürülerek, kadınlarının ve çocuklarının seks kölesi olarak çalıştırılması, Ermeni halkının doğurganlığının yok edilerek, ortadan kaldırılması yani Soykırım uygulamasının en önemli ayaklarından biridir. Seks köleliği Ermeni Soykırımı ve sonrasında bölgede geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Seks köleliği ayrıca organizatörleri açısından da bir zenginleşme alanı ve aracıdır. Üngör, doktora tezi olan çalışmasında soykırım sürecinden kadınların tecavüz ve kölelik üzerinden etkilenmelerinin yanında, seks kölesi olarak da kullanılmalarının altını çizerek 1915 Soykırımı sürecindeki Ermeni çocuk ve kadınların seks kölesi olarak kullanılmalarını örnekler. Seks köleliğinin köle sahiplerinin zenginleşmesinin aracı olmasının yanında köleliğin ayrıca bir aşağılanma aracı olarak da kullanıldığını söylemeye gerek yok sanırım. "Fahişeler Soykırım uygulandığı ataerkil kültürün biçi-

mini almıştır; tıpkı diğer maddi mal varlıkları gibi, kadınlar (ve çocuklar) da mal olarak görülüyordu ve mal olarak da dağıtılırdı.

Durum yirminci yüzyılda (örneğin Nazi Almanya'sında ve Kamboçya'da) değişmeye başlamış olsa da, kadınlar soykırımda doğrudan, nadiren yer alırlardı; kadınlar çoğunlukla erkeklerden farklı yollarla (tecavüz ve kölelik üzerinden) mağdur edilmişlerdir ve soykırımın sonuçları (Bangladeş'te olduğu gibi tecavüz kurbanlarının dışlanmaları veya failin toplumuyla bütünleşmeleri) da genellikle farklı olmuştur. Tüm bu farklılıklar; 1) Kadınların, onları tarihsel açıdan hem savunmasız hem de değerli kılan özgün biyolojik nitelikleri (cinsiyet, üreme kabiliyeti ve analık) ve 2) Ataerkil toplumda, kadınların zayıf, bağımlı ve onların vücutlarından, iş güçlerinden ve üreme güçlerinden yararlanabilecek erkeklerin cinsel malı oldukları biçiminde egemen olan varsayımlar açısından açıklanabilir.

Ataerkil Ortaçağ toplumlarındaki cinsel ilişkiler sosyal hiyerarşileri ve yetişkin erkek üstte, kadınlar erkek ve kız çocukları daha altta ve fahişeler ise en altta olmak üzere hakim ve madun konumları tarihsel anlamda vurgulamış ve pekiştirmiştir. Bu gelenekte, yönetici otoriteler fahişeliği genelde muhtemel erkek cinsel şiddetine sosyal açıdan yararlı bir alternatif ve resmi veya gayr-i resmi vergi gelirlerinin kaynağı olarak görmüşlerdir. Bir uzmanın deyişiyle, sosyal olarak çoğalmaları için gerekli olduğu üzere Ortadoğu toplumlarında "kurumsal fahişelik gizli dengenin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu istikrarsız cinsel denge, esas olarak I. Dünya Savaşı'nın sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda fahişeliğin fazlasıyla arttığı dönemde bozulmuştur. Ailenin erkek üyelerini cephede veya başka yerlerde kaybeden dulların sayısındaki artış, Osmanlı nüfusunda reisin kadın olduğu, ev ahalisinin ve yalnız kadınların artmasına da yol açmıştır. Bu çaresiz kadınların çoğu genelde fahişelikten başka bir seçenek görmüyorlardı. Bazıları tuzağa düşürülüyor veya buna zorlanıyorlardı fakat büyük bir bölümünün ailelerini geçindirmek için başka şansları olmuyordu. Bu süreç, tehcirlerden sağ kurtulmuş Ermeni kadınlar için çok daha acılıydı. Savaş, çoğu geçimlerini sürdürmekten

aciz olan ve bu nedenle fahişeliğe başlayan hayatta kalmış Ermeni kadınlar açısından çöküş değilse bile, ahlaken düşüşe yol açmıştır. Savaş sırasında Halep'teki Amerikan Konsolosu Jesse Jackson, "güvenilir kaynaklardan alınan raporlara göre, refakatçi jandarmalara kadın ve kızlara istediklerini yapabilecekleri söyleniyor" diye rapor göndermiştir. Ermeni kadınlarının fahişelik yapmalarına zorla organize etmekte olan kişileri Almanlar bile biliyorlardı. Harry Stürner'in söylediği gibi bu organize durum Almanların gözleri önünde cereyan etmektedir.

Perulu yazar Mario Vargas Liosa'nın, Peru'da Aydınlık Yol gerillalarına karşı savaşta askerin moralini yükseltmek için organize edilen gezici genelevi hicvettiği "Yüzbaşı ve Kadınlar Taburu" kadar organize olmasa da, 1915 Soykırımı sürecinde Ermeni kadınların ve çocukların satılması için esir pazarlarının olduğu yerlerde, askerin ihtiyacı için genelevler organize edilmiştir. Birçok Ermeni kadın buralarda Osmanlı askerlerinden frengi hastalığı kaparak hayatlarını kaybetmişlerdir.

Ölüm yürüyüşüne çıkarılanları da aynı akıbet beklemektedir. Yollarda kendilerine refakat eden jandarmaların tecavüzüne uğramalarının yanında, yolda yapılan saldırılar sırasında da tecavüzlere göz yumulur. Herhalde bu karılıksızlık değildir. Kamplarda durum değişmez. Buralarda da bunları iyi koşullar beklememektedir. Hayatta kalmak için ya genelevlerde çalışacaklar ya da fahişeliğe zorlanacaklardır.

İstanbul'dan Der-Zor'a tehcir edilmiş Ermeni aydını Yervant Odian, bir fahişeyle karşılaşmış ve kadına kendisinden iğrendiğini söylemiştir, fakat kadının cevabı şöyledir: "Bu hayatı yaşayan bir tek ben miyim? Tehcir edilen bütün Ermeni kadınlar... Kimilerinin kocaları kayıp veya katledilmiş hepsi aynı durumdalar. Hayatta kalmak için ya kerhaneye düşecekler ya da bir dost edinecekler. Başka nasıl yaşamamızı istersin acaba?" Odian bir Ermeni kadını olmanın ne demek olduğunu anlatmakta ısrar edince de, fahişe, "Artık çok geç... Üç yıl böyle yaşadıktan sonra benimle kim ilgilenir ki? Memleketime dönmeye cesaretim yok... Akrabalarımın ve dostlarımın yüzüne bakmaya utanırım."

Kadınların bu ahlaki felakete yönelik edebi tepkileri asimilasyon ve kimlik yitimi, farklı ırktan insanlarla evlilik sonucu yabancılaşma ve psikolojik travma korkuları gibi temalar etrafında dönüyordu. Bir tarihçiye göre, fahişeliğin yaygınlaşması çocukları da etkiliyordu, çünkü "bu dönemde Türkiye'nin demiryolu hatları boyunca çocuk fahişeliği ve tecavüzler de almış yürümüştü. Sekiz yaşındaki hatta daha küçük çocuklar bu bölgelerde fahişeliğe zorlanmışlardı."

Soykırım sonrasında extrem bir örnek olmakla beraber Diyarbakır genelevindeki Fekho'nun hikâyesi ilginçtir. Diyarbakırlı yazar Vasıf Öngören "Asiye Nasıl Kurtulur?" adlı sinemaya da uyarlanmış olan ünlü eserinde Fekho'dan ilham almış olmalıdır.

Diyarbekir'de, Ermeni kadınlarının fahişeliğine dair dilden dile aktarılan örneklerden biri de, kısaca Fekho diye anılan Fahriye Yıldırım'ın durumuydu. Fekho, soykırımda ölümden kurtulmuş ve bir kadın ve bir Hıristiyan olarak sürekli biçimde iftiralara uğradığı bir Kürt ailesine verilmiş Diyarbekirli bir Ermeni kızıydı. Hem yetim, hem kız ve hem de Ermeni kökenli olması nedeniyle son derece düşük sosyal statüsünden dolayı, yaşamını sürdürebilmek için genç yaştan itibaren fahişelik yapmaktan başka bir çare görememiş, 1940'ların sonu ve 1950'lerin başlarında, Diyarbekir kerhanesinin kontrolünü ele geçirip, orada çoğu kendisi gibi yetim ve öksüz olan kadınları çalıştırmaya başlaması itibariyle Diyarbekir'de bir fenomen haline gelmiş. İş, adıyla sanıyla "Patron Fekho"nun gözetimi altında iyice büyümüş ve kerhanesi sayesinde büyük bir servet edinmiş.

Ermeniler kadar olmasa bile I. Dünya Savaşı bölgedeki diğer kadınları da etkiler. Bu durum günümüzde bölgede süren düşük yoğunluklu savaş sırasındaki durumla benzerlik gösterir. Savaş öncesi Kürtler arasında mevcut olmayan fahişelik, savaş sırasında Kürtler arasında da yaygınlaşacaktır.

Kürt köylü ve göçerleri arasında fahişelik savaşa kadar pek duyulmuş şey değildi. Britanyalı Ajan Noel'in (Binbaşı Noel) yazdığı gibi, "Kürdistan'da bir fahişeden bahsedildiğini hiç duymadım. Doğu vilayetlerinde üstü örtülü bir şekilde bir Acem'den, ku-

zeyde bir Rus'tan, güneyde bir Arap'tan ve batıdaysa bir Türk'ten söz edilir." Bu halkın arasında da, Ermenilerde olduğu kadar olmasa da, savaşın ardından fahişelik başlamıştır. Bir Osmanlı subayı, korkunç bir çaresizlik içindeki pek çok Kürt kadınının "vücutlarını satmak"tan başka bir çareleri kalmadığını ifade ediyordu. Kürt siyasetçi Memduh Selim Bey savaştan sonra birçok yalnız Kürt kadının "müzkirat"a (alkolizm) gark olduğunu ve "fuhşiyat"tan başka şanslarının kalmadığını üzülerek söylemiştir. Bir güçlü ahlaki retoriğin bir parçası da muhafazakâr bir halkın duygularının galeyana gelmesiydi fakat Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımın doğu vilayetlerinde sosyal açıdan büyük bir sorun olarak meydana geldiği bir gerçekti. Osmanlı inanç kalıplarına göre, bu kadınlar fahişelikle iştigal ettikleri an dışlanırlardı. Dışlanmış insanlar olarak karşılaştıkları sorunlar kitlesel şiddetin ardından gark oldukları sorunları ağırlaştırmıştır."

AGOP USTA'NIN ŞEREFİNE

Hadi Uluengin

Yazı yetiştirmeye çalışıyorum telefon çaldı. Tanıdık ses damdan düşer gibi "Sana bir iyi, bir kötü haberim var," diye söze girdi.

"İyiden başla," cevabını verince oğlunun sınıfı geçtiğini müjdeledi.

"Kötüye gel" diyorum "Ama çok üzüleceksin," diyerek lafı ağzında geveliyor.

"Uzatma yahu, fazla vaktim yok, yumurtla artık"ı bastırınca "Agop Usta öldü," dedi ve anında ahizeyi kapattı.

Beynimden vurulmuşa döndüm. Hayır, mümkün değil!

Tamam, biliyorum şeker, ailevi gaile, iki yürek enfarktı ve hekimlerin ameliyat tereddütü ama iş gerçekten böylesine ciddi miydi?

Azrailin kılıç sıyırması raddesine varmış mıydı?

Olsa olsa benden dört-beş en kabadayısı altı-yedi yaş büyüktür.

Üstelik Agop Usta bu, ustaların ustası.

Ustası ne kelime, üstad-ı azamı...

Hem motorda, hem kaportada her marka otomobilin ordinaryüs profesörü.

Galata orospusuna dönmüş en biçare arabayı hurdahaş biçimde bırak, bir hafta sonra duvak giymeye hazır bakire Üsküdar kızı olarak teslim etsin.

Hangi silindir fabrikası Agop Usta'nın sökemeyeceği pistonu dökebilirmiş? Hangi elektronik üzinası O'nun anlamayacağı tesisatı döşeyebilirmiş?

O ki, adı eski İstanbul şoförleri arasında hala bir efsane olarak dolaşan Makasçı Artin'in oğluydu ve Talimhane'deki babası atölyesinde tulumu ilk defa giyip köhne Ford'un cıvatasını söktüğünde yedi yaşında olmakla övünürdü, kim O'nun eline su dökebilirmiş?

Fakat bütün bu mesleki beceri Agop Usta'nın insani iyiliği ve felsefi anlamdaki hümanizması yanında solda sıfır kalırdı.

Tanıdığı tanımadığı, her kim ki O'ndan yardım istedi, iki eli kanda olsa Hızır gibi yetişir ve hiçbir karşılık beklemezdi.

Otomobili yüz kilometre ötede bozulmuş falanca efendi "aman yetiş" diye gece yarısı telefon mu açtı, göz çapağını silmeden motor kapağını kaldırırdı.

Daha sabah siftahını "bin bereket" diye çenesine sürmemiş, berduş Ekrem "Agop bir çorbalık atsana," diye garaj kapısında mı peydahlandı, cebindeki son kuruşu ötekinin cebine aktarırdı.

Dolayısıyla, dur yahu Agop Usta, daha bu sabah Güngör Uras'tan okuduğum "Ermeni ustalar yok oluyor" yazındaki gibi nereye kaçıyorsun!

Henüz ne eski Golf'un rölanti ayarına kulak verdin, ne koleksiyon Volvo'nun rulmanlarını topladın ve ne de bilhassa Kasımpaşa Meyhanesi'ndeki kadehi fon dipledin... Hatta bak tabakta çiroz duruyor, onu bile bitirmedin.

Dur Agop Usta nereye gidiyorsun!

Gitti işte... Tahta kutunun içinde gönderdik... Agop Usta bu yedi cihanın kalbini fethetmiş, İsevisi, Muhammedisi, Musevisi, Türkü, Ermenisi, Rumu, sivili, askeri, diplomatı; beyi, paşası, haspası "Hadi'cim, Allah günahımı affetsin, benim kiliseyle işim bir vaftizde bir de cenazede olur" dediği kiliseyi öyle bir doldurmuş ki, ayin-i ruhaniyi dinleyecek yer yok.

Ve bugün cenaze O'nundur!

En son babasını defnederken gördüğüm Yuri de "Yaşlandığımız belli, artık cenazeden cenazeye görüşüyoruz" demektedir.

Şimdi iki gözümüz iki çeşme, kursağımız tıkalı, papazı uzaktan işitiyoruz.

Muhterem peder Türkçe vaazı "Agop Alaca, bu kadar farklı ve çok insanı tabutu etrafında birleştirmek her kula nasip olmaz. Rabb'ın mağfireti üzerinde olsun ve nur içinde yat" diye bitirmektedir. Belki şanzımanını o mahir ellerin değiştirdiği melun sanduka arabası yolcusunu almış bir yerlere gitmektedir.

Yetti ulan, Candan, Erol, Garo, Üstün, Yuri, Ardaşes Abi, Can, Aristis, Nora, Gülgün, Fethi Bey haydi yürüyün akşam bunu ıslatmaya gidiyoruz.

Ve sen Agop Usta, ustaların ustası, motorların üstad-ı azamı, kaportaların ordinaryus profesörü ve de bilhassa ve bilhassa insanların en insanı, sen bizim şeref misafirimizsin ve hiç öyle mütevazılık taslamadan baş köşeye otur.

Kaldırın kadehleri, cennet meleklerinin otomobili bozulmuş, kutu içindeki yolcunun bedeni onu tamire gittiyse de işte asıl Agop Usta'mız bizimledir.

Hep bizimle kalmaya söz vermiştir ve Udi Hrant Bey'in Hüzzam taksimi bitsin, şen şakrak bir Ermeni fıkrası anlatacaktır.

Agop Alaca, iyilikler yolcumuz, güle güle ve sefa geldin, şerefine...

GENERAL MOTOR TANELER...

Hadi Uluengin

Kuzenim Faruk, Ermeni, Yahudi ve Rum şivelerini harikulade taklit eder. Agop, Mişon, Despina fıkralarına başlamayagörsün gülmekten kırılırsınız.

Epey oluyor, familya meclisinde bizleri yine kahkahaya boğmuştu ki birden bana döndü ve "Hadi abi, bana iyi bak, bunları anlayabilen ve anlatabilen en son kuşak benimkisi. Gerisi yok, bitti" dedi. Ve aniden dank etti!

Evet, kırk beş yaşındaki Faruk, Ermeni, Yahudi, Rum şivesiyle Agop, Mişon, Despina fıkrası anlatabilen son insan. Zira artık Agop, Mişon, Despina yok! Varsalar da, işte süs kabilinden ve cim karnında nokta olarak varlar.

Başka bir anekdota geçiyorum. Cüsseli bir Ermeni olan Sevan 20 sene önce kışla yolcusuyken, sevk muamelesi için gittiği şubede yazıcıya kimlik verir.

Hüviyeti göremeyecek biçimde yanda oturan ve birim dağılımlarını saptayan subay Sevan'ın iriliğini fark edince çavuşa "Hava komandosu kaydet" der.

Masadaki nefer "Mümkün değil komutanım" cevabını verir. Subay "Dağ gibi çocuk, hava komandosu dedim ya" diye tekrar-

ladığında ise, kimlikteki "yan" soyadına ek olarak "din" hanesini de okuyan yazıcı, Sevan'ı incitmemek için ıkına sıkına "Olmaz komutanım, General Motor vukuatım var" diye vurgular.

Sevk subayı durur ve "Ha peki, o takdirde piyadeye koy" der. İş de biter.

"General Motor"... Yani, ilk harflerden dolayı, "gayrimüslim"in kodu!

Sevan Ermeni'dir, dolayısıyla da hava komandosu değil ancak piyade olabilir.

Yukarıdaki anekdotları "Salkım Hanımın Taneleri" filmi nedeniyle kopan patırtıdan dolayı anlattım ve diyorum ki, artık tarihle barışalım!

İnkarı mümkün değil. İmparatorluğu terk ediş virajımızda, bu ülkede gayet önemli sayıda "General Modor" yaşıyordu. Şimdi bunların çok çok azı kaldı. Çünkü "İslamcı"larımız bunu asla anlayamadılar ama laik kimliğine rağmen "ulus devlet" aynı zamanda bir "Müslümanlaştırma" projesi üzerine oturmuştu.

Zira haklı haksız, Muhammed'i olmayan halk hem "düşman"la özdeşleştirildi; hem de gayrimüslim aidiyet eski emperyal tebanın uzantısı olarak algılandı.

Rum-Pontos yerlilere ve göçü süren Ermenilere ilaveten, ana dili gibi İncil dili de Türkçe olan Karamanlılar bile "Mübadele"de Anadolu'yu terk etti.

O günün şartlarıyla bunda gocunacak hiçbir şey yok, sancılı coğrafyadaki "ulus devlet"imiz, kaçınılmaz olarak, heyhat sancılarla beraber kuruldu.

Ama sonra, Trakya Yahudilerine yapılan saldırılara göz yumulması; bizzat Başbakan Saraçoğlu'nun "inkilap kanunu" (!) olarak nitelediği ırkçı "Varlık Vergisi"nin getirilmesi; Aşkale sürgününe ek olarak gayrimüslimlerden "Nafıa Taburları" kurulması; 6-7 Eylül'de Rumlara karşı "pogrom" tezgahlanması; 1964 Kararnamesi'yle aynı Rumların mallarına hukuki gasp zemini yaratılması da geldi ki, bu süreç özünde, dini olmaktan ziyade etno-milliyetçi bir hedef güden yukarıdaki "Müslümanlaştırma" projesinin uzantısını oluşturdular.

Bunlar gerçektir, inkarı mümkün değildir ve bizim yakın tarihimizdir!

Diyorum ki, bunlar kötü şeyler ama o konjonktürde kısmen açıklayabiliriz. Her uluslun tarihinde böyle sayfalar vardır ve utanmayı abartmamak gerekir.

Utanılacak esas şey ise kah "vatan haini" suçlamasıyla, kah "Sevr'e çanak tutuluyor" ithamıyla tarihi gizlemeye çalışmaktır. Zaten de gizleyemezsiniz!

Kuzenim Faruk'tan sonra Ermeni, Yahudi, Rum şivesiyle Agop, Mişon, Despina fıkrası anlatan çıkmıyorsa tarih size bakar ve müstehzi müstehzi gülümser.

Fakat buna karşılık, "General Motor" addedilen Sevan'ın 20 yıl önce hava komandosu olmasına izin verilmemişken, Sevan'ın yeğeni Atin şu an askerliğini "stratejik mevkide" yapabildiğinden, tarihi gelişme olumlu seyir izlemektedir.

Ve geçmiş tarihte "Salkım Hanımın Taneleri"nin çalındığını dobra dobra söylemek cesaretini gösterdiğimiz ölçüde de, o tarihin geleceği bizimdir!

ÖLÜM VE DİRİLİŞ...

Markar Esayan

Bugün bayram...

Biz Ermeniler, yedi haftalık orucun sonunda gelen Diriliş ya da yaygın adıyla Paskalya Yortusu'nu bugün kutluyoruz.

Aynı Müslüman dostlarımız gibi, uzun bir orucun ardından gelen bir coşkuya kaptırıyoruz kendimizi.

Hayatın kendisi bu iki bölümde özetleniyor aslında.

Oruç ve Bayram...

Zorlukların içinden geçerken, kendini inandığın şeye yaklaştıran, gücünü, inancını, gurbetin biteceğini ve kazananın "iyilik" olacağına dair zorlu bir süreç oruç dönemi...

İsa'ya, Ferisiler "Senin öğrencilerin neden oruç tutmuyorlar" diye çıkıştıklarında verdiği o cevap "Güvey aralarındayken neden oruç tutsunlar? Onlardan ayrıldığımda onlar da oruç tuta-

caklar..." Yani, oruç, ayrılığın getirdiği bir sonuç "Ayrıldık ama sana kavuşmaya kararlıyım" demenin bu kararlılığı göstermenin cüretkar bir yolu...

Biz de ayrıldık, biliyor musunuz? Hem de tam bu bayram, yortu günü. 96 yıl önce, 24 Nisan günü başladı ayrılığımız.

235 Ermeni vekil, doktor, din adamı, gazeteci, yazarı evlerinden aldı jandarma. Her şey mükemmel planlanmıştı. İttihatçıların arkasında kocaman bir savaşın karmaşıklığı bir de Alman İmparatorluğu vardı.

Önce, milletin kılavuzları, sesleri, temsilcileri ortadan kaldırılmalıydı ki, her şey sessizce halledilebilsin. Ne de olsa Ermeniler yüzde doksanı köylü, dağlarda, mezralarda yaşayan bir halk.

Dilsiz, sahipsiz...

Mayısta çıktı Ermeni halkı Tehcir yoluna. Edirne'den, Bolu'dan, Tekirdağ'dan ve her yerden, kafileler döküldü yollara. Coşkun kaynağından yola çıkıp, kurak yollar boyu gittikçe azalan, azalan ve varla yok arasında cılız bir birikintiye dönüştüler...

Irkçılık ve korku o kadar gözlerini bürümüştü ki İttihatçıların, Ermenilerin aslında kendi evlerinin bir üyesi olduğunu tamamen unutmuşlardı. Ermeni demenin aslında Türk, Kürt, Çerkez, Hıristiyan demenin ise Müslüman, Anadolu demek olduğunu bellekleri-nden keskin bir bıçak darbesi ile kesip atmışlardı.

Ermeni'yi sürerek, yok ederek aslında Türkün, Kürtün ve Müslümanın da bir parçasını yok ettiklerini bilemeyecek kadar çıldırmışlardı. Nitekim "Ermeniler, Süryaniler gitti, bereket de gitti" diyenler kalanlar, Müslümanlar oldu.

Anadolu öyle bir darbe yedi ki, bugün dahi yüzyıl öncesinin ihtişamının, çok kültürlülüğünün, mimari zenginliğinin çok gerisinde, Cumhuriyet döneminde 1915'in zihniyeti ile Ermeni izleri Anadolu'dan kazınmaya devam ederken, tarihimizin aslında.

Aynı usul, Alevilere, Kürtlere uygulandı sonra bu şeytani zihniyetle yüzleşilmediği için. Bugün bir Kürt, Alevi meselemiz varsa, Ermeni meselemiz olduğu içindir.

Benim gibilerini kimse pek anlamıyor. Türkiye'de "şüpheli", dünyada ise "Stockholm Sendromlu" muamelesi görüyoruz. Ba-

zılarının kafasında hayat ve olanlar o kadar net ki, aradalık pek makbul değil.

Türklere Ermenileri, Ermenilere de Türkleri anlatmak zorundayız sürekli...

Ben bugün, Türkiye'de, dünyada Ermenilerin Diriliş Yortuları'nı kutlayabilmelerini sağlayanların yine Müslümanlar olduğunu biliyorum. 1915'te İttihat ve Terakki planının arkasında tüm bir Anadolu halkı yer almış olsaydı, Ermenilerin tümünün kökü kazınmıştı.

Üçüncü ordu Komutanı Mahmud Kamil Paşa "Bir Ermeniyi tesahub edecek (koruyacak) bir Müslümanın hanesi önünde idam ve hanesi ihrak (yakılmasına) şeklinde ve üstelik uygulanmış bir karar vardı mesela.

Birçok Müslüman buna rağmen hayatını tehlikeye atarak Ermenileri sakladı, korudu, kaçırdı. Bize "Kılıçartığı" denmesinde bu gerçek de yer alır.

"Artık" olmak bir lütuftur bazen...

Ama madalyonun bir de öteki yüzü var. 96 yıldır Ermenilerin bu acısının inkar edilmesinde bu ülkenin kent ve taşra burjuvazisinin, üzerinde kan olan Ermeni, Rum malları üzerinden yükselmesi var çünkü ve bir türlü yüzleşilemeyen sahte bir dini milliyetçilik...

Dölünde, lokmasında Ermeni eti, kanı, teri olmayan o kadar az insan vardır ki bu ülkede...

Dedim ya, hiçbir şey o kadar net değil.

Peki, Ermenilere ne diyebiliriz? Şeytan bellediğimiz diasporaya, Ermenistan'a... Yazıyı dengelemek için onlara da bir şamar atmalı mıyız? 96 yıllık bir inkâr ve aşağılamanın ertesinde, buna hakkımız var mı?

İnanmadığım bir şeyi nasıl söyleyebilirim? ASALA cinayetleri için kendi adıma hiç mesuliyetim ve zihni bir gram birlikteliğim olmadığı halde özür dilemiştim Türklerden. Zalim ve mağdur cinayetleri arasında fark gözetenlerden değilim, bilirsiniz.

Bu ülke kendi meselesini unutmayı seçtiyse, dilasporanın parlamentolarda rövanş alma saplantısına girmesi, bana en faz-

la naif geliyor. Asıl buna gösterilen azgın tepkiyi anlayamıyorum. Ne bekliyorduk ki, Talat Paşa'nın bakkal defterinde bile "bir milyon" yazdığı yası tutulmamış cesedi, "olan olmuş" diye unutmalarını mı Ermenilerin?

Siz yapar mıydınız? Yapabilir miydiniz? Yapsanız doğru olur muydu?

Buna rağmen 20 sene evvel Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan "Soykırımı rafa kaldıralım, ilişki kuralım" diye el uzattığında Demirel'e ve o el havada kaldığında, ben pek itiraz edeni hatırlayamıyorum.

96 yıl sonra helalleşmek şimdi bize düşüyor. Ne mi yapabiliriz? Bu akşam Taksim'de, Bursa'da, Bodrum'daki anmalarda buluşabiliriz belki yasımızı başlatmak için.

Krisdos Haryav i Mereltos. Tsedzi, Medzi Medz Avedis.

Mesih ölülerden dirildi. Hepimize müjdeler olsun.

RESMİ, GAYRI RESMİ IRKÇILARA ŞECERE...

Büyükbabam Markar Ağa, Sivas'ın merkeze bağlı Tavra köyünden, babaannem Sima Sultan ise Divriğili. Kaderin bir cilvesi askerliğimi tam da bizim köye hakim bu iki tepenin üzerinde bulunan Sivas 17. Er Eğitim Tugayı'nda yaptım. Şu Yılmaz Güney'in de askerliğini yaptığı meşhur Temeltepe denilen bu yer Tavra deresinin geçtiği vadinin yanında bulunur. O tepeleri ben de bir süre asker olarak bekledim ve köyümüzün harabe kilisesinin bulunduğu o yamaçlara saatlerce bakıp düşünme fırsatım oldu. Kilise uzun süre cephanelik olarak kullanılmış; ben oradayken kapalıydı. Köyde ise tabii ki artık Ermeni kalmamıştı ve birkaç göçmen ailenin yaşadığı terk edilmiş, virane bir mezra görünümündeydi.

Babamın ailesinin 1915 Büyük Felaketi'nden nasıl kurtulduğunu, babamın ve nadir akrabalarımızın anlattığı bölük pörçük hikâyeleri birleştirerek ancak tahmin edebiliyorum. Babamla bu konuyu konuşma güçlüğümüz yoktu, lakin çocuk yaşta ailenin dağılmış olması anlamlı bilgilerin azlığına yol açmıştı. Bildiğim

kadarıyla oldukça varlıklı biri olan büyükbabam Sivas-Tokat arasında değirmencilik işiyle uğraşır, un fabrikası işletir, bunların yanı sıra Sivas'ın Müslüman eşrafının ileri gelenlerinden Halis Bey'le de ortaklık edermiş. Büyük bir ihtimalle onun nüfuzu sayesinde ailenin hiç olmazsa bir kısmı hayatta kalabilmiş olmalı. Ancak Halis Bey ölünce, bu koruma imkânından mahrum kalmış ve ağabeyinin çağrısı ile 1920'lerin ortalarından sonra Yerevan'a göç etmiş. Burada büyük bir maddi yıkıma uğrayıp yeniden Türkiye'ye dönmeye karar vermişler. Bunlar çok uzun ve detaylı hikâyeler, geçiyorum.

Memlekete dönüş yolunda büyükannem babama dokuz aylık hamileymiş. Markar Ağa yolda doğum olur diye dönemin en rahat ve en güvenli güzergahını seçmiş ve Tiflis üzerinden İstanbul'a giden trendeki bir vagonu –her an doğum olabilir düşüncesiyle- aileye tahsis ettirmiş. Büyükannem Sima Sultan İstanbul'a değin dayanmış. Babam İstanbul'a vardığımız gün Beşiktaş'ta doğmuş. Yıl 1929. Doğum günü ise bilinmiyor. Yayam babama "Dut mevsimi yeni başlamıştı" demiş. Yani mayıs ayı olmalı. Biz babamın doğum gününü 15 Mayıs günü kutlardık.

Büyükbabam elindeki birkaç kuruşu bugün Pangaltı'da, şu an yerinde İş Bankası olan binada (eski Tan Sineması karşısı) kahvehane açarak kullanmış. Markar Ağa, Şener Şen'in Züğürt Ağa filmindekine benzer bir dramlar silsilesi ile kısa sürede tüm parasını tüketmiş. Babam altı yaşındayken kapıcılık yaptığı binanın bodrum katında vefat etmiş.

Baba kısmı özetle böyle...

Annem ise 1943 yılında Kütahya Tavşanlı'da doğmuş. Annesi Çerkez, babası ise Sünni Türkmüş. Onun da babası arkasında üç yetim bırakarak genç yaşta ölmüş. Anneannem çocuklarına bakabilmek için İstanbullu bir stajyer hekime temizliğe gitmeye başlamış. O sıralar 3-4 yaşlarında olan annemi de yanında taşımak zorundaymış. İstanbullu çok zengin bir ailenin oğlu olan bu hekim annemi çok sevmiş. Kendi annesini de ikna etmiş ve çocuğun zayi olmaması için evlatlık edinmiş. Bu doğru bir kararmış çünkü annem kadar şanslı olmayan dayım ve teyzem genç

yaşta aynı yaşta veremden ölmüşler. Anneannem ölümleri kabullenmeyi reddetmiş, ruhsal dengesini gittikçe yitirmiş. Ben çocuk yaşlardayken şeker hastalığından ve aklını yitirmiş halde hayata gözlerini yummuş.

Babam ve annem işte böyle bir yaşamdan İstanbul'a savrulmuş iki yetimdi. Babam, annemle bin bir güçlükle açtığı kundura dükkânına alışverişe geldiğinde tanışmış ve birbirlerine aşık olmuşlar.

O sıralar annem tek çocuğu ile boşanmış bir kadın olarak yaşama tutunmaya çalışan bir dul, babam da iki başarısız evliliğinden olan üç çocuğu ile yaşam mücadelesi veren bir esnafmış. Babam ve annemin evliliğinden ise ben ve kız kardeşim meydana gelmişiz. O dönemde bir Ermeni ve bir Türkün evlilik yapmasının ne manaya geldiğini tahmin edersiniz. Her ikisinin de zaten bir avuç kalmış akrabaları bu kabul edilemez evlilik karşısında onları tecrit etmişlerdi. Sonradan yumuşayan birkaç akraba hayatımıza girdi. Bir tanesi amcam, diğeri de annemin dayısı oldu. Öz dayımı veremden ölmeden evvel birkaç kez görmüştüm, teyzemi hiç görmedim. Halam ise, babam ve amcam vefat ettikten sonra yumuşadı; ancak ömrü vefa etmedi. Benimle helalleştikten birkaç gün sonra öldü.

Gördüğünüz gibi, yazar olmaktan başka fazlaca bir şansım yoktu. Çocukluğum ve gençliğim boyunca bu hikâyelerle baş etmeye çalıştım. Bir yandan da bu sarsıcı hikâyelerin sadece bizim aileye mahsus olduğunu düşünüyordum.

Ama öyle değil.

Resmi, gayri resmi tüm ırkçılarımıza duyurulur.

Çok övünülür, CHP gönüllü olarak 1946'da çok partili hayata geçişin önünü açmıştır diye. 1946 seçimlerinde Demokrat Parti aleyhine yapılan ihlaller bunun öyle gönüllü bir tercih olmadığını ortaya koyar. Adli denetim söz konusu değildir, açık oy-gizli sayım ile gerçekleştirilen şaibeli seçimlerde CHP oyların yüzde 80'ini alarak 465 üyeli Meclis'in 395 koltuğuna sahip olmuştur. Gizli yapılan oy sayımı sonrasında oylar ve sonuç tutanağı yakılıyordu. DP bu uygunsuz duruma itiraz edince ne olmuştu biliyor musunuz? CHP'nin vekil sayısı 403'e çıkmış, DP'ninki ise 54'e düşmüştü!

İsmet İnönü ve CHP öyle gönüllü olarak filan değil, korkudan çok partili rejime kerhen yol vermek zorunda kaldılar. Öncelikle Birleşmiş Milletler'e üye olmak için düzenli işleyen parlamenter bir rejime sahip olmak gerekiyordu. Sonra, son gün Almanya'ya savaş ilan edilmiş olmasına kimse kanmamıştı. 1942 yılında Romanya'daki Nazi katliamından kaçan 769Yahudi'yi taşıyan Struma'nın İstanbul Boğazı'nda çıpasının kesilerek Karadeniz'e gönderildiğini, geminin bir Sovyet denizaltısı tarafından batırıldığını, beş-altı kişi dışında bu insanların hepsinin öldüğünü Batı hatırlıyordu. Öte yandan Nazilerden alınan ilhamla ülkedeki azınlıklar üzerinde terör estirmişti İttihatçı Cumhuriyet Halk Partisi... Çift Kur'a askerlik, Varlık Vergisi bunlardan sadece birkaç tanesi İnönü, savaşı kazanan Batı kulübünden kopmamak ve bu aşırı Almancı görüntüye telafi etmek istemişti sadece.

14 Mayıs 1950 seçimleri ile Celal Bayar liderliğindeki DP oyların yüzde 53.6'sını aldı ve Meclis'te 408 sandalyeye ulaştı. CHP 69'da kalmış, İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı görevini Celal Bayar'a devretmiş, Adnan Menderes ise Başbakan olmuştu.

Nitekim her şey çok parlak başladı. Menderes denk bütçe uygulamasına son vermiş, para ve maliye politikalarının nispeten liberalleşmesiyle milli gelirde yüzde 15 gibi bir artış olmuştu. Çiftçiye ciddi destek sağlanmış, yine önemli sanayileşme adımları atılmıştı. Sadece bir örnekle, 1948 yılında 1800 olan traktör sayı-

sı 1957'de 44.000'e ulaşmıştı. Halk biraz olsun hazineden pay almaya başlamıştı. DP 1954 seçimlerinde oylarını 1 milyon artırdı, yüzde 57.61 ile tam 502 sandalye çıkardı sandıktan. CHP yüzde 35.36 ile 31 sandalyeye düşerek adeta silinmişti Meclis'ten.

1955 yılında Selanik'teki Mustafa Kemal'in evinin bombalanmasıyla başlatılan yağma ve saldırılar İstanbul başta olmak üzere büyükşehirlerde yaşayan azınlıkları hedef alır. "Ölüm olmasın" emrine rağmen, 16 Rum ve bir Ermeni vatandaş hayatını kaybeder. 400'e yakın gayrimüslim kadın tecavüze uğrar, altı bin bina yağmalanır. Bunların 110'u kilise, 23'ü okuldur.

6-7 Eylül olayları, Özel Harp Dairesi'nin işidir, yani dönemin Ergenekon'unun, yani her dönemin İttihatçılarının, Yunan polisi Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atan kişiyi belirlemiştir. Bu kişi Selanik Üniversitesi Siyasal Bilgiler öğrencisi Oktay Engin'dir. Engin Türkiye'ye kaçırılır. 22 Şubat 1992-18 Eylül 1993 tarihleri arasında Nevşehir Valiliği'ne getirilir.

DP, 6-7 Eylül olaylarının arka perdesini aralamak için hiçbir şey yapmaz. Hatta, 1956 yılında muhalefeti baskı altına almak için Basın ve Toplantı Yasası'na getirilen kısıtlamalar da büyük ölçüde 6-7 Eylül olaylarıyla gerekçelendirilir, yani istismar bile eder bu durumu.

1957 yılında durum birden tersine döner. Halkın DP'ye olan teveccühünün omurgası olan ekonomik iyileşmelerde işler kötüleşir. Dış kredi bulmak zorlaşmış, IMF ile ilk borç anlaşması yapılmış, döviz darboğazı kriz boyutuna gelmiştir. 27 Ekim 1957 seçimlerinde 10 puanlık kayıpla DP ciddi hüsrana uğrar, CHP ise oylarını yüzde 41'e çıkarmıştır. Ekonomi kötüleştikçe CHP ile didişme artar. Menderes Devleti kontrol gücüne sahip olduğu kanaatine sahiptir. Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun Paşa'nın desteği ona yeterli görünür. 18 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu kurulur. Başta CHP olmak üzere Meclis içi ve dışı tüm muhalefeti hemen her türlü siyasi faaliyetten men etmeyi hedefler. Bir ay sonra darbe olur ve bilinen acı son yaşanır.

Adalet Bakanı Sadullah Ergin geçen gün "Hrant Dink suikastinde tetiği çeken ve çektiren ellerin, 6-7 Eylül 1955'te azınlıkla-

ra yönelik eylemleri yaptıranlarla aynı kişiler, yani darbecilerdir" demiş. Başbakan da, Adalet Bakanı da şunu düşünemiyor mu? Madem 6-7 Eylül'ü yapanlar sonra darbe yapıp Menderes, Zorlu ve Polatkan'ı astılar, Dink cinayetini işleyenler, Uludere'yi yaptıranlar neden aynı güce sahip olmasınlar?

Dersim, 12 Eylül Darbesi, 1990'lar iyi güzel, yargılansın adalet geç de olsa yerine gelsin, destekliyoruz ama neden AK Parti 2002'den sonrası için bu kadar isteksiz? Genelkurmay Başkanı'nı yargılayan bir devlet, nasıl olur da Dink cinayetinin arka planını aydınlatmaz, geçtim aydınlatmayı, alay edercesine üzeri kapatılır böyle, hükümet kılını bile kıpırdatmaz.

Adalet bir yana, tarihin tekerrür ettiğini görmüyor musunuz?

DİNK CİNAYETİNDE TUTUNAMAYANLAR

Hayatımızın değiştiği günlerdi. Bizim için artık hiçbir şeyin eski masumiyetine bir daha kavuşamayacağını anladığımız günlerdi. Çünkü Hrant Dink öldürülmüştü. Çoğumuzun hayatında derin izler bırakmış, bizi suskunluğun derin vadisinden çıkarıp "dile getiren" "Hakikat Anlatıcımız" gazetesinin önünde katledilmişti.

Sevgili Hrant'ın o kaldırımdaki ömrümüz boyunca hafızalarımızdan asla kazınmayacak görüntüsü kısa metrajlı sayılamayacak bir filmin son karesi gibiydi.

O filmin senaryosunun nasıl sinsice yazıldığını, nasıl sahneye konulduğunu o haftaki Agos'un arka sayfasında *"Nasıl Hedef Seçildim?"* başlığıyla Hrant Dink bizzat yazmıştı. Etrafında sinsice örülen çemberin nasıl daraldığından bahsediyordu o yazılarında Sevgili Hrant. Sabiha Gökçen'in haberini Agos'ta yayımlamasıyla kendine yönelik linç kampanyasının aniden nasıl başladığını anlatıyor, kendisini "güvercin tedirginliğine" hapseden olayları bir bir sıralıyordu.

Her şey, Sabiha Gökçen'in Ermeni asıllı olduğu haberi Hürriyet'te 21 Şubat 2004 tarihinde Agos'tan alıntılanarak manşetten verildiğinde başlamıştı. Ülkede yer yerinden oynamış ni-

hayetinde "Böyle bir sembolü amacı ne olursa olsun tartışmaya açmak, milli bütünlüğe ve toplumsal barışa karşı bir cürümdür" diye Genelkurmay Başkanlığı'nın bildirisi gelmişti.

Hrant Dink İstanbul Valiliği'ne çağrılıp, vali yardımcısı ile esrarengiz iki şahsın huzurunda Sabiha Gökçen'in Ermeni asıllı olduğuna yönelik haberden duyulan rahatsızlık çerçevesinde daha sorumlu davranmaya davet edilmişti, hemen sonra.

Tesadüf, valilik ziyaretinin ertesi gününden itibaren birçok gazetede, birçok köşe tetikçisi, Dink'in Ermeni kimliği üzerine yazmış olduğu deneme serisinin içinde geçen "Türkten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermenilerin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur" cümlesini cımbızlayıp, bununla Türk düşmanlığı yaptığını ortak bir kampanyayla dile getirmeye başlamışlardı.

Bu yayınların ardından, bugün Ergenekon davası tutuklularından olan İstanbul Ülkü Ocakları İl Başkanı Levent Temiz'in önderliğindeki güruh Agos'un önünde "Hrant Dink, bundan sonra bütün öfkemizin ve nefretimizin hedefidir, hedefimizdir" diyerek Dink'i açıkça tehdit etmiş, tam tekmil orada olan medya (Kanal 7 ve Özgür Gündem gazetesi hariç) olayı görmezden gelmişti.

Benzer bir gösteri yine Agos'un önünde "Asılsız Ermeni İddialarıyla Mücadele Federasyonu" olarak anılan bir grup tarafından tekrarlanmıştı. Ardından o güne değin adı sanı duyulmamış Büyük Hukukçular birliği ve onun Başkanı Kemal Kerinçsiz, Dink hakkında suç duyurusunda bulunmuştu.

Tüm bu süreçle paralel olarak, kendi ifadesiyle Dink "Hiç istemediği Türklüğü aşağılamak suçundan" üç ayrı bilirkişi raporunun "Suç unsuru yoktur" görüşüne rağmen -Ergenekon kovuşturması için titreyen hassas vicdanlara tekrar hatırlatılır- 301'den haksızca mahkum edilmişti. Evet, tüm bunları koca bir utanç belgesi olarak bizzat Hrant'ın kendisi yazmıştı. Belki de o yazılar "bardağı taşıran" son damla olmuştu, kim bilir?

Demek, tüm bu gelişmeleri yakından izleyen Ogün Samast, yere düşen bayrağı kaldırmaya tek başına karar vermiş, Pelitli'den İstanbul'a gelmiş, Agos'u, Hrant'ı koca İstanbul'da

eliyle koymuşcasına bulmuş ve vurmuştu. Bunlara inanmamızı istediler bizden.

Tam da aynı günlerde Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Özkök son duruşması geçen pazartesi yapılan Dink cinayeti davasının bugüne kadarki çizdiği rotayı adeta o günden öngören bir yazı yazacaktı. 20 ocak tarihli yazısında "Bu olayın 'meczup' bir gencin işi olduğu iddia edilirse, asla inanmayalım. Evet, bu defa inanmayalım. O adamın eline silahı veren kim onu bulup yakasına yapışalım" diyen Özkök, çok değil 23 Ocak'taki yazıda şöyle yenilemişti fikirlerini:

"Günlerden beri televizyon televizyon dolaşıp hep şunu söylüyorum; 'İnşallah bu, gerçek bir örgüt işi çıkar. Eğer birbirini dolduruşa getiren mahalle kabadayıları ise işimiz daha zor.' Korktuğum başımıza geldi. Kendi kendine misyon yüklenmiş, bir abinin dolduruşuna gelmiş, daha 20 yaşına gelmeden tam anlamıyla 'looser', 'tutunamayan' durumuna gelmiş bir genç. Psikolojisini öyle iyi okuyabiliyorum ki. Cinayeti işledikten sonra en önemli iki delili, silahını ve beyaz beresini atmamış. Polis bile hayretler içinde. Hiç kendi kendinize sordunuz mu? Niye bunları atıp delilleri yok etmemiş?' Cevabı çok basit Trabzon'a dönüyor orada arkadaşlarına övüne övüne 'Hrant Dink'i ben öldürdüm' diyecek. Büyük bir ihtimalle arkadaşları, 'Atma lan' diyerek dalga geçecekler. Yani inandıramayacak. İşte o nedenle delillerini de getiriyor. Sırf arkadaşlarını ikna edebilmek için..."

Özkök üç günde çözmüştü cinayetin tüm içyüzünü.

Geçen pazartesi Hırant'ın mahkemesi vardı. Mahkeme heyeti müdahil avukatların cinayette sorumluluğu bulunabilecek resmi görevlilerin tanık olarak dinlenmesi talebini dosyaya yenilik getirmeyeceği gerekçesiyle reddetti,

Hrant Dink öleli iki yıl üç ay oldu. Ortada üç tane tutunamayan gençten başka hiçbir şey yok.

OBAMA, ZEYTUNİ HALA, TÜRKLER VE ERMENİLER

Dün gece itibariyle ülkemize ziyareti başlayan Obama'nın halası Zeytuni Onyango'nun ABD'den sınır dışı edileceğine dair haberleri okuyunca, Obama'nın başkanlığının dünya için ifade ettiği anlamla bir kez daha yüzleştim. Zeytuni Hala'nın sınır dışı edilmesi kararında olduğu gibi, can yakarkenki haliyle bile eşitlik uygulamalarına ne denli hasret kaldığımızı ayrımsadım. Amerikan demokrasisi, babası Kenyalı bir Müslüman olan siyahi bir vatandaşı başkanı olarak seçerken, onun göçmenlik şartlarını taşımayan öz halasını da sınır dışı etme kararı alabiliyordu. Karar şimdi temyizdeymiş. Avukatları, Zeytuni Hala'nın Kenya'ya dönmesi durumunda ona zarar vererek ABD'ye mesaj göndermek isteyenlerin çıkabileceği savıyla sınır dışı kararını önlemeye çalışıyorlarmış. Peki, yüzlerce yıldır bu coğrafyada yaşayan Markar Esayan veya onun çocuğunun bu ülkenin -mesela- genelkurmay başkanı olma olasılığı nedir?

Ya cumhurbaşkanı, başbakan, dışişleri bakanı? Söyleyeyim; yüzde sıfır! Koca bir SIFIR! "Senin gözün de amma yüksekteymiş" diyorsanız eğer, mesela, Türkiye'de bir tane Ermeni temizlik işçisi -alınmasınlar ama- yani bildiğiniz çöpçü göstermenizi isterim sizden.

Yıllar evvel bir tane vardı. Allem kulem edip atmışlardı adamı belediyeden. Agos'ta haberi çıkmıştı, iyi hatırlarım. Gösteremezsiniz, zahmet etmeyin yok. Ben de genelkurmay başkanı olmak istemiyorum zaten malum, yapıma ters.

Çözmüş olduk mu meseleyi? Ama işte bir Ermeninin genelkurmay başkanı olamadığı bir ülkede, o Ermeninin mutsuzluğundan öte başka bir şeyler de oluyor; benim de anlatmak istediğim temelde bu zaten. O ülkede demokrasi tam anlamıyla bir türlü yerleşmiyor, mesela.

Vesselam, işte o siyahi, babası Müslüman Afrika kökenli Obama, Türkiye'de nihayet... Ne ilginçtir ki, Obama'nın Türkiye ziyaretinin en önemli gündem maddelerinden biri de başkanın 24 Nisan'da, 1915'te hayatını kaybeden Ermenileri anarken

soykırım kelimesini telaffuz edip etmeyeceği... Bir de şüphesiz Kongre'ye gelen Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı var. Türkiye, her iki riskli konuyu da hasarsız atlatmanın hazırlığı ve de yüksek gerilimi içinde.

1915 meselesi Türkiye'nin en çok zorlandığı konulardan biri. Sorun sadece soykırımcı bir halk olacak damga yeme olasılığı ve kabulün sonrasında gelecek taleplerin ülkeyi zor durumda bırakma korkusu değil. Çünkü diasporada dahi, küçük marjinal bir kesim dışında, kimse Türkleri bu felaketten topyekün mesul tutmuyor, tutamaz da. Konuyla ilgili herkes bu facianın Osmanlı'nın son döneminde savaş ve dağılma koşullarında, darbelerle iktidar elde etmiş bir kısım İttihatçının, yani o zamanın Ergenekoncularının marifeti olduğunu biliyor.

Sorun, 1919-1922 arası Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanıp Ermeni kıtallerindeki rolleri nedeniyle hüküm giymiş pek çok İttihatçının Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk ve Kuvva-i Milliye hareketine karışıp, önemli roller üstlenmesidir. Mustafa Kemal, 1915'te payı olanların da aralarına karıştığı İttihatçileri -biraz mecburiyet, biraz da örtüşen ideolojiler gereği- hem kullanmış hem de İzmir suikasti gibi vesilelerle zaman zaman budamıştı da. Lakin onlar her zaman Türkiye'nin yönetilmesinde pay sahibi oldular. Bugün Ergenekon olarak da anılan bu zevat, ayrıcalıklarını korumak üzere geçmişte Ermenilere ne yaptılarsa, Cumhuriyet tarihi boyunca da onu yapmışlardır.

O yüzden 1915 sorunu, Türkiye için çözülmesi en zor meseledir ve uzun bir süre daha öyle olacaktır. Telaşlanmayınız, Obama 24 Nisan'da büyük bir ihtimalle soykırım sözcüğünü kullanmayacak. Danışmanları Obama'nın kulağına Türkiye'nin 1915 konusunda pire için yorgan yakacağını mutlaka fısıldamış olmalıdır. Erdoğan da Londra'da yaptığı konuşmada *"Türkiye olarak sözde Ermeni Soykırımı'nı kabul etmemiz mümkün değil, olmayan bir şeyi kabul etmemiz hiç mümkün değil"* gibi bir açıklamayla Obama'ya, gerektiğinde resmi ideolojinin en inkarcı versiyonuna hızla dönebileceğini göstermeye çalıştı. Aynı konuşmada Erdoğan Ermenistan'a 1915'te ne olduğuna dair ortak bir tarih ko-

misyonu kurulması teklifinde bulunduğunu, lakin hala bir cevap alamadığından yakınıyordu. Tutarlı olmak gibi bir derdiniz olmadığında hayat ne kadar kolay değil mi? Gazze'de ölen 1200 Müslümanın hesabını Davos'ta sorarken, diğer yanda yüz binlerce Afrika kökenli Darfurlunun ölümünden sorumlu El Beşir'e sahip çıkabilme imkânını ancak böyle bir konfor sağlayabilir çünkü.

Hasılı, Türkiye bu sene de Obama'nın soykırım sözünü telaffuz etmemesini sağlayabilir, Kongre'deki tasarı da rafa kaldırılabilir. Umarız bu sayede kapalı sınır açılır, iki ülke birbirine yakınlaşır ve Karabağ sorunu da kan dökülmeden çözülür. Azeri kardeşlerimizin kalbi kırılmaz, Nabucco projesine halel gelmez, Erdoğan'ın ağır ağabey karizması çizilmez. Bunların hepsi de Obama'nın ağzından çıkacak bir kelimeden çok daha önemli.

1915'te Ermenilerin başına gelen büyük felaket mi?

Bizonu Ortak Vicdan Komisyonları'nda kendi aramızda hallediyoruz, merak etmeyiniz.

BİZİ BİZİMLE "TORUNLAR" BULUŞTURACAK

Ermeni konusunu her yazdığımda, bunca parçalı tarihi olabildiğince nüanslarıyla vermeye çalıştığım halde -destek mesajlarının yanında- neredeyse birbirinin kopyası iletiler alıyorum.

Kimisi sert, kimisi ise daha yumuşak bir üslupla beni şöyle uyarıyor bu iletiler:

"Hep Ermenilerin kayıplarını yazıyorsun. O dönemde Müslümanlar da çok kayıp verdi. Üstelik Ermenilerin de katlettiği birçok Müslüman var."

Hatırlarsanız Cumhurbaşkanı Gül, Obama'nın TBMM' de yaptığı konuşmada 1915 konusunda "(Soykırım olduğuna dair) "Fikirlerim ortada, değiştirmiş değilim," sözüne atfen, yine aynı ruh haliyle konuşmuş, pek de övgü almıştı.

"O dönemde milyonlarca da Müslüman öldü."

Ölülerin ölüleri hiçleştirdiği bir vicdan sıkışması bu... Yüzleşmenin, hatırlamaya başlamanın sıkıntısı.

İnkarcılığın gücünün zayıflamasından, gerçeklerin içeriye sızmasının verdiği rahatsızlıktan gayrı bir şey değil bu. Yani Ermenilere yapılan fenalıklar, ancak yanına "bize" yapılmış o türden bir haksızlık konduğunda çekilebilir oluyor.

Çünkü hiç kolay bir iş değil bu. Çok iyi anlıyorum. Böyle hissetmek, Ermeniyi bu kadar düşman, yabancı, dışarılıklı gördükten sonra hele... Halbuki, Ermeni de buranın insanıydı. Bizden bir parçaydı. 1915'te olan, bize de olandı. Buradan baktığımızda, kaybı sahiplenip empati kurabiliriz Ermeniyle.

Geçen gün yazdığım gibi, her Ermeninin yüzde 25'i Türktür, Kürttür, Müslümandır. Her Türkün, Kürdün ve Müslümanın da dörtte biri Ermenidir. Tek bir Ermeni kalmasa dahi bu ülkede, tüm mirasını kazısan da, hiçbir muktedirin işi değildir yüreğe, hafızaya, hücrelerine işlemiş o gerçeği kazımak.

Yüzyıl da geçse çıkar o, çocukların, torunların hafızalarında...

"Anneannem" adlı kitabı hatırlarsınız. Değerli dostum Fethiye Çetin Ermeni olduğunu öğrendiği anneannesinin (Heranuş) hikâyesini ve bu bilgiden yola çıkarak Ermeni akrabalarını bulusunu anlatıyor. Bu kitapla Türkiye'de belki tahmin etmeyeceği bir kırılmanın tohumunu atıyordu. Çünkü bu ülkede sayısını bilmek mümkün olmasa da, Ermeni anneanneler, babaanneler o kadar çoktu ki!

İşte "Anneannem" kitabının çatlattığı yarıktan sızan hafıza parçacıkları bir ikinci kitapta Fethiye Çetin ve Ayşe Gül Altınay tarafından "Torunlar" adıyla Metis Yayınevi'nden çıktı,, daha yeni...

Evet, bir kısmı Ermeni kadın kurtulmuştu. Dersim'in bir bölgesi dışında, çoğu Müslüman, Kürt, Türk edilmişti. Onların varlığı pek çok ailede gizlenmiş, utanılan, korkulan bir şey olmuştu. İşte bu kitapta, o talihsiz kadınların bu korkudan daha az nasiplenmiş torunları, hatta torunlarının çocukları kendi Ermeni anneannelerini ve babaannelerini anlatıyorlar. Boğaz Köprüsü'nden atlayarak intihar eden Dicle, bıraktığı notta "Çok fazla acı var" demişti. Bu kitabı okurken aklımdan hep bu söz geçti.

Ne kadar çok acı var gerçekten de! Tasnif ederek, bölerek, tek başımıza nasıl baş edebiliriz bu kadar acıyla? Kitapta konuşulan

torunlar da aslında hep aynı isyanı dillendiriyorlardı.

"Neden gizlendi bu bilgi bizden? Neden konuşamadık? Niçin onları kendi acıları ile yalnız bıraktık?"

Babaannesinin Ermeni olduğunu öğrenen 45 yaşındaki Deniz anlatıyor: "Babaannemin ismi değiştirilmiş. Hep isimler değiştirilmiş. Geçmişe dair hiçbir bilgi ortalık yerde bırakılmamış. (...) Yani çok masum olduğunu (sevkiyat memuru olan dedesinden bahsediyor) düşünmüyorum. Bir sürü insanı yerinden yurdundan edeceksin, bunu yapmak için onay vereceksin. Bunların içinden bir tanesini de alacaksın. Bunu alışının arkasında ne olabilir? Olsa olsa çok güzel bir kadın olabilir. Belki sorsan özgür iradesini, babaannem yollarda telef olmayı seçecekti."

Anneannesi Ermeni olan Diyarbakırlı Arif de benzer şeyler söylüyor. Dedesi Diyarbakır'ın önemli din adamlarından. "Ninem bir din adamı tarafından korunmak için mi alındı, yoksa güzelliğinden mi? Bazıları diyor ki korumak için aldı ama bakıyorum güzel kızlar alınmış hep..."

Herkes için de duyması çok zor hikâyeler bunlar ama bunlar bizim hikâyemiz.

Yine babaannesi Ermeni olan Gülçin şöyle anlatıyor babaannesinin hikâyesini:

"Dedemin de bir karası ve bir çocuğu var. Babaanneme, malvarlığından dolayı veya işte güzel bir Ermeni kadınla birlikte olmak için -hangisi daha ağır basıyor hiç bilemedim- evlenme teklif ediyor. Birkaç defa elçi gönderiyor. Kadın kabul etmiyor 'Benim bir oğlum var, bunu büyütmek için sağ bırakıldım. Bir Müslümanla beraber olmam mümkün değil' diyor. Bunun üzerine babaannem dedemin adamları tarafından kaçırılıyor, zorla evlendiriyorlar."

Bu talihsiz kadınların sayılarını bilmiyoruz. "Torunlar" kitabı bu kadınların yaşadıkları zulmün, geride bıraktıkları ailelerinin, inançlarının, dillerinin üzerine dikenli bir perde çekip, yeni hayatlarına onurla sahip çıkışlarının hikâyesi. Onların can ve kan verdiği torunların ağzından Sevgili Fethiye Çetin ve Ayşe Gül Altınay'ın çabalarıyla gün ışığına çıkıyor.

Yazıyı o torunlardan olan Deniz'in sözleriyle bitirelim:

"Yapabileceğim tek şey... Hakikaten Ermenilerin de bizim de hepimizin şu anda yapabileceği tek şey bunların yaşanmışlığını bilmek, o acıyı paylaşmak. Ötesi beni çok da ilgilendirmiyor..."

Ötesi beni de çok da fazla ilgilendirmiyor.

BİZ Kİ ...

Yayın Müdürümüz Ahmet Altan iki gün önce bir yazı yazdı. "Sen ki" başlığını taşıyan tarihi bir yazıydı bu. Üstelik bu enfes yazıyı baskıya yetiştirmek için çok kısa bir zamanda yazdığına bizzat şahidim.

"Sen ki" müthiş bir yazıydı...

Bu ülkenin kadim tarihi, insan zenginliği ve kendine güvenin kendini doğru tanımaktan geçtiği bundan daha edebi ve zekice belirtilemezdi. Ahmet Altan'ın insanı bir köşe yazısının sınırları içinde binlerce yıllık bir zaman yolculuğuna çıkaran bilgisi, tasvirlerindeki mahirlik ve sözlerindeki samimiyet tartışılmaz biçimde onu çok özel kılıyor. Gazetecilik ve yazarlıktan da önce, insan olmayı Hrant Dink ve Ahmet Altan'dan öğrenme şansına sahip olduğum için çok şanslı hissettiğimi bir kez daha söylememe müsaade edin.

Ahmet Altan, aslında "bizim gibileri" üzen Başbakan'ın AKPM'deki konuşmasına cevap veriyor gibiydi sanki. Bu benim düşüncem tabii. Erdoğan, AKPM kısaltmasının son harfini fark etmemiş de, sanki AKP grup toplantısında konuşur gibi seçmenine yönelik popülist bir konuşma yaptı. Ben Başbakan'ı sahici, dürüst bulan, onun bu ülke için bir şans olduğunu düşünenlerdenim. Ancak gerçekten o konuşmayı dinlerken çok sıkıldım, terledim, utandım. Davas'ta ne kadar coştuysam, burada o kadar yerin dibine girdim. Neden böyle yapıyor diye sordum kendime. Ne gerek var? Tamam, bu ülkede karşılığı olan bir kompleks damarında kendine bir karşılık bulur bu ama bu kibir, barındırdığı kompleks ile aslında bizi ne kadar da zayıf ve kırılgan gösteriyor. Farkında mıyız? Avrupalılara nasıl göründüğümüzle ilgili bir endişeden değil bu

sıkıntım. Yoksa Erdoğan'ın eleştirdiğim duygusuyla ortaklaşmış olurum. Bu, bizle, kendimizle ilgili bir şey. Kendinle verdiğin kavgaya bir nihayet verip, varlığından memnun olmak. Kendini tüm insanlarla eşit hissetmenin huzuruna erişmek...

Çünkü sen ki...

"Bu geçmişin çocuğusun. Ruhunda, bütün cihanın ruhunu taşıyorsun. Sesinde, bu seyyarenin sesi var. Homeros seni anlattı, Yunus seni söyledi. Şöyle bir başını kaldırıp baktığında binlerce yılı görüyorsun. Kökleri binlerce yıla uzanmış, her bir dalında başka bir dinin, başka bir mezhebin, başka bir kavmin çiçeklerinin açtığı büyük bir ağaç gibisin. Kimse sana yabancı değil. Sen kimseye yabancı değilsin. Kiliselerin çan sesleri de yankılandı bu topraklarda, müminleri her biri başka makamda Allah'ın huzuruna çağıran ezanlar da...

Kılıç şakırtılarını, top seslerini, en güzel şarkıları, en içten ayinleri bu topraklarda duydun. Nasrettin'le güldün, Şeyh Bedrettin'le ağladın. Zındık şeyhülislamlar, gizlice ibadet eden günahkarlar gördün. Yaradılanı Yaradan'dan ötürü seven bir geçmişten geldin. Sen, bu tarihin çocuğusun. Meydan okumak yakışmaz sana. Sen, meydan okunacak olansın. Övünmek yakışmaz sana. Sen, övülecek olansın. Sen, 'toprak vatanım, nev-i beşer milletim' diyen şairin çocuğusun. Dünya senin vatanın, insanlar senin milletin. Dininle dilinle, inancınla, tevekkülünle, bu dünyanın kulu ve efendisisin, ne başkasını kendinden ne kendini başkasından ayırırsın. Sen ki bu geçmişin çocuğusun...

Hüzün kadar vakar yaraşır sana, tevekkül kadar tevazu yaraşır. Sen ki bu geçmişin çocuğusun, ne başını eğersin ne başları eğdirirsin. Dünya vatanın senin, insanlar kardeşin. Çünkü sen bu geçmişin çocuğusun." *(Ahmet Altan, Sen ki)*

Neden böyle hissetmiyoruz hâlâ? Neden içine saklandığımız kabukları bu kadar çok seviyoruz biz? Bize ait olan şeylere yabancılaşmış, sonra da onları tehdit bellemişiz. Ermeni, Rum, Hıristiyan, Kilise, Kürt, Kürtçe, Cemevi hâlâ yabancı ve tehdit bize. Osmanlı'nın yarı nüfusu Hıristiyan ve Museviydi. Hıristiyanlık ve Musevilik Doğu'nun mirasıdır. Hıristiyanlığın ilk yedi kilisesi

Anadolu'dadır. Bu toprakların öz değeridir. Osmanlı padişahları kendilerini Roma ve Bizans'ın doğal bir devamı olarak görüyorlardı. Topraklarının büyük bölümü Avrupa'daydı. Musevileri İspanya engizisyonundan kurtaracak bir özgüvene sahipti Osmanlı.

Ama Erdoğan, o kadar tepki almış olmasına rağmen, hâlâ 40 bin Ermenistanlı gariban göçmene nasıl göz yumduklarını anlatabiliyor. Ahtamar'ın adını anmaktan imtina ederek, Van'daki kiliseyi "kendi cebimizden" onardık diyebiliyor. Siz kimsiniz, biz kimiz, o kilise nerenin zenginliği? Azeri kardeşlerini, Ermenilere değişmeyeceğini söyleyebiliyor sonra. İlla ki değişmeniz mi gerekiyor? Ve kaderin cilvesine bakın ki, bunu Türkiye'ye "Fransız kalmakla" suçladığı ve 1915 felaketinden Müslüman komşuları sayesinde kurtulan Ermeni asıllı bir milletvekilinin sorusu üzerine yapıyor.

Bu ülkenin en büyük derdi, Kemalistine de, solcusuna da, dindarına da, kentlisine de adeta yapışmış, sinmiş tepkisel milliyetçilik. Tamam, koca bir imparatorluk çöktü ve çok acı çektik. Batı bizi çok incitti, çok aşağıladı, ona özendik, onun gibi olmaya çalıştık. Çünkü bileğimizi büktü.

Ama artık yeter, değil mi? Ne zaman bu aşağılık duygularından kurtulup kendi zenginliğimizi görmeye başlayacağız? Ne zaman bu ülkenin artık elimizden alınmayacağını, bu toprakların "bizim" olduğunu, bu ülkeye artık "yerleşebileceğimizi" sindireceğiz? Ne zaman hayaletlerle göle boksu yapmaktan vazgeçip, gerçek dünyaya uyum göstereceğiz?

Biz ki...

AH AHPARİK!

Ahmet ALTAN'dan bir yazı

Ne zaman Ermenilerle ilgili bir yazı yazacak olsam, tuhaf bir şekilde, elim insanın içini acıtan müzik parçalarından birine uzanıyor.

Keskin bir keman sesi ya da boğuk ve hüzünlü bir duduk dinlemek istiyorum.

Bu ülkede bunun söylenmesinden hoşlanılmıyor biliyorum, ama yeryüzünün en büyük acılarından birini çektiler.

Sakın, "Onlar da bizi öldürdü," demeyin.

Bunu söylemek gerçekten ayıp!

Rus sınırındaki Ermeni çetecilerle Bursa'daki Ermeni kadının, Adana'daki yaşlı adamın, Sivas'taki bebeğin ne ilgisi var Ermeni olmaktan başka?

İttihatçılar insafsız bir soykırım gerçekleştirdiler.

Çok insafsız.

Bir an durun...

Durun ne olur, bir an.

Ve düşünün...

Bir gece evinizde oturuyorsunuz, kapınız çalınıyor ve sizi zorla alıp götürüyorlar.

Evinizin kapısı öyle açık kalıyor.

Yollara düşüyorsunuz.

Gece yarıları dağınık ve yorgun kalabalıklar halinde dağ yollarından geçiriyorlar sizi.

Yanı başınızda ihtiyar bir kadıncağız, çöküveriyor.

Dipçikle vuruyorlar başına.

Öyle kıvrılıp kalıyor.

Ağlayan torununu kayalara çarpıyorlar.

Masal mı sanıyorsunuz bunları? Siz Teşkilat-ı Mahsusa'yı biliyor musunuz?

İttihatçıların o korkunç örgütünü? Hiç yanınızda karınızın ırzına geçtiler mi?

Hiç kocanızı göğsünden vurup öldürdüler mi gözünüzün önünde?

Bir gece evinizde oturup ailenizle yemek yerken, sizi sırf Türksünüz diye yerlerde sürükleyerek götürdüler mi?

Sırf Ermeni oldukları için yüz binlerce insana böyle yaptılar.

Âşık bir Ermeni çocuğunu...

Çıtkırıldım bir Ermeni hanımını...

Düşünün bunları...

Ve bunları gece yarısı bir dağ yolunda düşünün.

Açlar, yorgunlar, sefiller ve yalnızlar.

Bitlenmişler.

Hastalanmışlar.

Ölüme doğru götürüldüklerini biliyorlar.

Ölümlerine yürütüyorlar onları.

Ve öldürüyorlar.

Yüz binlerce insan.

Yüz binlerce insan.

Irkları önemli mi gerçekten?

Kocanızı göğsünden çekip alarak bir duvara dayadıklarını düşünün.

Karınızı kolunuzdan koparıp bir kayanın arkasına götürdüklerini düşünün.

Başlarına bunlar gelen insanlar için, "Onlar Ermeni'ydi," diye hiç üzülmez misiniz gerçekten?

Bir an, kısacık bir an, kendinizi onların yerine koyun.

O anı, çaresizliği hissedin.

Sevdiğiniz insanın öldürülmesinin ne demek olduğunu anlamak için bir içinizi yoklayın.

Türk olduğumuz için insanların çekmiş oldukları acıları görmezden mi geleceğiz?

İttihatçılar çok günah işlediler.

Çok insan öldürdüler.

Bir soyu kırıp geçirdiler.

Ve biz yıllarca öldürülen bu insanların yakınlarına, sevdikleri için bir ağıt bile yakmayı yasakladık.

Bir ağıtı bile çok gördük.

Bize hep yalan söylediler.

"Onlar da bizi öldürdü," dediler.

Rus sınırında Müslüman Türkleri öldüren Ermeni çeteciler vardı ve öldürdüler. Onlar da vahşiydi.

Ama Malatya'daki, Bursa'daki, Sivas'taki, Maraş'taki, Adana'daki kadınların, bebeklerin, erkeklerin, ihtiyarların ne alakası var Rus sınırındaki çetecilerle?

İttihatçılar, onları sırf Ermeni oldukları için öldürdüler.

Sonra da öldürdüklerimizin torunlarına kızdık "o günlerden" söz etmek istiyorlar diye. Sizin anneannenizi, babaannenizi, babanızı öldürselerdi, bunu haykırmak istemez miydiniz? Kendinizi onlara borçlu hissetmez miydiniz?

Boşverin İttihatçıları, katilleri, gizli teşkilatın kanlı silahşörlerini. Siz onlara değil, siz öldürülenlere yakınsınız.

İnsansınız siz.

Ve şimdi "onların" ülkesine gidiyoruz.

Bilmem becerebilir miyiz ama...

O eski günlerin anısına biraz bizim de gözlerimiz yaşarsa ve "affedin" diye mırıldansak...

Belki de hepimizin sırtından ağır bir yük kalkacak, belki de pos bıyıklı yaşlı bir Ermeni'nin hayali, herkesin gittiği yerde bir anlığına kısacık gülümsemek.

BAŞBAKAN

Ahmet Altan

Tayyip Erdoğan'ın özellikle köşe yazarlarının eleştirilerine kızdığında kullandığı epeyce nobran ve saygısız bir soru kalıbı var: "Sen kimsin?"

Bu soruyu, bu tonlamayla sorma hakkının yalnızca kendinde bulunduğuna inanan bir havası bulunuyor.

Sanıyorum aynı sorunun aynı şekilde kendisine sorulabileceğini hiç aklına getirmiyor.

"Peki, sen kimsin?"

Gördüğümüz, izlediğimiz, bazen hayranlıkla alkışlayıp, bazen hayretle eleştirdiğimiz bu "kalabalık kişilik galerisindeki" Erdoğan portrelerinden hangisi asıl Erdoğan'a tekabül ediyor?

"Komşularıyla sıfır sorun" politikasını izleyen, dünyanın saygı gösterdiği "yaratıcı ve parlak" diplomat Erdoğan mı sensin?

Yoksa Ermeni protokolünü önce imzalayıp sonra vazgeçen güvenilmez politikacı mı sensin?

Kürt açılımını başlatan "cesur" lider mi sensin?

Yoksa Habur'daki olayları görür görmez çark eden, pısan, geri çekilen, kendi başlattığı açılımı sürdürmeyi beceremeyen ürkek adam mı sensin?

"Yaradılanı severiz Yaradan'dan dolayı" diyen, her ırkı, her inancı, her kavmi kucaklayan hoşgörülü Müslüman mı sensin?

Yoksa Ermeni politikaları çıkmaza girince İstanbul'da ayda dört yüz liraya çalışan zavallı Ermeni kadınını "sınır dışı" etmekle tehdit eden, Hazreti Muhammed'in "Veda Hutbesini" unutan milliyetçi mi sensin?

Ergenekon soruşturmasını başlatan, devlet içindeki çetelerin üstüne yiğitçe giden "hukuk sever" lider mi sensin?

Yoksa, "Ergenekon'un avukatıyım," diyen Deniz Baykal gibi "İttihat Terakki çetelerinin avukatlığına" soyunan "çete sever" politikacı mı sensin?

Askerlerin darbe girişimleri karşısında dik duran, boyun eğmeyen, direnen, mücadele eden "büyük lider" mi sensin?

Yoksa "darbeci" İttihatçıların cinayetlerine sahip çıkan, savunan, mazeretler uyduran "darbe sever" mi sensin?

Gazze'deki İsrail vahşetinin kurbanı olan çocukların kahraman ve pervasız savunucusu mu sensin?

Yoksa Güneydoğu'da taş attıkları, şarkı söyledikleri, ıslık çaldıkları için hapislere tıkılan çocukları kurtarmaya bir türlü cesareti yetmeyen yönetici mi sensin?

Avrupa Birliği'ne üye olmak için en ciddi adımları atan çağdaş adam mı sensin?

Yoksa tarihteki bir suçun altını çizdikleri için çeşitli ülkelerden büyükelçilerini çekip, içe kapanmaya doğru giden İttihatçı mı sensin?

Davos'ta dünyaya meydan okuyarak dünyanın saygısını kazanan dünya lideri mi sensin?

Yoksa içerde MHP'ye üç beş oy kaybedeceğim diye MHP'lileşen kasaba politikacısı mı sensin?

Dersim'e "katliam" diyecek cesarete ve tarih bilgisine sahip entelektüel mi sensin?

Yoksa İttihatçıların Almanlarla birlikte işledikleri cinayetleri "Ben Müslümanlar soykırım yaptı dedirtmem" diye sahiplenen "tarih cahili" mi sensin?

Anayasayı değiştiren "demokrat" mı sensin?

Seni eleştirenlere kızınca hemen onları suçlayan, suçlama hakkını kendinde gören, "Türkiye'nin çıkarlarını savunmuyorlar" diye ucuz polemiklere başvuran "tehditkâr" adam mı sensin?

Sen kimsin?

Ve böylesine çelişkilerle doluyken sen ne cüretle, hangi kendini beğenmişlikle, yaptığın her hamleye alkış bekler, bütün ilişkilerinin aynı hayranlıkla kabul edilmesini isteyebilirsin?

Hangi körlük, yaptığın hataları eleştirenlerin "suçlu" olduğuna seni bu kadar kolay inandırır?

En akıllı, en cesur, en yiğit, en dürüst olduğuna ve senin dışındaki herkesin de "zaafları" bulunduğuna mı inanıyorsun?

Sen, sadece senin kavga edebileceğini, senden başka kimsenin kavgaya giremeyeceğini mi sanıyorsun?

Siyaset sahnesinin şu anda en cesur, en ilerici, en dürüst olanı sensin ama bu ülkedeki en dürüst, en cesur, en ilerici olan sen değilsin ve hayat sadece siyaset sahnesindekilerden ibaret değil.

Çelişkilerle dolu olmak belki politikacılığın gereklerindendir ama bütün bu çelişkilere alkış beklemek, alkışlamayanları suçlamak için ucuz polemiklere dalmak da neyin nesi?

İyi bir insana da, -senin sevecen dindarlığını hatırlayarak söylersek- iyi bir Müslümana da yakışan tevazu, dürüstlük, şefkat, cesaret, hakkaniyet, adalettir.

Öyle davrandığında alkış ananın ak sütü gibi helaldir.

Ama haksızlık ettiğinde eleştirenlere saygısız bir hoyratlıkla "sen kimsin" diye bağırdığında duyacağın sadece sevimsiz bir yankıdır.

"Peki, sen kimsin?"

ÇETİN ALTAN VE BAŞBAKAN

Talih bazen, insanı kuşkulandıracak kadar iyi davranır birine.

"Ben bunu hak ediyor muyum?" diye sorarsın kendine.

Bu çağın en büyük yazarlarından birinin, Çetin Altan'ın oğluyum ben.

Ve hep "Ben bunu hak ediyor muyum?" diye sorarım.

Bu "armağanı" hak edebilmek için uğraşırım.

Talihe olan borcumu ödeyebilmek için tek yapabildiğim, babamın yürüdüğü yolda, onunki kadar parlak, güçlü, etkili adımlarla olmasa da yürümeye çabalamaktır.

Önceki akşam babamı Aya İrini'nin sahnesinde izledim.

Sanem'in deyimiyle, "Seksen yaşında biri olarak çıktı sahneye ve kırk yaşında biri olarak indi."

Yaşlılık, onun hınzır ruhunun üstüne örttüğü ince bir harmaniye gibidir, yazmaya ya da konuşmaya başladığında, beni her zaman çok şaşırtan zekâsının rüzgarı, önce hafif hafif kıpırdatır o örtüyü, sonra iyice sallamaya başlar, sonunda o harmaniye uçar gider ve ortaya genç bir adam çıkar.

Öylesine gençtir ki onun o hali, onun yanında küçük bir kedi yavrusu gibi duran ben, kendimi yaşlı bir adam gibi hissedip, onu "oğluna" hayran bir "baba" olur çıkarım.

Bakmayın böyle yazdığıma, elbette böyle şeyler söyleyemem ona, nerde bende babama "Seni oğlum gibi görüyorum bazen" diyecek cesaret, ben babamdan korkarım.

Bir şey söylemesine gerek yok, gözlerinde belirecek küçücük bir "bunu beğenmedim" ifadesi beni derinden sarsmaya yeter.

Garip bir ilişkidir çünkü bu.

O benim babam ama o Çetin Altan.

Onun yazdığı ve söylediği cümleler belirledi benim hayatımı.

Babaca değildi öğütleri hep yazarcaydı.

"Yazıya ihanet etme," dedi, "Bu ihanetlerin en büyüğüdür."

Bir yazarı izleyerek büyüdüm.

Yazarlar, yüz binlerce, milyonlarca insanın dikkatini çeken büyük bir ışık gibidirler, o ışığı onların içinde yanan nasıl bir ateşin yarattığına tanık oldum.

O ateş, milyonları ısıtıp aydınlatırken yazarın kendini de yakar.

Bir yazar olabilmek için bazen bir yaşamdan vazgeçmek gerekir. Kendimi bildim bileli onun yazılarını okurum, birçok yazısını ezbere bilirim, birçok yazısı bana hayatta nasıl durulması gerektiğini öğretmiştir, başkalarına öğrettiği gibi.

Ama ben o yazılardan başka şeyler de gördüm.

Cebinde sadece elli kuruş varken gazeteden nasıl istifa ettiğini gördüm.

Her sabah tek başına evden çıkıp mahkemelere gittiğini gördüm.

Bir şafak vakti, darbecilerin polisleri onu almaya geldiklerinde, onlara nasıl gülerek "Ben hazırlanırken bir kahve için beyler" dediğini gördüm.

Bir hapishanenin parmaklıkları arasında nasıl yaralı bir aslan gibi durduğunu gördüm.

İlk torununun yüzüne ilk kez demir bir kafesin arkasından bakarken yüzünde beliren gülümsemeyi gördüm.

Yeryüzündeki bütün yazarlar gibi yazar olmanın tek kişilik çilesini çekerken, bu ülkede yazar olmanın getirdiği belaları nasıl sırtlandığını da gördüm.

Meclis'te onu linç etmeye kalktıklarında eve, yüzlerce adamın alçakça çiğnediği mosmor vücuduyla döndüğünü gördüm.

Ben Taksim Meydanı'nda onun elli bin kişiyi bir sözüyle güldürüp, bir sözüyle ayağa kaldırdığını gördüm.

Sıkıyönetim mahkemelerinde savunmasını yaparken, onun sözlerinden korkan askeri yargıçların nöbetçilere "Susturun onu" diye nasıl bağırdıklarını gördüm.

Doğru bildiğini söyleyebilmek için bütün taraftarlarını ve dostlarını kaybetmeyi göze aldığını gördüm.

Ben onun, bugün ikisi de başka diyarlara uçmuş olan annesiyle karısına sövdüklerinde nasıl yumruklarını sıktığını gördüm.

Ben onu gördüm.

Ben onu her yerde gördüm.

Ben sadece "baba" dediğim bir adamı değil, ömrüm boyunca bir yazarı gördüm.

Bugün böyle bir yazı yazıyorsam, bunu babam için değil, bir yazar için yazıyorum.

Ben onu, önceki gün Aya İrini'de gördüm.

Bir ödül veriyorlardı.

Ama orada bir ödülden daha başka bir şey gördüm.

Seksen iki yaşındaki bu yazar konuşurken, bir başbakanla kültür bakanı, iki genç delikanlı gibi bir kenara çekilip ayakta dinlediler.

Birçok şey gördüm ama bunu hiç görmemiştim.

Böylesine doğal bir nezaket, böylesine zarif bir saygı...

Belalarla kutsanmış bir hayatın herhangi bir noktasında karşılaşacağını sanmadığım, bu topraklarda pek rastlanmamış bir sahneydi. Bundan etkilendiğimi itiraf edeyim.

Nasıl bir ülkede yaşadığımı biliyorum, yazarlara bu ülkede neler yaptıklarını, ne acılar çektirdiklerini biliyorum, onları öldürdüklerini, işkencelerden geçirdiklerini, hapishanelerde çürüttüklerini biliyorum.

Bazen, "hiçbir şey değişmeyecek mi" diye umutsuzluğa kapıldığım da oluyor.

Ama önceki gece Aya İrini'de yaşananları izlerken, "bir şeyler değişiyor galiba" duygusuna kapıldım.

Yazarları linç ettiren, hapislere attıran başbakanlardan, yazarlara saygı gösteren başbakanlara gelmek az iş değil.

Yarın belki yeniden bizi ümitsizliğe düşürecek olaylarla karşılaşacağız ama bugün ümitliyim.

Ve şunu anladım, "ümitli olmak" güzelmiş.

Şunu da anladım, "ben çocuklarımızın bu tür bir saygının gelenekselleştiği, böyle bir gelişmişliğin doğallaştığı bir ülkede yaşamalarını istiyorum."

Öyle bir ülkeyi hayal etme imkânını gördüm ben geçen gece.

Ve bu hayal hiç bozulmasın istedim.

TEHDİT

Hrant Dink, öldürüleceğini herhalde ilk olarak İstanbul Valiliği'ne çağrılıp, Vali Muavini'nin odasında biri kadın iki "kişi" tarafından tehdit edildiğinde hissetmişti.

Niye tehdit etmişlerdi Dink'i?

"İlk kadın pilot" olan ve Dersim'i bombalamaya gönüllü yazılan Sabiha Gökçen'in Ermeni asıllı olduğunu söylediği için.

Dün MİT bir açıklama yaparak, Dink'i tehdit eden iki kişinin "MİT görevlisi" olduğunu itiraf etti.

MİT görevlileri, "Gökçen'in Ermeni asıllı olduğunu söylemesinin halkta infial yarattığı konusunda uyarmışlar" Dink'i.

Gökçen, Ermeni asıllı mı?

Evet.

Eee, bu niye "infial yaratsın" bu toplumda?

Dersim'in bombalanması, insanların öldürülmesi infial yaratmıyor da, Gökçen'in Ermeni olması infial yaratıyor.

Bu konudan MİT'e ne?

Niye gidip bir yazarı tehdit ediyor?

MİT'in görevi bu mu?

Üstelik MİT'in tehdit ettiği bir insan, devletle kuvvetli bağları olduğu anlaşılan bir çete tarafından vurularak öldürülüyor.

MİT tarafından tehdit edilen bir yazarın daha sonra sokak ortasında vurulması "infial" yaratmıyor mu?

"Hayır, yaratmıyor" bizim devlete göre.

Gökçen'in Ermeni olması infial yaratıyor.

Katillerin palyaço kılığında dolaştığı, vahşetin gülünçleştiği kanlı bir filme benziyor bu ülkede hayat.

Devletin, bir insana kızma nedenine bakın "niye gerçeği açıklıyorsun" diye kızıyor.

Gökçen'in zavallı insanları öldürmeye "gönüllü" olmasıyla övünüp, onun Ermeni asıllı olmasından gocunan bir anlayışları var.

Adam öldürmek gurur verici, Ermeni olmak utandırıcı!

Utandırıcı olan adam öldürmektir, Ermeni olmak değil.

Ama bunu bizim devlete anlatmak ne zor.

Dün Taha Akyol, Metin Toker'in anlatımına dayanarak İttihatçı Cavit Bey'in ölümüyle ilgili bir olayı yazmıştı.

İzmir suikasti nedeniyle Cavit Bey idama mahkûm olunca, "Asmayalım, Avrupalılar ayağa kalkar, dünyada büyük tepki olur" demişler Atatürk'e.

Atatürk, şöyle demiş: "Asın bakalım, ne olacak."

Kimse bu cümleden gocunmuyor.

Asmak, öldürmek, bombalamak, parçalamak bizim devlete ayıp gelmiyor.

Bu devletin içindeki adamların kafasındaki "Türk"ün nasıl bir şey olduğunu çok merak ediyorum bazen, cellat mıyız biz, katil miyiz, en övündüğümüz özelliğimiz insanları öldürmek mi?

Harikulade mimarlar, müthiş taş ustaları, derinlikli müzisyenler yetiştiren Ermeni ırkından dolayı "aşağılayıcı" buluyorlar, o kadar aşağılayıcı buluyorlar ki, bir "Türk"ün Ermeni asıllı olduğunu söyleyen adamı önce tehdit edip, sonra da öldürtüyorlar.

Ermenilerin, Kürtlerin, Rumların, Moğolların olduğu bir yarımadaya geliyoruz bin yıl önce ve onların arasından, aslında hiç-

bir ilişkimiz olmayan Moğolları kendimize "ata" olarak seçiyoruz, diğerlerini küçümsüyoruz.

Çünkü Moğollar, çok kanlı savaşlar yapıp, çok gaddarca adam öldürebiliyorlar.

Biz de onları çok beğeniyoruz.

Dink, Gökçen'in atalarının Moğol olduğunu söyleseydi öldürülür müydü?

Hayır.

Mimar ya da müzisyen ata istemiyoruz, vahşi atalar istiyoruz çünkü.

Bu devletin aklı böyle çalışıyor.

Sonra da o devletin Genelkurmay Başkanlığı'na "fuhuş" baskını yapılıyor.

Bu Cumhuriyet, çok garip bir devlet kurdu, çok tuhaf bir "Türk" profili yarattı.

Devleti de, onun Türk "algısını" da değiştirmemiz gerekiyor.

Neyse ki bir şeyler değişiyor devletin içinde, MİT'in dünkü itirafı da bir şeylerin "olumlu" yönde değiştiğini gösteriyor.

Umuyorum bir zaman sonra "insan öldürmenin" ayıp bir şey olduğunu, bunun övünülecek bir yanı bulunmadığını anlayacağız.

Mimar Ermenilerle kan bağımızın bulunmasının, geçtikleri yerde "taş üstünde taş" bırakmayan o eski Moğollarla akraba olmaktan daha övünç verici olduğunu kavrayacağız.

Gökçen'in Ermeni olmasından değil, onun Ermeni olduğunu söyledi diye birini öldürtmekten utanmamamız gerektiğini öğreneceğiz.

SOYKIRIM

Herkes televizyonlarının başında oturmuş, milli maç seyreder gibi heyecanla seyrediyor. Ne oluyor? Amerikan Kongresi'nin bir komisyonu "Ermeni soykırım" tasarısını oyluyor.

Kongre kulislerinde yapılan karşılıklı hamlelerin sonucunda "maçı" 23-22 kaybettik.

Ve kıyamet koptu.

Yorumlar, tartışmalar, Amerika'ya ateş püskürmeler, Dışişleri Bakanı'na "İncirlik Üssü'nü kapatacak mısınız?" soruları.

Bütün bu gürültü patırtı arasında benim en çok sevdiğim yorum, bu kararı kınayan bir konuşmacının "Türkiye artık kolayca aşağılanabilecek bir ülke değildir" demesi oldu.

Amerikan Kongresi'nin bir komisyonu "soykırımı" kabul edince biz "aşağılanmış" oluyoruz.

Aşağılanma nedir biliyor musunuz?

Aşağılanma, elalemin parlamentosunun bir komisyonunda verilecek iki üç oyun nasıl olacağını milyonlarca insanın heyecan içinde beklemek zorunda kalmasıdır.

Aşağılanma budur.

O komisyon sonucunu "kendisi için hayati" bulmaktır aşağılanma, bir adamın bir oyu yüzünden kendini yenilmiş hissetmektir aşağılanma, bütün ulusal kimliğinin bir komisyon kararıyla belirleneceğine inanmaktır aşağılanma, başkasının parlamentosundan çıkacak kararı tırnaklarını yiyerek beklemek zorunda kalmaktır aşağılanma.

Türkiye, o komisyon bir oy farkla o kararı aldığı için aşağılanmıyor.

Kendi tarihini kendisi aydınlığa kavuşturamadığı, bu işi başkalarına bırakmak zorunda kaldığı, kendi geçmişinden ödü patladığı, gerçeklerin üstünü örtmek için deli gibi kıvrandığı için aşağılanıyor.

Esas soru şudur: Neden "Ermeni soykırımı" Amerikan, Fransız, İsviçre parlamentolarında görüşülüyor da Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosu'nda görüşülmüyor?

Bir oy yüzünden aşağılanacağımıza inanacak kadar "hayati" gördüğümüz bir konuyu neden kendimiz tartışamıyoruz?

Kendi sorununu kendin konuşamazsan aşağılanırsın.

Başkalarını da susturmaya çalışırsan daha da fena aşağılanırsın.

Bütün dünya, sayısını bile tam bilemediğimiz kadar çok Ermeni'nin öldürülmesini "soykırım" olarak değerlendiriyor.

Soykırım, hukuki bir terim.

İttihatçıların gerçekleştirdiği katliam büyük ölçüde bu hukuki kavramın tariflerine uyuyor.

Türklerde de Ermenilerde de "soykırım" kelimesi bir takıntı halinde, Türkler "asla değildir" diye tutturuyorlar, Ermeniler "soykırım değildir diyenler yalancıdır" diyorlar.

İki taraf da kendi söylediklerini dünyaya kabul ettirebilmek için milyonlarca dolar harcıyorlar, neredeyse ortaklaşa çabayla bir "soykırım sektörü" yaratılmış vaziyette.

Peki, biz neden bu olayı bütün ayrıntılarıyla konuşamıyoruz?

İttihatçılar kaç yüz bin Ermeni öldürdüler?

Niye öldürdüler?

"Ermeniler de bize saldırmıştı onun için öldürdük" diyoruz iyi de "saldıran" Ermeni çeteleri Doğu sınırında, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki yüz binlerce Ermeninin, Ermeni olmaktan başka ne suçu vardı?

Bir insan sadece ırkından dolayı cezalandırılabilir mi?

Bir insan, "suç işlediği" için değil, "suç işlediğini söylediğiniz biriyle aynı ırktan olduğu" için cezalandırmanın adı nedir?

Bu cinayettir.

Aynı ırkı hedef alan yüz binlerce cinayet de doğrusu "soykırım" tarifine girer.

İttihatçılar korkunç cinayetler işlediler, Ermenilere yaptıkları zulmü insan havsalası almaz.

Bu korkunç suçu neden saklamaya uğraşıyoruz, neden o katilleri savunmaya, onların suçlarını gizlemeye çabalıyoruz, neden gerçekler ortaya çıkmasın diye aşağılanmayı da öze alarak kıvranıp duruyoruz?

Her toplumun, her devletin geçmişinde suç ve kan var, geçmişi değiştiremeyiz ama gerçeklerle yüzleşecek, gerçekleri tartışacak cesareti gösterebiliriz, "aman cumhuriyeti kuranlara suç bulaşır" endişesiyle dünyayı susturmaya uğraşmaktan vazgeçebiliriz.

Sorular sorabiliriz.

İlk soru da, "yüz binlerce insanın öldüğü bir olayı biz neden tarih derslerinde okumadık" olur.

Sadece bu gerçek bile durumu "kuşkulu" kılmaya yeter.

Doksan beş yıl önceki bir gerçekle bile yüzleşecek cesareti gösteremezsiniz aşağılanırsınız, taa geçen yüzyıldaki bir olayı saklayabilme çabasıyla yetmiş milyon insanın dünyayla ilişkisini bir "yalana" bağlamaya uğraşırsanız aşağılanırsınız.

Gerçeklerden korkmayan cesur insanları aşağılamak kimsenin haddi değildir, öyle insanları kimse aşağılayamaz.

Kendinizi aşağılanmış hissediyorsanız, dönüp kendinize ve sakladıklarınıza bakmalısınız.

KÜRTLER, ERMENİLER VE ARINÇ

Fransız Parlamentosu elli milletvekiliyle toplanıp "Ermeni soykırımını inkar etmeyi" yasaklamış. Türkiye hop oturup hop kalkıyor. Nasrettin Hoca'nın ahırda kaybettiğini sokakta araması gibi Ermeni meselesinde de biz Fransa'ya kızmayı tercih ediyoruz, daha kolay çünkü.

Oturup da 1915'te neler oldu diye araştırmıyoruz.

İttihatçıların önderleri, özellikle de Enver Paşa, Almanlarla "vatana ihanet" olarak nitelenebilecek türden alengirli ilişkiler kurmuş, kolay cinayet işleyen adamlardı.

Şakır şakır Ermeni öldürdüler, kadınları, bebekleri, yaşlıları öldürdüler.

"Öldürmediler" diyen kimse yok bildiğim kadarıyla, onun yerine "sürgüne giderken kendi kendilerine öldüler" ya da "onlar da Müslümanları öldürdüler" gibi bir şeyler söylüyorlar. Rus sınırın-

da Müslümanları öldüren Ermeni çetecilerle, Bursa'daki kadının, Malatya'daki ihtiyarın, Adana'daki çocuğun, Ermeni olmak dışında nasıl bir ilişkisi vardı ki öldürüldüler?

Ya da bu nasıl bir "sürgün yolculuğuydu" ki yüz binlerce insan "sürgün yolunda" hayatını kaybetti?

İttihatçıların günahlarını reddetmek, o günahları sahiplenmektir, o cinayetlere ortak çıkmaktır.

Boş verin Fransızları, ne derlerse desinler asıl önemlisi siz neden İttihatçı katillerin cinayetlerine suç ortaklığı yapıyorsunuz?

İttihatçıların "cinayeti vatanseverlik olarak gören" anlayışını benimsiyorsunuz, aynı zihniyetin işlediği bütün cinayetlere de sahip çıkacak mısınız?

Ali Şükrü Bey'i aynı zihniyet öldürttü, İskilipli Atıf Hoca'yı aynı zihniyet astı, Dersim'de binlercesini gazlarla aynı zihniyet boğdu, Şeyh Said'i öldüren, Said Nursi'nin mezarını yok eden aynı zihniyetti, askeri darbeleri aynı zihniyet yaptı, Deniz'leri aynı zihniyet darağacına gönderdi.

Bütün bunlarda da suç ortağı mısınız?

Hemen önümüzde duran Susurluk cinayetleri var.

Ergenekon var.

JİTEM var.

Yakılmış üç bin Kürt köyü, sokaklarda öldürülmüş binlerce Kürt var.

Bunlar hangi zihniyetin ürünü sanıyorsunuz? 1915'te akıtılan Ermeni kanlarının aktığı oluktan aktı bu insanların kanları.

Eğer 1915'in hesabı sorulabilmiş olsaydı, suçluları İstanbul'daki Osmanlı Mahkemesi'nde değil de, Ankara'daki Cumhuriyet Mahkemesi'nde yargılansaydı, daha sonrakatliamlar ve cinayetler işlenmezdi.

Ama öyle bir cumhuriyet kuramadık.

Geçmiş günahları sırtlandık ve yeni günahlar işledik. Hesabı sorulmayan her günah, yeni bir günahın, hesabı sorulmayan her suç, yeni bir suçun yolunu açar. Açtı da.

Yeni bir Türkiye kuracaksak, geçmişin gerçeklerini görmek zorundayız.

Gözünü kapayarak, inkâr ederek, yok sayarak, sağlam bir gelecek kurmak mümkün değil.

Dersim için özür dileme erdemini gösteren Türkiye, Ermenilerden de, Kürtlerden de, Alevilerden de özür dileyecektir.

Bu saçma sapan karanlığın içinde bize ümit veren ışıklı işaretler de var elbet.

Bülent Arınç'ın "hükümet adına" Meclis'te yaptığı tarihi konuşma "yeni bir başlangıcın" işaret fişeğidir diye umuyoruz.

"Kürdüm diyen bir insana bu ülkede hepimiz kadar, en az hepimiz kadar hayat hakkı, bilgi, eğitim, dil, kültür, kimlik hakkı ne varsa vereceğiz. Bir insanın kimliğini inkâr etmek o insanı inkâr etmek demektir. Kendisi Kürt kimliği ile Arap kimliği ile Boşnak kimliği ile artık ne gelirse aklınıza... Hepsi, kim, ne varsa bu topraklar üzerinde kendi kimliğini rahatlıkla söyleyecektir. O kimliğe saygı duyacağız. O kimliğin bütün kültürel haklarını, Anayasal haklarını vereceğiz, tanıyacağız" dedi Arınç.

Türkiye'nin yapması gereken budur, uygar olmak isteyen bir ülkenin yapması gereken budur.

Arınç'ın bu ülkeye vaat ettiği bu "Anayasal dönüşüm" gerçekleşirse, Kürtlerin hakları verilirse, bu ülke aydınlık, güvenli bir ülke olur.

Kürtlerle Türkleri eşit şartlarda yaşatacak bir ülke kurabilirsek, öylesine güçlenir, öylesine kendine güvenli bir hale geliriz ki "Ermeni Soykırımı"nı konuşmak Fransız Parlamentosu'na kalmaz, Arınç'ın kendisi ya da Arınç kadar cesur başka biri kalkar Ermeni meselesindeki gerçekleri de açıkça söyler.

Arınç bu konuşmayı, Başbakan Erdoğan'ın önünde, hükümet adına yaptı, Erdoğan'ın ve partisinin de bu görüşleri benimsediği anlamına geliyor bu, onları da kutlamalıyız.

Ama şunu da söylemeliyiz, "Artık yapın, on yıldır iktidardasınız, bu vaatleri gerçekleştirin, oyalanmayın."

Geçmişle ve gelecekle barışmamıza yardım edin.

O zaman Sarkozy ile kavga etmekten çok daha büyük faydanız olur bu ülkeye.

ERGENEKON VE SİVAS

Ergenekon, devlet içindeki cinayet şebekesinin adı, tek bir amacı var, Türkiye'nin normalleşmesini önlemek.

Kanla, cinayetle, suikastle, sabotajla, kitlesel katliamlarla sürekli olarak ülkeyi bir "uçurumun kenarında" tutmak ve Türkiye'yi bu uçurumdan ancak "ordunun kurtarabileceği" mesajını topluma yaymak.

Ordunun iktidarı için bu ülkeyi perişan ettiler.

Ergenekon'un son halkası ya da son halkasının önemli bir kısmı ele geçti ama bu halka geçmişe uzanan bir zincire bağlı.

O zincirde salkım salkım ölüler asılı.

Büyük katliamlar asılı.

Taner Akçam, Neşe Düzel'le yaptığı üç günlük müthiş söyleşide "Toplumun milliyetçiliği tehlikeli değildir, devletin milliyetçiliği tehlikelidir" diyordu.

Bunu, büyük olaylarda toplumun kendi kendine harekete geçmediğini, devlet tarafından kışkırtılarak harekete geçtiğini anlatmak için söylüyordu bence çok doğru ve gerçekçi bir tespit bu.

Bütün büyük facialar arkasında, bugün son halkasını ele geçirdiğimiz ve maalesef son zamanlarda saçma sapan nedenlerden dolayı inandırıcılığının ciddi biçimde zedelendiğini gördüğümüz o Ergenekon zinciri vardır.

Şimdi teker teker o olaylara dönüp, zincirin geçmişteki parçalarını da yakalamaya çalışıyoruz.

Burada amaç şunu ya da bunu cezalandırmak değil, burada amaç o zinciri parçalamak ve bir daha devletin içinde hukuksuz bir iş yapılmasını engellemek.

Başıboş bir ejderha gibi kendi halkını yiyip kimseye hesap vermeyen hukuk dışı bir yapıyı devletin içinden söküp fırlatmak ve tabii böyle bir yapının bir daha asla oluşamayacağı hukuksal bir yapıyı kurmak.

Henüz bu yapıyı kuramadık.

Geçmişi temizlerken, geleceğimizi kurtaracak sağlam çerçeveyi oluşturamadık.

Böyle bir çerçevenin oluşmaması, o ejderhanın her zaman canlanmasına olanak sağlayacak bir gevşeklik bırakır devletin içinde.

Öyle bir gevşekliğin nelere yol açabileceğini görmek için de dönüp dönüp geçmişe bakmamız gerekir.

Sivas katliamı sanıklarından beşinin "zamanaşımı" nedeniyle paçasını kurtarması herkesin dikkatini Sivas'a çevirdi.

Kamu vicdanı birçok olayda olduğu gibi gene yaralandı.

Zavallı kamu vicdanı yara bere içinde zaten.

Geçmişten kalan yaralara yeniler de ekleniyor.

Bir elimizle adaletin huzur verici merhemini bir yaraya sürerken, öbür elimizdeki hançerle yeni yaralar açıyoruz.

Sivas katliamı, sadece oteli kuşatıp insanları yakan insanların işi değildi, arkasında ciddi bir devlet gölgesi bulunuyordu.

O insanların, aynen Akçam'ın söylediği gibi devlet tarafından kışkırtıldığı ve katliamın bilinçli şekilde önlenmediği anlaşılıyordu.

Birçok insan gibi bende katliamın yaşandığı günü bugün gibi hatırlıyorum.

Başbakan Tansu Çiller'di, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü.

Oteldekiler tam yedi saat boyunca yardım beklediler, İnönü'ye ulaşıp saldırıyı engelleyecek bir güç göndermesini istediler.

Şehrin dışında bekleyen askeri güçler yedi saat boyunca şehre sokulmadı, katliam engellenmedi.

O zamanın Ergenekon'u bir "Alevi-Sünni" çatışması yaratmak istiyordu çünkü.

Bir "şeriat" korkusu yaymak peşindeydiler.

Katliama katılıp otelin içinde insanları diri diri yakanların bir kısmı yargılandı ama işin "asıl" sorumluları hiç yargının önüne gelmedi.

Şimdi Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, "bu olayın ardındaki kamu görevlileri için de dava açılması" gerektiğini söylüyor.

Kesinlikle haklı.

Zamanın başbakanı başta olmak üzere, o dönemde sorumlu olan herkes yargının önüne çıkarılmalı, ölenlerin hesabı onlardan da sorulmalı.

O katliamı yapan kalabalık kadar, onları kışkırtanlar ve katliamı göz göre göre engellemeyenler de sorumlu çünkü o ölümlerden.

O günkü Başbakan ya da Genelkurmay Başkanı Madımak Oteli'nin içinde olsaydı, o kalabalığın, o oteli yakmasına izin verirler miydi?

Beş dakikada dağıtırlardı hepsini.

Kalabalığı dağıtacak güç orada vardı, harekete geçirmediler.

Bu korkunç cinayetlerin hesabını da hiç vermediler.

Arınç'ın da söylediği gibi bu dava kamu görevlilerini de içeren bir şekilde yeniden açılmalı, o gün kalabalıkları kimin kışkırttığı, kimin olaya müdahale edilmesini engellediği, başbakan yardımcısının taleplerine rağmen kimin Madımak Oteli'nin önüne güvenlik güçlerinin gönderilmesine set çektiği ortaya çıkarılmalı.

Çıkarılmalı ki bu zanlı zincirin bulduğumuz her parçasını koparıp atalım.

Çıkarılmalı ki günümüzde hâlâ Uludere katliamını gerçekleştirmeye cüret edenler bir gün yargılanacaklarını iyice anlasınlar.

Çıkarılmalı ki geçmişimizi temizlerken günümüzü ve geleceğimizi de temizleyebilelim.

1915'TE OSMANLI'NIN ETNİK-DİNSEL HARİTASI NASIL DEĞİŞTİ?

Adına "Ermeni tehciri" dediler. Resmi söylemde adı böyleydi. Sonra "sözde Ermeni soykırımı" oldu. Ermeniler için bunun adı "Ermeni soykırımı"ydı.

Doğrusu neydi? 1915'te Ermenilere ne oldu?

Doğrusunu yaşayan bilirdi. Pek söylemeseler de önce o kara günlerde sağ kalabilmiş, siyahlar giyinen büyükannelerimizden öğrendik ne olduğunu. Anne, babalarımızın isim ve din bölümlerinin "tashih"li olduğunu ve bu sayede, dayatılmış kimlikle hayatta kalabildiklerini öğrendik. Kimimiz bir Müslüman'ın sahiplendiği, koruduğu, kimimiz tehcir yollarında sağ kurtulabilen, kimimiz te-

sadüfen hayatta kalanların çocukları, torunları olduğumuzu öğrendik.

Doğduğumuz, çocukluğumuzun geçtiği yerlerdeki yıkık kiliseleri, camiye dönüştürülen, sinema, depo, işyeri olarak kullanılan kiliseleri gördüğümüzde onları yapanlara, kullananlara ne olduğunu öğrendik.

Okuduğumuz devlet okulunun eski Ermeni okulu olduğunu, görkemli, resmi binaların, güzel evlerin, mahallelerin Ermenilerden kalma olduğunu, yaşadığımız yöredeki birçok ismin Ermenice olduğunu öğrendik. Yazılı tarihten bu yana varlığı bilinen bir halkın, binlerce okul ve kiliselerinin, bir milyondan fazla mülk ve servetlerinin el değiştirdiğini öğrendik.

Tekirdağ'dan Urfa'ya, Antalya'dan Samsun'a, Konya'dan Trabzon'a 12-13 milyon nüfuslu coğrafyada, bir buçuk-iki milyon Ermeni'nin (sonra da Rumların ve Yahudilerin) topraklarından kopartıldığını öğrendik. Aynı takvimde, aynı nedenlerle, aynı şekilde şiddetin, açlığın, hastalığın, tecavüzün, zulmün, ölümün harmanlanarak Osmanlı'nın etnik-dinsel haritasının değiştirildiğini, Doğu'daki asi Ermenilerin göç ettirildiği söyleminin ayıplı bir yalan olduğunu öğrendik.

Kısaca dinledik, gördük, okuduk; 1915'in, Osmanlı topraklarını Müslüman olmayan kadim halklarından arındırıp (Bakanın bile söylediği gibi) ulus-devlet inşaasına başlanması olduğunu, "tehcir" dediklerinin resmi söylem olduğunu, "sözde soykırım" dediklerinin "Ermeni soykırımı" olduğunu öğrendik.

Bin Yıllık Birlikteliği Sonlandıran Sebep Neydi?

Osmanlı'nın küçülmesiyle kaybedilen toprakların Müslüman ahalisi için geride kalan Osmanlı toprağı "anavatan"dır. Anavatanda çok uluslu, çok dinli, çok kültürlü bir devlet yerine tek dinli, tek kültürlü yeni bir ulus-devlet modeli benimsenir. 1912'de Balkan Savaşı yenilgisi ve göçleriyle hız kazanır. Bu modelde Müslüman olmayan kimliklerin yeri yoktur. Amaca ulaşmak için uygun ortamın oluşturulması gerekiyordu. Bu da sağlanır. (Örneklerini görüp, bildiğimiz bir şeydi bu.) İttihat milliyetçiliği karşı milliyet-

çiliği besler. İstenen olmuş, Doğu'daki asi Ermeniler denilerek tüm bölgelerdeki Ermenilerin yok edilmesi için start verilir. Balkan Savaşı'ndan sonra 1915 ve sonrası süreci başlar.

1915'te 5-6 Aylık Kısa Sürede, Bir Toplum Nasıl Yok Edildi?

Mehmed Tal'at posta-telgraf memurluğu ve müdürlüğünden sonra Tal'at Paşa ve Nazır Tal'at olduktan sonra Şubat 1915'te tekrar telgrafın başına geçer. Bu defa görevi önemli ve gizlidir. İttihatçılar "Doğu'daki asi Ermeniler" dedikleri grupları bir süredir İç Anadolu'ya sevk ediliyordu. Şimdi, Osmanlı'nın tüm vilayet ve mutasarrıflıklarındaki Ermenilerin sevki kararlaştırılmıştı. Sevkiyatın yönü, Teşkilatı Mahsusa önderliğinde(!) Suriye çölleriydi.

Tal'at Paşa'nın en büyük güvencesi eski mesleğiydi. Telgrafın başına tekrar geçer. Görevi, mors alfabesini şifreli emirlere dönüştürmektir. Görevini sistemli ve hatasız uygulamalıydı.

24 Nisan 1915 tarihiyle simgelenen bu süreci, "Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920" isimli kitaptaki, altlarında "Nazır Tal'at" imzalı şifreli telgraflardan izleyelim.

Önce tüm Anadolu'yu ve Trakya'yı içeren sevk yerleri, köylere varana dek Ermenilerin sayıları tespit edilir. Sevk emirleri ve kafilelerin güzergâhları, nasıl gidecekleri, toplama merkezleri, kız ve erkek çocukların, genç kız ve kadınların ne yapılacağı, ihtida edenlerin (dönmelerin) durumu, Ermenilerden boşalan yerlere kimlerin yerleştirileceği, şifreli telgraflarla yerel yöneticilere emredilir. Yerel yönetimlerden merkeze gereğinin yapıldığına dair yine şifreli cevap telgrafları, geride kalan mülklerin, eşyaların ne olacağı, sevk kararını uygulamayan yerel yöneticilerin Divan-ı Harp'te yargılanacaklarını vs. tüm bunları ve diğer emirleri, cevapları şifreli telgraflardan öğreniyoruz.

Tehcirin ayak sesleri 1915'in şubat ayından itibaren işitilmeye başlar. Resmi görevdeki Ermenilerin görevlerine son verilmiş, askerdeki (1891-1892-1893 doğumlu) Ermeniler ve seferberlik nedeniyle sonradan askere davet edilenler silahsızlandırılmış;

yol, köprü yapımında, yük taşımacılığında kullanılmış ve bu askerlerden bir daha haber alınamamıştır.

24 Nisan 1915'te Ne Oldu?

Toplu sürgünlerden önce toplum başsız kalmalıdır. Ermenilerin ileri gelenleri, önderleri, aydınları, vekilleri, vakıf başkanları, kısaca toplumun elitleri ve kimi yerde 15 yaşın üzerindeki erkekler tutuklanır. İç Anadolu'ya, Ankara'ya, Konya'ya ön sürgünler başlar. Onlardan da bir daha haber alınmaz.

Tepkiler ölçülmüş ve 24 Nisan gecesi İstanbul'da da tutuklamalar başlamıştır. İlk önce 180 kişi tutuklanmış, o gece 235'e, sonra bu sayı 2345 kişiye ulaşmış ve devam etmiştir. İçlerinde altı ayan meclisi üyesiyle on iki milletvekilinden (ikisi hariç) onunun da bulunduğu ilk tutuklananlar 24 Nisan cumartesi gecesinden itibaren Sirkeci Demirkapı'da askeri kışlada ve Kadıköy'de eski hal binasında toplanır. (1941'de askerlik adı altında -nafia- amele taburları için toplanan 25'den 45 yaşa kadar, baba oğul, 12 bin kadar gayrimüslim asker ve 1942'de Varlık Vergisi'nin Aşkale, Sivrihisar sürgünleri de orada toplanmışlardı.) Ertesi gün hava karardıktan sonra Haydarpaşa'ya sevk edilirler.

ZARA'DA BİR SÜNNET TÖRENİ

1. Dünya Savaşı başlarken Zara'da hummalı bir inşaat faaliyeti sürüyordu. Enver Paşa'nın emriyle 4. Ordu'nun yol güzergâhı olan Zara'da askeri kışla ve lojmanlar yaptırılıyordu. İnşaat sorumlusu Binbaşı Yahya Bey, çalıştırmak üzere usta bulmakta hiç güçlük çekmedi, çünkü Zara'da o yıllar her biri yalnız civar kasabalarda değil, vilayet ötesi şöhrete sahip taşçı, duvarcı, sıvacı, demirci, dülger, çilingir, nalbant, marangoz ustaları vardı. Mesela Sahag Demirciyan demircilerin piriydi. Sıvacı Simon ya da Sıhı Usta ha keza. İnce marangoz Sağır İlya ise saray atölyesinden yetişmeydi.

On binlerce kerpiç döktüler, beri yandan temeller kazılıyordu. Kağnılar taş çekiyor, duvarlar yükseliyor, koğuşlar, tavlalar, tabur-bölük, kumandanlık binaları yavaş yavaş şekilleniyordu. Bu sıra Enver Paşa yanında Hafız Hakkı ile Sarıkamış'a giderken Zara'ya uğramış, inşaatla bizzat ilgilenip çalışanlara teşekkür etmişti. İşte o gidişinde Allahuekber Dağları'nda Ruslara baskın yapmak istemiş, ancak ardında 90 bin ölü bırakarak tatlı canını zor kurtarmıştı.

Binbaşı Yahya'ya Tehcir Emri

Çok sürmedi, tehcir ilan edildi. Tekmil Ermeni tebaa yerlerinden alınıp, güneyde başka yerlere yerleştirilecekti. Binbaşı Yahya, tehcir emrini alınca açmazda kaldı; emri uygularsa inşaat duracaktı, çünkü bütün ustalar Ermeni'ydi. Fakat o zart-zurt zabitlerden değildi, hangi kuzuyu hangi çubukla süreceğini bilenlerden olduğu için bir çözüm bulmakta gecikmedi.

O gün erkenden paydos edip, ustaları başına topladı. "Arkadaşlar," diye söze başladı. "Bu, hayatımın belki de en zor fikir beyanıdır. Sizinle aylardır beraberim, nasıl sadıkane ve mahirane çalışıp devletimizin istediğinden de âlâ abideler diktiğinize her gün şahidim. Lakin dün aldığım bir emir üzerine siz de tehcire tabisiniz. Bütün gece uyuyayamadım. Şu benim size yapacağım teklifi bir başkası bana yapsa, nasıl davranır, ne tepki gösteririm diye sabahı uykusz ettim. Eğer teklifimi kabul etmezseniz hepiniz, çocuklarınızla bire varıncaya kadar telef olacaksınız. Teklifim şudur arkadaşlar! Ben, her birinizin ağzından çok daha önceki bir tarihlerde verilmiş birer istida almış olacağım. Muameleye de bugünden itibaren koyacağım. Siz istidanızda diyorsunuz ki: 'Biz falan oğlu filan, bundan böyle Hıristiyanlıktan vazgeçtik, İslam'a kabulümüzü Padişahımızdan niyaz eyleriz.' Bundan sonrasına siz karışmayın."

Ustalar put kesilmiş, soluk almadan dinliyordu. Lafın burasında ayarlanmış gibi hep beraber "of aman" diye yürekten bir soluk boşalması oldu. Kimse kimsenin yüzüne bakmıyor, herkes eğilmiş gayrı ihtiyari önündeki tozlu toprağı parmaklarıyla eşeliyordu.

O gece Sıhı Usta aile meclisini topladı, kumandanın teklifini anlattı. Sabaha kadar düşündüler. Ya din değiştireceklerdi ya da yollara düşeceklerdi. Şafak atarken karar kılındı; Müslüman olacaklardı. Sıhı Usta'nın annesi, "Madem öyle, İsa Efendimize son bir kez daha canı yürekten istavroz çıkaralım," dedi. Sıhı Usta karısıyla anasının arkasında dua etmeye başladılar. Hep birlikte yere eğilip kalkarak elleriyle sanki ekin biçer gibi öyle bir haç çıkardılar ki, artık ömürleri bitene kadar çıkarmasalar da bu onlara yeterdi.

Sabah kışlanın yolunda herkesin başı önde, kimse kimseye ne selam veriyor, ne de şaka yapıyor. Binbaşı Yahya onları bekliyordu, karşısında sıraya dizildiler, dilekçelere mühürlerini basıp teslim ettiler. Kumandan tek tek hepsini yanaklarından öperek tebrik etti ve gitti.

Üç gün sonra, Binbaşı Yahya yine geldi: "Arkadaşlar," dedi. "Evet, ben yaptım siz Müslüman oldunuz, ama ha deyince Müslüman olunmuyor. Bazı vecibeler var ki, bunlar mutlaka yerine gelmeli. Evvelemirde Sünnet-i Şerif şart!"

Sıhı Usta Baba Toprağına Döndü

Allah razı olsun kumandan onun da kolayını bulmuştu: Ermeni ustaları katır tavlasında baytar yamaklığı yapan pos bıyıklı Arnavut çavuşa havale etti. Koca bir beylik çadır. Bir yanda katırlar bağlı, öte yanda kuru tahta üzerinde hizmet eratı yatmakta. Bunların yerine ustaları yatırdılar. Arnavut işinin ehliydi. Atları iğdiş ede ede ustalaşmıştı. Olan bitenden habersiz tavla eratı gördükleri manzara karşısında şaşkındı. "Bu yaşa kadar sünnetsiz nasıl dolaşılır, fesuphanallah," çeken çekene.

Baytar yamağı paslı ot makasıyla işini görüyordu. Makasın her yeri gevşemiş, o yana bu yana geve geve güçlükle kesiyordu. Çadırdan sanki salhanede böğürte böğürte sığır kesiliyormuş gibi çığlıklar yükseliyordu.

Sünnet bitince bir asker, kepek-tuz karışımı bir toz bağlayıp bunları taburcu etti. Allahtan hava kararmıştı, kimseye görünmeden apışa apışa yürüyerek evlerine dağıldılar. Yaraları uzun

zaman geçmek bilmedi. Bazıları ateşler içinde kavrularak iki-üç ay yattı.

Binbaşı Yahya, Ermeni ustaları tehcirden kurtarmıştı.

Sonra mı ne oldu?

Zaralı zoraki Müslümanlardan kimileri, zaman içinde geçmişlerini tamamne silerek Türkleştiler ya da başka diyarlara göç ettiler. Sıhı Usta hariç. Çünkü o, tehcir kaçağı iki Ermeni'yi evinde saklarken yakalanmış, sekiz kişilik ailesiyle birlikte Suriye'ye sürülmüştü. Aile yolda beş kayıp verdi. Sıhı Usta iki yıl sonra üç kişilik ailesiyle "baba toprağı" Zara'ya geri döndü. Cumhuriyet döneminde burada çoluk çocuğa karışarak kaybolup gitti. Neyse ki oğlu Kirkor Ceyhan ileride meşhur bir yazar olarak babasının yaşadıklarını yazdı da "insanın insana" yaptığı bu zulüm saklanamadı.

ZARA'LI

TERZİ VARTANUŞ'UN ANILARI

Zara Kasabası'nda 1915 tehcirinde iki aylık evli iken müslüman komşu kızının kendi samanlıklarında terzi Vartanuşu saklayıp kurtarması ömrü boyunca sabah dörtte kalkıp dikiş makinasının başında GÜMRENEREK* hem ağlayıp hem çalışmasının hikayesi...

* Ağıt yakmak

₺29.00